

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ імені В. І. ВЕРНАДСЬКОГО

**ЕЛЕКТРОННІ ІНФОРМАЦІЙНІ РЕСУРСИ БІБЛІОТЕК
У ПІДНЕСЕННІ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО І ДУХОВНОГО
ПОТЕНЦІАЛУ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА**

Київ 2011

УДК 02:[004.774:001.102]:004.882

ББК Ч734+Ч737.05–568

Е 50

Електронні інформаційні ресурси бібліотек у піднесенні інтелектуального і духовного потенціалу українського суспільства / [О. С. Онищенко, Л. А. Дубровіна, В. М. Горовий та ін.] ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К. : НБУВ, 2011. – 235 с.

ISBN 978-966-02-6284-3

У монографії розглядаються проблеми функціонування бібліотечних установ у системі сучасних інформаційних комунікацій, удосконалення технологій їх діяльності на основі комп'ютеризації, шляхи піднесення суспільної значущості в умовах розвитку інформатизації українського суспільства.

Орієнтована на фахівців та широке коло читачів, які цікавляться проблемами інформатизації.

А в т о р с ь к и й к о л е к т и в :

О. С. Онищенко, Л. А. Дубровіна, В. М. Горовий, В. І. Попик, К. В. Лобузїна,
Н. Ф. Самохіна, Н. Ю. Калїберда, Т. В. Добко, Г. І. Солоїденко, Т. Л. Кулаковська,
Л. А. Чуприна, А. В. Матвійчук, М. О. Кудїнов, Л. М. Яременко

Р е ц е н з е н т и

В. Ю. Омельчук, д-р іст. наук, проф.

Г. В. Боряк, д-р іст. наук, проф.

М. М. Романюк, чл.-кор. НАН України, д-р іст. наук

Затверджено до друку вченою радою
Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського

© Онищенко О. С., Дубровіна Л. А.,
Горovий В. М. та ін., 2011

© Національна академія наук України,
Національна бібліотека України
імені В. І. Вернадського, 2011

ISBN 978-966-02-6284-3

ПЕРЕДМОВА

Процес розширеного виробництва інформаційних ресурсів став однією з найбільш помітних і суттєвих рис сучасної цивілізації, починаючи із середини минулого століття. Зростаючі обсяги продукованої суспільством інформації, удосконалення інструментів керування інформаційними потоками, щодалі глибше проникнення нової інформації в соціальну структуру та інфосферу суспільства й розширення доступу до неї дедалі більшої кількості людей відкрили нові можливості в реалізації продуктивних сил суспільства, зростання його інтелектуального та духовного потенціалу. У сукупності всі ці фактори забезпечили процес переходу до постіндустріального етапу – інформаційного суспільства, а якщо говорити про найближчу перспективу – суспільства знань.

Електронні технології прийшли також у бібліотечні установи – традиційні центри суспільного збереження й використання інформації. З одного боку, вони дали відчутний поштовх усім напрямам бібліотечної справи, пов'язаним з удосконаленням обслуговування читачів безпосередньо в бібліотеках. З іншого – дали змогу розширити коло користувачів за межами бібліотеки, з допомогою електронних засобів зв'язку. Посилення попиту на організовану інформацію за межами традиційного читацького кола бібліотек у середовищі бізнесу, політики, владних структур, у процесі активізації всієї системи соціальних структур у рамках розвитку громадянського суспільства помітно змінює акценти в діяльності бібліотечних установ. Вони дедалі більше набувають ознак загальносуспільних інформаційних центрів широкого призначення.

Наявний уже досвід трансформації провідних бібліотечних установ України відповідно до сучасних суспільних запитів на інформаційне забезпечення показує, що бібліотеки стають ефективним суспільним інструментом задоволення необхідними інформаційними ресурсами всіх категорій вітчизняних користувачів. Однак це відбувається при дотримванні певних умов:

– впровадження електронних інформаційних технологій у сучасну бібліотечну діяльність, активне включення бібліотек у мережу сучасних соціальних інформаційних комунікацій;

– фундаментальних змін у комплектуванні, опрацюванні та зберіганні бібліотечних фондів, нових принципів формування бібліотечних електронних ресурсів, особливої уваги до інформаційно-аналітичного ресурсу як власного продукту нової якості, виробленого самими бібліотеками як інформаційними центрами загальносуспільного значення;

– впровадження дистантних методів роботи як найбільш перспективного напрямку розвитку бібліотечних установ у майбутньому, урізноманітнення, удосконалення активних форм інформаційно-аналітичного обслуговування всіх категорій користувачів, активізація бібліотек як сучасних інформаційних центрів, утвердження на інформаційних ринках у сприятливий для цього час, у період їх становлення;

– проведення роботи з оцифрування фондів бібліотек, оперативного введення в суспільний обіг насамперед тієї їх частини, що є гостро необхідною для вирішення актуальних проблем суспільного розвитку, вітчизняного наукового поступу, формування національних духовно-ціннісних орієнтирів, патріотичного виховання нових поколінь українців;

– вироблення стратегічних підходів, налагодження ефективного процесу відбору в інтересах вітчизняного користувача якісної інформації із інформаційних масивів глобального інформаційного простору, комплектування ними наявної системи інформаційних баз і підготовка для ефективного використання українськими користувачами;

– об'єднання українських інформаційних ресурсів у загальнонаціональну інформаційну корпоративну систему відповідно до вимог Державної цільової національно-культурної програми створення єдиної інформаційної бібліотечної системи «Бібліотека-XXI», налагодження ефективної координації діяльності бібліотечних установ, а в подальшому інформаційних, науково-інформаційних, культурно-інформаційних та інших центрів у роботі з задоволення суспільних запитів на інформацію, у реалізації без зайвого дубляжу процесу обліку, опису метаданих та оцифрування фондів, збагачення їх новими інформаційними ресурсами, освоєння ефективних форм інформаційно-аналітичної діяльності, організація дієвого використання національних інформаційних ресурсів в умовах впливів глобального інформаційного простору;

– при налагодженні багатопрофільної підготовки та вдосконалення професійного рівня бібліотечних працівників, організації підготовки фахівців, необхідних для забезпечення вимог, пов'язаних з перебігом сучасних інформаційних процесів.

Як показує сучасна бібліотечна практика, і в тому числі досвід Національної бібліотеки імені В. І. Вернадського, нові технології дають змогу вирішити важливі завдання відповідно до запитів сучасного суспільства: сформувати принципово нові інфор-

маційні ресурси бібліотек, істотно вдосконалити якість обслуговування читачів у бібліотеці, розширити сферу інформаційного обслуговування користувачів за межами бібліотек, а також забезпечити збереження інтелектуальної та духовної пам'яті народу, спадкоємність державотворчих, національних та культурних процесів у суспільстві.

Важливим аспектом діяльності сучасних бібліотек є спрямування на вдосконалення розуміння функції обслуговування користувачів. У самій бібліотечній установі комп'ютеризація значно прискорює обслуговування читачів, підвищує якість інформування про наявні інформаційні ресурси, сприяє розширенню доступу до електронної інформації, що стали вже складовою бібліотечних фондів, значно вдосконалює науково-довідкову, консультативно-методологічну та культурно-освітню роботу.

Дистантні форми бібліотечної роботи набувають якісного вдосконалення, розвиваються і, у недалекій перспективі, очевидно, мають стати провідними в інформаційному забезпеченні користувачів. На сьогодні вони розвиваються у двох основних напрямках. Перший пов'язаний з розвитком традиційних форм дистантного обслуговування на базі поступового заміщення інформації на паперових та інших традиційних носіях електронними: формування електронних каталогів, довідкової інформації на сайтах бібліотек, поступовий перехід міжбібліотечних інформаційних обмінів із книжкової форми обігу, мікрофільмування тощо на обмін в інтересах користувачів електронною інформацією, надання в їх розпорядження наявних масивів електронної інформації, структурованої в базах та електронних бібліотеках.

Другий напрям дистантного обслуговування користувачів пов'язаний з організацією власного інформаційного виробництва бібліотеками, виготовленням інформаційно-аналітичних продуктів у режимі «інформація на базі інформації», продуктів, що ефективно розкривають наявні бібліотечні фонди на рівні занурення в змістовну глибину видань, розгляду основних ідей, висновків, прогнозів. Такий підхід сприяє ефективному донесенню матеріалу зацікавленому користувачу, продуктивному використанню бібліотечних ресурсів у роботі щодо реалізації народногосподарських програм, розробки наукових тем, соціальних та інших проблем, що виникають у процесі розвитку суспільства. Цей напрям діяльності бібліотечних установ перебуває в процесі становлення. На сьогодні в ньому відбувається розгалуження щонайменше на два напрями: виробництво інформаційних, інформаційно-аналітичних та аналітичних продуктів, орієнтованих на масового користувача, і продуктів, що замовляються сферою корпоративних користувачів, вузькотематичного призначення. Виробництво останньої категорії продуктів є важливим напрямом входження бібліотечної системи в інформаційні ринкові відносини.

Наявний досвід показує, що впровадження електронних інформаційних технологій у бібліотечну сферу стає переконливим аргументом на користь бібліотек у дискусії про їх значення для сучасного суспільства в умовах розвитку інформаційних інтернет-

послуг. Слід зазначити, що протягом останнього десятиріччя в його ресурсах з'явилося багато високоякісної інформації, що значною мірою нівелює критичне ставлення до неї і потребує серйозної організації його використання.

Сучасні бібліотеки поступово стають ефективною ланкою між глобальними масивами електронної інформації і сучасним користувачем, розвивають сутність та методи комунікаційної взаємодії між бібліотеками як акумуляторами знання та суспільством. З урахуванням його запитів вони можуть відшуковувати суспільно значущу інформацію, комплектувати нею свої фонди, готувати її до ефективного використання та успішно задовольняти існуючі запити суспільства актуальною інформацією. Оволодіння інформацією надає бібліотекам можливість ефективно впливати на розвиток суспільства. Таким чином, професіонали – інформаційні працівники – успішно працюють з масивами електронної інформації, а професіонали в економічних структурах, органах державної влади, інтелектуальних сферах – у науці, освіті, культурі мають можливість продуктивно використовувати найновішу інформацію.

Досвід бібліотечної роботи в умовах розвитку інформатизації в Україні демонструє також те, що вітчизняна бібліотечна система може стати ефективним інструментом у боротьбі з негативними глобальними інформаційними впливами. Адже вона у своїх фондах зберігає той ресурс культурних, духовно-ціннісних надбань попередніх поколінь українського народу, що має стати надійним дороговказом у вітчизняному інформаційному виробництві, в утвердженні суспільних ідеалів, консолідації українського суспільства. І цей ресурс потребує активного введення в обіг через оцифрування ресурсів на традиційних носіях інформації, досконале інформування про наявні в розпорядженні суспільства інформаційні фонди, впровадження сучасних методик поширення інформаційних ресурсів.

Автори пропонованої монографії мали на меті ознайомити зацікавленого читача з досвідом використання електронних інформаційних технологій у бібліотечній практиці сьогодення, окреслити недалеку перспективу активізації діяльності бібліотек у розвитку вітчизняної інформатизації. Дана праця орієнтована як на бібліотечних працівників – практиків та науковців, так і на користувачів, у тому числі представників управлінських структур, бізнесу, громадських організацій та ін., що, ознайомившись із книгою, зможуть розширити свої уявлення про потенційні можливості сучасної бібліотеки.

РОЗДІЛ 1. БІБЛІОТЕКИ В СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ КОМУНІКАЦІЙ СУЧАСНОСТІ

1.1. Трансформація бібліотечної діяльності на базі впровадження електронних інформаційних технологій

Ускладнення проблем, що постають перед сучасним суспільством, обумовлює, по-перше, розвиток його соціальної структури, по-друге, прискорення темпів розвитку, інтенсифікацію його еволюційних процесів в умовах швидкоплинних змін навколишньої дійсності. Обидві ці тенденції реалізуються на базі науково-технічного прогресу, зростаючого значення високопродуктивного виробництва нової і ефективного використання існуючої суспільно значущої інформації.

У зв'язку з цим в інтересах розвитку інформатизації в переважній більшості країн світу протягом останніх десятиріч здійснюється перерозподіл ресурсів у сфері праці, реалізуються програми розширення доступу до актуальної інформації широких верств населення. При цьому насамперед мова йде про найбільш соціально активну його частину, що задіяна в реалізації завдань сьогодення. Поряд із цим питанням особливо актуальним є створення умов для оволодіння сучасними інформаційними технологіями нових поколінь, молоді, що буде забезпечувати життєздатність нашої цивілізації у вимірах завтрашнього дня.

Слід також підкреслити, що в сучасних умовах набуває дедалі більшого значення і реалізація проблеми загальносуспільної інформатизації, створення якісно нового ареалу інформаційних обмінів усередині суспільства. При цьому на базі розвитку системи соціальних інформаційних комунікацій створюються умови для вдосконалення його соціальної структури, продуктивного розвитку її складових, її обновлюваної самоідентифікації і ефективного функціонування в умовах активізації глобальних процесів у сучасному світі. Все це є характерними особливостями переходу до нового, інформаційного етапу розвитку українського суспільства.

Повертаючись до думки про перерозподіл трудових ресурсів при переході через поріг нового інформаційного етапу розвитку суспільства, варто зауважити, що, незважаючи на техніко-технологічну відсталість в інформаційній сфері, більшість країн постсоціалістичної групи фактично лишаються лідерами стосовно кількості інформаційних працівників, зосереджених у бібліотечних, архівних та інших установах, пов'язаних з інформаційним обслуговуванням різних категорій населення. Значною мірою в цих країнах, до яких належить і Українська держава, збереглася також і структура бібліотечних установ, вибудована до початку 90-х років минулого століття, коли фонди постійно поповнювалися літературою, техзасобами, впроваджувалися методики

залучення до користування бібліотечними ресурсами, до активної участі в масових бібліотечних заходах, спрямованих на пропаганду книги, різних категорій населення.

Для ефективного забезпечення читачів необхідною літературою, виходячи з їхніх запитів, у системі цих установ протягом 80-ти років минулого століття організувалися різноманітні форми бібліотечної кооперації, починаючи з міжреспубліканської аж до створення відповідних об'єднань на місцях: ЦБС – централізованих бібліотечних систем, ЦБК – централізованих бібліотечних комплексів, у рамках масштабних територіально-культурних комплексів, що поєднували в собі цілу систему культурно-освітніх установ. При цьому створювалися спеціалізовані комунікації руху книги в бібліотечному середовищі, відпрацьовувались основні критерії їх ефективності: оперативність, надійність, запобігання втратам і т. ін.

У наступні десятиріччя, однак, ефективність таких складових у системі соціальних комунікацій, як і інформаційна значущість бібліотечних установ у постсоціалістичних країнах значною мірою знизилася. Це пояснювалося цілим рядом причин, обумовлених докорінною перебудовою суспільного життя, унаслідок якої відбулися серйозні зміни в запитах на інформаційні ресурси, на систему інформаційних комунікацій. У нашій країні цей час припав на період розвитку електронних інформаційних технологій, як прояв загальноцивілізаційної закономірності одночасно із серйозними економічними проблемами. Перше потребувало впровадження нових технологій бібліотечної діяльності на базі комп'ютеризації. Друге виключало таку можливість, оскільки було пов'язане з різким зубожінням усього процесу розвитку соціальної сфери життя суспільства, втратою протягом досить тривалого періоду соціальної затребуваності в діяльності бібліотечних установ і, відповідно, різким зменшенням фінансування цієї діяльності. Все це не дало можливості своєчасно комп'ютеризувати бібліотеки, зміцнити їх матеріальну базу відповідно до потреб нових користувачів, і, особливо, тієї зростаючої їх частини, що оволодівали електронними інформаційними технологіями. Це стало суттєвою причиною відставання бібліотечної галузі від інформаційних потреб сьогодення.

Зростаюче значення інформатизації для прогресу українського суспільства, однак, породжує надії на можливість відновлення значення наявної системи бібліотечних закладів як мережі сучасних інформаційних центрів, що сприятимуть ефективному наповненню соціальних комунікацій необхідною інформацією. При цьому слід зауважити, що переважна більшість сучасних бібліотек сьогодні є центрами зберігання і використання інформації насамперед на традиційних носіях. У їх фондах зберігаються багатства духовної культури попередніх поколінь. Однак викликане об'єктивними причинами сучасності прискорення циркуляції інформації в сучасному суспільстві, пов'язане з цим виробництво зростаючих масивів нової інформації, необхідність оперативної обробки наявних інформаційних ресурсів зумовили переважне застосування електронної інфор-

мації і відповідних технологій, базованих на використанні, насамперед комп'ютерної техніки. Бібліотеки, з усіма своїми накопиченими протягом століть масивами цінної, але слабо включеної через технологічне відставання в загальносуспільний обіг інформації, в останні десятиріччя поступово відтіснялися на периферію інформаційної сфери суспільства.

Практика, однак, показує, що цей відступ має тимчасовий характер. Певною мірою вже сьогодні так звані позабібліотечні інформаційні обміни натикаються на цілий ряд істотних проблем, спроби вирішення яких без участі оновлених, діючих на вищому технологічному рівні бібліотек дедалі негативніше впливають на один з основних показників у цій діяльності – ефективність використання інформації. Це особливо наочно видно на прикладі виготовлення наукової продукції, виробництва знання. Серед найбільш відчутних проблем тут можна вказати на такі:

1. Прямі зв'язки «виробник інформації – замовник» не стимулюють, як правило, багатократне використання інформаційного продукту, нівелюючи таким чином одну з унікальних властивостей і переваг цього основного продукту нового інформаційного суспільства. Така ситуація зумовлюється і специфікою фінансування виробництва нової інформації, і конкурентними факторами, і нерозвинутістю інформаційних ринків на території країн СНД. І звідси – відсутністю фахівців для виведення нових інформаційних продуктів на ринок і т. ін.

2. Як правило, структури, що спеціалізуються на виробництві інформації, мають обмежені можливості для адаптації такого виду продуктів до потреб різних користувачів. І це також – негативний фактор з точки зору ефективності їх використання.

3. Виробники інформації мають обмежені можливості для визначення системи взаємозв'язків і взаємовпливів виготовленого продукту з паралельними розробками інших авторів, доробку в суміжних дисциплінах тощо.

4. Серйозною проблемою, уже помітною в науковій роботі і в деяких інших сферах використання інформаційних продуктів, є обмежені можливості виробників нової інформації для використання досвіду напрацювань попередників через складність оперування великими масивами інформації на паперових носіях. Водночас опора на здобутки попередників необхідна. Вона може допомогти уникнути багатьох помилок, позбавитись характерної для значної частини сучасної інформаційної продукції фрагментарності, слабкої аргументованості.

Таким чином, із зростанням запитів на інформацію в період переходу до постіндустріального, інформаційного суспільства, у долученні до неї дедалі більш широкого кола людей, зростає потреба в удосконаленні загальносуспільних інформаційних центрів, бібліотечних установ, у послугах кваліфікованих інформаційних працівників, посередників між виробниками й користувачами інформацією, між наявним у суспільстві інформаційним ресурсом і соціальною структурою, що на ньому базується. При

цьому бібліотечні заклади відповідатимуть вимогам сьогодення, успішно виконуватимуть роль основних елементів інфраструктури з керування інфоресурсами суспільства за таких умов:

1) коли їх техніко-технологічна база забезпечуватиме можливість керування електронними потоками інформації;

2) коли вони зможуть ефективно працювати в глобальному інформаційному просторі, відбираючи необхідну нашому суспільству інформацію;

3) коли стануть центрами надійного зберігання нової електронної і переведеної з інших носіїв у форму електронної інформації, структурованої і надійно керованої;

4) коли переведена в електронну форму інформація з фондів бібліотек упроваджуватиметься в активний обіг, створюючи єдині масиви з новою, утверджуючи напрацьовані поколіннями традиції інфотворення;

5) коли за рахунок планомірного комплектування фондів новою інформацією буде відновлено й зміцнено внутрішні міжгалузеві зв'язки, що сприятимуть удосконаленню всієї системи інформаційних баз суспільства;

6) коли бібліотечні установи зі свого боку активізують роботу з дистанційного обслуговування користувачів, відпрацьовуватимуть технології, що забезпечать підвищення ефективності використання інформації, у тому числі й шляхом адаптації до потреб замовника, з урахуванням специфіки його сприймання, за аналогією з процесами спілкування;

7) коли бібліотечні установи розпочнуть процес входження як повноправних суб'єктів на інформаційні ринки, що може мати для них не лише фінансове значення. Адже ринок – хороший індикатор будь-якої діяльності;

8) коли бібліотечні установи як загальносуспільні інформаційні центри стануть також центрами передового досвіду, наукової думки, просвіти й освіти для категорій громадян, що долучаються до сучасних інформаційних технологій та вводять їх у свій спосіб життя.

Хоча бібліотечні установи в Україні, як і в усіх постсоціалістичних країнах, починаючи з найбільших, сьогодні далеко не відповідають сучасним суспільним вимогам до них як до інформаційних, науково-інформаційних центрів, однак, останні десятиріччя все ж дали поштовх до їх суттєвого оновлення.

У зв'язку з цим правомірною видається класифікація певної частини бібліотечних установ як гібридних. Негативна й дещо зверхня характеристика даного терміна з боку відомого дослідника в бібліотекознавчій сфері Я. Л. Шрайберга [1] швидше демонструє певну відірваність відповідних теоретичних умовисновків від практики функціонування основної маси сучасних бібліотек, ніж наукове передбачення тенденцій розвитку даного процесу.

Водночас практика показує інше: широка мережа бібліотечних установ зазнала

протягом останніх півтора десятка років серйозних негативних впливів. Виникли проблеми з фінансуванням, різко зменшилися або ж і зовсім зникли можливості для традиційного систематичного комплектування, загострилися кадрові проблеми. Мова, таким чином, ішла про виживання. Процес упровадження нових технологій тривалий час узагалі минав основну масу бібліотечних установ. І навіть коли ставлення в суспільстві до них почало змінюватись, негайний перехід на діяльність відповідно до нових технологій для переважної більшості цих установ є неможливим.

Діючі бібліотечні установи втягуються в сучасні інформаційні обміни поступово. І етап гібридних бібліотек при цьому майже обов'язковий. До того ж особливості такої бібліотеки не обмежуються, як це вважає Я. Л. Шрайберг, переведенням частини фонду в електронну форму. Справа не лише в цьому. Як справедливо зазначає академік О. С. Онищенко, «сучасна бібліотека не повинна зациклюватись на одному виді інформації – друкованої, книжкової. Оскільки перетвориться в музей. Сьогодні всі бібліотеки мають справу з різними ресурсами – рукописними, друкованими на папері, на електронних носіях. У найближчій перспективі бібліотеки бачаться як досвідчений “посередник” між майже безмежним потоком інформації і користувачем. Особлива роль відводиться нині інформації про інформацію, і роль бібліотекаря в інформаційній революції невпинно зростає» [2].

Таким чином, мова йде не лише про створення електронних версій матеріалів існуючих фондів у бібліотеці, а й про комплектування новою електронною інформацією, про набуття нею інших властивостей, притаманних сучасному інформаційному центру. Бібліотеки входять у більш активну фазу співпраці з замовниками, поступово набувають досвіду в застосуванні нових технологій, оволодінні можливостями сучасного технологічного забезпечення. Вони освоюють методики дистанційного надання інформаційних послуг користувачам, розпочинають творення власного інформаційно-аналітичного продукту, синтезованого на базі використання наявних інформаційних масивів за принципом «інформація – на базі інформації», набувають функціональних ознак банків інформації системи рознесених, позабібліотечних інформаційних баз. При цьому перехідний до нових технологій, організаційних рішень, зумовлених зростаючими суспільними запитами, період у житті бібліотек, що характеризується змішаною системою підходів, традиційних і нових, до обслуговування користувачів, дає підстави називати ці установи гібридними.

Суспільна затребуваність визначає напрям зміни акцентів у системі прояву соціальних функцій бібліотек. Реалізація головної, інформаційної функції, із застосуванням електронних технологій, надає бібліотечним установам статусу рівноправного партнера інших суспільних інститутів у перебудові всього життя на нових, інформаційних засадах, зберігаючи й вдосконалюючи при цьому можливості традиційного обслуговування, роботи з книгою.

Будучи самостійною інформаційною базою для всієї системи своїх користувачів, бібліотека, працюючи над інтенсивними введеннями в обіг дедалі більшої частини своїх фондів, стає фактично центром зберігання значної кількості інших рознесених інформаційних баз: державних органів урядування, економічних, політичних структур, наукових центрів і т. ін. У зв'язку з розвитком процесів становлення демократичного суспільства, зростанням значення й самобутності різноманітних соціальних структур у суспільстві, значення бібліотек як загальносуспільних інформаційних центрів, храни-телів інформації цих суспільних підсистем зростатиме. Зростатимуть і вимоги до якос-ті надання інформаційних послуг, забезпечення комплексного, багатоаспектного під-ходу до вирішення інформаційних завдань.

Електронні технології дають можливості для практичного безмежного розши-рення соціальних зв'язків користувачів. Бібліотеки набувають можливостей і пос-тупово входять у процес реалізації інформаційного супроводу таких зв'язків. «Біб-ліотеки нині усвідомили себе навігаторами в необмеженому масиві інформації (на-віть за відсутності інколи необхідної матеріально-технічної бази), і це вигідно вирі-зняє їх серед інших комунікативних структур. У бібліотечній свідомості ідея досту-пу до інформації починає переважати над ідеєю володіння нею», – зауважує стосов-но цього процесу Т. Я. Кузнєцова [3]. Вона ж додає важливе уточнення про те, що інформаційна функція сучасної бібліотеки набуває також і «ресурсно-оцінюючого і ресурсно-орієнтуючого характеру» [4].

Практика реалізації інформаційної функції бібліотек у процесі дедалі тіснішого співробітництва з управлінськими, політичними, економічними структурами, науко-вими центрами сьогодні дає підстави для висновку про поступову трансформацію цієї функції в інформаційно-аналітичну. У даному разі йдеться не лише про згадуваний вище ресурсно-оцінюючий і ресурсно-орієнтуючий характер діяльності. Хоча й він дедалі більшою мірою припускає аналітичні підходи, пов'язані з наданням послуг ко-ристувачам. Практика показує, що в середовищі користувачів сучасних бібліотек зрос-тає також попит на власне аналітичну, інформаційно-аналітичну продукцію бібліотек.

Виробництво власних інформаційно-аналітичних продуктів Службою інформацій-но-аналітичного забезпечення (СІАЗ) НБУВ, наприклад, здійснюється в режимі «інфо-рмація – на базі інформації». На сьогодні можна визначити кілька напрямів, за якими затребуваність у такій продукції бібліотек найпомітніша:

- інформаційно-аналітичні, аналітичні розробки у вузькотематичних напрямках, або ж із проблематики, не розроблюваної вітчизняними дослідниками;
- узагальнення інформації електронних ЗМІ та розробок аналітичних центрів з ак-туальних питань суспільного життя;
- розробка методики й основних закономірностей розвитку інформаційної діяльно-сті бібліотек в умовах переходу до інформаційного суспільства;

– підготовка інформаційно-аналітичних матеріалів в інтересах дослідницьких проєктів, науково-технічних програм, реалізації грантових тем та ін.

На базі впровадження електронних технологій набуває усталеності і певна жанрова різноманітність електронних продуктів. Серед них на сьогодні можна назвати оперативні інформаційні повідомлення, стрічку новин – підбірку лаконічної інформації за певний відрізок часу або ж за визначеною темою, інформаційний огляд, аналітичні огляди (огляд аналітичної інформації на дану тему або ж огляд масивів інтернет-інформації з використанням аналітичних методик, з авторськими висновками, пропозиціями, рекомендаціями для замовника), аналітичні доповіді тощо.

З розвитком електронних технологій різноманітність цих жанрів, безсумнівно, буде збагачена, однак, уже сам факт їх наявності свідчить про тенденцію в рамках еволюції інформаційної функції бібліотек в інформаційно-аналітичну до урізноманітнення потреб в інформаційних ресурсах і форм задоволення цих потреб.

Електронні технології впливають також і на розвиток інших функцій сучасної бібліотеки. У зв'язку з цим без перебільшення стратегічним завданням найближчого майбутнього є виготовлення електронних відповідників усього книжкового багатства, усієї інформації на інших носіях для введення в сучасний інформаційний обіг. І це сприятиме процесу утвердження спадкоємності духовної культури, напрацьованої всіма попередніми поколіннями в сучасності. Нові можливості електронні технології розкривають для реалізації освітньої, кумулятивної та інших функцій бібліотек [5].

Нині розгляд функціональних характеристик бібліотечних установ натикається на певні труднощі, оскільки при застосуванні електронних технологій лише в певних межах, у гібридному варіанті бібліотечної діяльності, дослідники з різних позицій оцінюють і прояв традиційних технологій, і нових, на базі яких особливо бурхливо розвивається в наш час інформаційна діяльність. Очевидно, лише після утвердження електронних технологій для всіх видів користувачів як технологій звичних, робочих, а не екзотичних новинок, після визначення практикою місця традиційних форм бібліотечного обслуговування в розвитку загального інформаційного процесу, зможуть остаточно встановитися погляди стосовно суспільного призначення оновлених бібліотечних установ. При цьому «оцифрування документальних фондів бібліотек не значить, що вони перестануть існувати як фізичні одиниці, але створення електронних фондів дасть змогу вирішити численні проблеми, що стоять перед сучасними бібліотеками, такі як розміщення документів, забезпечення їх збереження, організація вільного доступу до них» [6].

Концентрованою формою утвердження електронних технологій у бібліотечній сфері стали електронні бібліотеки, що є, як правило, структурною складовою великих бібліотечних установ. Незважаючи на те що сьогодні вже напрацьований певний досвід у роботі цих бібліотек як за кордоном, так і в Україні, погляди на їх сутність у різ-

них дослідників досить відмінні. Зокрема стверджується, що це структури, які дають можливість керувати ресурсами з допомогою комп'ютера, а працівникам – бути посередниками в електронній взаємодії; що це набір електронних ресурсів і супутніх технічних можливостей для створення, пошуку й використання інформації; що це база даних, яка вміщує цифрові інформаційні об'єкти в різних формах і надає безпосередній доступ користувачам; що це складові системи інформації, які допомагають задовольняти інформаційні потреби користувачів, надавати інформаційні послуги, організувати інформацію у зручній для користувача формі, керувати місцезнаходженням інформації і т. ін. [7, 8].

Аналізуючи викладені вище уявлення про призначення електронних бібліотек, слід зауважити, що і більшість теоретичних напрацювань, і узагальнення практичної роботи, як це можна побачити на прикладі досвіду електронної бібліотеки НБУВ, демонструють сьогодні прагнення організаторів електронних бібліотек створити якомога кращі умови роботи в бібліотеці, або ж на дистанційному рівні в роботі з електронними бібліотечними фондами. При цьому передбачається, що ініціатива в даному виді взаємовідносин має залишатися за замовником. Однак сьогодні, при збігу двох глобальних умов, що вимагають трансформації в усіх сферах суспільного життя – процесу переходу до інформаційного суспільства і ринкових перетворень у нашій країні – таку позицію слід вважати не виправдано інертною.

Кроком уперед у цій ситуації, як це показує практичний досвід, є розширення практики включення у творчий процес спільно з замовником інформаційних працівників бібліотек використання інформаційних ресурсів. Очевидно, у недалекому майбутньому більш відчутною стане навігаторська функція працівників бібліотек. І не лише в бібліографічній сфері, як це маємо на сьогодні в практичній роботі. Ідеться про налагодження доступу до повнотекстових матеріалів, про активну допомогу замовникам у відборі такої інформації, підготовку її до ефективного практичного використання.

У процесі вдосконалення якості інформаційно-аналітичного обслуговування дистантних користувачів бібліотек, з урахуванням тенденцій розвитку сучасного суспільства, можна впевнено прогнозувати зростаюче значення системи бібліотечних інформаційних комунікацій у загальній системі сучасних соціальних комунікацій. Відповідно до загальних тенденцій розвитку соціальних інформаційних комунікацій у сучасному українському суспільстві, цей процес, очевидно, буде розвивається насамперед у двох основних напрямках: підвищення якості та інтенсивності циркуляції інформації у вже діючих каналах, а також, у зв'язку з постійним ускладненням структури суспільства, множенням, удосконаленням наявних каналів у процесі організації доступу до інформації користувачів для обслуговування нових соціальних структур, що створюються під час суспільної еволюції.

Дані суспільні тенденції обумовлені зростаючою необхідністю:

– стійких, інтенсивних інформаційних обмінів між соціальними структурами, у тому числі територіально розділених значними відстанями, а пізніше – і в загальноцивілізаційному масштабі, що, власне, і стало основою формування глобального інформаційного простору;

– зростаючої суспільної важливості достовірної передачі інформації без суттєвих втрат, негативного впливу технологічних шумів, що спотворюють інформацію;

– задоволення суспільних потреб у постійному розширенні доступу до наявних значущих обсягів інформації, пов'язаних з розвитком, ускладненням соціальної структури в процесі її постійного розвитку, і забезпечення зворотного зв'язку з центрами накопичення інформації та структурами, пов'язаними з її виробництвом [9].

Тісно пов'язаною з цими питаннями є проблема ефективного використання нагромаджених під час історичного розвитку людства знань, інформаційних ресурсів, що зберігаються в бібліотечних та інших установах на різних, у тому числі складних для використання в системі сучасних комунікацій, носіях. Водночас введення в суспільний обіг цієї інформації в обсягах, співзмірних з обсягами виробництва нової інформації, є принципово важливим для суспільства, оскільки має забезпечувати відповідний орієнтир, спадкоємність наукових, моральних, у широкому значенні культурних традицій розвитку суспільства, що дуже важливо в умовах активізації світових глобальних процесів. Розв'язання даної проблеми сьогодні неможливе без переосмислення ролі системи бібліотечних установ у сучасних умовах, введення як важливих складових цих установ до системи сучасних інформаційних комунікацій, які забезпечують життєздатність і розвиток суспільства.

Прискорене і щораз менш контрольоване суспільними інститутами виробництво інформації, наростання кризи керування інформаційними процесами і лише часткове її розв'язання на шляхах комп'ютеризації сьогодні дедалі більше привертає увагу саме до проблеми вдосконалення каналів інформування, організації ефективної циркуляції інформації в сучасному суспільстві.

Ще один важливий фактор зростаючої важливості соціальних комунікацій пов'язаний із зростаючою однотипністю, а далі й спільністю завдань, що постають перед людьми, часто на значних відстанях між ними. Це обґрунтовує раціональність і дедалі частіше – доцільність інформаційних обмінів для вирішення актуальних суспільних проблем, обмінів на тривалих відстанях або в масштабі всієї цивілізації (прикладом цьому служить досвід спільної більш-менш успішної боротьби з інфекційними хворобами сучасності, засухами, паводками катастрофічних масштабів, негативний вплив яких часто перевищує можливості протидії в масштабах країни, регіону, і на які дедалі частіше змушене реагувати людство як єдине ціле).

Характерне для нашого часу технологічне ускладнення всіх аспектів людської діяльності обумовлює необхідність постійного вдосконалення кваліфікації дедалі значнішої частини працездатного населення, удосконалення системи навчання й професійної перепідготовки. У зв'язку з цим у структурі інформаційних потоків відбувається постійне вдосконалення тієї їх частини, що забезпечує навчальний процес, доступ до знань для дедалі більшої кількості користувачів. Саме в цій сфері поки що найбільш успішно активізуються сучасні бібліотеки.

У процесі демократизації суспільного життя, розвитку технічної бази засобів масової інформації зростає їх вплив у суспільстві і, відповідно, поглиблюється осмислення змісту масових комунікацій як інструменту соціокультурної взаємодії в масштабах суспільства, одного з фундаментальних чинників його розвитку. «Через циркуляцію в соціумі знань, цінностей, норм, соціальних сенсів, вирішених у знаковій формі, ними символічно охоплюється складна структура соціального простору, доступного для сприймання масовою, нормативною, індивідуальною свідомістю» [10].

Розвиток інформаційних процесів сучасного суспільства, організований через систему соціальних інформаційних комунікацій у другій половині ХХ ст. у різних сферах інформаційної діяльності, обумовлює формування специфічних особливостей їх функціонування. Ці особливості виявляються в специфіці підготовки відповідних інформаційних ресурсів (наприклад, спеціальні і для широкого використання), в організації згідно з поставленою метою каналів передавання інформації (наприклад, друковані видання книжково-журнальної форми, поширення інформації з допомогою технічних можливостей ЗМІ тощо), в організації механізмів зворотного зв'язку, оцінки ефективності соціальних комунікацій (наприклад, прямі контакти з замовником, матеріали соціологічних досліджень, аналіз поведінки, діяльності користувачів у сфері, що стосується відповідного інформаційного забезпечення та ін.). Така спеціалізація набуває дедалі більш сталого характеру, диференціюючись, у свою чергу, в основному в тих, що вже набули певних специфічних самостійних рис, напрямках. На сьогодні вже сприймаються як відносно самостійні інформаційні потоки управлінської сфери, масиви наукової інформації, політичної, що певною мірою, але не повністю накладаються на систему засобів масової комунікації та ін.

Така спеціалізація, наявність досить чітко сформованого соціального запиту на ту чи іншу тематичну інформацію стало важливим чинником перебудови також і бібліотечної роботи, розвитком, зокрема, її інформаційно-аналітичного аспекту, що сприяє активному розкриттю фондів перед користувачами, ефективному використанню інформаційних ресурсів.

У другій половині 90-х років минулого століття, коли в Україні розпочався період певного економічного поживлення, що дало поштовх активізації всіх напрямів суспільного розвитку, набули додаткової актуальності суспільні запити на необхідні для

цього інформаційні ресурси. Особливо це стало характерним для управлінських, а також економічних, вітчизняних і зарубіжних, структур. У зв'язку з цим інформаційна сфера, у тому числі і бібліотечна, одержала певне фінансування, що стало матеріальною базою для її оновлення, для впровадження сучасних електронних інформаційних технологій, технологій, що зробили значний вплив на розвиток системи соціальних комунікацій.

У цей час ситуація в нашій країні була ще дуже подібною до ситуації в багатьох інших пострадянських державах. Як справедливо зауважують лєнінградські дослідники Н. і Е. Марєнічеви, «розвиток виробництва, що супроводжувався розподілом праці, розвиток засобів транспорту і зв'язку, різноманітних технічних засобів для передачі інформації – все це стало матеріально-виробничими і технічними передумовами для виділення комунікацій у спеціальний вид діяльності і її спеціального вивчення. Диференціація і дедалі зростаюча різноманітність матеріальних та ідеологічних суспільних відносин, що зумовили колосальне зростання контактів і видів спілкування, стали соціальною передумовою для розгляду комунікації як спеціального виду діяльності. Зрештою, розвиток науки й наукового знання, що породив так званий “інформаційний вибух”, обумовив наукову постановку проблеми комунікації» [11].

З погляду сьогодення наведене твердження потребує лише певних уточнєнь. Кардинальна перебудова суспільства на території нинішнього СНД у межах реалізації проектів демократизації західного типу, перебудова економічної діяльності з орієнтацією на ринкові форми господарювання, відсутність помітного впливу домінуючої раніше ідеології – все це обумовило прискорєння процесів глибокого структурування суспільства. Воно відбувається значно швидше відповідних усталєних змін у структурі суспільства країн Заходу і обумовлює більшу гостроту суспільних запитів у сфері розвитку інформаційних обмінєв, збагачєння системи відповідних комунікацій. Мова, таким чином, іде про те, що з усвідомлєнням зростаючого значєння використання інформаційних ресурсів у житті сучасної людини, з розширєнням можливостей для продукування нової інформації предметом особливої уваги стають механізми якісного забезпечєння цими ресурсами всієї швидко оновлюваної структури суспільства.

У цілому ж, узагальнюючи сучасні уявлєння про інформаційні комунікації, можна констатувати, що:

– вони базуються на виробничих відносинах і залежать як від їх рівня розвитку, так і від розвитку відповідних продуктивних сил;

– метою їх функціонування є об'єднання необхідних для існування суспільства видів діяльності, координація в його інтерєсах цілеспрямованої діяльності наявних соціальних інститутів, окремих членів суспільства, забезпечєння сприяння необхідному внутрішньосуспільному обміну результатами матеріального та духовного виробництва;

– універсальна схема соціальних інформаційних комунікацій містить у собі, крім об'єкта, що передається, двох або більше суб'єктів, кожен з яких може, у свою чергу, включати в себе окрему людину, групу людей аж до суспільства в цілому. У соціальних інформаційних комунікаціях об'єктом є соціальна інформація – та інформація, що функціонує в суспільстві;

– засобами передавання соціальної інформації в комунікаціях можуть бути будь-які з відомих на сьогодні матеріальних носіїв до носіїв електронної інформації включно, а також технічні та інші пристрої, що забезпечують доставку інформації на тих чи інших носіях;

– формами передавання інформації є всі вироблені практикою соціального інформування жанри електронної інформації, друкованого слова, мови, науки, усіх видів мистецтв, символіки, народної творчості і т. ін.

На сьогодні в українському суспільстві організоване усталене інформаційне забезпечення на загальносуспільному, регіональному й місцевому рівнях. Прикладом цьому може бути інформаційна вертикаль центральних органів державної влади з обласними, міськими, районними держадміністраціями, інформаційні зв'язки політичних партій загальнонаціонального значення зі своїми регіональними та місцевими організаціями, інші соціальні структури загальносуспільного значення з філіалами на місцях.

Інформація, що циркулює в сучасних комунікаціях, у певних пропорціях є новою і створеною в суспільстві раніше періоду нинішньої затребуваності. Вона може повністю відповідати сучасним запитам, відповідати частково та потрапити в комунікацію випадково, наприклад, за зовнішніми ознаками при застосуванні пошукових комп'ютерних систем невисокої якості. І, нарешті, інформація, одержувана соціальними структурами суспільства через систему інформаційних комунікацій, може бути актуальною і запізнілою. Достовірною повністю, частково, або ж недостовірною зовсім (хибною). Частково недостовірна та хибна інформація може бути результатом реалізації цілого ряду причин і установок, що призводять до неякісного продукування нової інформації, або ж бути результатом навмисної дезінформації. Остання з розвитком інформаційних електронних технологій може розвиватися в багатомодові комбінації, відомі під загальною назвою інформаційних воєн.

На сьогодні, у зв'язку з недоліками пошукових систем до системи соціальних інформаційних комунікацій зі зростаючих масивів нової інформації потрапляє чимало надлишкової, зайвої інформації. Ця інформація поряд із прямим технологічним браком утруднює використання корисних інформаційних ресурсів і, таким чином, є теж шкідливою.

Наявні проблеми у сфері сучасного використання інформаційних ресурсів демонструють об'єктивну перспективу зростання суспільної затребуваності в еволюції традиційних бібліотечних установ (книгозбірень) у сучасні інформаційні та науково-

інформаційні центри. Такі центри з відповідним технічним оснащенням дедалі ширше використовуються як джерела наповнення сучасних інформаційних комунікацій суспільства якісною інформацією, розвивають дистантні форми роботи, стають активними суб'єктами розвитку інформаційного ринку в Українській державі. Так, лише з використанням бібліотечних фондів, масивів інформації, що відображають досвід, генеровані людством знання, перевірені практикою і корисні для його існування й розвитку традиції, духовні цінності та все те, що становить реальну інформаційну основу існування цивілізації гарантується ефективне використання змісту нової інформації в соціальних комунікаціях в умовах нинішнього прискорення темпів суспільного життя.

З допомогою бібліотечних установ – сучасних інформаційних центрів:

«– знаходяться відповідні пропорції між змістовним наповненням комунікацій новою інформацією, що узагальнює нові явища дійсності, та інформацією, продукованою попередніми поколіннями, що може бути дороговказом, орієнтиром користувачам при оперуванні новими ресурсами;

– може бути підвищено ефективність використання спеціальної інформації. Для цього бібліотечні установи мають удосконалити з урахуванням вимог сьогодення стратегії комплектування інформаційними ресурсами, удосконалити форми інформування потенційних користувачів про наявні ресурси (розвиток електронних каталогів, видання тематичних реферативних матеріалів, організація власної інформаційно-аналітичної та наукової діяльності, спрямованої на розкриття фондів, виявлення нових закономірностей розвитку інформаційних процесів у суспільстві і використання їх у практичній діяльності та ін.);

– може здійснюватись робота з первинної організації тематичних ресурсів для їх ефективного використання в практичній діяльності соціальних структур суспільства. Для цього необхідне налагодження й підтримка широкого спектра дистантних зв'язків, у тому числі орієнтованих на тривалу перспективу;

– в умовах розвитку глобальних процесів, зростаючого впливу глобального інформаційного простору на мережу інформаційних комунікацій українського суспільства може бути зміцнено процес національної самоідентифікації, духовно-ціннісних орієнтирів нашого суспільства;

– на основі ефективного використання національних інформаційних ресурсів може вдосконалюватися система національної інформаційної безпеки» [12].

Треба також зазначити, що помітна вже сьогодні тенденція до об'єднання інформаційних ресурсів бібліотек та інших інформаційних структур обіцяє нові можливості поряд із вдосконаленням технологій інформаційного виробництва як для розвитку соціальних структур українського суспільства, так і для продуктивного співробітництва з зарубіжжям. Особливою, консолідуючою в цьому процесі, очевидно, має стати роль головних бібліотек нашої країни, що одержали статус національних. Під їх методич-

ним керівництвом, на їх прикладі бібліотечна система України має утвердитись як необхідний і ефективний елемент соціальних інформаційних комунікацій сучасної України. У цих бібліотеках найбільш успішно триває процес оволодіння електронними інформаційними технологіями, відбувається вдосконалення різних форм дистантного обслуговування користувачів, у тому числі використання таких форм організації роботи як віртуальні бібліотеки та бібліотеки – інформаційні шлюзи [13].

Розвиток цього досвіду, безсумнівно, є вимогою сьогодення. І тому абсолютно правомірним є поставлене питання Р. С. Мотульським про необхідність бібліотекам «проводити активну політику щодо розширення спектра своїх послуг як у сфері інформації, так і у сфері дозвілля з наданням користувачам доступу до сучасних видів документів» і при цьому «активно розширюючи сферу своїх послуг, укорінюватись в інформаційний бізнес, залучаючи, таким чином, для свого розвитку фінансові ресурси з комерційної сфери, кошти підприємств і організацій та особисті кошти громадян» [14].

У зв'язку з цим заслуговує на увагу досвід організаційної перебудови обслуговування користувачів на основі впровадження електронних інформаційних технологій, набутий протягом останніх років у НБУВ. У стислому вигляді його можна викласти як рішучий етап переходу від експериментального використання нових технологій в інформаційному обслуговуванні при задоволенні запитів основної маси читачів інформацією на традиційних носіях до рішучої переорієнтації у сфері комплектування, організації використання фондів (включаючи оцифрування) на електронну інформацію, використання її як основного ресурсу задоволення запитів користувачів під час введення комп'ютерних технологій у традиційне обслуговування, оптимізацію його таким чином як важливого напрямку бібліотечного обслуговування читачів видань на паперових носіях.

Уже перші результати організації роботи по-новому показують, що цей шлях є поза всяким сумнівом продуктивним, незважаючи на дуже серйозні правові, організаційні, матеріальні проблеми та недосконалість правової основи для такої діяльності.

1.2. Інформаційно-аналітична діяльність сучасної бібліотеки

Інформаційно-аналітичні структури починають стрімко розвиватися у високорозвинутих країнах світу в 50-х роках ХХ ст., що стає реакцією на колосальне зростання розмірів світового інформаційного ресурсу, необхідність забезпечення ефективного управління та дієвого використання в інтересах суспільства. На кінець 80-х – середину 90-х років щорічний світовий інформаційний потік перевищив 10 млн назв наукової та іншої інформаційної продукції, що в перерахунку на одного споживача – інженера, наукового співробітника, спеціаліста – становило 1500 сторінок щодня. Навіть у найбільш технічно розвинутих країнах втрачалася можливість керування масивом інформації, генерованої суспільством. За деякими даними, кожна десята науково-

дослідна робота США виконувалася марно, оскільки була вже десь виконана. У Німеччині понад 15 % національного доходу витрачалося на дублювання наукових досліджень. У колишньому СРСР, за оцінками економістів, понад 10 % валового національного прибутку витрачалося неефективно саме через непоінформованість наукового і промислового секторів [15].

Наведена статистика демонструвала тривожний факт випереджального характеру зростання потоку генерованої людством інформації порівняно з традиційними можливостями стосовно її обробки, засвоєння й використання. І це пов'язано не лише з марно витраченими коштами. Неспроможність уведення в обіг істотної частини генерованої інформації стосовно навколишнього світу й процесів, що відбуваються в українському суспільстві зумовлювала викривлене уявлення про дійсність, а за умови розвитку цієї тенденції – зростаючу неадекватну реакцію суспільства на навколишнє середовище.

Різко зростаючі обсяги продукованої людством інформації значною мірою були спричинені розвитком НТР. Хоча науково-технічна революція охоплювала найбільш розвинуті країни світу, напрацьовані на її базі інформаційні масиви мали глобальне значення. Проникнення значних обсягів нової інформації дедалі глибше в соціальну структуру суспільства певний час вносило деструктивний момент у розвиток ситуації. Слабо контрольоване наповнення інформаційних баз цією інформацією погіршувало якісні показники функціонування баз, невикористання загрожувало відставанням, маргіналізацією.

Технологічно розвинуті держави швидко знайшли вирішення проблеми у вдосконаленні механізмів керування інформаційними потоками, упровадженні в інформаційну сферу електронних технологій розвитком соціальних інформаційних комунікацій. Таким чином, було вдосконалено процес збагачення всієї структури соціальних інформаційних баз потрібною інформацією і значно зросла ефективність використання нових інформаційних масивів, інформаційного ресурсу суспільства в цілому.

Саме забезпечення доступу дедалі більшої кількості людей до інформаційних ресурсів суспільства є однією з найважливіших ознак переходу до інформаційного суспільства. Сьогодні цей процес знайшов своє відображення в реалізації цілого ряду супутних завдань, вирішення яких обумовлює розвиток інформатизації суспільства.

Технічний аспект реалізації проблеми пов'язаний з постійною роботою над удосконаленням комп'ютерної техніки з метою збільшення надійності та швидкодійності (до десятків мільярдів операцій у секунду найближчим часом) [16], а також наближення до користувача, до його запитів. Паралельно вдосконалюються технології розвитку засобів зв'язку, від наземних до супутникових, підвищується їх надійність і пропускна можливість. Удосконалюється програмне забезпечення, робота найновішої комп'ютерної техніки набуває характеристик сумірних з інтелектуальними. В

єдиному процесі також організується підготовка працівників, фахівців значно оновленої сфери суспільної діяльності – інформаційної. Як зазначає Л. Г. Мельник, «з формуванням основ інформаційного суспільства, тотальною комп'ютеризацією населення і розвитком всесвітньої павутини Інтернету дедалі більш відчутно проступає нова гуманітарно-комп'ютерна реальність: виникає біоквантовий генетичний симбіоз людини (біологічної істоти) і комп'ютера...» [17]. Високотехнологічні держави сучасності – США, Японія, Німеччина та інші, протягом кількох десятиріч реалізують ґрунтовні освітні програми, удосконалюють підготовку відповідних наукових кадрів. Одним з результатів цього процесу є те, що на сьогодні наукові працівники в США генерують 35 % усіх наукових публікацій світу. Водночас серед проблем інформатизації серйозна увага приділяється також і наданню необхідної підготовки користувачам електронної інформації, у навчальних закладах та з використанням інших форм надання комп'ютерної освіти.

Дедалі більшою мірою працівники бібліотечних установ стають інформаційними працівниками. Саме ця категорія працівників сьогодні займається структуруванням сучасних електронних масивів інформації, її відбором і підготовкою у зручній для користувачів формі, що значно підвищує ефективність творчої праці замовників, ефективність використання інформації.

Б. Є. Патон справедливо назвав бібліотеки передовою базовою ланкою інформатизації, підкреслюючи, що «рух в інформаційне суспільство починається від мережі бібліотек, бо вони є володарями усієї досі накопиченої і оприлюдненої інформації» [18].

Сучасна дійсність, пов'язана з необхідністю опрацювання значних масивів інформації для вирішення актуальних суспільно значущих питань, зумовила виникнення **спеціальних структур** для аналітичного їх опрацювання. Найчастіше вони створювалися при великих бібліотеках або ж самостійно, з використанням послуг інформаційних центрів.

У США, поряд з формуванням спеціальних аналітичних, дослідницьких структур при великих бібліотечних установах, помітним явищем стали «фабрики думки» – наукові центри з обробки та аналізу інформації, визнані в усьому світі ефективні аналітичні структури й суб'єкти інформаційного ринку.

У дослідженнях з цього приводу зазначається, що виникнення «фабрик думки» пояснюється ситуацією, коли державні інститути, громадські організації, бізнесові структури вже не в змозі самостійно упоратися, з одного боку, з величезним потоком інформації, зі зростаючими проблемами суспільної значущості, з іншого – у суспільстві збільшується кількість людей з вищим освітнім рівнем, і саме «фабрики думки» дають змогу долучитися до вирішення складних загальносуспільних проблем людям, яких з тих чи інших причин не влаштовує робота в традиційних державних, наукових чи політичних структурах, де відсутні умови для повного їх самовираження.

Як зазначає з цього приводу І. Л. Шейдіна, «надзвичайно високий темп змін у світі, продиктований соціальними і науково-технічними революціями, комплексний характер проблем, що виникають перед тими, хто приймає відповідальні рішення, зумовлював необхідність залучення експертів-консультантів як джерела відсутніх в американського уряду чи монополій професійних знань» [19].

«Фабрики думки» або ж мозкові центри на сьогодні є незалежними дослідницькими організаціями, що зосереджують свою діяльність на розробці суспільно значущих проблем, сприянні здійсненню практичної політики, упровадженні результатів наукового пошуку, розробці програм, формулюванні цілей. Здійснюючи соціальні проекти у сфері публічної політики, налагоджуючи комунікації з метою просування соціально важливих проектів, вони стають центрами тяжіння для інтелектуалів, об'єднуючи навколо себе інколи набагато більше мислячих людей, ніж перебуває власне всередині структури самого центру [20].

«Фабрики думки» – називають ще вогнищами зростання, «що створюються за рахунок застосування безперервного міждисциплінарного наукового мислення до глибокого вдосконалення процесу формування політики як головної сполучної ланки між владою і знанням» [21]. У США, пізніше в інших країнах, вони найефективніше виявляють себе у сфері реалізації соціально значущих ідей публічної політики. Це зумовлюється і соціальним замовленням, пов'язаним з необхідністю постійного вдосконалення суспільного організму, сформованого на демократичних засадах, і наявністю значної кількості високоосвічених людей, які мають відповідний творчий потенціал для розвитку суспільствознавчих досліджень. Вони стали ефективним джерелом наповнення соціальних інформаційних баз суспільства.

Через властиву їм мобільність інформаційно-аналітичні структури можуть, коли виникає така необхідність, активно переключатися на нові важливі теми досліджень, мобілізувати не залучений ще дослідницький потенціал суспільства на вирішення найбільш актуальних завдань.

Треба зазначити, що для України, як і для багатьох інших нових держав Східної Європи, залучення до процесу інформатизації пов'язане (порівняно з розвинутими країнами Заходу) з додатковими труднощами. Серед них – не лише технічне, технологічне відставання. Створення інформаційних структур нового суспільства в Україні вже з перших кроків мало бути, виходячи з практичних міркувань, пов'язаним з гострою необхідністю отримання негайних результатів: потребою в інформаційно-аналітичному забезпеченні процесу становлення нової держави, економічних змін у напрямі формування ринкової економіки, відповідного супроводу демократичних перетворень, нових умов функціонування нації, культури та ін.

Уся ця інформаційна інфраструктура, поряд зі своєю технологічною та організаційною відсталістю від практики зарубіжних країн, мала ще один суттєвий не- долік:

вона була зорієнтована на обслуговування потреб радянського суспільства, відмінного від сучасного.

За нових умов істотно змінювалася роль держави в процесі інформатизації суспільства. Хоча при переході до ринкової економіки різко зменшуються потоки командної інформації, що йде «зверху вниз», і повідомлень «знизу вгору», поряд із цим зростає значення евристичних впливів держави на економічні структури всіх рівнів (попереджувальних, коригувальних), що потребує відбору й аналізу інформації стосовно функціонування та взаємовідносин суб'єктів ринку. Тому поряд з реорганізацією держ-апарату в процесі розбудови нової держави реорганізовувалися й створювалися інформаційні, інформаційно-аналітичні структури, завданням яких стало формування інформаційного середовища нового суспільства.

Однак на цьому стартовому етапі ще не можна було вести розмову щодо можливості формування повноцінних «фабрик думки» – продукту повноцінного демократичного суспільства, інформаційно-аналітичних структур, що успішно співробітничать з ефективними, зацікавленими державними структурами та громадськими організаціями.

Протягом значного часу для розбудови Української держави були актуальними висновки, зроблені дослідниками п'ять років тому стосовно того, що в Україні розбудова держави явно випереджає розбудову суспільства, і тому інститути влади часто немовби зависають над порожнечою: їм не зовсім зрозуміло, які цінності та інтереси суспільства вони мають обстоювати та захищати... У нас належною мірою не сформувався «середній клас» – основний носій суспільних цінностей та природний стабілізатор влади.

Попри певний ідеалізм уявлень стосовно процесу формування «середнього класу» в безпосередній залежності від повноцінного інституту приватної власності та міцних партійних структур, з позицій сьогодення можна вже досить точно сформулювати ситуацію, у якій існували та розвивалися інформаційно-аналітичні структури України. Поряд зі своєю технологічною й організаційною відсталістю від сучасної практики зарубіжжя, важливою обставиною було також і те, що інформаційна структура, яка дісталась у спадок нинішньому суспільству, була раніше орієнтована на обслуговування потреб нині неіснуючого, радянського суспільства. Значною мірою ця інфраструктура розвалювалась із системою і фактично була мало придатна для вирішення завдань в умовах нового суспільства, суверенної держави, зростаючого значення особистісного фактора, необхідності прийняття на всіх рівнях управління свідомих самостійних рішень.

Повільному процесу формування попиту на актуальну аналітичну інформацію як у владних структурах, так і в інших суспільних інститутах на початковому етапі становлення суверенної України, відповідав і процес формування інформаційно-

аналітичних структур. В умовах матеріальної скрути, низької суспільної затребуваності і інформаційні підрозділи переважної більшості бібліотечних установ, навіть великих, і створені ще в СРСР республіканські структури наукової та технічної інформації, і структурні підрозділи республіканської Академії наук з об'єктивних причин не могли виконувати роль, аналогічну «фабрикам думки».

Певний час в Україні складалася досить дивна, не зовсім логічна ситуація: під час вирішення фундаментальних проблем державного будівництва, коли, здавалося б, владним структурам особливо потрібна інформація, аналітичні розробки, що, у свою чергу, зумовлювало б створення умов для розвитку інформаційно-аналітичних служб, усі гілки державної влади дуже повільно усвідомлювали доцільність послуг цих структур і неохоче користувалися ними. Винятком з цього правила була хіба що СІАЗ – Служба інформаційно-аналітичного забезпечення органів державної влади ЦНБ Академії наук України, а пізніше Національної бібліотеки України (далі – Служба). Ця винятковість була зумовлена специфікою академічного, політичного нейтрального статусу інформаційної структури, її фінансування через Академію наук, як академічного (в НБУВ) підрозділу, наявність фахівців відповідної кваліфікації, звичний і зрозумілий більшості замовників стиль інформаційно-аналітичної роботи. Це й визначило той факт, що Служба з часу свого заснування майже півтора десятки років продуктивно працює зі своїми основними замовниками – владними структурами, надаючи допомогу в інформаційно-аналітичному супроводі їх діяльності.

СІАЗ була структурою першої хвилі у створенні нового інформаційного середовища поряд з розвитком такого ж напрямку діяльності в Національній парламентській бібліотеці України, Миколаївській, Одеській, Дніпропетровській та інших обласних, а також деяких галузевих бібліотечних установах, що мали більш чи менш прийнятну матеріально-технічну базу та відповідні кадри.

Досвід Служби став основою для розвитку інших спеціальних структур НБУВ: Фонду президентів України та Національної юридичної бібліотеки, що відпрацьовують нові форми роботи з обслуговування відповідних категорій користувачів, розвивають власну видавничу діяльність та вдосконалюють методики дистантного обслуговування користувачів.

Водночас чимало бібліотек не змогли пристосуватися до нових умов. Про це свідчить значне скорочення цих установ у нашій країні протягом останніх років. Серед них насамперед ті, що не змогли чи не зуміли довести свою необхідність не лише як книгозбірень, але і як корисних наявним громадянським інститутам інформаційних центрів.

Протягом тривалого часу СІАЗ і інші однотипні структури на базі бібліотечних установ змушені були вирішувати проблему активізації хоча й зацікавленого, проте малоініціативного замовника. Його поведінка зумовлювалася нерідко вищезгаданим

«зависанням» деяких новостворених суспільних інститутів над суспільством без тісного зв'язку з його інтересами, домінуванням сьогоденності, миттєвості в їх роботі над вирішенням глибинних, стратегічних проблем. Певною мірою це пояснюється тим, що в період тривалого спаду в економіці, дезорганізації суспільного життя деяким чиновникам могло бути достатнім і прийняття вольових рішень за принципом «що вийде».

Додаткові складності викликала та обставина, що СІАЗ, як і інші національні інформаційні структури, не могла опиратися на серйозну основу для оперативної роботи у вигляді електронних баз даних хоча б на основних напрямках діяльності з кількарічними обсягами матеріалу. Їх створення раніше з цілого ряду причин не входило у сферу діяльності бібліотечних установ, за винятком деяких галузевих, у минулі роки. Нова українська держава не одержала їх у спадок ні від минулого республіканського керівництва, ні від союзного центру. Україна, на жаль, не могла реально використовувати ресурси сформованої загальними зусиллями радянських республік колишньої союзної системи науково-технічної інформації для вироблення ефективних рішень у внутрішній і зовнішній політиці держави.

Таким чином, на відміну від практики високорозвинутих держав Заходу, країн із традиційно давно вже розвинутою системою соціальних комунікацій, тісно ув'язаних з механізмами державного управління, у нових державах СНД, в Україні проблема інформаційно-аналітичного забезпечення органів державної влади характеризується цілим рядом додаткових ускладнень.

По-перше, структури, що розпочинали свою діяльність у період становлення суверенної української держави, стикалися, особливо в перші роки свого існування, із широким колом проблем, пов'язаних з освоєнням методик оперативного вивчення й введення в обіг з відповідною адаптацією зарубіжного досвіду, з виробленням прийомів аналізу специфіки власних суспільних, економічних, політичних, культурних процесів, з пошуком свого місця в підтримці державотворчого процесу.

По-друге, створювані інформаційно-аналітичні центри, орієнтовані на задоволення запитів державних органів, у своїй роботі не могли опиратися на відповідну інформаційну інфраструктуру загальносуспільного призначення через фактичну її відсутність у суспільстві, що формувалося.

По-третє, ще одна несприятлива обставина, серед тих, що помітно ускладнювали діяльність інформаційно-аналітичних структур у нових державах, була пов'язана з несприятливою економічною ситуацією перехідного періоду. Слабка їх матеріально-технічна база у зв'язку з цим не давала здебільшого можливості впровадження нових, сучасних технологій обробки та аналізу потоків інформації.

На формування аналітичних центрів впливала також і ситуація із «середнім класом», що є стійким середовищем формування «фабрик думки» на Заході. Стрімко біднішала колишня радянська інтелігенція; своєрідний «середній клас» радянського пері-

оду в першій половині 90-х років втрачав свої позиції у суспільстві.

Поряд із цим важливою виявилася ще одна обставина. На Заході середовищем широкого використання «мозкових центрів» були сфери публічної політики. Однак в українському політикумі лише в останні роки виявився практичний інтерес залучення широких мас до активної участі в політичному процесі. Це пояснювалося не лише алергією більшості населення на декларативне марнослів'я ідеологів так званої «перебудови», а й політичною невизначеністю більшості існуючих сьогодні партій усіх напрямів, слабким теоретичним обґрунтуванням їх програм, відривом від реальності сьогодення та згадуваною розмитістю загальносуспільних ідеалів.

Цей фактор теж не сприяв появі структур типу «фабрик думки» у сфері політичного життя українського суспільства. І українські інформаційно-аналітичні структури в бібліотечних установах розвивалися, виходячи з реальної ситуації в країні.

1.3. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського як загальнодержавний науково-інформаційний центр

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського (НБУВ) є комплексним бібліотечним, науково-інформаційним, науковим, культурологічним та видавничим центром, найбільшим за обсягом документно-інформаційних ресурсів книгосховищем України, де зберігається близько 15 млн примірників документів. За змістом її фонд є універсальним, унікальним зібранням джерел інформації – від зародження писемності (клинописні таблички III тис. до н. е.) до сучасних наукових видань, бібліографічних та повнотекстових баз даних найзначніших інформаційних установ світу.

Як багатопрофільна міждисциплінарна науково-дослідна установа НБУВ досліджує проблеми бібліотекознавства, бібліографознавства, інформатики, соціальних комунікацій, книгознавства, кодикології та кодикографії, документознавства, архівознавства, української біографістики, консервації та реставрації документів, є центром розробки, вивчення й впровадження сучасних технологій бібліотечно-інформаційного забезпечення науки та суспільної практики.

Кардинальні зміни, що відбуваються в інформаційному середовищі, висувають перед НБУВ завдання переосмислення власної ролі й місця в національній бібліотечно-інформаційній системі та в міжнародному бібліотечному співтоваристві, визначення перспектив та стратегії свого розвитку. Зростаюче значення бібліотеки як лідера національної бібліотечно-інформаційної системи України потребує від неї проведення наукових досліджень, спрямованих на пошук шляхів удосконалення бібліотечної справи країни, підвищення ефективності бібліотечно-інформаційного обслуговування, удосконалення формування, використання й збереження інформаційних ресурсів, інформатизації бібліотек, розробку теоретико-прикладних засад трансформації бібліотек у центри глобальних інформаційних та наукових комунікацій, ключову ланку інформа-

ційної сфери суспільства та їх інтеграції у світову інформаційну інфраструктуру.

На часі – наукове обґрунтування перспективних напрямів розвитку НБУВ як бібліотечно-інформаційного комплексу, збагачення його завдань і функцій у контексті переходу до інформаційного і знаннєвого суспільства, розробка концептуальних засад розвитку національної бібліотечної мережі, бібліотеки ХХІ ст., гармонізації традиційних і електронних ресурсів бібліотек, інформаційних центрів, архівів і музеїв, інтеграція бібліотечних систем у сучасні комп'ютерні мережі. Особливої уваги потребує проблема створення електронних бібліотек в Україні. У зв'язку з оцифруванням і накопиченням сучасних електронних видань виникають величезні архіви інформації, які потребують програмного забезпечення, чіткої побудови, організації систем пошуку, синтезу, екстракції інформації. У цьому контексті для НБУВ як науково-ресурсного, науково-методичного та науково-інформаційного центру Національної електронної бібліотеки ХХІ ст. необхідно концептуально осмислити різні аспекти створення, розвитку й функціонування такого ресурсу, зокрема: оцифрування історико-культурної спадщини, збереження електронної інформації на довгострокових носіях, забезпечення користувачам широкого доступу до ресурсів, входження українських електронних бібліотек до європейських і світових бібліотек.

Важливим періодом у розвитку бібліотеки були 90-ті роки ХХ ст., коли в результаті всебічного розвитку своїх функцій вона підійшла до якісно нового етапу свого існування – реорганізації в бібліотечно-інформаційний, науково-дослідний і культурно-просвітницький комплекс.

Органічне поєднання функцій кумуляції, зберігання та залучення до суспільного обігу як традиційної документної спадщини України й видавничої продукції, так і нових видів і форм носіїв інформації викликала необхідність оптимізації нових завдань бібліотеки й форм, змісту і методів її діяльності. Було розроблено нову концепцію комплексної структури і функцій бібліотеки, спрямовану на оптимізацію використання її багатоаспектних потенціальних можливостей як найзначнішого за документальними ресурсами книжкового та рукописного державного сховища України, а також провідної у своїй галузі науково-дослідної установи, яка вирішує коло взаємопов'язаних книгознавчих, бібліотекознавчих, бібліографознавчих, архівознавчих, науково-інформаційних та інших питань. Упродовж 1993–1996 рр. у структурі бібліотеки було створено п'ять науково-дослідних інститутів (бібліотекознавства, української книги, рукопису, архівознавства, біографічних досліджень); центри бібліотечно-інформаційних технологій; консервації і реставрації; культурно-просвітницький; науково-видавничий.

У розвиток національних функцій бібліотеки в 1996 р. створено Фонд президентів України, де збираються і впроваджуються в науковий і культурний обіг документи, що відображають політичну діяльність, життя президентів України [22].

Розгорнуто комплексну, аналітичну, прогностично-консультаційну систему для інформаційного забезпечення органів вищої влади через спеціальну структуру інформаційно-аналітичного забезпечення – СІАЗ [23]. Засновано Національну юридичну бібліотеку [24], основними завданнями якої є забезпечення колективних та індивідуальних користувачів різних рівнів правовою інформацією, надання довідково-консультаційної допомоги, систематизація та аналіз матеріалів, які містять правову інформацію, підготовка інформаційно-аналітичної продукції.

Створено Центр формування бібліотечно-інформаційних ресурсів, який здійснює комплекс робіт з комплектування головного державного наукового універсального зібрання вітчизняних і зарубіжних документів на різних видах носіїв інформації та забезпечує його облік, провадить науково-дослідну та науково-методичну роботу з розробки і впровадження методики, організації та технології формування бібліотечного фонду.

Сучасний суспільно-політичний, соціально-економічний, науково-технологічний та культурний розвиток, реалізація в Україні курсу реформ настійно вимагають докорінної модернізації науково-інформаційного забезпечення зростаючих запитів різних сфер суспільного життя.

Необхідність рішучої перебудови інформаційно-бібліотечної роботи пов'язана зі стрімким переходом до культури електронної інформації, що гостро ставить питання інтеграції нагромаджених друкованих інформаційних ресурсів до мережевого середовища. Слід, зокрема, зауважити, що при відносній стабілізації загальної чисельності читачів НБУВ і кількості щоденних відвідувачів її читальних залів, кількість звернень користувачів мережі Інтернет до електронних інформаційних ресурсів бібліотеки невинно зростає і сягає нині понад 50 тис. на добу.

Це поставило перед НБУВ як провідним центром наукової інформації в державі, званою далеко за межами України дослідницькою установою та закладом культури, координуючим і методичним центром принципово нові завдання. Ідеться насамперед про необхідність швидкого подолання певного відставання від об'єктивних потреб у впровадженні новітніх інформаційних технологій в обслуговування читачів і користувачів електронних мереж, удосконалення бібліографічного й довідкового забезпечення бібліотечної роботи, формування вітчизняних інформаційних ресурсів, посилення науково-методичної ролі НБУВ. Останнє завдання набуває нині особливого значення у зв'язку з розгортанням в Україні робіт зі створення загальнонаціональної електронної бібліотечної інформаційної системи «Бібліотека-XXI».

Реалізація цих завдань, з урахуванням масштабів і значення бібліотеки, обумовлює необхідність запровадження сучасного ефективного менеджменту на всіх ділянках бібліотечно-інформаційної роботи, перебудови й впровадження нових технологічних схем організації бібліотечно-інформаційних процесів, реорганізації структури підроз-

ділів НБУВ, перерозподілу кадрового потенціалу між підрозділами, посилення окремих ланок роботи кваліфікованими спеціалістами, запровадження системи постійної перепідготовки спеціалістів. Для реалізації цих завдань створено в бібліотеці науково-дослідний підрозділ – Інститут науково-методичного забезпечення бібліотечно-інформаційної роботи [25], яким на основі проведення моніторингу головних технологічних бібліотечно-інформаційних процесів було вироблено пропозиції і розпочалася їх реалізація в напрямі вдосконалення структури, функціонального призначення й порядку організації роботи наукових та науково-прикладних підрозділів НБУВ, зокрема тих, що зосереджують цифрові, галузеві, спеціалізовані ресурси, здійснюють розбудову, змістовне наповнення й забезпечення функціонування електронних інформаційних ресурсів, міжнародний книгообмін та бібліотечно-інформаційні зв'язки й поліпшення їх взаємодії.

Розвиток діяльності НБУВ як бібліотечно-інформаційного комплексу забезпечується впровадженням результатів науково-дослідної роботи, зосередженої у чотирьох пріоритетних напрямках, затверджених президією НАН України: формування й використання науково-інформаційних ресурсів, інформатизація бібліотек; створення національної бібліографії, українська біографістика; нові технології збереження, консервації та реставрації бібліотечних фондів; вивчення, збереження та видання української історико-культурної спадщини [26]. Упродовж 1990–2010 рр. за цими напрямками колективом бібліотеки було виконано 64 відомчі та ініціативні наукові проекти.

Вагоме місце в науковій роботі належить **бібліотекознавчим дослідженням**, орієнтованим на організаційну, технологічну й управлінську модернізацію всіх напрямів діяльності наукових бібліотек в умовах інформатизації, побудови «суспільства знань» [27]. Слід зазначити, що розвиток сучасного бібліотекознавства як наукової дисципліни документно-комунікаційного циклу характеризується: домінуванням інформаційно-технологічної проблематики досліджень, появою нових напрямів науково-прикладних розробок (наприклад, електронне бібліотекознавство, створення конкурентоспроможних бібліотечно-інформаційних продуктів, розвиток технологій онлайн-сервісу), збагаченням методології і методики галузевої науково-дослідної діяльності, активними термінологічними пошуками; розширенням сфери суміжних наук (з погляду проблематики і використовуваних методик дослідження) комунікаційного та інформаційного циклу (інформатика, інформаціологія, наукознавство, теорія соціальних комунікацій, документне фондознавство і електронне документознавство); розширенням спектра засобів наукових і професійних комунікацій (фахова періодика, наукові і освітні видання; засоби традиційного та інтерактивного професійного спілкування; електронні інформаційні ресурси для освіти, підвищення кваліфікації, проведення галузевих наукових досліджень).

Під впливом технологічних трансформацій перебуває основний об'єкт досліджень

– бібліотека як соціальний інститут і складна ресурсна система. Тому одним із провідних напрямів бібліотекознавчих досліджень у період активного впровадження інформаційних технологій у практику діяльності бібліотечно-інформаційних установ була саме проблематика оптимізації технології та організації формування й використання документно-інформаційних ресурсів, як безпосередньо бібліотечних, так і віддаленого доступу. Саме в цьому напрямі останні роки проводить дослідження Інститут бібліотекознавства НБУВ, що об'єднує 12 структурних підрозділів бібліотеки, у тому числі й відділ бібліотекознавства. Науковцями бібліотеки досліджувалися питання: розробки інформаційно-функціональної моделі наукової бібліотеки (1993–1995); технології та організації формування і використання її інформаційних ресурсів (1996–2004); інноваційної діяльності наукової бібліотеки (2005–2007) та управління її бібліотечно-інформаційною діяльністю (2008–2010); підвищення ефективності діяльності наукової бібліотеки (2011–2013).

Бібліотекознавцями розроблено системно-функціональну модель наукової бібліотеки як установи нового типу, складової системи наукових комунікацій, тісно пов'язаної з наукою [28], на основі якої здійснено багатоаспектний аналіз розвитку її основних функцій. У результаті освоєння інформаційних технологій пріоритетними в діяльності наукової бібліотеки є аналіз, синтез і забезпечення доступу користувачів до знань. Перспективи розвитку бібліотеки визначаються інформатизацією. Цей процес найяскравіше виявляється у використанні електронних носіїв для формування та збереження інформаційних ресурсів і забезпечення їх загальної доступності за допомогою глобальних інформаційних мереж.

Прискорений розвиток інформатизації обумовив необхідність зосередити зусилля бібліотекознавства на створенні якісно нової бібліотеки, що відбиває специфіку її діяльності. У цьому контексті розроблено концептуальну модель, засновану на сполученні пізнавальних можливостей інформаційного й діяльнісного підходів. Вона інтегрує взаємодію чотирьох елементів: 1) кумуляцію інформаційного потенціалу; 2) інтелектуальну обробку інформації; 3) виробництво інтегрованої і синтезованої інформації; 4) забезпечення комунікаційного процесу [29].

Результати розробок науковців за такими напрямками, як «Бібліотекознавчі аспекти технології і організації формування і використання інформаційних ресурсів наукової бібліотеки», «Формування інформаційних ресурсів наукової бібліотеки», «Технологія машин очитаної каталогізації і систематизації», «Управління процесами використання інформаційних ресурсів: технологія обслуговування і організації фондів», «Розвиток бібліотечно-інформаційних ресурсів бібліотек науководослідних установ НАН України» відповідають світовим тенденціям розвитку бібліотечно-інформаційної діяльності і є основою для системної трансформації наукової бібліотеки в науково-інформаційний комплекс, що здійснює формування, нау-

кову обробку, створення й використання інформаційних ресурсів.

У процесі дослідження було вдосконалено технологію наповнення й використання баз даних електронного каталогу НБУВ шляхом модернізації мережевих пакетів і розвитку бібліотечно-бібліографічної класифікації, використовуваної в бібліотеці, підготовлено для апробації національний формат бібліографічного запису Укрмарк. Треба зазначити, що роботи зі створення національного формату Укрмарк мали загальнодержавне значення і в рамках міжвідомчої групи розробників об'єднували фахівців НБУВ (Національна академія наук України), Національної парламентської бібліотеки України (Міністерство культури і туризму України), Наукової бібліотеки ім. М. Максимовича Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Міністерство освіти і науки України). Національний формат, зберігаючи структуру UNIMARC, має ряд особливостей, пов'язаних з його первинною орієнтацією на підтримку не лише комунікативних, а й каталогізаційних функцій. У ньому широко застосовуватимуться поля і підполя національного використання, що дасть можливість підтримувати корпоративні технології аналітико-синтетичної обробки документів та забезпечити гармонізацію практики вітчизняної каталогізації з міжнародними стандартами.

Під час розробки проблематики керування процесами використання інформаційних ресурсів наукової бібліотеки значну увагу було приділено проблемам удосконалення технології обслуговування, раціональній організації фондів, аналізу інформаційних потреб читачів, досліджено комплекс бібліотечних і інформаційних послуг, що надаються користувачам НБУВ. Результати проведених досліджень стали теоретичною і науково-прикладною основою ряду дисертаційних робіт співробітників Інституту бібліотекознавства [30].

Результатом структурно-функціонального аналізу бібліотечно-інформаційних ресурсів НАН України стало створення нової інтегрованої моделі організаційно-технологічної побудови бібліотеки як науково-інформаційної структури. Підготовлено основні організаційно-розпорядчі документи, що визначають напрями і зміст роботи бібліотек НДУ в сучасних умовах, структуру і функції даного типу наукових бібліотек, взаємини з адміністрацією, іншими інформаційними підрозділами установи, що встановлюють порядок користування інформаційними ресурсами та послугами бібліотеки [31].

Наукова та соціальна значущість проведеної НДР полягала в тому, що визначені дослідниками основні напрями й пріоритети подальшого розвитку бібліотечно-інформаційних ресурсів НАН України було конкретизовано, враховано та затверджено на законодавчому рівні в ряді документів, зокрема в Програмі інформатизації НАН України (2004–2008), Державній програмі розвитку діяльності Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського на 2005–2010 рр., постановках президії НАН України про стан і завдання розвитку в НАН України бібліотечно-

інформаційної справи (№ 186 від 9 липня 2003 р.); про заходи щодо підвищення ефективності подальшої діяльності НАН України (№ 122 від 2 червня 2004 р.) тощо.

Таким чином, під час проведених досліджень підтверджено таке:

1. Технологія формування ресурсів наукової бібліотеки є інтегрованим результатом її цілеспрямованого розвитку та еволюційних змін, що відбуваються внаслідок освоєння засобів комп'ютеризації. Стрімке розширення комп'ютеризації основних технологічних процесів дає змогу розглядати сучасний етап організації формування фондів на всіх видах носіїв інформації як перехідний, що обумовлює необхідність його системної організації і цільового керування подальшим інтенсивним розвитком.

2. Еволюція основних організаційних підходів до впровадження інформаційних технологій здійснюється в напрямі локальної автоматизації окремих бібліотечних процесів з подальшим їх об'єднанням у локальні мережі певної наукової бібліотеки і участі її структурних підрозділів у кооперованій технології наповнення БД ЕК.

3. Розроблена й впроваджена в НБУВ система комплектування, що є одночасно початковим етапом аналітико-синтетичної обробки документних потоків України і зарубіжних держав, пропонується як основа для побудови комп'ютерної технології обробки документів у науковій бібліотеці.

4. Визначена в процесі дослідження методика інформаційної роботи з підтримки машиночитаної каталогізації і систематизації, націлена на забезпечення ефективного інформаційного використання створених бібліографічних даних і установки гіпертекстових взаємозв'язків між ними. Визначено шляхи об'єднання технологічних напрацювань щодо функціонування системи традиційних і електронного каталогів з кінцевою метою забезпечення максимально можливої ефективності роботи каталогізації і систематизації в сучасній науковій бібліотеці.

5. Трансформація бібліотечного обслуговування, розширення спектра бібліотечно-інформаційних послуг націлюють увагу фахівців і обумовлюють спрямованість подальших досліджень на визначення якісних, а не лише кількісних показників, виявлення нових соціальних чинників, що впливають на попит, структуру читацького контингенту, читацьку поведінку й зміни в діяльності наукової бібліотеки щодо задоволення інформаційних потреб користувачів.

6. Основними напрямками подальшого розвитку бібліотечно-інформаційних ресурсів наукової бібліотеки, зокрема і бібліотечно-інформаційної системи України в цілому, визначаються формування інформаційних ресурсів вітчизняних і зарубіжних документів, їх аналітична обробка на основі впровадження інноваційних комп'ютерних технологій, генерація ресурсів, у т. ч. баз даних за різними галузями науки і техніки, забезпечення використання світових інформаційних ресурсів, адаптація бібліотечних кадрів до роботи в нових соціально-економічних умовах. Базовими чинниками розвитку бібліотечно-інформаційних ресурсів стають: інтеграція і кумуляція – на етапі формування, необме-

женість у доступі і можливості подальшого перетворення – на етапі використання.

7. В умовах поступальної інформатизації суспільства новітні комп'ютерні технології і засоби телекомунікаційного зв'язку стають найважливішим стратегічним ресурсом, що забезпечує введення бібліотечно-інформаційного потенціалу в науковий, суспільний і культурний оборот. Саме тому розробка механізму їх використання потребує першочергової уваги на сучасному етапі розвитку наукової бібліотеки.

Необхідність внесення принципових змін, зумовлених інноваційними процесами, що відбуваються в діяльності бібліотечно-інформаційних установ України, впровадження нових підходів до організації і використання інформаційних технологій у науковій бібліотеці обумовило актуальність проведення відповідного бібліотекознавчого дослідження ресурсних і технологічних складових інноваційної діяльності наукових бібліотек, визначення тенденцій і перспектив розвитку системи [32]. Розпочато дослідження теоретичних і методичних проблем керування бібліотечно-інформаційною діяльністю наукової бібліотеки, зокрема питань удосконалення системи обслуговування користувачів наукової бібліотеки електронними ресурсами, інструктивно-методичного упорядкування формування документних масивів.

Вагоме місце в науково-дослідній роботі бібліотеки належить дослідженням теоретичних і методологічних проблем розвитку науково-інформаційної діяльності українських бібліотек у глобальному електронному середовищі, які здійснює Центр бібліотечно-інформаційних технологій. За темою НДР «Інформаційні технології бібліотечних мереж і систем (1993–1995)» було розроблено ресурсоощадну конвеєрну технологію автоматизованого опрацювання обов'язкового примірника творів друку України та найбільшого в державі потоку зарубіжної літератури й створення електронного каталогу бібліотеки як основного бібліографічного ресурсу країни.

Основним результатом НДР за темою «Розробка архітектури й програмно-технологічного забезпечення комп'ютерного бібліотечного центру (1996–1998)» стала інтегрована інтранет/інтернет-технологія формування та надання користувачам України й світу найбільших у державі інформаційних ресурсів бібліотеки та упорядкованого зібрання посилань на наявні сайти бібліотек України, національних бібліотек і головних науково-інформаційних центрів країн світу. Створений у рамках цієї наукової роботи комп'ютерний бібліотечний центр став першим в Україні бібліотечним інтернет-порталом.

У рамках наукової теми «Розробка архітектури й інформаційної технології електронної бібліотеки (1999–2001)» розроблено наукові основи процесу трансформації бібліотеки в головний науково-інформаційний центр держави шляхом створення на її базі першої у світовій бібліотечній практиці національної системи реферування вітчизняної наукової літератури та реалізації мережевої технології формування електронних бібліотечно-інформаційних ресурсів, за якою створено першу в Україні наукову

електронну бібліотеку.

Розробка теоретичних засад розвитку електронної бібліотеки як центру наукових електронних комунікацій і бази для започаткування нової у світовій практиці складової системи розповсюдження наукових публікацій, сутність якої полягає в підготовці та поширенні бібліотекою галузевих серій наукових електронних видань на компакт-дисках (на першому етапі створено п'ять серій: природничі, технічні, суспільні, медичні та аграрні науки), є результатом дослідження «Формування і використання ресурсів електронної бібліотеки (2002–2004)».

У процесі виконання НДР «Формування ресурсів науково-інформаційного порталу України (2005–2007)» створено мережеві технології формування та використання базових ресурсних складових єдиного науково-інформаційного простору держави: інтегрованого довідково-пошукового апарату наукової періодики, електронної бібліотеки відкритого доступу, архіву суспільно значущих ресурсів Інтернет і системи авторизованого доступу до джерел наукової інформації.

За результатами дослідження «Розробка екстранет-технологій формування та використання науково-інформаційних ресурсів (2008–2010)», яке передбачає створення екстранет-середовища наукових і освітніх установ, здійснюється формування в інтранет-середовищі бібліотеки нової інформаційної складової – фонду мережевих ресурсів, визначено підходи до його багатоаспектного використання, які передбачають поряд з доступом до нього в екстранет-середовищі НАН України інтелектуальну обробку інформаційних масивів і виділення нових знань. Запропонована технологія дала змогу сформувати в інтранет-середовищі бібліотеки універсальний за видовою та тематичною ознаками електронний фонд публікацій, значна частина яких у книгозбірнях України відсутня.

У цілому результатами науково-дослідних робіт цього напрямку є створення: загальнодержавного депозитарію «Наукова періодика України» (300 тис. статей з 1,5 тис. журналів); електронні тексти (70 тис. документів, у тому числі 50 тис. авторефератів дисертацій); аналітичні матеріали (3 тис. бюлетенів оперативної інформації та інформаційно-аналітичних оглядів); каталоги та картотеки (3,5 млн бібліографічних записів і 5 млн зображень карток генерального алфавітного каталогу); реферативної бази даних «Україніка наукова» (350 тис. записів). Ресурси інтранет/екстранет-середовища – це архів «мережева україніка», що містить 700 тис. наукових і суспільно значущих документів українського сегмента Інтернет і актуальні для держави зарубіжні мережеві ресурси. У підрозділах НБУВ формується майже 100 фактографічних, гіпертекстових й повнотекстових баз даних, також створюються бібліо- і наукометричні, оглядово-аналітичні бази знань із соціальних, правових, економічних проблем, проблем розвитку науки, культури, освіти.

НБУВ створено розгалужену, диференційовану за галузями знання й інтегровану в

масштабах країни Національну систему реферування української наукової літератури, щоквартально випускаються друковані версії чотирьох галузевих серій Українського реферативного журналу «Джерело»: Серія 1. Природничі науки; Серія 2. Техніка. Промисловість. Сільське господарство; Серія 3. Соціальні та гуманітарні науки. Мистецтво; Серія 4. Медицина. Медичні науки.

Система галузевих серій наукових електронних видань України «Бібліотека – суспільству» започаткована 2003 р., містить п'ять серій: природничі та технічні науки, соціальні та гуманітарні науки, медичні науки, аграрні науки, а також серію «Бібліотечна справа». Вони містять політематичні бібліографічні картотеки і 5–15 тис. повних текстів авторефератів дисертацій. Підготовка та поширення таких електронних видань є новою складовою системи розповсюдження документів, що в суспільстві знань стане домінуючою.

За своїми напрацюваннями останніх років НБУВ стала головною організацією в реалізації проектів створення національної бібліографії та біографістики. Розвиток наукових досліджень цього напрямку передбачає створення на основі концепції НБУВ національної бази даних української книги та біографістики, а також видання багатотомної ретроспективної національної бібліографії та багатотомної серії Українського біографічного словника.

Біобібліографічні дослідження фахівців Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського спрямовані на вирішення теоретичних, методичних та структурно-організаційних проблем формування в Україні національного електронного біографічного науково-інформаційного ресурсу. Інститутом біографічних досліджень НБУВ спільно з Українським мовно-інформаційним центром НАН України розроблено його концептуальну модель та системотехнічне забезпечення. На сучасному етапі досліджуються стан і тенденції розвитку української та світової біографістики, принципів і практики формування електронних біобібліографічних ресурсів XXI ст., зокрема методичні питання формування електронного середовища співпраці дослідників-біографістів центру, регіонів України та зарубіжжя у вигляді віртуальної біографічної лабораторії; репрезентації в електронних інформаційних ресурсах персоналій сучасних українських діячів, працівників науки, освіти і культури для справи інтеграції України у європейський та світовий науково-інформаційний простір. У межах даного напрямку реалізувався проект «Російсько-українські культурні зв'язки: біографічний аспект», що виконувався в рамках спільного конкурсу НАН України та Російського гуманітарного наукового фонду. Розроблялися теоретичні проблеми біографістики, історіографії, виявлення джерельної бази російсько-українських культурних взаємин у галузі науки, освіти, літератури та мистецтва, журналістики, книжкової, бібліотечної та музейної справи. За результатами дослідження сформовано спеціальний випуск збірника наукових праць російських і українських дослідників. Результати досліджень

оприлюднюються в науковому збірнику «Українська біографістика».

Безперечним є пріоритет НБУВ у дослідженні проблем збереження бібліотечних фондів, яке має прикладний характер і спрямоване на розробку й впровадження наукових рекомендацій та регламентуючої документації з питань забезпечення фізичного збереження фондів бібліотек. У межах виконання проектів напряду **«Нові технології збереження, консервації та реставрації бібліотечних фондів»** розробляються сучасні технології консервації та реставрації книг, рукописів, фономатеріалів, моделі страхового фонду, здійснюється моніторинг екологічного стану книгосховищ та біологічний моніторинг книгосховищ і документів. Для вирішення завдань збереження бібліотечно-інформаційних ресурсів за результатами дослідження розроблено теоретичні та науково-практичні засади фазового зберігання фондів та стабілізації документів з ослабленою матеріальною основою щодо фізико-хімічного, механічного та біологічного фактора. Для впровадження в наукових бібліотеках України технологій фазової консервації та масової стабілізації фондів підготовлено та опубліковано збірник наукових праць, у якому висвітлено інноваційні технології збереження документальних фондів, зокрема запобігання надзвичайній ситуації у бібліотеці та шляхи її подолання [33]. На часі – створення на базі НБУВ національного центру з вищеназваних напрямів діяльності, відповідне матеріально-технічне та кадрове забезпечення практичної реалізації програми збереження книжкових фондів держави, рукописів, стародруків, рідкісних видань, бібліотечних зібрань та історичних колекцій, оцифрування цих унікальних документів і створення страхового фонду історико-культурного надбання.

Провідне місце в Україні Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського посідає в історико-культурних дослідженнях унікальних фондів. Треба зазначити, що фонди рукописів, стародруків, рідкісних видань, історичних колекцій, архівний фонд НБУВ занесено до переліку наукових об'єктів, що становлять національне культурне надбання України, для збереження й введення в суспільний обіг якого потрібне належне наукове забезпечення. Тому в науковому напрямі **«Вивчення, збереження та видання української історико-культурної спадщини»** суттєві результати отримано з розроблення теоретичних підвалин джерелознавчих досліджень, методик археографічного опису, у вивченні писемної та книжкової спадщини України в цілому та рукописної спадщини діячів науки і культури країни, зокрема, створенні археографічних реєстрів рукописних фондів, бібліотечних зібрань та історичних колекцій. Видається серія наукових довідників, каталогів та публікацій унікальних рукописних пам'яток, документальної спадщини видатних українських учених та діячів української культури.

У межах виконання науково-дослідної теми **«Унікальні книжкові та рукописні фонди: науковий опис, державна реєстрація»** здійснювалася робота з вивчення складу й змісту та укладання наукових описів рукописних колекцій та зібрань Інституту ру-

копису НБУВ як історико-культурного явища. Досліджувалася рукописно-книжкова спадщина України, зокрема рукописні книги XIV–XVI ст. (студіювалися окремі кодекси, уніфікувався науковий опис, визначалися характерні особливості палеографічного, текстологічного, джерелознавчого аналізу). У контексті дослідження писемної культури України підготовлено до видання наукові каталоги церковної, світської та музичної культури.

Завершено роботу «Кириличні видання друкарні Почаївського монастиря XVIII – першої третини XIX ст. Історико-книгознавче дослідження. Каталог. Збереження», яка свого часу була підтримана на спільному конкурсі наукових праць Російського гуманітарного наукового фонду та президії НАН України. За цей період було укладено ґрунтовні описи 350 примірників почаївських стародруків загальним обсягом більше 30 друк. арк., відскановано й упорядковано всі зразки художнього оздоблення для майбутнього альбому (понад 1000 файлів), виготовлено повнотекстові копії найцінніших видань, проведено наукову реставрацію найбільш ушкоджених примірників. Вийшов друком каталог «Автографи на книжках із колекції рідкісних видань Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського»; підготовлено «Каталог кириличних стародруків XV–XVII ст. Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського».

Створюється науково-інформаційна база з історії діяльності НАН України, формуються бази даних її архівного фонду, публікуються збірники документів, путівники, покажчики, каталоги. Зокрема, фахівцями **Інституту архівознавства НБУВ** розроблено теоретичні, науково-методичні та практичні аспекти організації й управління Архівним фондом НАН України на сучасному етапі. На підставі вивчення його структури, принципів формування та функціонування за період з 1918 р. підготовлено до друку видання «Архівні фонди установ НАН України: Путівник». Здійснювалося джерелознавче, археографічне і документознавче дослідження науково-інформаційних ресурсів з історії та діяльності НАН України, за результатами якого видано збірники документів і матеріалів «Історія Національної академії наук України» (1918–1955). У рамках вивчення документальних ресурсів наукової спадщини видатних учених України формується електронна база даних на їх особові архівні фонди.

Результати досліджень бібліотеки широко оприлюднюються в наукових звітах, статтях, у колективних та індивідуальних монографіях, збірниках наукових праць, журналах, науково-інформаційних, бібліографічних, біобібліографічних, довідково-енциклопедичних виданнях, організаційно-методичних, інформаційно-аналітичних матеріалах, що видаються на власній поліграфічній базі Науково-видавничим центром (заснований у 1992 р.). Повний перелік друкованих робіт співробітників бібліотеки відображено в бібліографічних покажчиках, що хронологічно охоплюють період з 1918 по 2003 роки [34], наукову та інформаційно-аналітичну продукцію бібліотеки, анотовану інформацію про наукові видання останніх років представлено на сайті НБУВ.

З 1993 р. НБУВ видає ряд періодичних та продовжуваних видань, зокрема: науково-теоретичний і практичний журнал «Бібліотечний вісник» (з 1993 р., шість номерів на рік, голов. ред. академік НАН України О. С. Онищенко); Український реферативний журнал «Джерело» (з 1999 р., чотири галузеві серії, 24 номери, спільно з Інститутом проблем реєстрації інформації НАН України, голов. ред. чл.-кор. НАН України В. В. Петров); інформаційно-аналітичний журнал «Україна: події, факти, коментарі» (з 1998 р., голов. ред. академік НАН України О. С. Онищенко). Повні тексти статей, реферати і випуски цих видань представлено на порталі наукової періодики України, що функціонує на сайті НБУВ (<http://192.168.2.2/portal/>).

Бібліотека видає збірники наукових праць, серед яких: загальнотематичний «Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (з 1998 р.), «Рукописна та книжкова спадщина України: Археографічні дослідження унікальних архівних та бібліотечних фондів» (з 1993 р.) «Українська біографістика» (з 1996 р.). Ці видання, як і «Бібліотечний вісник», входять до переліку наукових фахових видань України, де можуть публікуватися результати дисертаційних досліджень на здобуття наукових ступенів.

НБУВ як базова організація міжнародної Ради наукових бібліотек та інформаційних центрів академій наук – членів МААН (голова ради – О. С. Онищенко) з 2000 р. видає міжнародний науковий збірник «Библиотеки национальных академий наук: проблемы функционирования, тенденции развития» (7 вип.) з метою розвитку ділового партнерства, зміцнення професійних контактів, взаємодії в питаннях формування, інтеграції і взаємовикористання інформаційних ресурсів, розвитку науково-інформаційного простору.

Результатом спільної науково-видавничої діяльності НБУВ (як співзасновник) і Українського комітету славистів (голова комітету – академік НАН України О. С. Онищенко) щодо оприлюднення наукових результатів у галузі славістики, з питань історії і культури слов'янських народів, їхніх взаємозв'язків зі світовою спільнотою, інформаційного забезпечення розвитку цих напрямів досліджень є видання з 2006 р. міждисциплінарного збірника наукових праць «Слов'янські обрії» і «Українсько-македонського наукового збірника».

Результати вивчення рукописної, книжкової спадщини України, архівних документів представлено в серії наукових довідників, каталогів і публікацій унікальних рукописних пам'яток, бібліотечних зібрань та історичних колекцій, документальної спадщини видатних учених і діячів культури. Електронні версії видань бібліотеки поповнюють науково-інформаційні ресурси сайту НБУВ та порталу НАН України і доступні віддаленим користувачам.

Координація науково-дослідної діяльності. Як багатопрофільна наукова установа НБУВ координує свою діяльність з багатьма іншими установами, провідними біб-

ліотеками та вищими навчальними закладами України. Координаційна робота здійснюється як у рамках Інформаційно-бібліотечної ради НАН України, Ради директорів наукових бібліотек та інформаційних центрів академій наук – членів МААН (голова ради – генеральний директор НБУВ, академік НАН України О. С. Онищенко) [35], фахових асоціацій, товариств (Українського біографічного товариства, Асоціації бібліотек України), так і шляхом безпосередньої співпраці наукових підрозділів бібліотеки, її окремих співробітників з установами та навчальними закладами спорідненого профілю. Основними напрямками цієї діяльності є підготовка спільних видань; організація та проведення спільних наукових заходів; розвиток творчих та книгообмінних взаємозв'язків з бібліотеками; викладацька робота співробітників у вищих навчальних закладах; участь у роботі спеціалізованих рад, редакційних колегій; взаємне рецензування та експертиза документів.

За ініціативи та за участі співробітників НБУВ виконувався ряд корпоративних проектів:

Національна електронна бібліотека України. Проект (реалізується з 1998 р.) передбачає формування електронного фонду на основі принципу зацікавленості науковців у відображенні результатів своїх інтелектуальних напрацювань у національних інформаційних ресурсах. Основна складова фонду – повні тексти авторефератів дисертацій, захищених в Україні у 1998 р. і наступних роках. Основні учасники робіт: Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського; Вища атестаційна комісія України; Інститут проблем реєстрації інформації НАН України; Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського; Харківська державна академія дизайну і мистецтв; Житомирський державний університет ім. Івана Франка; Київський національний університет будівництва і архітектури; Національний університет фізичного виховання і спорту України.

Національна система реферування української наукової літератури

У рамках проекту здійснюється формування загальнодержавної реферативної бази даних і видання галузевих серій Українського реферативного журналу (започатковано 1998 р. спільно з Інститутом проблем реєстрації інформації НАН України). Основні учасники корпоративного проекту: Інститут проблем реєстрації інформації НАН України; Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського; Національна наукова медична бібліотека України; Державна науково-педагогічна бібліотека України ім. В. О. Сухомлинського.

Проект «Наукова періодика України»

Проект започатковано 2006 р. для представлення відомостей про новітні результати теоретичної та прикладної діяльності установ НАН України. Реалізація проекту сприяє зміцненню інформаційної бази для підтримки інноваційної діяльності та супроводження процесу суспільних реформ у державі, введенню національних інформа-

ційних ресурсів у міжнародну систему наукових електронних комунікацій, формуванню позитивного іміджу української науки. Портал має п'ять інформаційних складових: перша – надає загальні відомості про наукову періодику (планується подання цієї інформації трьома мовами: українською, російською та англійською); друга – на основі загальнодержавної реферативної бази даних «Україніка наукова», що наповнюється з 1998 р. Інститутом проблем реєстрації інформації НАН України та Національною бібліотекою України імені В. І. Вернадського за участі Національної медичної бібліотеки України та Державної науково-педагогічної бібліотеки ім. В. О. Сухомлинського, – розкриває зміст журналів. Третя складова спрямована на одержання повних текстів статей. Четверта й п'ята – зібрання «Наукові біографії вчених, діячів науки та техніки України» й «Наукові установи України», вони призначені для підтримки когнітивного напряму розвитку порталу.

Інтранет/екстранет-середовище

Проект започатковано у 2005 р. і спрямовано на поширення меморіальної та комунікативної функцій бібліотек на мережеві джерела інформації. Інтранет/екстранет-ресурси формуються в процесі моніторингу й архівування наукової та суспільно значущої інформації українського сегмента Інтернету, ви- біркового архівування зарубіжних загальнодоступних джерел інформації, а також шляхом опрацювання інформаційних ресурсів на компакт-дисках. Інформаційне ядро інтранет/екстранет-середовища Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського обсягом понад 300 GB становлять: 50 універсальних, галузевих і тематичних енциклопедій та довідників; 30 зібрань наукової та науково-популярної літератури; 350 найменувань наукових журналів із загальною кількістю річних комплектів понад 1,5 тис.; 20 мультимедійних серіалів (документальні та науково-популярні фільми, аудіовізуальні матеріали); 20 музейних колекцій; зібрання художньої літератури (українська та російська класика); добірка навчальної літератури (кілька тисяч підручників і посібників); значне зібрання матеріалів з бібліотечної справи та науково-інформаційної діяльності. Доступ до інтранет/екстранет-ресурсів надається лише безпосередньо в бібліотеці та в установах, що підключені до УАРНЕТ (Українська академічна і дослідницька мережа). Передбачається інтеграція у створюване інформаційно-телекомунікаційне середовище всіх зацікавлених інституцій, які візьмуть на себе зобов'язання надавати доступ до цих ресурсів виключно у своїх читальних залах і за відсутності довільного копіювання електронних публікацій.

Система наукових електронних видань України «Бібліотека – суспільству»

У рамках проекту, започаткованого 2003 р., здійснюється формування та поширення на компакт-дисках у вигляді галузевих серій науково-інформаційних ресурсів провідних бібліотек України. У 2008 р. система містила п'ять галузевих серій: Природничі та технічні науки; Суспільні та гуманітарні науки; Медичні науки; Аграрні науки; Біб-

ліотечна справа та науково-інформаційна діяльність; періодичність виходу – двічі на рік; зміст серій: бібліографічні ресурси з 25-річною ретроспективою; електронний фонд (автореферати дисертацій, захищених в Україні після 1998 р.; комп'ютерні версії публікацій, надані інтелектуальними власниками; загальнодоступні матеріали мережі Інтернет).

Наукова спадщина України. Проект ініційовано Національною бібліотекою України ім. В. І. Вернадського і Державною науково-педагогічною бібліотекою України ім. В. О. Сухомлинського у 2008 р. з метою надання суспільству інформації про видатних українських учених, які здійснили вагомий внесок у розвиток вітчизняної та світової науки, і повних текстів їх найзначніших публікацій. Одночасно реалізація проекту передбачає вирішення проблеми створення страхових електронних копій наукових видань, що мають наукову та історичну цінність. Інтегровані інформаційні ресурси «Наукової спадщини України» підтримуватимуться у відкритому доступі на сайтах учасників проекту та розповсюджуватимуться у вигляді презентаційних компакт-дисків, що сприятиме формуванню позитивного іміджу держави у світовому співтоваристві.

Інститут біографічних досліджень здійснював координацію наукових досліджень з Українським мовно-інформаційним фондом НАН України, Інститутом енциклопедичних досліджень, Центром українознавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка, спрямовану на спільне розроблення та апробацію теоретичних і методичних підходів до формування баз біографічних даних, реєстрів імен, підготовки довідкових біографічних статей.

Відділ національної бібліографії Інституту української книги координує роботу зі створення зведеного каталогу-репертуару україномовної книги (1798–1923 рр.) з бібліотеками установ НАН України, ЛНБ ім. В. Стефаніка НАН України, державними науковими бібліотеками України, співпрацює з Російською національною бібліотекою (м. Санкт-Петербург).

Міжнародна наукова співпраця. НБУВ підтримує наукові й книгообмінні зв'язки з понад 1500 науковими бібліотеками та інформаційними центрами зарубіжних країн. Основні напрями наукового та науково-технічного співробітництва бібліотеки з зарубіжними інформаційно-бібліотечними установами:

- співпраця з національними бібліотеками світу в галузі бібліотекознавства, бібліографії, книгознавства, науково-інформаційної діяльності, консервації та реставрації документів;
- участь у роботі фахових міжнародних організацій;
- розширення науково-інформаційного обміну між бібліотеками та інформаційними центрами академій наук – членів МААН;
- співробітництво з зарубіжними академічними видавництвами;

– співпраця з відповідними підрозділами Міністерства закордонних справ України в справі міжнародного науково-культурного обміну з бібліотечно-інформаційними центрами зарубіжжя.

НБУВ співпрацює з міжнародними організаціями й об'єднаннями, зокрема, такими як Рада директорів наукових бібліотек й інформаційних центрів академій наук – членів МААН, Міжнародна асоціація користувачів і розробників електронних бібліотек і нових інформаційних технологій, IAML – міжнародна асоціація музичних бібліотек, архівів і документальних центрів, ІФЛА (Міжнародна федерація бібліотечних асоціацій), Некомерційне партнерство «Бібліотечна асамблея Євразії», CENL (Конференція національних бібліотек держав Ради Європи). Бібліотека є постійним учасником міжнародних конференцій національних бібліотек Європи, міжнародних семінарів технічної робочої групи Європейської бібліотеки та має доступ до 300 електронних колекцій 30 європейських національних бібліотек. Зокрема, на 22 конференції Національних бібліотек Європи (м. Загреб, Хорватія, 2008 р.) НБУВ було надано статус повноправного члена Асоціації національних бібліотек Європи, учасника проекту SDA Eastern Europe з відповідною фінансовою підтримкою.

На вирішення колективними зусиллями міжнародної бібліотечно-інформаційної спільноти завдань оптимальної організації інформаційного забезпечення розвитку академічної науки країн СНД спрямовувалася упродовж останніх років діяльність Ради директорів наукових бібліотек і інформаційних центрів академій наук – членів МААН (голова ради – академік НАН України О. С. Онищенко). Основними напрямками роботи цієї громадської організації були: сприяння формуванню єдиної БД про всі наукові та інформаційні видання, які виходять в академіях наук – членах МААН, та у розгортанні роботи зі створення спільного електронного порталу видавничої продукції; оцифрування книжкових колекцій з фондів найбільших книгозбірень; спільне використання зарубіжних електронних інформаційних ресурсів; обмін досвідом про результати наукових досліджень з питань вивчення інформаційних потреб користувачів та впровадження сучасних технологій.

Ці напрями реалізувалися шляхом активізації обміну бібліотечно-інформаційними ресурсами, результатами наукової, науково-інформаційної, інформаційно-аналітичної та бібліографічної діяльності; підготовки спільних видань; виконання спільних наукових програм і проектів; розвитку міжнародних наукових зв'язків з бібліотечно-інформаційними установами світового співтовариства. У полі зору Ради директорів були проблеми оптимальної організації інформаційного забезпечення академічної науки; створення правових, економічних, наукових, технологічних умов для обміну інформацією, які обговорювалися на міжнародних конференціях, семінарах, зустрічах з відомими вченими-бібліотекознавцями та на інших заходах.

Результатами спільної наукової й науково-інформаційної діяльності НБУВ, як співо-

рганізатора Некомерційного партнерства «Бібліотечна асамблея Євразії», та національних бібліотек країн пострадянського простору є участь у створенні єдиної електронної бібліотеки держав-учасниць; формуванні бібліографічної БД «Видання національних бібліотек»; реалізації спільних програм бібліотек «Інформкультура–плюс» та «Музично-бібліотечна співдружність національних бібліотек».

НБУВ активно співпрацює з іноземними видавцями та постачальниками науково-інформаційних продуктів щодо надання онлайн-доступу до зарубіжних баз даних науково-технічної інформації. У НБУВ функціонувала корпоративна система онлайн-доступу до передплачених ресурсів провідних світових постачальників наукової інформації.

Упродовж останніх років бібліотека працювала над виконанням двосторонніх угод про наукову та науково-інформаційну співпрацю з: Інститутом Східної та Південно-Східної Європи в Австрії, Європейським банком реконструкції та розвитку, Відділом культури та інформаційної політики Міністерства закордонних справ Ісламської Республіки Іран, Національною бібліотекою та архівом Ірану, Національною і університетською бібліотекою «Св. Климент Охридски» Македонії, Національною бібліотекою Сербії (Народною бібліотекою Сербіє), Національною бібліотекою Польщі, Науковою бібліотекою Королівського Замку у Варшаві, Бібліотекою Академії наук Росії та ін. Міжнародне наукове співробітництво з цими організаціями спрямовується на:

- проведення наукових досліджень рукописної спадщини, проблем книгознавства та книгодрукування;
- розробку технологій збереження та реставрації паперових носіїв інформації;
- організацію та розвиток наукових досліджень за темою «Україніка» в зарубіжних архівах, бібліотеках та інформаційно-видавничих установах;
- стандартизацію бібліотечної справи;
- розвиток міжнародного документообміну з метою якісного поповнення фондів бібліотек;
- розробку та впровадження в практику передових бібліотечно-інформаційних технологій;
- комп'ютеризацію бібліотечних процесів та каталогізацію бібліотечно-архівних документів;
- організацію книжкових виставок;
- здійснення наукового дослідження рукописного, архівного, книжкового фондів НБУВ з метою їх вивчення, використання та введення у світовий науковий обіг дослідниками країн, з якими підписано угоди про співробітництво (наприклад, «Полоніка», «Сербіка», «Македоніка», «Іраніка» та інші у фондах НБУВ).

Традиційно активною й багатогранною є співпраця НБУВ з науковими установами

та національними бібліотеками Македонії, Ірану, Австрії.

Багатоаспектна науково-дослідна діяльність бібліотеки, її наукові здобутки широко оприлюднюються на традиційних міжнародних наукових конференціях, які, починаючи з 1989 р., проводяться щорічно. Тематика цих заходів відповідає найгострішим та найактуальнішим проблемам розвитку бібліотечно-інформаційної галузі в цілому й наукової бібліотеки як бібліотечно-інформаційного комплексу зокрема: «Роль бібліотек у розвитку суспільства» (1989); «Перспективи розвитку бібліотечної справи в Українській РСР» (1990); «Бібліотека – Інформатизація – Наука» (1991); «Наукова бібліотека в сучасному соціокультурному контексті» (1993); «Автоматизовані системи інформаційно-бібліотечного обслуговування» (1994); «Бібліотечно-бібліографічні класифікації та інформаційно-пошукові системи» (1995); «Стратегія комплектування фондів наукової бібліотеки» (1996); «Проблеми вдосконалення каталогів наукових бібліотек» (1997); «Інформаційна діяльність наукової бібліотеки» (1998 – до 80-річчя НБУВ), «1000-річчя літописання і книжкової справи в Україні», «Проблеми створення Українського біографічного словника»; «Бібліотечно-інформаційні ресурси: формування і розвиток» (1999); «Бібліотеки – центри науково-інформаційних ресурсів XXI століття» (2000); «Бібліотечно-інформаційний сервіс» (2001); «Професійний імідж бібліотекаря інформаційного суспільства» (2002); «Інноваційна діяльність – стратегічний напрям розвитку наукових бібліотек» (2003); «Бібліотеки та інформаційні центри в системі наукового супроводу суспільних реформ» (2004); «Інтелектуальні інформаційні технології в бібліотечній справі» (2005); «Роль бібліотек у формуванні єдиного науково-інформаційного простору України» (2006); «Інтра-нет/Екстранет-ресурси в наукових бібліотеках» (2007); «Проблеми гармонізації традиційних і новітніх бібліотечно-інформаційних ресурсів» (2008); «Бібліотечно-інформаційний комплекс у контексті розвитку суспільства знань» (2009), «Еволюція структури і функцій бібліотекознавства під впливом сучасних інформаційних технологій» (2010), «Формування і розвиток бібліотечного електронного середовища» (2011).

Піднесенню рівня наукової роботи, розвитку професійного потенціалу бібліотеки сприяє діяльність організованих у 1993 р. спеціалізованої вченої ради з захисту кандидатських і докторських дисертацій та аспірантури. За 15 років на базі НБУВ було захищено 10 докторських і 78 кандидатських дисертацій, закінчили аспірантуру 54 молоді спеціалісти. У бібліотеці нині працює 212 наукових працівників, з яких п'ять мають науковий ступінь доктора наук, 72 – кандидата наук. НБУВ є базою для проведення практики студентів багатьох вищих навчальних закладів України.

Таким чином, Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського нині є потужним науково-дослідним центром, що займається теорією і практикою формування, інтеграції, синтезу і використання масивів наукової інформації, загальнодержавним

науково-технологічним центром інформаційної індустрії. У ній сформувалися і діють відомі в Україні та поза її межами наукові школи з бібліотекознавства, інформацієзнавства, національної бібліографії, рукописознавства, біографістики, технологій консервації і реставрації бібліотечних фондів, інформаційно-аналітичного забезпечення потреб науки, культури, освіти, інтелектуальних інформаційних технологій, бібліотечно-бібліографічної класифікації. Вона відіграє важливу роль у науково-інформаційному супроводі наукових досліджень, діяльності органів влади, є потужним ядром науково-інформаційного потенціалу держави.

Список використаних джерел

1. *Шрайберг Я. Л.* Современные тенденции развития библиотечно-информационных технологий / Я. Л. Шрайберг // Науч. и техн. б-ки. – 2002. – № 1. – С. 16.
2. Библиотеки в меняющемся мире / Интервью акад. А. С. Онищенко ; записала Л. Таран // Зеркало недели. – 2001. – № 44. – С. 14.
3. *Кузнецова Т. Я.* Инновационные процессы в библиотечном деле и непрерывное профессиональное образование: пути и формы интеграции [Электронный ресурс] / Т. Я. Кузнецова. – Режим доступа: <http://www.Bgunb.ru./links/master/scod/doc.01/Kusnesova L. htm/>. – Загл. с экрана.
4. Там само.
5. *Мотульский Р. С.* Общее библиотековедение / Р. С. Мотульский – М. : Либерия, 2004. – С. 91.
6. От традиционной библиотеки к электронной: шаги реализации. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://sivurova.Narod.ru/art 5.htm>. – Загл. с экрана.
7. *Горный Е.* Развитие электронных библиотек: мировой и российский опыт, проблемы, перспективы [Электронный ресурс] / Е. Горный, К. Вигурский. – Режим доступа: <http://www/zhurnal.ru/staff/gornyy/texts/dlib.html>. – Загл. с экрана.
8. *Чекмарьов А. О.* Національна система електронних бібліотек / А. О. Чекмарьов, Л. Й. Костенко, Т. П. Павлуша. – К., 1998. – 50 с.
9. *Горовий В.* Соціальні інформаційні комунікації, їх наповнення і ресурс // В. Горовий / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського ; наук. ред. Л. А. Дубровіна. – К., 2010, – С. 279.
10. *Онищенко А. С.* Национальная библиотека Украины имени В. И. Вернадского как многопрофильный научно-исследовательский центр / А. С. Онищенко, В. Г. Попроцкая // Библиотеки национальных академий наук: проблемы функционирования, тенденции развития. – К. : НБУВ, 2003. – С. 25.
11. *Мариничева Н. А.* Коммуникация и социальная информация / Н. А. Мариничева,

Є. А. Мариничев // Проблемы интеграции социально-коммуникационных наук в социалистическом обществе : сб. науч. тр. – Л. 1986. – С. 71–72.

12. *Горовий В.* Соціальні інформаційні комунікації, їх наповнення і ресурс / В. Горовий // НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського; наук. ред. Л. А. Дубровіна. – К., 2010. – С. 284–285.

13. *Галаган Д.* Библиотеки будущего [Электронный ресурс] / Д. Галаган.– Нидерланды, Дельфт : Технический ун-т. – Режим доступа: <http://www.sei.uran.net.ua/archives/2001>. – Загл. с экрана.

14. *Мотульский Р. С.* Общее библиотековедение / Р. С. Мотульский. – М. : Либерия, 2004. – С. 205.

15. *Свириденко С. С.* Информационные технологии в интеллектуальной деятельности / С. С. Свириденко. – М. : МНЭПУ, 1995. – С. 26.

16. *Винарик Л. С.* Экономический и социальный прогноз создания информационного общества в Украине / Л. С. Винарик. – Донецк : ИЭП НАН Украины, 1997. – С. 17–20.

17. *Мельник Л. Г.* На пороге информационного общества / Л. Г. Мельник // Социально-экономические проблемы информационного общества. – Сумы : ИТД «Университетская книга», 2005. – С. 10–14.

18. З виступу Президента НАН України, академіка НАН України Б. Є. Патона на засіданні Президії НАН України при обговоренні питання «Про стан та завдання розвитку в НАН України бібліотечно-інформаційної справи» // Бібл. вісн. – 2003. – № 5. – С. 8.

19. *Шейдина И. Л.* США: «фабрики мысли» на службе стратегии / И. Л. Шейдина. – М. : Наука, 1973. – С. 47.

20. *Грановский В.* Современные фабрики мысли : аналитический доклад / В. Грановский ; Агентство гуманитарных технологий ; С. Дацюк (ред.). – К., 1999. – С. 4.

21. Там само.

22. Указ Президента України від 5.04.1996 р., № 244; Положення про Фонд затверджено Указом Президента України від 11.10.1996 р. № 936/96.

23. СІАЗ засновано згідно з угодою про співробітництво між Президією Верховної Ради України та Президією НАН України, листом Кабінету Міністрів України від 12.12.1995 р. № 58-3379/49 та постановою Бюро Президії НАН України № 334-5 від 14.12.1995 р.

24. Заснована згідно з Указом Президента України від 23.06. 1999 р., № 921; Положення затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 31.01. 2000 р., № 173.

25. Про вдосконалення управління Національною бібліотекою України імені В. І. Вернадського та оптимізацію її структури : Постанова Президії НАН України від 26.01.2011 р. № 23.

26. *Онищенко О.* Наукова діяльність Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (1993–1998) / *О. Онищенко, В. Попроцька* // *Бібл. вісн.* – 1998. – № 3. – С. 6–13 ; *Онищенко О. С.* Основні підсумки наукової діяльності Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (1999) / *О. С. Онищенко, В. Г. Попроцька* // *Бібл. вісн.* – 2000. – № 2. – С. 6–15 ; *Онищенко О. С.* Основні підсумки наукової діяльності Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (2000) / *О. С. Онищенко, В. Г. Попроцька* // *Бібл. вісн.* – 2001. – № 2. – С. 3–14 ; *Попроцька В. Г.* Научная и издательская деятельность Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского / *В. Г. Попроцька* // *Вестн. БАЕ.* – 2003. – № 1. – С. 60–64.

27. *Воскобойнікова-Гузєва О. В.* Бібліотекознавство в контексті розвитку інформаційних технологій / *О. В. Воскобойнікова-Гузєва* // *Документознавство. Бібліотекознавство. Інформаційна діяльність: проблеми освіти, науки, практики : матеріали міжнар. наук.-практ. конф.* – К., 2004. – С. 68–70 ; *Воскобойнікова-Гузєва О. В.* Библиотечковедческие исследования НБУВ в контексте инновационного развития научных библиотек [Электронный ресурс] / *О. В. Воскобойнікова-Гузєва* // *Б-ки нац. акад. наук: пробл. функціонування, тенденції розвитку.* – Електрон. дан. (1 файл) – К., 2005. – Вып. 3. – Режим доступа: <http://www.nbu.gov.ua/articles/2005/05vevrbn.html>. – Загл.с екрана.

28. *Слободяник М. С.* Наукова бібліотека: еволюція структури і функцій : монографія / *М. С. Слободяник.* – К., 1995. – 268 с.; *Слободяник М. С.* Системно-функціональна модель бібліотеки / *М. С. Слободяник* // *Библиотеки и ассоциации в меняющемся мире: новые технологии и новые формы сотрудничества : тр. 10-й юбил. Междунар. конф. «Крым-2003».* – М., 2003. – Т. 2. – С. 759–760.

29. *Слободяник М. С.* Библиотека в условиях информатизации общества: концептуальная модель развития / *М. С. Слободяник* // *Библиотечное дело-2001: Российские библиотеки в мировом информационном и интеллектуальном пространстве : тез. докл. 6-й междунар. науч. конф., Москва, 26–27 апр. 2001 г.* – М., 2001. – Ч. 1. – С. 39–41.

30. Дисертаційні дослідження Коваль Т. М. «Еволюція структури читацького складу наукової бібліотеки (у 90-х роках ХХ ст.)» та Яковенко О. Г. «Організаційно-технологічні аспекти використання інформаційних ресурсів в науковій бібліотеці (1918–2004 рр.)».

31. *Кулаковська Т. Л.* Концептуальна модель бібліотеки НДУ НАН України як результат комплексного бібліотекознавчого дослідження / *Т. Л. Кулаковська* // *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського.* – Вып. 19. – К., 2007. – С. 655–665.

32. Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського / Інформаційні технології в системі інноваційної діяльності наукової бібліотеки ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, АБУ. – Вып. 20. – К., 2008. – 224 с.

33. Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського / Інно-

ваційні технології збереження документальних фондів: запобігання надзвичайній ситуації у бібліотеці, шляхи її подолання / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, АБУ. – Вип. 17. – К., 2007. – 170 с.

34. Центральна наукова бібліотека ім. В. І. Вернадського Академії наук України : бібліогр. покажч., 1918–1993. – К., 1993. – 295 с. ; Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, 1918–1998 : бібліогр. покажч. літ-ри за 1993–1998 рр. – К., 1998. – 180 с. ; Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського (1993–2003 рр.) : наук.-бібліогр. покажч. вид. б-ки та літ-ри про її діяльність. – К., 2005. – 517 с.

35. НБУВ є базовою бібліотекою цих організацій.

РОЗДІЛ 2. ЕЛЕКТРОННІ ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ ЯК ІНСТРУМЕНТ УДОСКОНАЛЕННЯ ІНФОРМУВАННЯ ПРО ФОНДИ БІБЛІОТЕК

2.1. Основні тенденції еволюції користувачів сучасної бібліотеки в умовах розвитку інформаційних бібліотечних технологій

На сьогодні одним з визначальних факторів науково-технічного й соціально-економічного розвитку суспільства є інформаційні ресурси країни. Саме тому, від здатності активно формувати, зберігати, розподіляти та ефективно використовувати ці ресурси значною мірою залежить конкурентоспроможність країни у світовому інформаційному просторі, формування та розвиток інтелектуального і духовного потенціалу суспільства та його національна безпека.

Підтверджуються прогнози видатного американського бібліотекознавця Д. Шири про те, що в інформаційну епоху домінуючим видом господарської діяльності буде виробництво знань та інформації, а не товарів. Організація ефективного доступу до них має велике значення для розвитку всіх видів діяльності [1].

Необхідною умовою широкого ознайомлення з досягненнями науково-технічного прогресу й можливостями його використання є розвиток інформаційно-комунікативних технологій та поява нової інформаційної культури, якою володіє все дієздатне населення. Виходячи з прогнозів вітчизняних та зарубіжних соціологів, використання засобів інформатики, телекомунікаційних систем й інформаційних технологій в інформаційно розвинутих країнах ХХІ ст. стане невід'ємною частиною розвитку економіки, промисловості, фінансів, політики, науки, освіти, культури та інших сфер життєдіяльності суспільства.

Підготовка суспільства до сприйняття нових знань, досягнень науки, техніки і технологій у першу чергу залежить від бібліотечно-інформаційних установ як осередків наукового-інформаційного знання людства. Відповідно до процесів інформатизації суспільства, зміни, які відбуваються останнім часом у бібліотечно-інформаційній галузі, головним чином відзначаються розширенням ресурсної бази, удосконаленням форм і методів організації доступу до інформації, домінуванням нових інформаційних послуг, які надають можливість керувати інформацією на відстані. Масштабне використання в роботі бібліотек нових інформаційних технологій забезпечує принципово новий рівень отримання та узагальнення знань, їх поширення та використання.

З огляду на основні принципи діяльності провідних бібліотек світу як установ, що орієнтуються на некомерційну політику стосовно своїх користувачів і повинні оперативно реагувати на вимоги сучасного інформаційного суспільства, одним з актуальних

напрямів їх діяльності залишається орієнтація на створення знаннєвої інформації, її індивідуалізації через впровадження нових форм і видів надання інформаційних послуг.

Сучасна тенденція розширення нової користувачької аудиторії – віддалених користувачів, – яка в кількісному відношенні значно перевищує відвідуваність читальних залів бібліотеки, ілюструє світову ситуацію, що склалася в бібліотечному середовищі. Цілком прогнозованим є той факт, що дана аудиторія буде збільшуватися в міру вдосконалення інтернет-технологій та посилення кількісного та якісного наповнення бібліотечних сайтів. Значну кількість даної аудиторії становлять користувачі, які потребують цілодобового доступу до електронних каталогів бібліотеки та повнотекстової інформації, а також, аналогічно з безпосередніми відвідувачами читальних залів, допомоги висококваліфікованих бібліографів при здійсненні пошуку. Саме тому створення віртуальних довідкових служб, які орієнтовані на обслуговування віддалених користувачів та представлення у відповідь на їхні запити не тільки бібліографічних списків і фактографічних даних, а й повнотекстові документів та посилань на глобальні електронні ресурси, цілком пояснює об'єктивні причини щодо їх організації. До того ж більш ніж десятирічний світовий бібліотечний досвід, який базується на документах ІФЛА та ЮНЕСКО, а саме: «Керівні принципи ІФЛА щодо цифрових довідково-інформаційних служб» (2002 р.), «Керівні принципи створення та функціонування віртуальних довідкових служб» (2004 р.), «Рекомендації ІФЛА/ЮНЕСКО до інтернет-маніфесту» (2006 р.), де чітко визначено єдність цих процесів, загальні стандарти організації роботи, принципи діяльності, стратегії розвитку та основні орієнтири для практичної реалізації електронного та віртуального довідково-інформаційного обслуговування, підтверджує доцільність та перспективність розвитку нових форм довідково-інформаційного обслуговування на основі електронних інформаційних технологій [2, 3].

Перенесення традиційних видів професійної бібліотечної діяльності в мережеве середовище за допомогою електронних технологій значно розширює та доповнює традиційні види обслуговування. І, хоча, сучасні електронні технології обслуговування значно відрізняються оперативністю, масштабністю споживачької аудиторії та представлення інформації, на сьогодні співіснування в бібліотечному просторі традиційного довідково-бібліографічного та віртуального довідково-інформаційного обслуговування, як єдиного процесу в загальній системі бібліотечно-інформаційного обслуговування, є ключовою функцією бібліотеки. Збереження основних принципів обслуговування, яке базувалося на роботі багатьох поколінь бібліотечних професіоналів у синтезі з активним впровадженням нових форм роботи – головне завдання бібліотечного співтовариства.

НБУВ постійно вдосконалює напрями діяльності, пов'язані з доступом до знань,

відповідно до тенденцій розвитку бібліотечно-інформаційної галузі, рекомендацій міжнародних організацій. Серед пріоритетних видів діяльності особливу увагу сконцентровано на організації та забезпеченні в бібліотеці вільного доступу до інформації і послуг з урахуванням конституційних прав громадян. Поява телекомунікаційних та інформаційно-комунікативних технологій сприяли інтенсивному зростанню і більш ефективному використанню електронних ресурсів, створили умови глобальної інформаційної кооперації, суттєво розширили функції та завдання бібліотек щодо організації інформаційного обслуговування. Зростання ролі електронних ресурсів та безперешкодне надання доступу до них сприяє піднесенню бібліотечно-інформаційної діяльності та інтелектуального і духовного потенціалу суспільства в цілому.

Багата інноваційна практика національних бібліотек світу щодо забезпечення інтелектуальної та інформаційної свободи доступу до інформації, що здійснюється на основі розвитку електронних інформаційних технологій, характерна й для НБУВ:

- удосконалення власних інформаційних продуктів на сучасній технологічній основі [електронних каталогів, баз даних (БД) різних видів та призначення, колекцій електронної інформації]; розвиток інформаційно-аналітичної діяльності, асортименту відповідних продуктів, що спрямовані на розкриття змістовної основи фондів та нової суспільно значущої електронної інформації в глобальному інформаційному просторі;
- створення нових інформаційних структурних підрозділів, введення нових сервісних послуг удосконалення системи обслуговування віддалених користувачів;
- підвищення інформаційного значення міжбібліотечної кооперації.

У пошуках нової концепції обслуговування, спрямованої на розвиток інтелектуальної свободи і широкий доступ до інформації, починає усвідомлюватися необхідність розширення меж пошуку джерел інформації, більш ретельного вивчення інформаційних потреб і запитів користувачів, визначення пріоритетних напрямів діяльності для подальшого формування й створення баз даних та електронних каталогів.

Сьогодні вдосконалення технологій формування науково-інформаційних ресурсів та обслуговування неможливе без досліджень походження, характеру і динаміки інформаційних потреб користувачів. Одним з основних критеріїв оцінювання досконалості бібліотечних технологій є аналіз ступеня задоволення інформаційних потреб користувачів та ефективності використання різних засобів доступу до інформації, як прямого відображення відповідності ресурсної бази бібліотечно-інформаційної установи потребам усіх верств суспільства та сприяння розвитку його інтелектуального і духовного потенціалу.

При цьому практика доводить, що проблема формування інформаційної культури користувачів, їх уміння користуватися інформаційно-пошуковими системами, електронними носіями інформації, а також професійна компетенція бібліотечного персоналу залишається актуальною для дослідження як з наукової, так і практичної

точки зору. Комплексність таких досліджень дає змогу оперативно коригувати технологічні цикли системи обслуговування, вводити в бібліотечну практику інновації як змістовного, так і організаційно-управлінського типів.

Аналіз публікацій вітчизняних і зарубіжних авторів, матеріали міжнародних бібліотечних конференцій доводять, що актуальними напрямками в сучасних бібліотекознавчих дослідженнях, у зв'язку з активним розвитком інформаційних технологій, є вивчення та розробка методики оцінки електронних видань, пошукових можливостей автоматизованих бібліотечно-інформаційних систем (АБІС) та ефективності їх використання, особливостей користувачів електронної інформації, їх інформаційних потреб та інформаційної поведінки при здійсненні різних видів пошуку [4, 5, 6, 7, 8, 9,10].

Останні п'ять-десять років на сторінках професійних видань Росії, України, Білорусі з'явилося чимало статей, присвячених проблемі вивчення користувачів автоматизованої бібліотечно-інформаційної системи АБІС, як недостатньо дослідженої категорії користувачів інформації, з точки зору її готовності до взаємодії з автоматизованою технологією, потреб у послугах, особливостей інформаційної поведінки та вибору стратегії пошуку інформації. Локальні дослідження, які здійснюються в бібліотеках різних типів, виступають важливим засобом у формуванні комфортного інформаційного середовища з високою концентрацією інформаційного продукту [11,12,13,15,16,17,18,19]. Результати досліджень дають змогу оперативно модернізувати існуючі компоненти технології обслуговування, запроваджувати нові форми й види сервісу, відстежувати динаміку інформаційних потреб користувачів бібліотек та створювати релевантні інформаційні ресурси та продукти.

У Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського впродовж десятиріччя здійснювалося моніторингове дослідження ефективності використання електронних ресурсів, яке було започатковано у 2000 р. Суть даного дослідження полягала в збиранні даних про найбільш активні категорії користувачів, динаміку їхніх інформаційних потреб та вплив зовнішніх і внутрішніх факторів на тематику інформаційних запитів, ступінь задоволення ресурсною базою, вивчення інформаційної поведінки при здійсненні різних видів пошуку, що дає можливість визначення закономірностей еволюції читацьких потреб та розробки рекомендацій щодо вдосконалення пошукових можливостей електронного каталогу (ЕК), політики комплектування фондів та розширення спектра бібліотечно-інформаційних послуг [13, 14].

Актуальність теми дослідження була обумовлена ситуацією, що склалася у сфері обслуговування користувачів у новому інформаційному середовищі на початку 2000-х років, коли в науковий обіг і практичну діяльність дедалі більше почав входити та реалізовуватися принцип індивідуалізації обслуговування з урахуванням потреб особистості, прав і свобод користувачів у виборі видів інформації і форм обслуговування, а також необхідністю прийняття чітких управлінських рішень щодо організації та забез-

печення вільного доступу до локальних та світових електронних ресурсів у сучасному інформаційному середовищі з використанням нових електронних технологій.

Зважаючи на актуальність теми, було визначено головну мету дослідження, яка полягала в оптимізації обслуговування користувачів у електронному середовищі, розширенні можливостей і підвищенні оперативності доступу користувачів до інформаційного потенціалу НБУВ, а також широкого кола зовнішніх джерел, коригування стратегії формування ресурсної бази відповідно до інформаційних запитів усіх категорій суспільства.

Методологічною базою дослідження став гуманістичний підхід, основою якого є пріоритет загальнолюдських цінностей, інтересів особистості, прав і свобод людини на широкий доступ до інформації, домінанта ідеї «соціального служіння», соціальних обов'язків бібліотек, загальнодоступності, інформаційної свободи.

Теоретичне значення дослідження полягало в систематизації й узагальненні наукового й практичного досвіду використання електронних ресурсів; окресленні напрямів його оптимізації, виходячи з інтересів користувачів, розвитку науки, інтелектуального і духовного потенціалу українського суспільства.

Практичне значення дослідження визначалося тим, що його результати можуть бути використані для оптимізації рішень програмістів і розробників електронних каталогів; фахівців з формування інформаційних ресурсів, користувачами при пошуку інформації; управлінцями бібліотечної справи при розробці проектів модернізації інформаційного обслуговування.

Аналіз складу користувачів електронних ресурсів, тематичний аналіз запитів, ступеня їх задоволення здійснювався на значному статистичному масиві, що був структурований за допомогою бази даних реєстрації користувачів електронних ресурсів, яка містить інформацію щодо використання читачами електронного каталогу та БД бібліотеки, передплачених онлайн-науково-інформаційних ресурсів, інтернет-ресурсів і розроблена на основі програмного забезпечення АССЕС. Структура БД дає змогу багаторазово звертатися до отриманих даних, порівнювати різні характеристики в хронологічному, тематичному аспектах, прослідковувати динаміку інформаційних запитів різних груп користувачів (рис. 1).

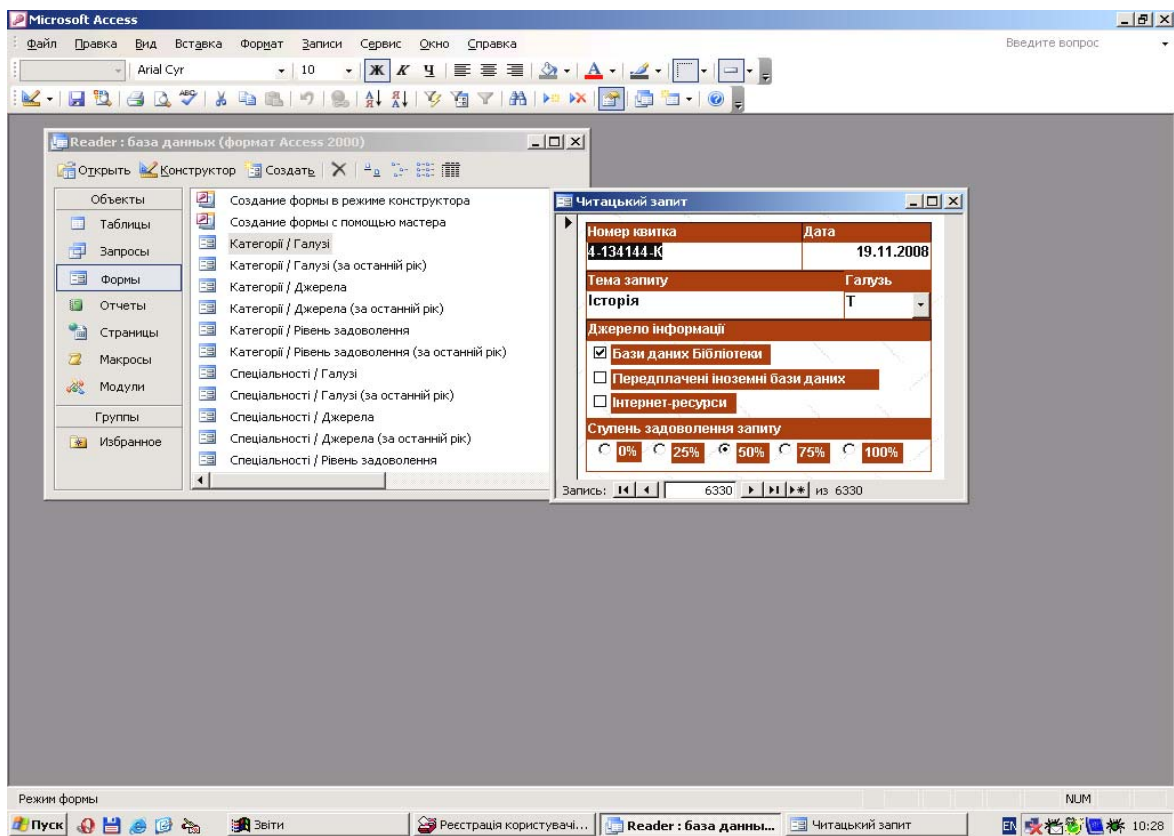

Рис. 1. База даних реєстрації користувачів електронних науково-інформаційних ресурсів НБУВ

Аналіз записів бази даних реєстрації користувачів електронних ресурсів показав, що 71 % користувачів використовують ЕК та БД бібліотеки, 14 % користуються інтернет-ресурсами, 15 % шукають інформацію, використовуючи передплачені онлайнві науково-інформаційні ресурси.

Упродовж всього періоду моніторингового дослідження (2000–2010 рр.) основними користувачами електронного каталогу та БД бібліотеки були чотири категорії читачів – спеціалісти різних галузей господарства з вищою освітою, студенти вищих навчальних закладів, аспіранти, наукові співробітники з науковим ступенем. Саме вони надають перевагу електронному пошуку і є найбільш досвідченими в роботі з комп’ютерною технікою.

Однак необхідно зазначити, що з другої половини 2006 р. спостерігається тенденція щодо зменшення кількості студентів, які певний проміжок часу становили більшість у відсотковому співвідношенні користувачів електронної інформації (2000–2004 рр. – 38 %, 2005–2007 рр. – 28 %, 2008–2010 рр. – 27 %), аспірантів (2000–2004 рр. – 24 %, 2005–2007 рр. – 23 %, 2008–2010 рр. – 17 %) та збільшення таких категорій як спеціалісти з вищою освітою (2000–2004 рр. – 26 %, 2005–2010 рр. – 32 %), кандидати наук (2000–2004 рр. – 5 %, 2005–2007 рр. – 8,2 %, 2008–2010 рр. – 13 %), наукові співробітники без наукового ступеня (2000–2004 рр. – 5 %, 2005–2007 рр. – 6,6 %, 2008–2010 рр. – 7,5 %), спеціалісти із середньою спеціальною освітою (2000–2004 рр. – 1 %,

2005–2007 рр. – 1,2 %, 2008– 2010 рр. – 2,5 %) (див. рис. 2; рис. 3).

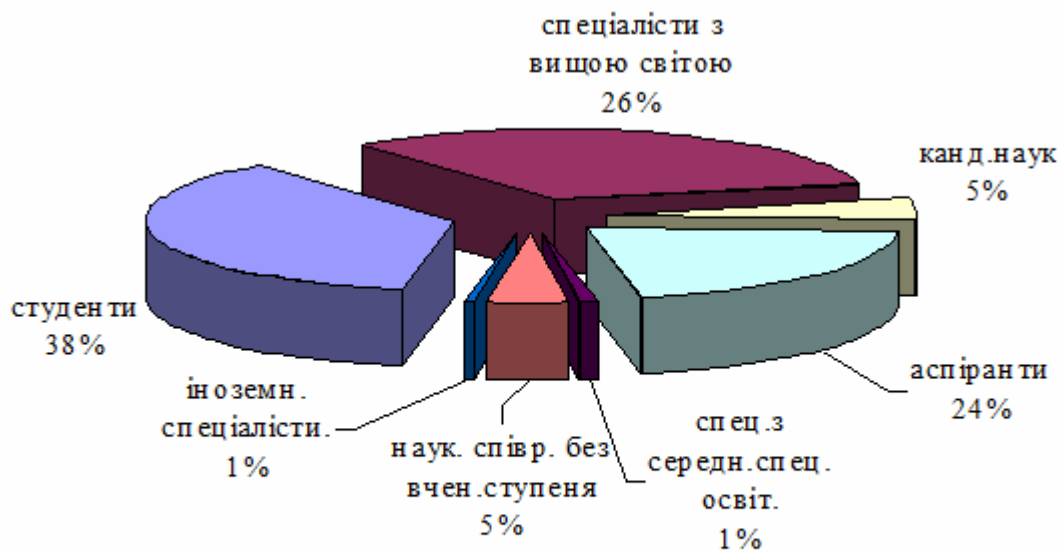

Рис. 2

Рис. 2. Дані щодо основних категорій користувачів електронної інформації за період 2000–2004 рр.

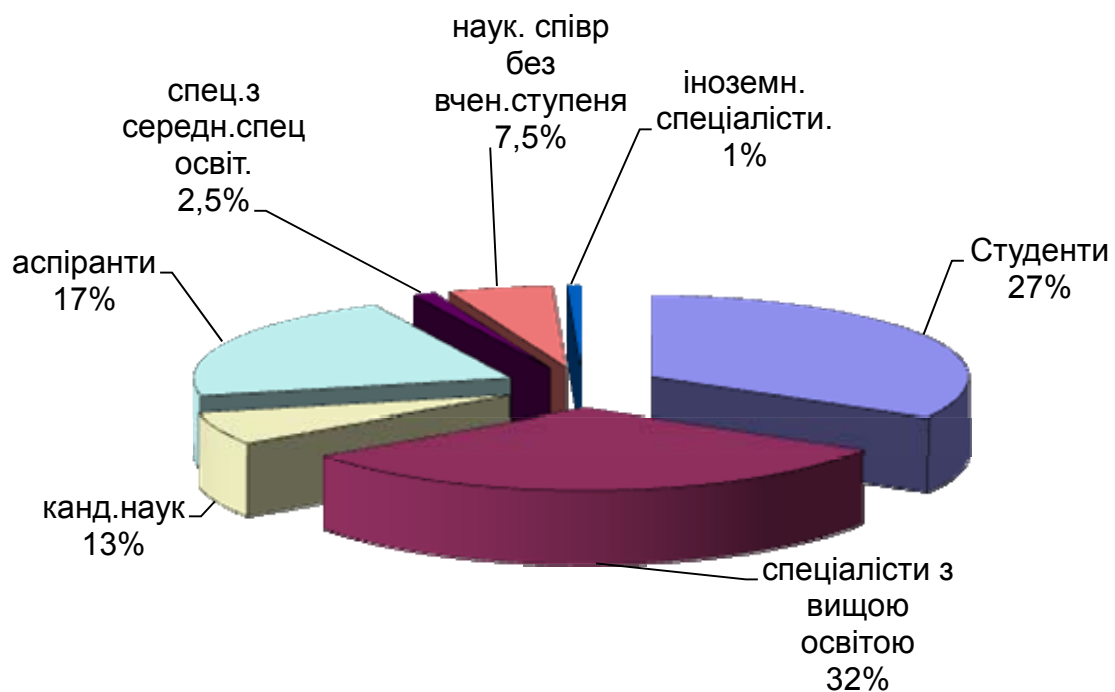

Рис. 3. Дані щодо основних категорій користувачів електронної інформації за 2010 р.

Більш рівномірне співвідношення між основними категоріями читачів бібліотеки при використанні електронної інформації порівняно з початком 2000-х демонструє динаміку структури користувачів. На сьогодні значна кількість користувачів має відповідну інформаційну підготовку, яка дає змогу активно використовувати переваги віртуального пошуку. Поступове зниження студентського контингенту пояснюється розширенням спектра електронної інформації на сайті НБУВ, інших бібліотек та пошукових систем, стабілізацією ситуації з комплектуванням бібліотек вищих навчальних закладів, що створило умови для надання бібліотекою інформаційних ресурсів у режимі віддаленого доступу.

Значний період часу (з початку 90-х років до початку 2000-х років) у читацькому контингенті бібліотеки відбувався значний вплив висококваліфікованих фахівців – докторів та кандидатів наук, наукових співробітників без наукового ступеня, та зменшилась активність використання бібліотечно-інформаційних ресурсів з природничо-технічної тематики [20]. Ця тенденція певною мірою знаходить своє відображення і сьогодні. Загальні тенденції розвитку держави, поглиблення соціально-економічних перетворень в Україні, переорієнтація системи вищої освіти на спеціальності гуманітарного профілю зумовили зміну структури в професійній діяльності суспільства [21]. З появою нових кваліфікаційних вимог та відповідних посад на підприємствах різної форми власності змінилася і професійна структура зайнятого населення, що, у свою чергу, знайшло відображення в інформаційних запитах читачів бібліотеки. Дослідження структури читацького складу, проведене фахівцями НБУВ, підтверджує той факт, що основним читацьким контингентом на той період були читачі-студенти, фахівці з вищою освітою без наукового ступеня та аспіранти. Водночас поява на книжковому ринку видань бізнес напряму привернула увагу до бібліотеки працівників комерційних структур та викладачів вищої школи. Інтенсивне відвідування бібліотеки студентською аудиторією проілюструвало ситуацію, що відбувалася в багатьох наукових бібліотеках країн пострадянського простору, а саме: невідповідність фондів бібліотек навчальних закладів освітнім програмам та вимогам підготовки майбутніх спеціалістів, особливо за спеціальностями економіка, менеджмент, маркетинг, право [22]. Тому з появою в бібліотеках електронних інформаційних ресурсів і організацією доступу до них у період кінця 90-х – початку 2000-х років саме ця категорія читачів виявила найбільшу активність під час роботи з новою бібліотечною технологією, а інформаційні пріоритети яскраво відображали соціокультурні зміни в суспільстві.

Систематизація записів БД надала можливість зробити детальний аналіз тематики запитів користувачів електронних ресурсів. Порівняльний аналіз даних дає змогу визначити тенденцію більш рівномірного співвідношення між тематичними запитами користувачів з другої половини 2000 років. Якщо з початку 2000-х років на такі розді-

ли ЕК як: Сільське господарство (П), Науки про Землю (Д), Хімічні науки (Г), Біологічні науки (Е), Фізико-математичні науки (В), Радіоелектроніка (З) припадав зовсім незначний відсоток від загальної кількості запитів (приблизно 5 %), то на сучасному етапі ситуація змінилася. Сьогодні інтерес до цієї інформації можна охарактеризувати як стабільно зростаючий. Відносно галузей знань, які займали стійкі позиції у рейтингу тематичних запитів періоду 2000–2004 рр., як Економіка (У), Держава і право (Х), Філологічні науки. Художня література (Ш), Філософія. Психологія (Ю), Історія. Історичні науки (Т), то необхідно відзначити зменшення інтенсивності їх використання.

На сьогодні, відповідно до сучасної освітньої парадигми, головна мета освіти – озброїти людину методологією багатоваріантності й творчого підходу в реалізації своїх фахових знань. Водночас планування інновацій у системі освіти повинно враховувати, наскільки системи освіти здатні відповідати потребам майбутнього суспільства, а також розглядати альтернативи, що надаються для навчання технологіями та змінюють кожен аспект життя [23]. Прогресивний розвиток суспільства, концентрація уваги на пріоритетних напрямках його розвитку, які визначені у Законі України «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні» від 16 січня 2003 р. зумовили посилення уваги освітньої сфери до проблем усунення дисбалансу між підготовкою фахівців гуманітарної та природничо-технічної галузей. Реформування системи вищої та професійно-технічної освіти, кількісної та якісної її перебудови відповідно до потреб ринку праці, визначення оновлених кваліфікаційних вимог до посад фахівців відповідного профілю значно змінили інформаційні пріоритети користувачів електронної інформації. В останні роки простежується тенденція зростання попиту на фахівців інженерно-технічного, авіаційного, морського, хіміко-технологічного профілю, спеціальностей у галузі інформаційних технологій, що зумовлює перегляд концепції формування бібліотечно-інформаційних ресурсів (як традиційних, так і електронних) та методів їх розкриття, які б враховували всі складові отримання знаннєвої інформації й соціально-інтегрованого результату. Саме в такому разі користувач отримує релевантну й оперативну інформацію.

Отже, детермінація ціннісних орієнтацій, перехід до знаннєвого суспільства зумовлюють зміну основних потреб користувачів електронної та знаннєвої інформації. Як ілюструють результати даного дослідження, саме знаннєва інформація впливає на формування особистісного знання, сприяє ефективній взаємодії користувача з документом, орієнтує на самостійність у пошуку й набутті нових знань, формуванні інтегративної культури. До того ж сучасний розвиток економіки і в цілому народного господарства висунули нові вимоги до фахівців, підготовку яких вища школа стала здійснювати за інтегрованими програмами на основі компетентнісного підходу [24]. Все це вплинуло на широкий спектр соціальних явищ, у тому числі й на потреби в інформації.

Це підтверджує і порівняльний аналіз даних, що відображає загальну картину від-

соткового співвідношення тематичних запитів користувачів та динаміку інформаційних пріоритетів у період з 2000 по 2010 рр.: економіка (У) – 2000–2004 рр. – 44–33 %, 2005–2007 рр. – 29,4 %, 2008–2010 рр. – 25–19,2 %; фізико-математичні науки (В) – 2000–2004 рр. – 3,2 %, 2005–2007 рр. – 5 %, 2008–2010 рр. – 8–10 %; біологічні науки (Е) – 2000–2004 рр. – 2 %, 2008–2010 рр. – 8–8,5 %; хімічні науки (Г) – 2000–2004 рр. – 2 %, 2008–2010 рр. – 4–5 %; науки про Землю (Д) – 2005–2007 рр. – 2,5 %, 2008–2010 рр. – 4–6 %; сільське господарство (П) – 2005–2007 рр. – 3,4 %, 2008–2010 рр. – 3,9–4,8 %; держава і право (Х) – 2000–2004 рр. – 11–15 %, 2005–2007 рр. – 7,5 %, 2008–2010 рр. – 7–5 %; культура. Наука. Освіта (Ч) – 2000–2004 рр. – 9–5,8 %, 2008–2010 рр. – 6,6–4 %; філологічні науки. Художня література (Ш) – 2000–2004 рр. – 7–8 %, 2008–2010 рр. – 8–4 %; філософські науки. Психологія (Ю) – 2000–2004 рр. – 7–5 %, 2005–2007 рр. – 4,3 %, 2008–2010 рр. – 5–1,7%; радіоелектроніка (З) – 2000–2004 рр. – 6–3 %, 2005–2007 рр. – 4,9 %, 2008–2010 рр. – 7 %; історія. Історичні науки (Т) – 2000–2004 рр. – 5 %, 2005–2007 рр. – 4,4 %, 2008–2010 рр. – 5,4–3,2 %; мистецтвознавство (Щ) – 2000–2004 рр. – 2–3 %, 2005–2007 рр. – 0,9 %, 2008–2010 рр. – 0,9 %.

Метод експрес-опитування, який використовувався при здійсненні дослідження щодо виявлення мотивів звернення користувачів до вищезгаданих тематичних розділів, дав змогу визначити певну тенденцію, пов'язану з багатомірністю соціальних процесів у суспільстві, яке потребує нових знань. А це, у свою чергу, активізує звернення до науково-інформаційних ресурсів бібліотеки. Окрім того, поряд з конкретними запитамі, пов'язаними з певними галузями знань, у науковій роботі досліджувалися мотиваційні, етичні, соціальні й поведінкові характеристики користувачів.

Домінуючі позиції в запитах належать питанням розвитку держави, нанотехнологій, лазерних технологій, енергоощадних програм, впровадження та оптимізації новітніх інформаційних систем, збереження довкілля та ресурсозбереження, керування підприємством, вивчення сегментів ринків товарів і послуг, ринків праці, планування, лідерство, обробка інформації, психолінгвістичні технології та ін.

Не заперечуючи корисності широкого використання інформаційних ресурсів і, зокрема, глобальних мереж, суспільство відчуває негативний вплив комп'ютеризації на менталітет особистості. У нашій практиці ми спостерігаємо схильність користувачів, особливо студентів, отримувати фрагментарні знання, небажання системно оволодівати знаннями майбутньої професії. Превалюють запити в електронному каталозі на тематичні добірки професійної тематики і рідко простежуються запити, пов'язані з культурним, психологічним, соціальним розвитком особистості. Звичка користувачів брати найдрібніші довідки з комп'ютера, як зазначають викладачі вищих навчальних закладів, негативно впливає на творчий та інтелектуальний потенціал особистості, а невірний формалізований бібліотечний каталог може стати джерелом багатьох помилок [25].

Розширення інформаційного простору та оптимізація доступу до глобальних елек-

тронних ресурсів за допомогою веб-технологій створює умови оперативного інформування щодо тенденцій у світових наукових дослідженнях, сприяє активізації використання наукової інформації. Упровадження у НБУВ доступу до іноземних реферативних та повнотекстових БД (Scopus, EBSCO host, інформаційних продуктів всесвітньо відомих наукових товариств та ін.), які користуються особливою популярністю в працівників наукових установ Академії наук України, значно активізувало використання інформації з природничої та технічної тематики. Зростання інтересу до вищезгаданих інформаційних продуктів обумовлено як зручністю в роботі, великими масивами інформації, так і скороченням термінів її отримання.

Від загальної кількості користувачів електронних науково-інформаційних ресурсів 14–16 % використовували передплачені науково-інформаційні БД (Scopus, EBSCO host, інформаційні продукти всесвітньо відомих наукових товариств та ін.).

Аналіз складу користувачів, тематичний аналіз запитів демонструє, що основними користувачами вищезгаданих інформаційних ресурсів були наукові співробітники – 37 %, фахівці з вищою освітою – 28 %, аспіранти – 19 %, студенти – 16 %. Порівняльний аналіз даних за період 2008–2010 рр. ілюструє, що спостерігається зменшення кількості користувачів таких категорій, як наукові співробітники (2008 р. – 47 %, 2009 р. – 35 %), фахівці з вищою освітою (2008 р. – 25 %, 2009 р. – 32 %), але сьогодні більший інтерес до цієї інформації виявляють студенти (2008 р. – 11 %, 2009 р. – 16 %). Основна проблематика запитів концентрувалася навколо розділів – фізико-математичні науки, хімічні науки, технічні науки, інформаційні технології, біологічні науки, медичні науки, металознавство. Порівняно з тематичними запитами користувачів ЕК та БД бібліотеки проблематика запитів гуманітарного профілю становила лише 15–17 % від загальної кількості.

Серед користувачів інтернет-ресурсів переважали студенти вищих навчальних закладів та фахівці з вищою освітою. Основний відсоток запитів користувачів інтернет-ресурсів припадає на розділи: Економіка (17,8 %), Біологічні науки (11,5 %), Фізико-математичні науки (9,5 %), Науки про Землю (6,6 %), Хімічні науки (6,3 %), Радіоелектроніка (6,3 %), Держава і право (5,4 %).

Спостереження за роботою користувачів в електронному каталозі бібліотеки на предмет частоти використання того чи іншого алгоритму пошуку довели, що при роботі з інформацією, особливо природничо-технічного профілю, тільки 1 % із 100 користувачів шукали інформацію за автором, 60 % – за ключовими термінами, 20 % – за тематичними розділами і 19 % використовували тематичний рубрикатор ЕК. При роботі з інформацією гуманітарного профілю найчастіше здійснювався багатоаспектний пошук документів за різноманітними ознаками: авторами статей, назвами публікацій, ключовими словами (пошуковими термінами), предметними рубриками, індексом ББК тощо. Причому 20 % користувачів шукали інформацію за автором, 70 % – проводили

комбінаторний пошук (за ключовим словом та тематичним рубрикатором). При роботі з каталогами авторефератів та дисертацій активно використовувалось пошукове поле «шифр спеціальності», яке надавало можливості оперативно та точно отримувати потрібну інформацію.

Пріоритетність пошуку з використанням ключових термінів не завжди є гарантом успішної роботи та позитивного результату. Тут можна відзначити чимало причин: слабе володіння комп'ютерною технологією, не коригований підбір ключових термінів, неухважність до консультації інформаційного спеціаліста щодо орієнтування користувача в тому, пошуком якої інформації він займається: галузевого чи предметного характеру. Оперативне та чітке інформування користувачів про пошукові можливості електронної системи, специфіку її використання є запорукою результативної праці користувачів, ефективного використання електронних ресурсів бібліотеки.

Одним із завдань дослідження було також вивчення інформаційної поведінки користувачів як дзеркального відображення рівня інформаційної культури особистості. Сьогодні рівень інформаційної культури користувачів відбивається не тільки на рівні їхніх особистих професійних досягнень, а й на оцінці ними інформаційних продуктів та послуг, які надає бібліотека. Відмічено, що користувачі з чітко визначеними запитамі, евристичною культурою й обізнаністю з методикою пошуку в ЕК та інших базах даних більш ефективно працюють із систематизованою інформацією і швидше отримують необхідний обсяг інформації, ніж ті, що не повною мірою володіють такими знаннями.

Спостереження за роботою користувачів в ЕК на предмет частоти використання того чи іншого алгоритму пошуку дають можливість зазначити, що приблизно 60–70 % користувачів вже мають відповідну інформаційну підготовку, яка дає їм змогу взаємодіяти як з традиційною бібліотечною сферою, так і з комп'ютерною технологією. Незначний відсоток користувачів шукають інформацію в ЕК за автором (приблизно 1–2 %), 60 % – за ключовими термінами, 20 % – за тематичними розділами і 19 % використовують тематичний рубрикатор ЕК.

У цьому контексті необхідно зазначити, що оперативне та чітке інформування користувачів про пошукові можливості автоматизованої бібліотечно-інформаційної системи, специфіку її використання є запорукою їх результативної праці, ефективного використання електронних ресурсів бібліотеки.

Зрозуміло, що аудиторія користувачів електронних ресурсів бібліотеки під час подальшого вдосконалення інформаційно-комунікативних технологій, посилення якісного наповнення бібліотечних сайтів та пошукових систем постійно зростає. І хоча більшість вже має відповідні навички роботи, достатньо сформовану інформаційну культуру, яка орієнтована на оптимізований доступ до електронних ресурсів та подальший розвиток інформаційних послуг, проте досить актуальною залишається проблема під-

готовки нових користувачів до самостійного пошуку, орієнтування в безмежному просторі електронної інформації для забезпечення ефективного її використання. Отже, на сьогодні однією з важливих функцій сучасної бібліотеки є формування інформаційної культури користувачів, що передбачає набуття навичок у сфері бібліотечно-інформаційних та інформаційно-комунікативних знань, ознайомлення з можливостями використання інформаційних ресурсів як локального, так і глобального значення, уміння використовувати можливості інформаційного простору у своїй професійній діяльності.

Традиційно інформаційна підготовка особистості є прерогативою таких соціальних інститутів, як установи освіти та бібліотеки. З кінця ХХ ст., який був ознаменований інформаційним вибухом, особливого значення набула інформаційна підготовка особистості й суспільства в цілому до нових умов життя та професійної діяльності в інформаційному середовищі з «високими технологіями», навчання їх ефективному використанню творчих можливостей та глобального знання. Зі зміною вимог суспільства щодо якісного та кількісного складу інформаційних ресурсів бібліотек відбулося трансформування правил пошуку інформації – від документів у бібліотечних каталогах до стратегій пошуку інформації в базах даних та Інтернеті. Доволі значний період часу у вітчизняній практиці установ освіти та бібліотек переважав підхід, в основі якого формування інформаційної культури зводилося до навчання основам бібліотечно-бібліографічних знань, подолання комп'ютерної безграмотності, оволодіння раціональними прийомами роботи з довідково-пошуковим апаратом, книгою та ін. Однак на сьогодні ці методи вже не здатні вирішити проблему формування інформаційної культури як цілісного явища.

Як ілюструють дані соціологічного дослідження другої половини першого десятиріччя ХХІ ст. «Україна та Європа: результати міжнародного порівняльного соціологічного дослідження», реалізованого Інститутом соціології в рамках загальноєвропейського моніторингового проекту «Європейське соціологічне дослідження», відставання України від більшості країн Європи у використанні Інтернету є особливо помітним. Так, тільки 25 % громадян України мають доступ до Інтернету, враховуючи професійну та особисту діяльність, тоді як в інших державах Європи (Чехії, Угорщини та ін.) Інтернет тією чи іншою мірою доступний більшості населення. Щодня користується Інтернетом в Ісландії – 55 %, у Данії – 43 %, у Норвегії – 37 %, тоді як в Україні тільки 1–2 % громадян мали таку можливість на період проведення дослідження [26]. Також, за оцінками багатьох експертів, система освіти ще не забезпечує підготовку достатньої кількості кваліфікованих фахівців для створення в Україні нової інформаційної галузі інформаційних технологій. Сьогодні виникає гострий дефіцит кваліфікованих програмістів, фахівців середньої ланки, а також керівників інформаційних проектів. Окрім того, підвищення рівня інформаційної культури суспільства ускладнюється відсутністю спеціально підготовлених інформаційно-бібліотечних кадрів і необхідної навчаль-

но-методичної літератури.

Для визначення нових критеріїв та принципів у формуванні інформаційної культури особистості необхідною умовою є інтегративний підхід, якій дає змогу сформувати єдину стратегію й тактику з орієнтацією на взаємодію освітніх і бібліотечно-інформаційних установ, де кожен, відповідно до своєї специфіки та пріоритетів, повинен стати учасником інформаційної освіти. Таким чином, реалізація загальної мети – формування інформаційної культури особистості – відкриває перспективи гармонізації спільної роботи та отримання якісного кінцевого результату.

Отже, якщо бібліотеку розглядати як установу, що допомагає людині зорієнтуватись у життєво важливій інформації, реалізувати свої професійні та громадянські прагнення, то особливу увагу необхідно звертати на керування не тільки якістю комплектування, а й на організацію інформаційних ресурсів засобами інформаційних технологій, які б несли в собі актуальний, релевантний запитам читачів інформаційний продукт, а також формуючий культуру потенціал. Підтвердження цьому знаходимо в документах і матеріалах ЮНЕСКО, зокрема в доповіді міжнародної комісії з освіти для XXI ст. «Освіта: прихований скарб», в якій Ж. Делор обґрунтував мету і сенс освіти: навчитися пізнавати; навчитися робити, тобто набути не тільки професію, але й певні якості й компетенції, які б допомогли людині працювати в команді й переборювати труднощі; навчитися жити разом; навчитися жити [27].

В умовах розвитку якісно нового інформаційного середовища, де саме бібліотеці відведено одну з головних ролей у розвитку інформаційного та духовного потенціалу суспільства, акцентування уваги в її діяльності повинно відбуватися й на питаннях забезпечення високого рівня обслуговування користувачів, тобто відповідності бібліотечних фахівців вимогам інформатизації суспільства. Сучасні технології та глобалізація інформаційної сфери, швидкі зміни у сфері освіти та професійної діяльності населення вимагають від бібліотечних фахівців оперативно й адекватно реагувати на зміни в інформаційних потребах користувачів, удосконалювати форми обслуговування, в яких акцент зміщується з документа на особистість та індивідуальність, переходити від роботи в режимі «запит – відповідь» до керування інформацією на відстані, активніше оволодівати онлайновими технологіями, працювати з віртуальними джерелами інформації, вміти концентрувати знання, систематизувати й організовувати їх у доступній для користувача формі, не зменшуючи, звичайно, роль друкованих, паперових джерел. Від готовності бібліотечних спеціалістів використовувати комп'ютерні засоби та технології, розвивати евристичні здібності залежить не тільки ефективність обслуговування користувачів та всієї бібліотечно-інформаційної роботи, а й престиж професії, визнання її важливого соціального статусу.

У цьому контексті доречно посилання на думку М. Оджала, який ще в 90-х роках XX ст. стверджував, що професія сучасного інформаційного консультанта вбирає риси

професії менеджера, в якій бібліотечний спеціаліст виступає в ролі організатора й управлінця читацької діяльності. Утім, учений прогнозував зміну управлінських функцій бібліотекаря-менеджера та наголошував на необхідності постійного оновлення знань, досконалого знання методів інформаційного пошуку у всіх мережах і базах даних, а також здатності бібліотекаря до порівняльної оцінки якості інформації, необхідності формування вміння взаємодіяти з колегами електронними засобами, подавати інформацію в зручній для користувача формі, передбачувати й прогнозувати запити тощо [28].

Виходячи з вищесказаного, необхідно зазначити, що для реалізації кваліфікаційного й особистісного потенціалу бібліотечного фахівця, необхідні максимально орієнтовані на сьогодні й майбутнє заходи та програми з безперервної освіти, підвищення професійного рівня кадрів, які б містили сучасну систему цінностей, нові соціально-психологічні установки, широку компетенцію, освоєння мережевих технологій, що гарантувало б високі стандарти обслуговування й вмотивовані моделі поведінки бібліотечного фахівця в умовах суб'єктної взаємодії, а як результат – створення комфортного інформаційного середовища.

Підсумовуючи, слід зазначити, що обслуговування вимагає акцентування уваги на якісних характеристиках бібліотечно-інформаційних та сервісних послуг, спрямування подальших досліджень на виявлення факторів та закономірностей, які впливають на попит, структуру контингенту користувачів, інформаційну поведінку та попит користувачів як на інформаційну продукцію, так і на комфортність обслуговування в цілому. Дослідження суто бібліотечних проблем і визначення певних тенденцій їх вирішення не можливе без вивчення прогнозів соціально-економічного, політичного, наукового, культурного розвитку суспільства, його ціннісних орієнтирів у той чи інший період. Результати таких інтегративних досліджень сприятимуть виробленню ефективних управлінських рішень щодо вдосконалення існуючих компонентів системи обслуговування, уведення в бібліотечну практику нових інформаційних технологій та послуг, прогнозування пріоритетних напрямів розвитку всієї установи.

2.2. Розвиток довідково-бібліографічного обслуговування в електронному середовищі

Розширення обсягу інформаційних ресурсів, широке застосування різноманітних засобів для їхнього збереження та передачі посилює значення науки їх використання і роль діяльності довідково-бібліографічних служб в інформаційному забезпеченні користувачів.

Визначальними для довідково-бібліографічного обслуговування (ДБО) – одного з важливих напрямів сучасної бібліотеки – є запити користувачів інформації, а підготовка відповідей на них у вигляді різноманітних бібліографічних, фактографічних, ана-

літичних довідок становить його зміст. Від рівня розвитку ДБО залежить ефективне використання інформаційного ресурсу, доступ до знань і, відповідно, вплив на культуру, піднесення інтелектуального й духовного потенціалу українського суспільства.

Сучасна бібліотека інтегрує рукописні, друковані та електронні ресурси, організовує роботу з документами на будь-якому носії інформації, здійснює еволюцію довідково-пошукового апарату, переходячи від традиційних каталогів і картотек до електронних ресурсів, баз даних і баз знань, впроваджує нові інформаційні технології, автоматизовані форми інформаційного забезпечення користувачів.

Як ключовий елемент доступу до бібліотечно-інформаційних ресурсів, довідково-бібліографічний апарат (ДБА) – сукупність довідкових та бібліографічних видань, каталогів та картотек бібліотек, баз даних, призначених для структурування, пошуку та надання доступу до інформації, – нині зазнає суттєвих змін. Змінилися його структура, змістове наповнення, принципи формування та організація доступу. Однак традиційні карткові каталоги ще зберігають своє інформаційне й історико-культурне значення, адже процес переведення їх в електронну форму довготривалий. До того ж технології, що застосовуються, на жаль, не завжди стовідсотково адекватно відображають усі елементи бібліографічного опису.

Збільшення обсягів інформації та створення її надлишків, універсальність та ексклюзивність запитів користувачів потребують оперативності бібліографічного пошуку та релевантності інформації. У зв'язку з цим значно зростає роль вторинного інформаційного ресурсу – різноманітних бібліографічних, реферативних, проблемно-орієнтованих баз даних (БД), інформаційно-аналітичних продуктів, які є засобом доступу до першоджерел інформації.

Довідково-бібліографічний апарат, який містить сукупність довідкових і бібліографічних джерел та дає можливість використання його за межами бібліотеки в онлайн-режимі, стає основним каналом інформування про бібліотечні ресурси за межами бібліотек.

В Україні із середини 90-х років ХХ ст. почало впроваджуватися довідково-бібліографічне обслуговування віддалених користувачів через мережу Інтернет. Спочатку лише електронною поштою, а згодом з використанням інших функціональних можливостей. Електронні довідково-бібліографічні ресурси й комунікаційні технології значно розширюють можливості довідково-пошукового апарату абонентів. І сьогодні необхідно звертати особливу увагу на рівень достатності інформації або інформаційної достатності, що визначає межі пошуку при задоволенні конкретної інформаційної потреби користувача в прийнятті певного життєво важливого рішення, отриманні нових знань, задоволенні пізнавального інтересу, задоволенні розважальних потреб.

Важливим інструментом забезпечення якісного виконання замовлення є визначення оптимальної стратегії пошуку документів, надійності джерел інформації. У ДБО рі-

вень достатності пов'язаний, зазвичай, із наперед заданими користувачем умовами пошуку інформації, обмежений обсягом інформаційної потреби, видами документів, мовами, хронологією пошуку тощо. Інформація з теми щодо прийняття того чи іншого управлінського рішення, вирішення певного наукового чи виробничого завдання може бути повна, часткова, конкретна, описова, оглядова тощо, але завжди постійними критеріями її оцінки є об'єктивність, достовірність, точність та актуальність. Орієнтація на рівень інформаційної достатності обмежує результати пошуку необхідної користувачеві інформації, знижує рівень інформаційних шумів, наявних при самостійному пошуку потрібної користувачеві інформації у фондах.

У зв'язку з цим довідкова інформація набуває першорядного значення у використанні інформаційних ресурсів бібліотек у практиці суспільної діяльності. Інформаційна функція бібліотеки зростає, розширюється, стає пріоритетною, разом з тим набуваючи «ресурсо-орієнтуючого, ресурсо-аналітичного та ресурсо-оціночного характеру» [29]. На перший план виходить знання про організацію інформації, що потребує орієнтації в інформаційних ресурсах, їх оцінки та аналізу, організації до них доступу.

У практиці науково-інформаційної діяльності довідково-бібліографічних служб бібліотек розвивається дистанційне обслуговування в електронному середовищі, яке часто називають «віртуальним», незважаючи на логічно вмотивовані заперечення фахівців.

На невідповідність визначення «*віртуальний*» змісту, що вкладається в таке поняття, як «віртуальна бібліотека», свого часу звернув увагу Ю. М. Столяров. Він зазначав, що «віртуальний» у перекладі з латини означає «*гаданий, уявний, можливий, передбачуваний, неіснуючий, ілюзорний*» [30]. Отже, віртуальна реальність у принципі неможлива: як тільки вона стає реальною, вона перестає бути віртуальною. На його думку, бібліотекознавці повинні перехворіти словом «віртуальний». Він пропонує замість терміна «віртуальний» використовувати синоніми: «*автоматизована, електронна, комп'ютерна, онлайн*» [30].

Українські словники подають такі визначення терміна «*віртуальний*»:

- «Віртуальний (від латин. *virtualis* – сильний, здібний) – можливий, той, що може або має, повинен проявитися; віртуальні переміщення – можливі елементарні переміщення точок» [31].

- «Віртуальний (від латин. *virtualis*) – 1) можливий, той, що може або повинен проявитися за певних умов; 2) умовний, гаданий (напр. віртуальна реальність); 3) створений засобами комп'ютерної графіки» [32].

- «Віртуальний (з англ. *virtualis*) – 1) фактичний; дійсний; 2) можливий, віртуальний; гаданий, передбачуваний; 3) уявний; 4) ефективний» [33].

Е. Пейс (А. Ресе), подаючи критичний огляд неологізмів, розглядає термін «віртуальна довідка». Дослідник вважає, що нічого віртуального в такій довідці немає: реаль-

на робота, зроблена реальними людьми, – чому ж тоді віртуальна? Лише тому, що надана за допомогою електронної пошти чи інших засобів [34].

В англomовній професійній літературі щодо довідкового обслуговування в електронному середовищі найчастіше вживаються терміни *digital reference*, *online service*, *virtual reference*. А бібліограф електронних довідкових служб – *online reference librarian* або *online services librarian*, *reference and information assistance* (бібліотекар з онлайн-обслуговування – той, хто допомагає при роботі з базами даних).

Терміни «віртуальна довідково-інформаційна служба» (*virtual reference*), «цифрова довідково-інформаційна служба» (*digital reference*), «електронна довідково-інформаційна служба» (*e-reference*), «інтернет-інформаційна служба» (*Internet information services*), «жива довідково-інформаційна служба» (*live reference*) і «довідково-інформаційна служба в реальному часі» (*real-time reference*) використовуються як синоніми, що визначають довідково-інформаційні служби, які тим або іншим способом використовують комп'ютерні технології (Vera Fullerton, IFLA Digital Reference Standards Project 12/2002).

Д. Рейц (Joan M. Reitz) у словнику *Online Dictionary for Library and Information Science*, основним подає термін *digital reference* – *цифрова довідка* – довідкові послуги, які запитуються й надаються через Інтернет, як правило, через електронну пошту, миттєві повідомлення («чат») або заповнення веб-форми, зазвичай виконуються бібліотекарями з довідкового відділу, іноді учасниками спільної довідкової системи, яку обслуговує більше однієї установи... Синоніми: *chat reference*, *e-reference*, *online reference*, *real-time reference and virtual reference* (чатова довідка, е[лектронна]-довідка, онлайн-довідка, довідка в реальному часі і віртуальна довідка) [35].

Термін *virtual* дослідниця трактує як прикметник, що визначає дії, об'єкти, істоти й місця, які не мають реальної фізичної реальності, тому, що вони існують лише в цифровій формі (у кіберпросторі), наприклад, «скринька» електронної пошти або електронний «магазинний кошик» [35].

Онлайнове обслуговування – online services – у бібліотеках, вид послуг для користувачів, пов'язаний з вибором і забезпеченням доступу до електронних ресурсів, таких як: онлайн-каталоги та бібліографічні бази даних, враховуючи пошук за допомогою бібліотекаря, часто спрямований бібліотекарем з онлайн-послуг [35].

Відома російська вчена О. Д. Жабко вважає «онлайнове» довідково-бібліографічне обслуговування синонімом «віртуального», а «віртуальні довідкові служби – формою організації онлайн- (віртуального) довідково-бібліографічного обслуговування віддалених користувачів» [36]. Вона розрізняє бібліографічні віртуальні довідкові служби та інтернет-орієнтовані віртуальні довідкові служби:

– «Бібліографічні віртуальні довідкові служби – віртуальні довідкові служби, що надають у відповідь на запит користувачів бібліографічну, фактографічну інформацію

й посилання на розміщені в мережі електронні ресурси.

– Інтернет-орієнтовані віртуальні довідкові служби – віртуальні довідкові служби, що надають у відповідь на запит користувачів винятково посилання на розміщені в мережі електронні ресурси» [36].

Довідково-інформаційному обслуговуванню в Інтернеті, досить поширеному виду послуг, що здійснюється різноманітними службами в реальному часі й через електронну пошту як безкоштовно, так і на комерційній основі, присвячено окремі статті в енциклопедичному словнику «Інформатика» Ф. С. Воройського [37].

У «Тлумачному словнику з інформатики» [38] подаються визначення низки термінів з прикметниками *віртуальна(-ий)*, *електронна(-ий)*, *цифрова(-ий)*, також висвітлюються онлайнові технології: «онлайн (on-line, online) – інтерактивний, діалоговий режим роботи з системою в мережі. У даному режимі користувач надсилає запити системі (комп'ютеру в мережі, серверу, веб-серверу) і за допомогою цієї лінії отримує підготовлені для нього фрагменти інформації».

У науковій літературі, фаховій періодиці, загальноживаній лексиці термін використовується як за оригінальним правописом – online (буквально – на лінії, в інтерактивному режимі), так і транслітеровано – онлайн (он-лайн, он лайн).

Поняттєвий словник термінів і абревіатур «Інформатизация» розтлумачує терміни «електронні інформаційні продукти», «електронні інформаційні ресурси», «електронні інформаційні послуги» [39].

Термінологічний путівник «Библиотековедение, библиографоведение и информатика» подає визначення термінів «*віртуальна інформація*», «*віртуальний довідково-бібліографічний апарат*» [40].

Російський учений О. В. Фокєєв у термінологічному словнику «Библиографическая наука и практика» представляє поняттєвий апарат бібліографознавства в широкому розумінні цієї сфери діяльності; розглядає понад півтори тисячі термінів, частина яких належить до суміжних галузей книгознавства, бібліотекознавства, інформатики; звертає увагу на складнощі, пов'язані з відсутністю зводу термінів, необхідних для функціонування бібліографії в електронному середовищі. Він подає визначення низки термінів з прикметником «віртуальний», зокрема, «*віртуальний довідково-бібліографічний апарат* – сукупність довідкових і електронно-бібліографічних джерел, що розміщені за межами бібліотеки й використовуються в режимі дистанційного доступу. Усі бібліографічні ресурси онлайн (у прямому інтерактивному доступі), глобальні мережі, що містять необхідні довідкові відомості» [41].

«*Віртуальна бібліографія* – електронна (цифрова) бібліографія в глобальній та/або локальній електронній мережі, що виконує завдання інформації про документи незалежно від їхнього місцезнаходження». «*Електронна бібліографія* – бібліографія, що функціонує в електронному середовищі, що спирається на електронно-інформаційні

технології й сучасні засоби зв'язку» [41].

Відкритість сучасного світу, спрощення міжнародних контактів, розвиток телекомунікацій спричиняють масове проникнення в українську мову запозичень, переважно з американського варіанта англійської мови. Не завжди така мовна інтервенція науково обґрунтована і об'єктивно виправдана. На словниковий склад мови впливає й неконтрольована демократизація, розширення жаргонної лексики та її експансія в літературну мову. Необхідно зауважити, що часто це відбувається за посередництва російської мови: спочатку термін іншомовного походження вливається в російську мову, а згодом вже в перекладі з російської стрімко запозичується в українську лексику.

Це виправдано, якщо новим терміном позначається нове поняття, нове слово в науці, яке приходить в українську науку з іншої країни. Але широке вживання слів «*контент*» замість «зміст», «*лінки*» замість «посилання», «*месидж*» замість «повідомлення», «*сервіс*» замість «обслуговування», «*адвокасі*» — замість «захист» тощо, на нашу думку, не є об'єктивним, а лише засмічує українську мову, позбавляє її національних особливостей і мовного колориту.

Як зазначав ініціатор створення першої російської бібліотечної довідкової служби в електронному середовищі А. О. Пурник, «віртуальну довідково-інформаційну службу від інших – реальних – інформаційних служб ЦБС відрізняє те, що вона існує «віртуально», тобто її робота пов'язана винятково з обслуговуванням віртуальних (мережевих) користувачів. Проте було вирішено вивести в мережу нашу службу (на той період швидше – послугу) під назвою “Віртуальна довідка”. Ця назва прижилася й, за нашими спостереженнями, починає використовуватися фахівцями як стійке поняття» [42].

На сайтах українських бібліотек маємо такі назви цього виду обслуговування віддалених користувачів: Бібліографічна довідка; Віртуальна бібліографічна довідка; Віртуальна довідка; Віртуальна довідкова служба; Віртуальний Бібліограф; Віртуальна довідкова служба «Відповідає бібліограф»; Електронна довідка; Задать вопрос библиотекарю on-line; Запитай бібліотекаря; Запитання – відповіді; On-line консультант тощо.

Російські бібліотекарі застосовують ширший спектр назв: Библиограф спешит на помощь; Библиографическая интернет-справка; Библиотечная справка; Виртуальная библиографическая справка; Виртуальная библиотечная справка; Виртуальная служба информации; Виртуальная справка; Вопрос библиотекарю; Вопросы и ответы; Вопросы и предложения читателей; Задайте вопрос библиографу; Задайте вопрос библиотекарю; Заказ библиографической справки; Интернет-справка; Информационно-сервисный центр; Онлайн справка; Скорая библиографическая помощь; Служба «Вопрос – ответ»; Служба «Спроси библиотекаря»; Служба виртуального библиографического обслуживания; Служба виртуальной справки; Справки; Справочная служба; Справочная служба

библиотеки; Справочное бюро; Спрашивали – Отвечаем; Спроси библиографа; Спроси библиотекаря; Спроси библиотекаря в виртуальной справочной службе; Спроси свою библиотеку; Спроси специалиста; Электронная справочная служба «Спроси библиографа»; Я ищу... та ін.

Довідково-бібліографічні служби європейських та американських бібліотек мають зазвичай лаконічніші й наочніші назви: AnswerONLine; AnswerXpress; AnyQuestions; Ask A Librarian; Ask a question; Ask a UT System Librarian; Ask now!; Ask the Librarians – LIVE; Ask Us Now; AskAway; AskNow; AskUs Online; AskUs24/7; BiblioteksVagten; Biblioteksvar; Jourhavande bibliotekarie; KnowItNow; LIVE; Live Libraria; LiveHelp; L-net; LRC Live; Ncknows; Online Librarian; Q and A NJ; Q&A Live; Questionpoint 24/7 Reference Service; Virtual Reference Project; Virtual Reference Service та ін.

У фаховій літературі зустрічаємо такі синоніми терміна «віртуальна довідка»: «електронна довідка», «автоматизована довідка», «цифрова довідка», «онлайнова довідка» тощо, які визначають довідково-бібліографічне обслуговування віддалених користувачів, що здійснюється в електронному середовищі. Ці синоніми відрізняються стилістично і конотативно. Однак на бібліотечних сайтах України цей вид інформаційних послуг переважно іменують «віртуальні довідкові служби» або «віртуальні довідки», що є професійним вульгаризмом, дослівним перекладом (*транскрибуванням*) з англійської мови. Можна навіть відзначити певну моду на «віртуальні» послуги.

Бібліографи по-різному розуміють, що таке «віртуальна довідка», зазначаючи це в правилах користування такими послугами на сайтах українських бібліотек:

– «віртуальна довідка – це відповідь на разовий запит віртуального користувача, що містить бібліографічну та (або) фактографічну інформацію і здійснюється в інтерактивному режимі» (Закарпатська обласна наукова бібліотека. – Режим доступу: <http://www.biblioteka.uz.ua/poslugi/poslugi.php>);

– «віртуальна довідка» – нова спеціальна служба нашої бібліотеки, яка надає відповіді на Ваші запитання в режимі віддаленого доступу (через Інтернет)» (Публічна бібліотека ім. Лесі Українки. – Режим доступу: <http://lucl.lucl.kiev.ua/dovidka/index.php>);

– «віртуальна довідка – не тільки назва розділу нашого сайту, але й нова бібліотечна служба для користувачів» (Центральна бібліотека ім. М. Л. Кропивницького ЦБС для дорослих м. Миколаїв. – Режим доступу: <http://www.niklib.com/vinf/about.ua>.);

– «віртуальна довідкова служба (ВДС) – онлайнова довідкова служба (віртуальна довідка)..., що виконує разові запити віддалених користувачів, пов'язані з пошуком інформації за різними темами, яка: загальнодоступна і безкоштовна для всіх користувачів; приймає до виконання універсальні за змістом запити; виконує прийняті до роботи запити і надає відповіді, якщо необхідна інформація відсутня; забезпечує конфіденційність інформації про користувача» (Дніпропетровська обласна наукова бібліотека. – Режим доступу: <http://www.libr.dp.ua/virtb.phtml>);

– «віртуальна довідка» – це інформаційна служба, за допомогою якої ти зможеш отримати інформацію про книги, статті, інтернет-ресурси з певної теми» (Хмельницька обласна бібліотека для дітей ім. Т. Г. Шевченка. — Режим доступу: <http://www.odk.km.ua/index.php/rules/46>);

– «віртуальна бібліографічна довідка – це бібліотечна служба, черговий оператор якої допоможе Вам знайти інформацію про книги, статті, інтернет-ресурси, а також підібрати список літератури за конкретною темою» (Національна бібліотека України для дітей. – Режим доступу: <http://www.chl.kiev.ua/default.aspx?id=3873>); Вінницька обласна універсальна бібліотека ім. Тімірязєва. — Режим доступу: http://www.library.vn.ua/spravka_rules.php);

– «віртуальна довідка – нова інформаційна служба нашої бібліотеки, черговий оператор якої допоможе Вам знайти інформацію про книги, статті, Інтернет-ресурси, а також підібрати список літератури за конкретною темою» (Тернопільська обласна бібліотека для молоді. – Режим доступу: <http://www.yl.edu.te.ua/biblHelp/>);

– «відповідь на разовий запит віддаленого користувача, що містить бібліографічну й (або) фактографічну інформацію й виконується в інтерактивному режимі, називається віртуальною довідкою» (Наукова бібліотека Херсонського державного аграрного університету. – Режим доступу: <http://www.ksau.kherson.ua/lib-ksau/?link=virhelp>);

– «сервіс «Віртуальна бібліографічна довідка» – це інтерактивна послуга, яка надає відповіді на разові запити дистантних (індивідуальних та колективних) користувачів, пов'язані з пошуком інформації з усіх галузей знань» (Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського. – Режим доступу: http://irbis-nbuv.gov.ua/info_lib.html).

Отже, «віртуальною довідкою» вважають: «бібліотечну службу», «інформаційну службу», «нову інформаційну службу бібліотеки», «нову спеціальну службу бібліотеки», «сервіс», «інтерактивну послугу», «бібліотечну службу», «онлайнову довідкову службу», або «відповідь на разовий запит віддаленого користувача», «відповідь на разовий запит віртуального користувача... в інтерактивному режимі...».

Як ми бачимо, одні вважають це *службою, підрозділом*, інші – *послугою*. Але в усіх визначеннях підкреслюється *новизна* цієї послуги для користувачів і їхній *віддалений* (дистантний, дистанційний) характер, електронні форми роботи. Однак незважаючи на певний досвід, значні накопичені архіви електронних довідок, можна констатувати відсутність на сьогодні загальної концепції довідкового обслуговування в електронному середовищі й стратегії розвитку. Якщо розглядати це як «довідку», то *довідкою* є результат діяльності (у даному разі інформаційного пошуку) відповідно до разового запиту користувача.

Щодо назви сучасних довідкових служб, виділених на сайтах бібліотек в окремому розділі, пропонуємо вживати термін **«електронна довідкова служба» (онлайнові довідкові послуги)**, що підкреслює *електронний характер* подання запиту на інформа-

цію, використання *електронних джерел* пошуку й надання відповіді в електронному вигляді каналами зв'язку в діалоговому режимі. Або просто «довідкова (*довідково-бібліографічна, довідково-інформаційна*) служба» чи рекламна пропозиція «*Запитайте бібліографа (бібліотекаря)*», пропонуючи користувачеві варіанти як безпосереднього відвідування бібліотеки, так і віддаленого звернення: телефоном, факсом, звичайною чи електронною поштою, засобами інтернет-технологій (чат, заповнення веб-форм, миттєві повідомлення, онлайн тощо), залежно від технологічних можливостей конкретної бібліотеки і кадрового забезпечення.

Це відповідає й міжнародному стандарту ISO 2789:2006 Information and documentation – International library statistics («Інформація і документація – Міжнародна бібліотечна статистика»), в якому подано визначення понять і їх кількісні характеристики, необхідні для статистичних звітів про діяльність бібліотек і оцінки їх ефективності. Електронні послуги становлять: онлайнві каталоги, бібліотечний веб-сайт, електронна колекція, доставка електронних документів каналами зв'язку, *електронна довідкова служба*, навчання користувачів електронним послугам, доступ до Інтернету [43].

У принципах створення і функціонування віртуальних довідкових служб, підготовлених Спеціальним комітетом з розробки керівних документів для цифрових довідкових служб секції комп'ютерних довідок Американської бібліотечної асоціації і схвалених секцією директорів Асоціації довідкових служб і обслуговування користувачів у червні 2004 р., ідеться про те, що віртуальна довідка – це довідкова служба, що функціонує за допомогою електронних технологій, часто в реальному масштабі часу. Клієнти використовують комп'ютери або інші інтернет-технології для взаємодії з персоналом служби без фізичного контакту. При цьому часто застосовуються такі комунікаційні технології, як чат, відеоконференції, передача голосу через інтернет-протокол (IP), зв'язок через браузер (co-browsing), електронна пошта й інтернет-пейджинг (instant messaging).

У жовтні 2003 р. Міністерство культури і мистецтв України провело Всеукраїнську науково-практичну конференцію «Електронні ресурси бібліотек», на якій всебічно розглядалися проблеми автоматизації державних бібліотек, наповнення їхніх сайтів, створення, збереження електронних ресурсів, організація електронних каталогів; висвітлювався досвід створення на сайтах бібліотек колекцій «електронна» або «віртуальна» бібліотека, організація до них доступу, довідкові послуги віддаленим користувачам. У підсумковому документі конференції прийнято за необхідне: «Обласним універсальним науковим бібліотекам <...>протягом 2004 р. розпочати обслуговування користувачів через Інтернет, з цією метою відкрити на сайтах бібліотек розділ “віртуальна довідка”» [44].

Вже 2005 р. Міністерство культури і туризму вивчало стан роботи «віртуальних

довідкових служб» системи, було складено характеристику кожної «віртуальної» служби: «У даному напрямі у 2005 р. плідно працювала ХДНБ. Її силами проведено два загальнодержавні дослідження та одне регіональне. Мета загальнодержавного дослідження “Віртуальна довідка в бібліотеках України” – визначення умов для створення корпоративної мережі довідково-бібліографічної віртуальної служби України, активізація використання довідково-бібліографічних віртуальних служб (ДВС), створених у бібліотеках України шляхом оптимізації їх діяльності, визначення умов для створення корпоративної ДВС України» [45].

У процесі вивчення набутого досвіду розширювалось уявлення про можливості віддаленого довідкового обслуговування за допомогою комп'ютерних технологій, аналізувався стан роботи створених довідкових служб, вивчалася аудиторія користувачів за соціально-демографічними характеристиками тощо. У результаті на озброєнні практиків бібліотечної роботи з'явилися нові технологічні рішення, нові уявлення про сучасні можливості бібліотечного обслуговування на базі використання електронних інформаційних технологій.

Можливість надання інформації згідно з питаннями, заданими через сайт бібліотеки, – це одне з технологічних рішень у асортименті довідково-бібліографічних послуг, один з варіантів дистантного обслуговування. Значний ефект задоволення інформаційної потреби спостерігається при комбінованому використанні комунікацій: поєднання спілкування з користувачем по телефону і консультація щодо пошуку інформації з використанням комп'ютерних технологій. При цьому в бібліографа є можливість детальніше уточнити вже використані інформаційні ресурси, рівень інформаційної культури, комп'ютерне забезпечення користувача.

Переваги електронних довідкових служб пов'язані з реалізацією можливостей звернутися будь-кому, з будь-якої відстані, у будь-який час з питанням і оперативно отримати кваліфіковану відповідь на нього фахівців бібліотеки. За часом одержання відповіді на запит виділяють асинхронне та синхронне обслуговування. Ці види обслуговування доповнюють один одного, дають змогу або відповідати зараз, або надають можливість підготувати бібліографові повнішу відповідь за відведений для послуги час.

Алгоритм віртуального довідково-бібліографічного обслуговування, який складається із шести етапів: приймання запитів, формування пошукового образу запиту, визначення джерел пошуку, пошук інформації, оформлення відповіді, відправлення відповіді [46, с. 30], узагальнила Г. М. Швецова-Водка. Дослідниця розглядає технологію виконання «віртуальної довідки» на основі аналізу досвіду роботи Рівненської обласної універсальної наукової бібліотеки, звертає увагу на бібліографічну культуру, необхідність удосконалення цього перспективного виду бібліографічного обслуговування.

Практики електронних довідкових служб звертають увагу на складність запитів, які

надходять до їхніх підрозділів, як правило, після самостійної невдалої спроби користувача. І завдання фахівців бібліотек, бібліографів – максимально сприяти їм в освоєнні пошукового апарату: навчати здійснювати самостійний пошук у БД, світових інформаційних ресурсах, вагомою частиною яких вже стали й українські ресурси, які всередині країни є найбільш запитуваними.

Детальний аналіз інноваційних форм обслуговування користувачів через Інтернет розглядається у фахових виданнях, зокрема в статтях Н. Є. Адріанової, І. Ю. Багрової, О. Д. Жабко, М. Ю. Нещерет, Г. М. Швецової-Водки та ін. Різні його аспекти були предметом дисертаційних досліджень бібліотечно-інформаційного обслуговування в електронному середовищі О. Д. Жабко, О. О. Ісаєнка, В. М. Медведєвої, Д. Соловяненка, Л.Ф. Трачук та ін. Видано низку практичних та науково-методичних посібників з пошуку інформації.

Досліджуючи питання комп'ютеризації бібліографічного обслуговування, Л. Ф. Трачук зазначає, що «... в Україні з'явився новий вид електронного ДБО, що відповідає на запити віддалених користувачів бібліотек – *так зване віртуальне ДБО*» [47]. Важливим при цьому є також і використання наявного зарубіжного досвіду.

Так, бібліографи корпоративної віртуальної довідкової служби універсальних наукових бібліотек (Росія) відкрили блог «Библиограф+» (<http://korunb.blogspot.com/>), де в коментарях можна висловлювати свої думки щодо діяльності служби, побажання, пропозиції. Цю службу, координатором якої є Російська національна бібліотека (Санкт-Петербург), відзначає висока інформаційна культура, дотримання вимог чинних стандартів бібліографічного опису, зокрема й електронних ресурсів.

Плідно працює в Росії віртуальна довідково-інформаційна служба публічних бібліотек – проект Міністерства культури РФ і Міжрегіональної асоціації ділових бібліотек (МАДБ), відкрита в жовтні 2003 р. на основі безкоштовної довідково-інформаційної служби «Віртуальна довідка», яка протягом трьох років розміщувалася на сайті Централізованої бібліотечної системи «Київська» (Москва), а нині є міжнародним проектом, що об'єднує довідкові служби 20 публічних бібліотек Росії, три з України і одну з Казахстану (розміщується на загальноросійському інформаційно-довідковому порталі (www.library.ru)).

З розвитком електронних інформаційних технологій російські, а згодом й українські довідкові служби запровадили публічність обслуговування: усі питання і відповіді відкрито друкуються на відповідній сторінці сайту бібліотеки. «Спілкування у “Віртуальній довідці”» більш нагадує участь у конференції, де всім користувачам мережі видно і питання, і відповіді, ніж спілкування електронною поштою, результати якого видно лише учасникам “розмови”» [48].

У рекомендаціях ІФЛА для цифрових довідкових служб звертається увага на необхідність інтеграції нового виду послуг до існуючої в бібліотеці системи обслуговуван-

ня. Рекомендується підтверджувати користувачеві отримання запиту, відповідати на питання якомога швидше, дотримуватися конфіденційності щодо запитів користувачів, працювати змістовно, розвивати інформаційну грамотність користувачів, повідомляти користувачам, як знайдена інформація. Необхідно дотримуватися об'єктивності, подавати чіткі відповіді, вказувати, де міститься інформація, зазначати використані для пошуку джерела, виконавців [49].

Великий попит на інформаційні послуги змушує бібліотеки діяти спільними зусиллями, скоординовано. Позитивним у цьому плані є функціонування «Корпоративної віртуальної довідкової служби наукових бібліотек Харкова» на сайті бібліотеки ім. В. Г. Короленка, об'єднаної довідкової служби бібліотек України «Віртуальна бібліографічна довідка», онлайнової довідкової служби добровільного об'єднання бібліотек України, започаткованої Національною бібліотекою України для дітей, яка виконує запити віддалених користувачів щодо пошуку політематичної бібліографічної інформації.

Дана служба керується у своїй роботі такими принципами: загальнодоступність і безкоштовність для всіх користувачів незалежно від місця проживання, вікового та соціального статусу; універсальний характер запитів, що приймаються для виконання; оперативність виконання запитів; обов'язковість надання відповідей навіть у випадку, коли інформація не знайдена; відповідність мови відповіді мові запиту; лаконічність і ввічливість у спілкуванні з віддаленими користувачами.

Високо оцінюючи розвиток співпраці українських бібліотек різних відомств і рівнів, звертаємо увагу на те, що не зазначення у тематичних списках літератури, підготовлених службою, місцезнаходження документа, шифру зберігання, відсутність бібліографічного опису електронних ресурсів не відповідає стандартам якості послуги, потребуватиме від користувача подальшого самостійного пошуку або нового звернення із запитом.

«Віртуальна довідкова служба Херсонської обласної універсальної наукової бібліотеки ім. Олеся Гончара» головним завданням вбачає оперативне надання відповідей на запити віддалених користувачів із забезпеченням надійності та повноти інформації, комплексного характеру обслуговування, що містить надання як бібліографічної, так і повнотекстової інформації, пріоритетності використання електронних ресурсів при задоволенні запитів користувачів.

Можна узагальнити діючі сьогодні принципи роботи українських довідкових служб в електронному середовищі: загальнодоступність та безкоштовність; оперативність виконання запитів; обов'язковість надання відповідей користувачам, навіть у випадку відсутності необхідної інформації; гарантування конфіденційності особистої інформації, наданої користувачами при реєстрації; висока якість обслуговування віддалених користувачів; надання об'єктивної та достовірної інформації з посиланням на

авторитетні джерела та дотриманням вимог Кодексу етики українського бібліотекаря; дотримання положень Закону України «Про авторське право і суміжні права».

Ці принципи відповідають і ґрунтуються на традиційній моделі ДБО. Що стосується принципу конфіденційності особи, його дотримуються на сьогодні не всі служби. І це викликає питання у сфері етики. Адже конфіденційність може бути бажаною не лише для осіб, які звертаються з запитом, а й у зв'язку зі змістом самих запитів, їх тематикою. У Кодексі етики бібліотекаря йдеться про те, що «ми оберігаємо право користувачів бібліотек на таємницю інформації та забезпечуємо конфіденційність бібліотечно-інформаційного обслуговування» [50]. Принцип конфіденційності запитів дотримується при спілкуванні користувача і бібліотекаря віч-на-віч, по телефону, за допомогою SMS-повідомлень, звичайною чи електронною поштою, програм обмінів текстовими повідомленнями (ICQ, Skype) тощо.

Важливим для успішного пошуку є психологічний контакт з користувачем. При спілкуванні віч-на-віч у фахівця служби ДБО більше можливостей провести інтерв'ю з ним, уточнити його запит, скерувати пошук. Нерідко буває, що при виконанні складних довідок після звернення електронною чи звичайною поштою, користувачі по телефону визначають з відповідальним співробітником стратегію пошуку, хронологію, терміни тощо, що впливає на визначення першочерговості джерел пошуку, пріоритетність мов та видів документів, обсяг необхідних бібліографічних записів.

Бібліографи електронних довідкових служб перебувають у вигіднішому становищі порівняно з традиційними: у разі надходження від користувача більше одного питання протягом доби мають право (згідно зі встановленими правилами) надавати відповідь лише на одне з них за власним вибором. Крім того, вони позбавлені додаткового емоційного навантаження, що існує при прямому спілкуванні.

При задоволенні запитів перевага надається ресурсам Інтернету: пошуковим системам, онлайн-довідникам, енциклопедіям, електронним каталогам та бібліотекам, сайтам органів державної законодавчої й виконавчої влади, місцевих адміністрацій, наукових установ, університетів, видавництв, музеїв, інформаційних агенцій тощо. У разі потреби залучаються традиційні довідково-бібліографічні ресурси бібліотеки: каталоги, картотеки, довідково-бібліографічний фонд. Терміни виконання довідок переважно становлять від одного дня до 20, у порядку їх надходження. Дані часові терміни відповідають Закону України «Про доступ до публічної інформації», набрав чинності 10 травня 2011 р.: «Стаття 20. Строк розгляду запитів на інформацію. 1. Розпорядник інформації має надати відповідь на запит на інформацію не пізніше п'яти робочих днів з дня отримання запиту. 4. У разі якщо запит стосується надання великого обсягу інформації або потребує пошуку інформації серед значної кількості даних, розпорядник інформації може продовжити строк розгляду запиту до 20 робочих днів з обґрунтуванням такого продовження» [51].

Кількість обумовлених у відповідях різних бібліотек документальних, бібліографічних джерел або відсилок до інтернет-ресурсів коливається від 5 до 20. Тобто інформація обмежується кількісно, а не змістовно і якісно.

Особливістю обслуговування в режимі «запит – відповідь» є саме індивідуальність та ексклюзивність послуги, прагнення задовольняти інформаційні потреби кожного окремого науковця, фахівця, студента. Орієнтування на пошук у базах відповідей опосередковано скеровує до своєрідного усереднення інформаційних потреб.

Застосовуючи електронні технології, персонал має подавати інформацію за запитом користувача в зручному вигляді, відповідно її систематизувати, описувати за чинними стандартами. Доцільно узагальнювати інформацію з архіву, доповнювати її новими документами з теми запиту.

З листопада 2010 р. на сайті НБУВ в окремому розділі представлено послугу «Віртуальна бібліографічна довідка», яка працює в тестовому режимі за підтримки відділу технологій дистантного обслуговування на базі програмного забезпечення ІРБІС-64. Аналіз запитів, що надходить, демонструє необхідність популяризації бібліотечно-бібліографічних знань в електронному середовищі, ширшого розкриття можливостей довідково-пошукового апарату бібліотеки, вказує на необхідність підготовки доступних рекомендацій з пошуку інформації в каталогах, реферативних, повнотекстових ЕІР, інформування про їх змістове наповнення, потребу подальшого розвитку системи інформаційних навігаторів тощо. Дана технологічна розробка здійснена з врахуванням досвіду передових бібліотечних установ світу.

Так, у Бібліотеці Конгресу США довідково-інформаційне обслуговування здійснюється спеціалізованими підрозділами, відповідно до структури бібліотеки. Через розділ Ask a Librarian пропонується обрати відповідний спеціалізований підрозділ, до якого після заповнення веб-форми встановленого зразка адресується запит.

Науково-обґрунтованою є модель ДБО Російської державної бібліотеки, представлена на сайті бібліотеки в розділі «Віртуальна довідкова служба», що містить такі складові: 1. *Прості відповіді на ваші запитання* – містить добірку питань-відповідей типу: Як записатися до бібліотеки? Де шукати потрібну книгу? Хто може допомогти підібрати літературу для реферату або наукової роботи? 2. *Консультація бібліографа* – тут досвічені фахівці допомагають підібрати літературу, підкажуть, якими довідковими ресурсами можна скористатися самостійно. Запити приймаються цілодобово, без обмежень, але на пошук необхідної інформації може витратитися 2–3 робочих дні. 3. *Чат з бібліотекарем* – у режимі реального часу існує можливість поставити запитання про роботу бібліотеки і відразу отримати відповідь. 4. *База знань* – тут зібрані *найцікавіші* з виконаних бібліографічних довідок – списки літератури з певної теми, біографічні довідки. 5. Трудомісткі бібліографічні довідки, підготовка тематичних списків літератури, встановлення місцезнаходження документа (понад три назви) виконуються

відділом ДБО на платній основі.

У Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського розвиток довідково-бібліографічного обслуговування відбувається відповідно до статусу, завдань, системи науково-інформаційної діяльності, комплексної координації, кооперації і взаємодії підрозділів спеціалізованого бібліотечно-інформаційного обслуговування, диференційованого підходу до задоволення запитів користувачів. Довідково-інформаційна діяльність спрямована на максимальне задоволення запитів користувачів в усній та письмовій (документально зафіксованій) формах, розширення репертуару і послуг аудиторії користувачів на основі нових технологічних рішень і технічних можливостей, гармонічного використання для задоволення універсальних запитів, як ресурсів власного ДБА, так і електронних ресурсів віддаленого доступу. Логічним є пріоритетність задоволення запитів наукового, виробничого й освітнього характеру, які не можуть бути виконані користувачем на базі доступних йому ресурсів місцевих регіональних бібліотек та інформаційних центрів.

У квітні 2011 р. вченою радою НБУВ було затверджено нове Положення «Про систему довідково-бібліографічного обслуговування в Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського», розроблене з метою вдосконалення системи ДБО. У ньому зафіксовано функції кожного підрозділу з питань довідково-бібліографічної діяльності в сучасних умовах, відображено узгоджену діяльність окремих структурних підрозділів, об'єднаних спільністю завдань і цілей інформаційного забезпечення користувачів; звернено увагу на необхідність дотримання загальних організаційних принципів системи ДБО і кооперованого формування й використання ресурсів ДБА НБУВ і зовнішніх інформаційних ресурсів, висвітлено питання координації й кооперації науково-інформаційної діяльності окремих структурних підрозділів на основі чіткого розмежування їхніх функцій і напрямів роботи з урахуванням місця кожного підрозділу в загальній структурі бібліотеки, специфіки фондів і напрямів роботи. Звернено увагу на диференційований підхід до задоволення інформаційних запитів (залежно від категорії користувачів і характеру їхніх потреб), необхідність застосування єдиної системи обліку показників ДБО з метою уніфікації статистичного обліку, планування і звітності.

ДБО здійснюється на основі взаємодії структурних підрозділів НБУВ, координації бібліотечно-інформаційної роботи в Україні, взаємодії національних бібліотек, державних галузевих бібліотек, науково-інформаційних центрів та бібліотек мережі НАН України для задоволення інформаційних потреб користувачів.

Важливість і необхідність функціонування системи ДБО підтверджують статистичні показники: при загальному зниженні кількості реальних читачів і відвідувань, що є характерною тенденцією для сучасних традиційних бібліотек, кількість наданих бібліографічних довідок в НБУВ зростає. Якщо у 2007 р. у НБУВ було виконано 45 083 бібліографічні довідки й 1852 консультації, то у 2008 р. – 65 336 довідок і

2590 консультацій, у 2009 р. – відповідно, 66 818 довідок і 5347 консультацій. З одного боку, ці показники підкреслюють затребуваність послуг, з іншого – демонструють зниження інформаційної культури користувачів, недоопрацювання у сфері пропаганди бібліотечно-бібліографічних знань. І навпаки, зростання бібліографічних, реферативних, довідкових ресурсів в електронному середовищі, уміння користувачів шукати інформацію, самостійно задовольняти власні інформаційні потреби впливає на необхідність звернення з конкретними питаннями до фахівців і, як наслідок, приводить до зниження показників наданих послуг.

Складовими системи ДБО НБУВ є довідково-бібліографічні служби структурних підрозділів, які здійснюють безпосереднє бібліотечно-інформаційне обслуговування користувачів, а також підрозділи, пов'язані з ними технологічно, що забезпечують їхнє функціонування. Координуючим центром системи є відділ довідково-бібліографічного обслуговування Служби інформаційно-аналітичного забезпечення органів державної влади (СІАЗ) НБУВ.

Цей відділ здійснює довідково-бібліографічне обслуговування органів державної влади і управління України, виконує бібліографічні довідки і надає бібліографічні консультації в усній та письмовій формах (у тому числі в автоматизованому режимі) читачам у читальному залі та віддаленим користувачам (телефоном, факсом, звичайною та електронною поштою тощо) стосовно документів, виданих українською, російською, іншими найбільш уживаними європейськими мовами з усіх галузей знання на базі ДБА ВДБО та НБУВ, доступ до внутрішніх і зовнішніх електронних інформаційних ресурсів (ЕІР) інших бібліотек та інформаційних центрів.

Основними напрямками діяльності відділу довідково-бібліографічного обслуговування СІАЗ є: навігація в ресурсах пошуку інформації; формування довідково-бібліографічного фонду; організація сучасного довідково-бібліографічного апарату; удосконалення оперативного довідково-бібліографічного обслуговування; задоволення універсальних за змістом інформаційних запитів користувачів; сприяння ефективному використанню фондів бібліотеки, новітніх інформаційних ресурсів; надання допомоги читачам у пошуку джерел інформації з теми наукового дослідження; рекомендація релевантних запитів вторинних документів, тих, які очевидно та/або потенційно містять запитувану інформацію; орієнтація читачів у світових бібліотечно-бібліографічних ресурсах.

Для пропаганди й розкриття фондів з 2004 р. співробітники відділу систематично інформують читачів інформаційно-аналітичного журналу СІАЗ «Україна: події, факти, коментарі», який видається в друкованій і електронній формах (<http://nbuv.gov.ua/siaz.html>), про нові надходження до фонду НБУВ довідкових, енциклопедичних видань, бібліографічних покажчиків, готують списки літератури з актуальної тематики. За рубрикою «До уваги держслужбовця» у цьому виданні вже опублі-

ковано понад 120 реферативних оглядів довідково-бібліографічних видань. Постійними абонентами цього журналу є понад 600 центральних та регіональних інформаційних структур.

Важливою частиною довідково-бібліографічного фонду (ДБФ), що суттєво сприяє якісному обслуговуванню користувачів, є система універсальних поточних і ретроспективних бібліографічних показників, які забезпечують різнобічний і багатоаспектний тематичний, фактографічний і концептографічний пошуки. ДБФ містить широкий спектр універсальних енциклопедій, спеціальних, галузевих, тематичних довідкових видань різних жанрів.

Нині ДБФ відділу довідково-бібліографічного обслуговування нараховує понад 175 тис. документів. Щороку до фондів відділу надходить близько 5 тис. довідкових видань та бібліографічної періодики. На його базі здійснюється довідково-інформаційне обслуговування користувачів, щороку лише фахівцями довідкової служби виконується понад 5 тис. різноманітних бібліографічних довідок.

З метою оперативного задоволення типових читацьких запитів проводиться постійна робота з наукової організації ДБФ, його упорядкування, наближення до користувача найновіших і найактуальніших видань. У читальному залі відділу представлено: офіційні законодавчі та урядові документи; вітчизняні та зарубіжні універсальні, галузеві та тематичні енциклопедії; словники всіх типів (біографічні, краєзнавчі, лінгвістичні, тлумачні тощо); довідники зарубіжних країн і міжнародних організацій; державні бібліографічні показники, видання головних науково-інформаційних центрів; надається доступ до світових електронних ресурсів.

Слід звернути увагу на посилення тенденції щодо формування довідково-бібліографічного апарату на упередження інформаційних запитів користувачів. Це викликано необхідністю постійного вивчення їхніх потреб, тематики, змісту та динаміки запитів, аналізу використання ДБА, якості надання послуг. ДБА в сучасних умовах розвивається з огляду на необхідність забезпечення ефективного використання широкого спектра ІР з метою надання інформаційних послуг реальними та потенційними користувачам. Цим самим відображається тенденція щодо зростання навігаторської функції сучасної бібліотеки.

Нині можна визначити такі основні електронні інформаційні ресурси, які використовуються в ДБО:

- електронні каталоги українських та зарубіжних бібліотек;
- зведені електронні каталоги бібліотек певних регіонів, країн, відомчих мереж тощо;
- реферативно-бібліографічні БД;
- проблемно-орієнтовані БД власної генерації, які створюються для забезпечення наукових напрямів, задоволення потреб конкретних замовників, певних регіонів, стру-

ктур, організацій тощо;

- зарубіжні EIP провідних світових виробників (на компакт-дисках або доступні через мережу Інтернет);
- колекції довідкових електронних ресурсів (локальні та віддаленого доступу);
- інформаційні ресурси електронних бібліотек.

Виходячи з досвіду роботи й постійного вивчення джерельної бази, фахівці служби ДБО визначають стратегію пошуку, його послідовність, пріоритетність використання ресурсів Інтернету для задоволення того чи іншого інформаційного запиту. Це насамперед поточні суспільно-політичні події, ювілейні дати, пошук урядових та законодавчих документів (офіційні веб-сайти урядових структур, БД «Ліга: Закон»), бізнес-інформація, відомості про події культурного і спортивного життя, туристична інформація тощо. Під час задоволення бібліографічних і фактографічних запитів користувачів науково-освітнього й виробничого характеру фахівці довідково-бібліографічних служб керуються насамперед змістовими критеріями, ураховують хронологію пошуку, обсяг представлених документів, доступність ресурсу, надійність, повноту й актуалізацію.

Архівування науково-інформаційних ресурсів глобальних комп'ютерних мереж, що організаційно розвивається в бібліотеці з другої половини 2005 р., вирішує два взаємопов'язаних завдання – зберігати електронні публікації й забезпечувати зручний доступ користувачів до ресурсів, відсутніх у фондах бібліотеки.

До уваги користувачів пропонуються й бібліографічні анотовані огляди бібліографічних покажчиків, які доступні віддаленим користувачам [52, 53], започатковано підготовку онлайн-путівників по довідково-бібліографічних ресурсах. Фахівцями ВДБО підготовлено метабібліографічний покажчик «Держава і право: електронні бібліографічні ресурси» [54].

Необхідно звернути увагу на тенденцію розвитку інтеграції довідково-бібліографічного обслуговування та інформаційно-бібліографічної діяльності, яка розвивається з огляду на необхідність задовольняти запити читачів в випереджальному режимі. У цьому напрямі ДБО працює в тісному зв'язку з іншими підрозділами Служби інформаційно-аналітичного забезпечення органів державної влади (СІАЗ) НБУВ. З метою оперативного забезпечення сучасних запитів користувачів здійснюється підготовка бібліографічних покажчиків, тематичних списків літератури, проблемно-орієнтованих БД. Серед підготовлених фахівцями ВДБО списків в випереджальному режимі – «Національна безпека України», «Українська національна ідея», «Національні інтереси», «Патріотизм. Патріотичне виховання», «Захист суспільної моралі», «Захист конституційних прав та свобод громадянина в Україні», «Конституційно-правовий статус коаліції депутатських фракцій Верховної Ради України та парламентів зарубіжних країн», «Агропромисловий комплекс України і СОТ у бібліографії»,

«Розвиток промисловості України та СОТ», «Імідж політичного та державного діяча», «Імідж органів державної влади», «Захист суспільної моралі» тощо, які мають широке практичне використання [55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70]. Важливо, що зазначені в тематичних бібліографічних посібниках, списках літератури документи чітко структуровані. І це сприяє розкриттю інформаційного потенціалу бібліотеки й вдосконаленню інформаційного обслуговування.

Бібліотечні фахівці намагаються враховувати тенденції та зміни інформаційного середовища, здійснюючи постійний моніторинг інтернет-ресурсів, архівуючи доступні бібліографічні покажчики і довідники. Тому кадрова складова, постійне оновлення знань персоналу довідкових служб є найважливішим чинником розвитку довідково-інформаційного сервісу сучасної бібліотеки. Як зазначав з цього приводу В. М. Горювий, «практика інформаційної діяльності підводить до висновку про необхідність створення спеціальних структур, що мають у своєму складі інформаційних працівників високої кваліфікації для постійної роботи з глобальними ресурсами в інтересах вітчизняних замовників» [71].

Довідково-бібліографічна служба має здійснювати переважно консультуючу діяльність: орієнтувати в ресурсах свого регіону, навчати здійснювати самостійний пошук, спрямовувати користувачів опановувати джерелознавчими знаннями щодо основних ретроспективних та поточних реферативно-бібліографічних ресурсів з теми свого наукового дослідження чи профілю діяльності. При цьому проблема створення зведених каталогів бібліотек регіону, області, країни набуває особливої актуальності. У зв'язку з цим заслуговує на увагу досвід Росії: центр «Либнет» об'єднав бібліотеки для участі у зведеному каталозі бібліотек РФ. Національний авторитетний файл предметних рубрик, виконаний за структурою у вигляді тезауруса, є продуктом «Либнет» і доступний бібліотекам-учасницям [72].

Заслуговує на увагу також і наявний вітчизняний досвід. Позитивним прикладом у цьому плані є функціонування «Корпоративної віртуальної довідки бібліотек м. Луганськ», «Корпоративної віртуальної довідкової служби наукових бібліотек Харкова» і створення зведеного каталогу періодичних видань у бібліотеках Харкова спільними зусиллями Харківської державної наукової бібліотеки ім. В. Г. Короленка, Науковим інформаційним центром Асоціації сучасних інформаційно-бібліотечних технологій, за участю бібліотеки Національного університету радіоелектроніки, що є узгодженою бібліографічною діяльністю, спрямованою на задоволення інформаційних потреб населення регіону.

У цілому ж можна констатувати, що сьогодні набуває актуальності створення інтегрованої довідково-пошукової системи розкриття змісту сукупних фондів вітчизняних наукових бібліотек, популяризація та актуалізація відомостей про інформаційні ресурси країни. Обов'язковими функціями для довідкових служб, що діють в електронному

середовищі, мають бути:

- виконання всіх типів бібліографічних довідок;
- навігація по сайту бібліотеки;
- навігація в ресурсах Інтернету (рекомендація ЕІР: сайтів бібліотек, електронних каталогів, бібліографічних, реферативних, проблемно-тематичних БД науково-інформаційних установ);
- формування електронних колекцій довідково-бібліографічних видань, доступних онлайн.

Необхідними є розробка й дотримання стандартів якості, які базуються на перевірній часом системі традиційного ДБО, – доступність, оперативність; професійний, кваліфікований пошук інформації; орієнтування користувача у світових інформаційних ресурсах; релевантність, повнота та достовірність інформації; висока загальнолюдська й бібліографічна культура обслуговування; взаємна повага.

З вищевикладеного можна зробити висновок, що відкритий доступ до інформації в умовах суспільства знань прямо залежить від використання сучасного техніко-технологічного забезпечення. Онлайнове чи офлайнове довідкове обслуговування є логічним продовженням традиційного ДБО. Поява нових видів інформаційних послуг не зумовлює відмирання раніше існуючих, а доповнює їх, збагачує, урізноманітнює й розширює аудиторію користувачів.

Весь наявний досвід також показує, що перспектива розвитку довідково-бібліографічних служб – у їх об'єднанні, у координації діяльності і взаємодії даних структур бібліотек усіх відомчих систем, регіонів, у формуванні зведеного довідково-пошукового апарату, довідково-бібліографічних фондів, узгодженої передплати доступу до зарубіжних реферативних, бібліографічно-повнотекстових БД, орієнтації на якісне та оперативне обслуговування користувачів. Можна також стверджувати, що в цілому вдосконалення інформаційних послуг, орієнтованих як на традиційних, так і на віддалених користувачів, потребує розширення міжбібліотечної взаємодії з метою формування єдиного інформаційно-бібліотечного простору країни, охопленого національним інтегрованим довідково-бібліографічним ресурсом, спрямованим на задоволення потреб усіх категорій сучасних користувачів.

2.3. Особливості формування довідкових електронних ресурсів у бібліотеках України

Глобальна інформатизація ввела бібліотеки до найбільш значущих джерел формування й використання інформаційних ресурсів. На базі використання нових інформаційних технологій вони активно працюють над накопиченням нових продуктованих суспільством і створенням власних інформаційних ресурсів, організацією ефективного використання інформації в інтересах суспільного розвитку. У розвитку цієї роботи бі-

бліотеки сьогодні використовують понад 150 веб-сайтів.

Вагомим внеском у розвиток національної ідентифікації сучасного українського суспільства стало створення повної національної бібліографії, що віддзеркалює історичну еволюцію інформаційної основи народу, нації, починаючи від витоків писемності та друку і до сьогодення. Реалізацією мети програми «Національна бібліографія України» стає створення зводу рукописної, друкованої, електронної україніки, підготовка електронних баз даних, науково-бібліографічних видань серії «Національна бібліографія України», видання покажчиків і каталогів широкого видового спектра: рукописів, книг, газет, картографічних, нотографічних, образотворчих видань, видань зарубіжної україніки, тобто всього того, що було створено в процесі тривалого історичного розвитку українського народу.

Робота в цьому напрямі розпочалася з підготовки НБУВ видання «Україномовна книга у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 1798–1923». Національна парламентська бібліотека підготувала і видала «Друкований зведений каталог україномовної книги державних бібліотек та музеїв України» за 1798–1923 рр. Львівська національна наукова бібліотека ім. В. Стефаника – «Репертуар української книги 1798–1916: матеріали до бібліографії». У 2010 р. співробітники Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка завершили роботу над бібліографічним покажчиком «Українська книга у фондах бібліотеки Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка (1798–1923 рр.), до якого ввійшли матеріали з фонду науково-інформаційного відділу та колекція «Бібліотека І. Я. Франка».

Формування електронної бази даних зведеного каталогу-репертуару україномовної книги, системи БД рукописних та стародрукованих, картографічних видань, нотних, періодичних (газети), образотворчих видань та видань зарубіжної україніки стало одним з головних напрямів діяльності НБУВ. Ідеться насамперед про:

- зведений каталог-репертуар української книги;
- електронний каталог видань відділу зарубіжної україніки;
- електронний каталог «Періодичні видання України (газети) 1818–1922»;
- електронний каталог «Український плакат 1917–2001 рр.»;
- електронний каталог «Відділ формування музичного фонду: фонди нотних колекцій»;
- електронний каталог «Архітектура України в художніх поштівках 1900–1917»;
- БД рукописів і стародруків, картографічних видань XVI–XVIII ст.

На сьогодні – це найповніший покажчик україномовної книги, що налічує понад 25 тис. бібліографічних описів книжкових видань, виданих у 30 країнах світу. Він став основою для створення національної електронної бібліографії України.

НБУВ та НПБУ є учасниками розвитку електронної бібліотеки «**Золота колекція Євразії**», започаткованої Некомерційним партнерством «Бібліотечна асамблея Євразії».

зії». Основна ідея проекту – представлення найвидатніших та найцінніших видань, що віддзеркалюють специфіку народів країн ЄвроАзЄС та інших держав-учасниць СНД, а також розкривають історичні корені, культурно-духовні зв'язки, взаємодію між народами Співдружності. У цьому проекті передбачається створення багатомовного доступу до оцифрованих зібрань євразійських національних бібліотек з метою підтримки ролі бібліотек країн СНД у забезпеченні ними зберігання й ефективного використання національного культурного надбання, доступності його в інтересах розвитку всіх країн-учасниць.

В основу цього проекту покладено «експозиційний підхід». Це означає, що колекцію представлено реферативно-бібліографічною інформацією щодо рідкісних та цінних видань, що супроводжується відповідними електронними образами. Ідеться про вже оцифровані видання, не захищені авторським правом і виставлені у відкритому доступі. Повні тексти літературних творів зберігаються на серверах бібліотек-фондоутримувачів. Пілотну версію колекції представлено на сайті БАЕ (<http://bae/rsl.ru>).

Проект «Національна історична спадщина України – світовий доступ у цифровому форматі» реалізується Національною історичною бібліотекою України та компанією «Електронні архіви України» за підтримки Міністерства культури і туризму України, «Української бібліотечної асоціації», Молодіжної громадської організації «Асоціація молодих науковців “Інтелектуальне лідерство”». Його мета – збереження і популяризація культурно-історичної документальної спадщини світового і загальнонаціонального значення, зосередженої у фондах Національної історичної бібліотеки України. Проектом передбачено: створення електронного алфавітного каталогу видань Національної історичної бібліотеки України (імідж-каталог); створення електронних колекцій рукописних і стародрукованих видань іноземними мовами XVI–XVII ст.; створення Центру віддаленого (дистанційного) працевлаштування; облаштування електронної читальної зали на базі бібліотеки.

Львівська національна наукова бібліотека ім. В. Стефаника в межах наукової проблеми «Документальна пам'ять України» реалізує чотири наукові теми та формує відповідні бази даних:

- «Підготовка і видання повного “Репертуару українських періодичних видань 1907–1939 рр.”»;
- «Західноукраїнська і українська еміграційна книга 1920–1929 рр. як складова національної бібліографії»;
- «Українські книжкові та рукописні зібрання Центрально-Східної Європи»;
- «Некрополістика в українській галицькій періодиці 1848–1944 рр.».

Роботу над створенням національної бібліографії української преси ЛННБ продовжено і в рамках додаткової договірної теми «Медіавидавничі стратегії як чинник фор-

мування національної самосвідомості», згідно з якою було здійснено розшуки української преси першої третини ХХ ст., що її видавали політичні партії та рухи, громадські об'єднання, товариства, спілки, які діяли у вказаний період на українських землях і в еміграції; вивчено історію діяльності українських пресовидавничих осередків. На фактологічній базі архівних і довідкових джерел визначено коло медіавидавців, вивчено історію діяльності ряду українських пресовидавничих центрів, еволюційну динаміку пресотворення, структурно-функціонувальних концепцій медіапродукції, спрямованої на формування національної світоглядності аудиторії.

За каталогами й картотеками Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаника, Наукової бібліотеки Львівського національного університету ім. І. Франка, Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, Державної наукової архівної бібліотеки, фондів Центрального державного архіву громадських організацій України, Центрального державного історичного архіву України у м. Львів, Державного архіву Львівської обл., Російської національної бібліотеки і Бібліотеки Російської академії наук (м. Санкт-Петербург) було віднайдено й усебічно опрацьовано випускні відомості, дані про видавців, специфіку змістових і формальних структур, а також підготовлено до введення в базу даних 316 назв українських періодичних видань. Здійснено історико-бібліографічне дослідження 56 часописів, відомості про які вводяться вперше в науковий обіг. У базу даних про видавців української преси введено 94 назви часописів, інші дані ще потребують доопрацювання, зокрема перевірки *de visu*. Напрямо досліджень, що вивчає роль окремих діячів культури в загально-українському науковому й культурному контексті, представлений 17-ма випусками матеріалів до енциклопедичного словника «Українська журналістика в іменах».

У 2010 р. Науково-дослідний відділ історичних колекцій ЛННБ, який займається виявленням, реєстрацією, дослідженням колекцій рукописної та книжкової україніки в Україні і за кордоном, уведенням їх у науковий обіг та публікацією цінних для історії й культури маловідомих джерел, завершив виконання теми «Українські книжкові та рукописні зібрання Центрально-Східної Європи». Здійснено наукове дослідження та описання окремих збірок документів; укладено реєстр 62 польських інституцій, фонди яких містять україніку; виявлено і внесено до довідника 455 фондів та 198 колекцій, а також 3259 окремих записів про україніку в Польщі; створено програмне забезпечення для зберігання баз даних.

Бібліотеки мають змогу надати інформацію про свою діяльність в Інтернеті за допомогою веб-сайту, який, з одного боку, є засобом просування бібліотек у мережевому середовищі, а з другого – джерелом інформації про бібліотеки, їх діяльність для інших організацій. Сьогодні веб-сайти стають невід'ємною частиною сучасної бібліотеки, презентують її образ в інформаційному просторі, творять духовно-інтелектуальне національне середовище й відповідне інформаційне поле впливу на українське суспіль-

тво.

Важливою складовою порталу НБУВ є система навігації в профільних ресурсах Інтернету. Серед них – онлайнві бібліотеки соціогуманітарної проблематики та сайти відповідних науково-дослідних інститутів й університетів України. Основу інтернет-порталу із соціогуманітарних наук становлять: електронна бібліотека, добірка нормативних актів України в соціогуманітарній сфері та «дзеркала» наявних сайтів академічних установ трьох відділень НАН України (у т. ч. мис-тецтвознавства, фольклористики та етнології).

Прикладом оформлення зручних у користуванні та інформативних веб-сайтів можуть служити бібліотечні сторінки сайтів Радіоастрономічного інституту, Головної астрономічної обсерваторії, інститутів літератури, клітинної біології та генетичної інженерії, зоології, соціології. Крім усебічного розкриття фондів бібліотек, зручного інтерфейсу ЕК, анотованих переліків нових надходжень, що регулярно оновлюються, віртуальних книжкових виставок, переліків наявних у бібліотеках вітчизняних і зарубіжних періодичних видань, тут подаються посилання на сайти споріднених установ, навчальних закладів, провідних бібліотек, гіперпосилання на зарубіжні електронні видання.

Значні науково-інформаційні ресурси формуються й бібліотеками академічних установ. У них наповнюється понад 120 баз даних, переважно бібліографічних, які містять близько 180 тис. записів. Як правило, у базах даних установ НАН України зберігається унікальна інформація, багата національно-культурна спадщина. Серед таких бібліотек – бібліотека Інституту літератури, історії України, Інституту біології південних морів, фізики напівпровідників, Головної астрономічної обсерваторії, НТК «Інститут монокристалів» та ін.

Найбільші за обсягом (кількістю бібліографічних записів) ЕК створено в бібліотеках інститутів проблем міцності (136 тис. записів) та зоології (100 тис. записів), літератури (50 тис. записів). У 2010 р. завершили введення до баз даних ЕК усіх наявних у фонді документів бібліотеки Радіоастрономічного інституту (66,8 тис. записів) та Інституту географії (15,1 тис. записів).

Структурно ЕК бібліотек НДУ складаються переважно з таких бібліографічних БД: «Книги», «Нові надходження», «Праці співробітників», «Дисертації», «Автореферати дисертацій», «Препринти». Разом з тим бібліотеки створюють і тематичні БД: «Бібліографія з археології Криму», «Унікальні колекції» (Кримський філіал Інституту археології), «Вибрана бібліографія Криму», «Археологія Криму» (НІАЗ «Ольвія»), «Ссылки в печати на труды сотрудников Института геотехнической механики» (Інститут геотехнічної механіки), «Українська книга у фондах бібліотеки Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка» (Інститут літератури), «Електронний архів журналу “Економіка промисловості”» (Інститут економіки промисловості). У частині бібліотек НДУ до ЕК входять

бібліографічні бази даних особових бібліотек учених. Наприклад, в ЕК Інституту металофізики представлені: «Бібліотека Д. К. Заболотного», «Особова бібліотека акад. А. А. Смирнова», «Особова бібліотека чл.-кор. АН УРСР М. Криволаза», «Книжкове зібрання академіка В. М. Свечнікова», «Особова бібліотека академіка АН УРСР В. Н. Гриднева». Бібліотека Інституту електрозварювання надає доступ до БД «Література з особистої бібліотеки Б. Є. Патона», бібліотека Інституту електронної фізики – до БД «Особова бібліотека проф. І. П. Запісочного», бібліотека Інституту проблем міцності – до БД «Бібліотека Г. С. Писаренка» та «Бібліотека С. В. Серенсена», бібліотека Інституту регіональних досліджень – до БД «Бібліотека академіка НАН України М. І. Долішного», бібліотека Інституту теоретичної фізики – до БД «Бібліотека д-ра. фіз.-мат. наук А. Й. Тешенка».

Крім бібліографічних БД бібліотеки створюють і повнотекстові БД наукових зарубіжних журналів (інститути електронної фізики, проблем міцності, фізики конденсованих систем), статей співробітників (Криворізький ботанічний сад, Рада з вивчення продуктивних сил України), монографій та наукових збірників (інститути проблем ринку та економіко-екологічних досліджень), авторефератів дисертацій (Інститут літератури).

Усталеною формою оперативного забезпечення спеціалістів інформацією є випуски сигнальної інформації (СІ) «Сварка и родственные технологии», які впродовж багатьох років видає Інститут електрозварювання. Показчик відбиває весь світовий потік інформації з цієї галузі. У 2010 р. в шести випусках СІ було розкрито зміст 310 російських та українських і 164 іноземних журналів, а також матеріали конференцій і симпозіумів. СІ в електронному вигляді розміщено на сайті установи, крім того, інформація надсилається всім членам Товариства зварників України, індивідуальним замовникам з України, Білорусі, Росії, Грузії. Вона розміщується в журналах «Автоматическая сварка», «Сварочное производство», РЖ «Сварка».

В Інституті фізики напівпровідників як базовій організації Українського відділення Міжнародного товариства з оптичної техніки (SPIE) та Українського відділення Міжнародного товариства дисплейної техніки (SID) створено бібліотеку праць цих товариств, яка містить повні збірки матеріалів всіх міжнародних конференцій з оптичної техніки та дисплейних технологій, обслуговує виданнями товариств усіх вчених і спеціалістів цих галузей в Україні. Тепер в інституті створено ще й наукову електронну бібліотеку, яка містить провідні іноземні наукові журнали в галузі фізики напівпровідників.

У рамках цільової комплексної програми наукових досліджень «Вивчення пам'яток вітчизняної історико-культурної спадщини та їх актуалізація в житті сучасного українського суспільства», започаткованої у 2006 р., бібліотеки установ-учасниць проекту розпочали формування БД з історії і культури українського наро-

ду, етнічних меншин, зокрема, пам'яткознавства, етнологічного, фольклористичного, іконографічного спрямування; оприлюднення інформації в мережі Інтернет та підготовку лазерних дисків з інформаційними ресурсами й продуктами для широкого кола користувачів (інститути українознавства, української мови, енциклопедичних досліджень, Центр пам'яткознавства, Український мовно-інформаційний фонд).

Бібліотека Інституту керамології – відділення Інституту народознавства НАН України – започаткувала випуск щорічника «Бібліографія українського гончарства» і видала вже сьомий випуск цього видання. Він охоплює близько 500 публікацій про українське гончарство, кераміку, керамологію поточного року. Структура та змістове наповнення покажчика постійно вдосконалюється. Видання стало джерельною основою для формування баз даних цього тематичного напрямку діяльності.

У цілому ж інформаційно-бібліотечними підрозділами наукових інститутів лише в 2010 р. видано ряд покажчиків, які відбивають здобутки вітчизняної науки. До 50-річчя Інституту експериментальної патології, онкології і радіобіології видано покажчик наукових праць співробітників за 1960–2010 рр. До 75-річчя заснування Національного ботанічного саду ім. М. М. Гришка видано електронне довідкове видання, до якого бібліотека підготувала зведений покажчик до журналу інституту «Інтродукція рослин» за 1999–2009 рр. (абеткова та хронологічна частини). Бібліотека Інституту кібернетики видала ретроспективний тематичний покажчик літератури за 2006–2010 рр. «Теорія графів та їх застосування». Відділ науково-технічної інформації Інституту історії України видав чергові чотири випуски науково-допоміжного бібліографічного покажчика «Історія міста Києва з найдавніших часів до 2000 року» (Т. 2 Кн. 8–12).

У серії «Бібліографія учених України» видані покажчики, присвячені ювілеям В. В. Петрова (ІПРІ), Г. Є. Шульмана (ІБПМ), І. О. Луковського (Інститут математики), М. В. Поповича, С. Б. Кримського, І. В. Бойченка (Інститут філософії), М. Г. Жулинського (Інститут літератури), Р. Кірчіва і О. Денисович-Сапеляк (Інститут народознавства), О. Й. Петриченка (Інститут геології і геохімії горючих копалин), А. Є. Шишкова, В. П. Бурського (Інститут прикладної математики і механіки). Слід зауважити, однак, що електронні версії підготовлених у 2010 р. бібліографічних покажчиків представили на своїх веб-сторінках далеко не всі бібліотеки.

У цілому ж треба зазначити, що за умов, коли інформаційні потреби користувачів значно урізноманітнилились і розширилились, а отже, підвищились і вимоги до якості бібліотечно-інформаційного обслуговування вчених, можливості бібліотек в інформаційному забезпеченні цих потреб у різних установах істотно відрізняються, що позначається на якості цього обслуговування. Це обумовлено насамперед рівнем інформатизації цих установ, а також і суб'єктивним фактором: недостатньою готовністю бібліотечних фахівців надавати кваліфіковані консультації читачам у використанні разом з традиційними виданнями також і всі можливості доступу до електронної інформації.

Разом з науковими бібліотеками певного досвіду інформаційного обслуговування користувачів на базі використання комп'ютерних технологій набули також й інші бібліотечні установи. Насамперед ті з них, у яких відбулося техніко-технологічне переозброєння згідно з сучасними вимогами, де відповідної кваліфікації набули бібліотечні фахівці.

Так, певні позитивні результати щодо модернізації інформаційного обслуговування сьогодні є в бібліотечних установах галузі культури та мистецтва. Бібліотечно-інформаційне обслуговування цієї сфери діяльності здійснюють національні інформаційні установи (Інформаційний центр з питань культури та мистецтва Національної парламентської бібліотеки України, власне Національна парламентська бібліотека України, Книжкова палата України ім. І. Федорова), наукові й публічні бібліотеки регіонального та місцевого значення. Передбачається, що важливу роль у цій сфері діяльності має відіграти інформаційний центр з питань культури та мистецтва Національної парламентської бібліотеки України, який з 1993 р. впроваджує автоматизований режим підготовки всіх видів оперативної інформації, довідок, видань системи диференційованого забезпечення керівництва тощо.

З 1995 р. формується електронний каталог Національної парламентської бібліотеки України. Електронна бібліотека цієї установи «Культура України» – це інформаційний ресурс, реалізацію якого було розпочато у 2010 р. Ресурси проекту розміщено на окремому сайті (<http://elib/-nplu.org>) з дотриманням стильової єдності розділів, які художньо оформлені для візуально зручного сприйняття інформації. Фонд цієї електронної бібліотеки складається з чотирьох колекцій: «Історія культури. Теорія культури. Культурологія», «Мистецтво», «Етнографія», «Заклади культури». Сайт наповнений мультимедійними елементами, які не заважають швидкості доступу до ресурсів, а навігація по ньому є простою та зручною.

НПБУ створюється електронна картотека статей з наукових збірників та продовжуваних видань, а також «Політематична база даних бібліографічних записів статей з періодичних видань» як заміна традиційної систематичної картотеки статей, що серед іншого розкриває й інформацію з проблем культури та мистецтва. На відповідній вебсторінці відображено перелік назв зарубіжних видань з культури та мистецтва, що надійшли до фонду бібліотеки. Національна парламентська бібліотека України видає, крім того, друкований і електронний варіанти щоквартального «Календаря знаменних та пам'ятних дат», в якому відображаються й події культурного життя.

Практично всі обласні універсальні наукові бібліотеки є учасниками міжнародних, всеукраїнських, регіональних проектів, що дало змогу їм стати частиною світового інформаційного співтовариства. Це проекти Посольства США в Україні «Інтернет для читачів публічних бібліотек» (LEAP), «Відродження» (МВФ), «Створення регіональних інформаційних порталів та інформаційних центрів на базі публічних бібліотек»,

«Центри європейської документації й регіональних бібліотек», «Європейська Україна». У проєктах Європейського Союзу «PULMAN» і «CALIMERA» бере участь Українська бібліотечна асоціація, Публічна бібліотека ім. Лесі Українки м. Київ та Кіровоградська ОУНБ ім. Д. І. Чижевського.

У рамках проєкту «Інтернет для читачів публічних бібліотек (LEAP)» у 89 публічних бібліотеках України було відкрито 107 інтернет-центрів, кожний з яких пропонує користувачам не менше п'яти робочих станцій, підключених до глобальної мережі. Масштабний проєкт Міжнародного фонду відродження і Міністерства культури і туризму України «Створення регіональних інформаційних порталів та інформаційних центрів на базі публічних бібліотек» дав можливість на єдиному програмному забезпеченні створити 27 регіональних інформаційних порталів, які надають користувачам різноаспектну інформацію про регіони України.

В Україні історично склалося, що провідним сегментом системи інформаційного забезпечення культури та мистецтва є спеціалізовані відділи (сектори) в структурі ОУНБ. Основні напрями діяльності ОУНБ при цьому становили: комплектування документних фондів галузевого профілю; організація документно-інформаційних фондів відділів мистецтв; забезпечення органів влади і керівництва закладів культури та мистецтва інформацією про культурне життя регіонів; здійснення всіх видів інформаційного обслуговування фахівців культури і мистецтва.

Стрімке запровадження в практику роботи інформаційних установ комп'ютерних технологій зумовило необхідність послідовного вирішення в регіонах таких основних завдань: входження ОУНБ до глобальної міжнародної інформаційної мережі з забезпеченням доступу користувачів – спеціалістів культури та мистецтва до інформаційних ресурсів Інтернету і бібліотеки; придбання пакетів програмного забезпечення; формування власного електронного каталогу; створення власних БД; здійснення ефективних форм довідково-бібліографічного обслуговування в режимі «запит – відповідь» на основі електронних ІР тощо.

Інформація з проблем культури та мистецтва, що пропонується на сайтах ОУНБ, типова за формами представлення. Зокрема, традиційно як ресурс забезпечення галузевих потреб фахівців культури і мистецтва використовуються електронні каталоги бібліотек. Всіма розглянутими ОУНБ (Волинською ім. Олени Пчілки, Закарпатською, Івано-Франківською ім. І. Франка, Рівненською державною обласною бібліотекою, Тернопільською, Хмельницькою ім. М. Островського, Чернівецькою ім. В. Івасюка) надається доступ до електронного каталогу. На жаль, розширений пошук можливий не у всіх каталогах, для деяких з них існують обмеження стандартним пошуком лише за такими параметрами, як автор, назва, предметна рубрика, рік видання.

Не менш поширеними ресурсами на веб-сайтах бібліотек є універсальні бюлетені нових надходжень (матеріал в яких може групуватися за галузевою ознакою або датою

надходження документа до фонду бібліотеки) і каталоги періодики (різновидом яких є зведені каталоги періодики регіону).

Фахівцями ОУНБ Західного регіону України здійснюються кроки щодо формування електронних аналогів систематичних і тематичних картотек статей (такі ресурси представлені на сайтах Закарпатської і Тернопільської ОУНБ). Збільшується кількість електронних аналогів універсальних та комплексних друкованих бібліографічних посібників, переважно краєзнавчого спрямування, у т. ч. «Календарів знаменних і пам'ятних дат». Електронні рекомендаційні бібліографічні покажчики – «Календарі знаменних і пам'ятних дат» – містять інформацію про всі пам'ятні дати безвідносно до їх галузевого профілю, довідки про визначні події та списки літератури, присвячені цим подіям. Івано-Франківська ОУНБ ім. І. Я. Франка презентує на своєму сайті галузевий «Літературно-мистецький календар Івано-Франківської області на 200... рік». Закарпатська ОУНБ пропонувала користувачам у розділі «Наші публікації» щомісячну оглядову довідку «Хроніка культурного життя Закарпаття», анотований каталог «Книги Закарпаття», щоквартальний бібліографічний покажчик «Закарпаття на сторінках преси». У розділі «Видання» представлені такі ресурси: бібліографічний бюлетень «Пам'ятки історії та культури Івано-Франківської області», перший та другий випуски інформаційного бюлетеня «Мистецька палітра» і «Перлини архітектури епох».

Цікавим є досвід Тернопільської ОУНБ, яка представила на сайті «Календар знаменних і пам'ятних дат Тернопільщини» як бібліографічну БД, де в межах календарного місяця подається перелік дат з гіперпосиланнями на осіб або події, до яких пропонується історична довідка та власне бібліографічний список і щоквартальний інформаційний бюлетень «Культура Тернопільщини».

Новими жанрами електронних бібліографічних посібників, що з'явилися на сайтах українських бібліотек, є прес-дайджести та прес-огляди. Прес-дайджести містять бібліографічні описи статей з періодичних видань, за якими подаються фрагменти їх текстів. Прес-огляд включає бібліографічний опис статей на певну тему та невелику оглядову довідку.

В усі часи показником рівня бібліографічної забезпеченості галузі було існування бібліографічних покажчиків другого ступеня та бібліографічних путівників. Певний позитивний досвід накопичений окремими ОУНБ щодо бібліографування власної бібліографічної продукції та відображення такої інформації на сайтах книгозбірень. Наприклад, на сайті Чернівецької ОУНБ ім. В. Івасюка представлено список власних бібліографічних посібників з посиланнями на повний заархівований текст цих джерел. На сайті Тернопільської ОУНБ можна переглянути тексти всіх електронних посібників, створених у книгозбірні. Важливе місце в інформаційному забезпеченні галузевих інформаційних потреб належить сформованим службам віртуальних довідок, що працюють при кожній з розглядуваних ОУНБ, архіви відповідей на запити користувачів.

При цьому, аналізуючи виробництво репродуктивної інформації з проблем культури і мистецтва обласними бібліотеками, фахівці констатують обмежену кількість оцифрованих текстових ресурсів узагалі і майже повну відсутність оцифрованих галузевих ресурсів з художньої культури і мистецтва. Хоча не можна не згадати деякий позитивний досвід Тернопільської та Закарпатської ОУНБ, що пропонують на своїх сайтах твори (у т. ч. з культури і мистецтва) місцевих авторів та рідкісні (у т. ч., мистецтвознавчі) видання. Крім того, Закарпатською ОУНБ розроблена нова рубрика розділу «Публікації» – «Бібліо-клас», де вміщено тексти методико-бібліографічних видань бібліотеки, зокрема до визначних дат України та області.

Серед нових форм бібліотечної роботи, що впроваджуються в бібліотечних установах останнім часом, заслуговує на увагу використання на сайтах ОУНБ служб віртуальних довідок. У форматі цих послуг надаються бібліографічні (з рекомендацією друкованих та електронних ресурсів) і фактографічні довідки на основі традиційного довідково-бібліографічного апарату та електронного каталогу. У переважній більшості випадків обслуговування користувачів здійснюється в інтерактивному режимі. Служба віртуальної довідки Хмельницької ОУНБ виконує письмові бібліографічні довідки на замовлення (з передоплатою за преїскурантом) під час безпосереднього звернення користувача до бібліотеки. Час виконання довідок для різних ОУНБ коливається від однієї до трьох діб. Архіви виконаних довідок представлені на сайтах всіма ОУНБ.

Таким чином, можна констатувати посилення ролі ОУНБ у вирішенні завдань інформаційного забезпечення різних категорій користувачів, зростання їх внеску в розвиток вітчизняного інформаційного простору. Водночас необхідно не випускати з поля зору сучасних технологів бібліотечної справи також й існування ряду проблем, пов'язаних з неповною відповідністю контенту та якісного наповнення бібліотечних сайтів сучасним інформаційним потребам. Для їх ліквідації обласним бібліотекам необхідне налагодження моніторингу структури та наповненості бібліотечних веб-сайтів. Враховуючи російський досвід моніторингу галузевих інтернет-ресурсів, не менш важливим є також відстеження так званої «авторитетності» сайту з урахуванням якісної характеристики посилань на нього з інших сайтів.

Сьогодні можна констатувати наявність чіткої тенденції до корпоративної взаємодії бібліотек під час створення електронних ресурсів (проекти «Бібліотека ХХІ» та ін.). Є приклади інтеграції й в інших секторах інформаційної сфери (система освітніх порталів, мережа культурної спадщини музеїв тощо). Але в цілому формування інформаційних ресурсів здійснюється без необхідної координації. Тому формування широкого партнерства та координації дій бібліотек, архівів, музеїв, вузів з інформаційними структурами органів влади набуває особливої актуальності. Однак теоретичні основи міжсекторальної інтеграції на сьогодні розроблені зовсім недостатньо. Є значні відмінності в інформаційних моделях, технологіях, принципах комплектування та інших компо-

нентах інформаційних систем бібліотек, вузів, архівів, музеїв тощо. Основні проблеми виникають на початковому етапі становлення корпоративних відносин, коли від правильної організації й технології взаємодії партнерів залежить не тільки ефективність їх роботи, а й життєздатність цього об'єднання.

Для вдосконалення інформаційного обслуговування електронними ресурсами необхідно активізувати також впровадження в бібліотеках сервісних послуг, що сприяють орієнтації користувачів у електронному середовищі – створення інтернет-навігаторів, онлайн-путівників по довідково-бібліографічних і повнотекстових ресурсах інформаційних мереж, а також створення в бібліотеках власних інформаційних ресурсів. Особлива увага має приділятися проектуванню й дизайну бібліотечних сайтів, які є водночас і самостійним інформаційним ресурсом, і засобом інформаційного пошуку.

Список використаних джерел

1. *Шира Д. Х.* Введение в библиотековедение. Основные элементы библиотечного обслуживания / Д. Х. Шира // под ред. И. С. Карташова. – М., 1983. – С. 237–240.
2. Рекомендации ИФЛА/ЮНЕСКО к Интернет-манифесту (2006 г.) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.ifap.ru/ofdocs/ifla/ifla11.pdf>. – Загл. с экрана.
3. *Жабко Е. Д.* Справочное обслуживание в сетевой среде: от локального обслуживания к национальным корпоративным службам / Е. Д. Жабко // Библиотечные компьютерные сети: Россия и Запад. – М., 2003. – Вып. 2. – С. 147–158.
4. *Богза Н. Ф.* Информационные ресурсы современной библиотеки: от накопления – к развитию и эффективному использованию / Н. Ф. Богза // Библиотеки и ассоциации в меняющемся мире: новые технологии и новые формы сотрудничества : тр. конф., 9-я Междунар. конф. «Крым-2002». – М., 2002. – С. 754–758.
5. *Власова С. А.* Технология заказа литературы из читального зала БЕН РАН с использованием Интернет / С. А. Власова // Современные технологии в информационном обеспечении : сб. науч. тр. – М., 2003. – С. 53–58.
6. *Дрозд О. М.* Электронный каталог: главное звено в информационной системе библиотеки [Электронный ресурс] / О. М. Дрозд // Библиотеки и информационные ресурсы в современном мире науки, культуры, образования и бизнеса : материалы 14-й Междунар. конф. «Крым-2007», Судак, 9–17 июн. – Судак, 2007. – Режим доступа: <http://192.168.4.10/articles/crimea/2007/proceeding.html>. – Загл. с экрана.
7. *Иващенко С. И.* Организация обслуживания пользователей национальной библиотеки Беларуси электронными информационными ресурсами / С. И. Иващенко // Там само.
8. *Каліберда Н. Ю.* Інноваційні аспекти обслуговування читачів / Н. Ю. Каліберда

// Наук. пр. Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К., 2004. – Вип. 12. – С.143–155.

9. *Козлова Е. И.* Современные направления формирования информационных массивов для пользователей / Е. И. Козлова // Современные технологии в информационном обеспечении : сб. науч. тр. – М., 2003. – С. 282–289.

10. *Харыбина Т. Н.* Роль электронных ресурсов в современной научной библиотеке: от накопления – к развитию и эффективному использованию / Т. Н. Харыбина, Н. А. Слащева, С. С. Захарова // Библиотеки и ассоциации в меняющемся мире: новые технологии и новые формы сотрудничества : материалы 10-й Междунар. конф. «Крым-2003», Судак, 5–7 июня. – Судак, 2003. – Т. 1. – С. 273–275.

11. *Веденяпина Н. И.* Электронные каталоги РНБ: изменение технологии обслуживания пользователей / Н. И. Веденяпина, Е. В. Грузнова // Современные пользователи автоматизированных информационно-библиотечных систем: проблемы обслуживания, изучения и обучения : материалы 6-й и 7-й науч.-практ. конф. – СПб., 2006. – С. 100–107.

12. *Дрешер Ю. Н.* Изучение информационных потребностей и информационного поведения специалистов в структуре деятельности по обеспечению комфортной информационной среды [Электронный ресурс] / Ю. Н. Дрешер, Т. А. Атланова // Науч. и техн. б-ки. – 2005. – № 11. – Режим доступа: <http://ellib.gpntb.ru> . – Загл. с экрана.

13. *Калиберда Н. Ю.* Моніторинг ефективності використання електронного каталогу Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського / Н. Ю. Калиберда // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. – К., 2002. – Вип. 8. – С. 88–96.

14. *Калиберда Н. Ю.* Користувач електронного каталогу як об'єкт бібліотекознавчого дослідження / Н. Ю. Калиберда // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. – К., 2008. – Вип. 20. – С. 91–100.

15. *Лошас А. В.* Организация обучения новейшим информационным технологиям пользователей библиотеки / А. В. Лошас // Современные пользователи автоматизированных информационно-библиотечных систем: проблемы обслуживания, изучения и обучения : материалы 6-й и 7-й науч.-практ. конф. – СПб., 2006. – С. 68–72.

16. *Серова О. В.* Изучение пользователей и их потребностей с целью совершенствования поисковых возможностей электронного каталога РГБ / О. В. Серова // Современные пользователи автоматизированных информационно-библиотечных систем: проблемы обслуживания, изучения и обучения : материалы 6-й и 7-й науч.-практ. конф. – СПб., 2006. – С. 90–100.

17. *Серова О. В.* Электронный каталог РНБ: Потребности пользователей и возможности их реализации / О. В. Серова // Там само. – С. 21–25.

18. *Скарук Г. А.* Цели поиска и поисковое поведение пользователей электронного каталога / Г. А. Скарук, Л. А. Жарикова // Там само. – С. 37–41.

19. *Ядрова Г. В.* Опрос удалённого пользователя как инструмент изучения и оценки

електронних ресурсів вузовської бібліотеки / Г. В. Ядро́ва // Науч. и техн. б-ки. – 2004. – № 10. – С. 28–35.

20. *Коваль Т. М.* Український читач на тлі суспільних перетворень / Т. М. Коваль // Вісн. Кн. палати. – 2003. – № 2. – С. 28–34.

21. *Рохлин Н. Г.* Квалификационные характеристики должностей предприятий и хозяйственных обществ: Должности руководителей, специалистов и служащих производственно-коммерческих фирм и страховых компаний (научно-методические рекомендации) / Н. Г. Рохлин. – Харьков, 1998. – С. 173.

22. *Коваль Т. М.* Еволюція структури читацького складу наукової бібліотеки (у 90-х роках ХХ ст.) / Т. М. Коваль : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.08 / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К., 2005. – 19 с.

23. *Сокурянская Л. Г.* Высшее образование как модель социокультурной трансформации: институциональный аспект анализа / Л. Г. Сокурянская // Проблеми розвитку соціологічної теорії. Трансформація соціальних інститутів та інституціональної структури суспільства. – К. : Інститут соціології НАН України, 2003. – С. 404–409.

24. *Зимняя И. А.* Ключевые компетенции – новая парадигма результата образования / И. А. Зимняя // Высшее образование сегодня. – 2003. – № 5. – С. 34–42.

25. *Волченко В. Н.* Психосфера планеты: опасность потери интеллектуально-духовного потенциала / В. Н. Волченко [Электронный ресурс] // Библиотеки и ассоциации в меняющемся мире: новые технологии и новые формы сотрудничества : материалы 4-й Междунар. конф. «Крым-1997», Судак, 7–15 июн. – Судак, 1997. – Режим доступа: <http://www.gpntb.ru/win/inter-events/crimea97/doc/doc6.html>. – Загл. с экрана.

26. *Головаха Є. І.* Україна та Європа: результати міжнародного порівняльного соціологічного дослідження / Є. І. Головаха, А. П. Горбачик, Н. В. Паніна. – К. : Інститут соціології НАН України, 2006. – 142 с.

27. *Делор Ж.* Образование: сокрытое сокровище. Основные положения Доклада Международной комиссии по образованию для ХХІ века [Электронный ресурс] // ЮНЕСКО, 1996. – Режим доступа: <http://www.ifap.ru/library/book201.pdf>. – Загл. с экрана.

28. *Ojala M.* Core competencie for special library manages of future / M. Ojala // Special libraries. – 1993. – Vol. 84, N 4. – P. 241–244.

29. *Добко Т.* Довідково-бібліографічне обслуговування в електронну еру: розвиток навігаторської функції / Т. В. Добко // Бібл. вісн. – 2003. – № 1. – С. 2–8.

30. *Столяров Ю. Н.* Критика термина «виртуальная библиотека» / Ю. Н. Столяров // Науч. и техн. б-ки. – 1997. – № 8. – С. 15–20.

31. Словник іншомовних слів / за ред. О. С. Мельничука. – К. : Голов. ред. укр. рад. енцикл. АН УРСР, 1975. – 774 с.

32. Новий словник іншомовних слів: близько 40 000 слів і словосполучень / Шевченко Л. І., Ніка О. І., Хом'як О. І., Дем'янюк А. А. ; за ред. Л. І. Шевченко. – К. : Арій, 2008. – 672 с.
33. Англо-український словник: близько 120 000 слів: у 2 т. – Т. 2 / упоряд. М. І. Балла. – К. : Освіта, 1996 – 712 с.
34. Pace A. Technically speaking: what's in a name? / Andrew K. Pace // American Libraries. – 2005. – Vol. 36, N 6. – P. 88–89.
35. Reitz J. M. Dictionary for Library and Information Science / by Joan M. Reitz. – Westport, Con.; L. : Libraries Unlimited, 2004. – X. – 788 p.
36. Жабко Е. Д. Справочно-библиографическое обслуживание в электронной среде: теория и практика : монография / Е. Д. Жабко ; Рос. нац. б-ка. – СПб.-Петербург, 2006. – 387 с.
37. Воройский Ф. С. Информатика. Энциклопедический словарь-справочник: введ. в совр. информ. и телекоммуникац. технологии в терминах и фактах / Ф. С. Воройский. – 3-е изд. – М. : Физматлит, 2006. – 767 с.
38. Глумачний словник з інформатики / Г. Г. Півняк [та ін.] ; за заг. ред. Г. Г. Півняка ; Нац. гірн. ун-т. – 2-ге вид., переробл. і доп. – Д. : Нац. гірн. ун-т, 2010. – 605 с.
39. Информатизация: понятийный словарь терминов и аббревиатур / НАН Украины, Ин-т экономики пром-ти, Донец. нац. ун-т / под ред. Л. С. Винарика, М. И. Крулькевич. – Донецк : ИЭП НАН Украины, 2006. – 208 с.
40. Библиотекведение, библиографведение и информатика : терминолог. путеводитель / науч. ред. М. Г. Вахрышева. – М. : Либерея-Бибинформ, 2007. – 103 с. – (Серия «Библиотекарь и время»; Вып. № 61).
41. Фокеев В. А. Библиографическая наука и практика: терминолог. слов. / В. А. Фокеев. – СПб. : Профессия, 2008. – 270 с.
42. Пурник А. А. Виртуальная справочно-информационная служба публичных библиотек: первые результаты и перспективы развития [Электронный ресурс] / А. А. Пурник // Библиотеки и информационные ресурсы в современном мире науки, культуры, образования и бизнеса : 11-я Междунар. конф. «Крым-2004» : тр. конф). – М., 2004.
43. ISO 2789:2006. Information and documentation – International library statistics: International Standart = Information et documentation – Statistiques internationales de bibliothèques. – 4 ed. 2006-09-15 / ISO. – Geneva, 2006. – 61 p.
44. Електронні ресурси бібліотек: За підсумками Всеукр. наук.-практ. конф. директорів держ. та обл. універс. наук. б-к, 14–17 жовт. 2003 р. / Кіровоград. обл. управління культури обл. держ. адміністрації; Кіровоград. обл. універс. наук. б-ка ім. Д. І. Чижевського; ред. рада: О. М. Гаращенко [та ін.]. – Кіровоград, 2003. – 144 с.
45. НДР обласних бібліотек України в 2005 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://profy.nplu.org/articles.php?lng=uk&pg=72>. – Назва з екрана.

46. *Швецова-Водка Г. Н.* Технология виртуального справочно-библиографического обслуживания [Электронный ресурс] // Культура народов Причерноморья. – № 100. – Т. 2. – С. 27–36. – Режим доступа: http://www.nbu.gov.ua/Articles/KultNarknpl00/pdf/100t2/knpl00t2_27-36.pdf. – Загл. с экрана.

47. *Трачук Л. Ф.* Комп'ютеризація бібліографічної діяльності бібліотек в Україні (1991–2009 рр.): основні напрями розвитку бібліографування та бібліографічного обслуговування : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 27.00.03 / Трачук Людмила Федорівна ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К., 2010. – 20 с.

48. *Пурник А. А.* Виртуальная справочно-информационная служба публичных библиотек: первые результаты и перспективы развития [Электронный ресурс] / А. А. Пурник // Библиотеки и информационные ресурсы в современном мире науки, культуры, образования и бизнеса : 11-я Междунар. конф. «Крым-2004» : тр. конф. – М., 2004.

49. Руководящие принципы ИФЛА по цифровой справке = IFLA Digital Reference Guidelines // Поручи поиск человеку: виртуальные справочные службы в современных библиотеках / И. Б. Михнова, А. А. Пурник, А. В. Пурник [и др.] – М., 2005. – С. 243–259; То же: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.rsl.ru/upload/files/folder_466/IFLA_spravka.doc. – Загл. с экрана.

50. Кодекс етики бібліотекаря : затв. конф. Укр. бібл. асоціації 30 трав. 1996 р. // Українська бібліотечна асоціація: документи і матеріали. – 5-те вид, доп. і перероб. / уклад.: Пашкова В. С., Добко Т. В., Дригайло В. Г. – К., 2010. – С. 48–49.

51. Про доступ до публічної інформації : Закон України від 13 січ. 2011 р., № 2939-VI // Офіц. вісн. України. – 2011. – № 10. – Ст. 446. – С. 29–37.

52. *Колесніченко А.* Бібліографічні покажчики : огляд електронних ресурсів / А. Колесніченко // Україна: події, факти, коментарі. – 2008. – № 4. – С. 94–99.

53. *Колесніченко А. М.* Електронні довідково-бібліографічні ресурси з історії та права // Україна: події, факти, коментарі. – 2009. – № 14. – С. 66–69.

54. Держава і право: електронні бібліографічні ресурси : путівник [Електронний ресурс] / Нац. акад. наук України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського ; уклад.: Н. І. Моїсеєнко, А. М. Колесніченко ; наук. ред. Т. В. Добко. – К., 2010. – 118 с. – Режим доступу: <http://192.168.2.2/divisions/vdbo/monograf.html>. – Назва з екрана.

55. *Архіпова І. М.* Імідж органів державної влади : бібліографія 2001– 2005 рр. / І. М. Архіпова // Україна: події, факти, коментарі. – 2005. – № 17. – С. 86–88.

56. *Архіпова І. М.* Імідж політичного та державного діяча : бібліографія 1999–2005 рр. / І. М. Архіпова // Україна: події, факти, коментарі. – 2005. – № 17. – С. 88–90 ; № 18. – С. 97–98 ; № 19 – С. 80–82 ; № 20. – С. 73–75 ; № 21. – С. 88–89.

57. *Горбань С. М.* Бій під Крутами 29 січня 1918 р. : за матеріалами газет 1993–2008 рр. (фонди НБУВ) / С. М. Горбань, Ю. С. Левченко // Україна: події, факти, коментарі. – 2008. – № 3. – С. 86–93.

58. *Горбань С. М.* Захист суспільної моралі: список літератури 1980–2008 рр. / Горбань С. М., Колесніченко А. М., Левченко Ю. С. // Україна: події, факти, коментарі. – 2009. – № 18. – С. 44–53.

59. *Дацькова Н. С.* Агропромисловий комплекс України і СОТ у бібліографії (2000–2006 р.) / Н. С. Дацькова // Україна: події, факти, коментарі. – 2007. – № 14. – С. 99–106.

60. *Добко Т.* Антикризове управління : список літератури з фондів Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (1997–2010 рр.) / Добко Т., Радченко В. // Україна: події, факти, коментарі. – 2011. – № 12. – С. 74–85.

61. *Добко Т.* Захист конституційних прав та свобод громадянина в Україні : список літератури з фондів НБУВ. 1993–2008 рр. / Добко Т., Горбань С., Карплюк О. // Україна: події, факти, коментарі. – 2009. – № 17. – С. 41–59.

62. *Добко Т.* Конституційно-правовий статус коаліції депутатських фракцій Верховної Ради України та парламентів зарубіжних країн : бібліографія (1999–2007 рр.) / Т. Добко, Н. Моїсеєнко, В. Радченко // Україна: події, факти, коментарі. – 2008. – № 1. – С. 82–87.

63. *Добко Т. В.* Національна безпека України / Т. В. Добко, Н. І. Моїсеєнко // Україна: події, факти, коментарі. – 2009. – № 1. – С. 64–83.

64. *Добко Т.* Національні інтереси : список л-ри з фондів Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського (1992–2008) / Т. Добко, Н. Моїсеєнко // Україна: події, факти, коментарі. – 2008. – № 18. – С. 91–92.

65. *Добко Т. В.* Патріотизм. Патріотичне виховання : бібліографія (1991–2008) / Т. В. Добко, Ю. С. Левченко // Україна: події, факти, коментарі. – 2009. – № 7. – С. 77–86.

66. *Добко Т. В.* Світова економічна криза і Україна. Шляхи подолання : список літ-ри 2008–2010 рр. / Добко Т. В., Горбань С. М. // Україна: події, факти, коментарі. – 2010. – № 16. – С. 63–74; № 17. – С. 74–86.

67. *Добко Т. В.* Українська національна ідея : список літератури з фондів НБУВ (1994–2007) / Т. Добко, Н. Моїсеєнко // Україна: події, факти, коментарі. – 2008. – № 15. – С. 61–79.

68. *Карплюк О.* Бій під Крутами 29 січня 1918 р. : бібліографія 1918–2008 рр. (фонди НБУВ) / О. Карплюк, Н. Моїсеєнко // Україна: події, факти, коментарі. – 2008. – № 5. – С. 115–123.

69. *Левченко Ю. С.* Розвиток промисловості України та СОТ у бібліографії (2000–2006 рр.) / Ю. С. Левченко // Україна: події, факти, коментарі. – 2007. – № 15. – С. 75–78.

70. *Матвійчук М. В.* Питання вступу України до Світової організації торгівлі в бібліографії / М. В. Матвійчук // Україна: події, факти, коментарі. – 2007. – № 13. –

С. 69–72.

71. *Горовий В. М.* Бібліотеки як інформаційні центри української інформатизації / В. М. Горовий // Україна: події, факти, коментарі. – 2009. – № 22. – С. 62–73.

72. *Скоробогатов В. М.* Справочно-библиографическое обслуживание на этапе перестройки. Диалог профессионалов-2 / В. М. Скоробогатов, Э. Р. Сукиасян // Науч. и техн. б-ки. – 2007. – № 9. – С. 37–44.

РОЗДІЛ 3. ЕЛЕКТРОННІ ІНФОРМАЦІЙНІ РЕСУРСИ СУЧАСНОЇ БІБЛІОТЕКИ

3.1. Автоматизовані бібліотечні інформаційні системи: проблеми адаптації до сучасного інформаційного середовища

Інформаційні технології сучасної бібліотеки базуються насамперед на автоматизованій бібліотечній інформаційній системі (АБІС) [library automation system (LAS)], що забезпечує опрацювання, аналітико-синтетичну обробку та представлення користувачам документного фонду бібліотеки (як традиційного паперового, так і електронних інформаційних ресурсів), обслуговує бібліотечні фонди на всіх етапах: від придбання до замовлення. У закордонних роботах термін автоматизована бібліотечна система був уживаний у 70–80-ті роки. Пізніше в обіг почало входити поняття інтегрованої бібліотечної системи (ІБС) [integrated library system (ILS)] [1]. Однак у даному випадку більш доцільнішим є вживання звичного терміна – автоматизована бібліотечна інформаційна система (АБІС).

Як правило, основними складовими АБІС є реляційна база даних, спеціалізоване програмне забезпечення, що дає змогу взаємодіяти з цією базою даних, і графічні користувацькі інтерфейси (інтерфейс адміністратора, бібліотекаря та користувача).

Основна функціональність системи представлена окремими блоками – автоматизованими робочими місцями (АРМ), що можуть бути впроваджені незалежно один від одного. В основному історія ІБС розпочалася зі створення систем для автоматизації бібліотек у 70–80-х роках минулого століття. Перед епохою широкого використання комп'ютерів для обліку фондів бібліотеки зазвичай використовувалися каталоги. Насамперед комп'ютери використовувалися для автоматизації каталогів. Починаючи з кінця 80-х років, поява нових операційних систем і розширення апаратних можливостей комп'ютерів дали змогу значно розширити функціональні можливості АБІС.

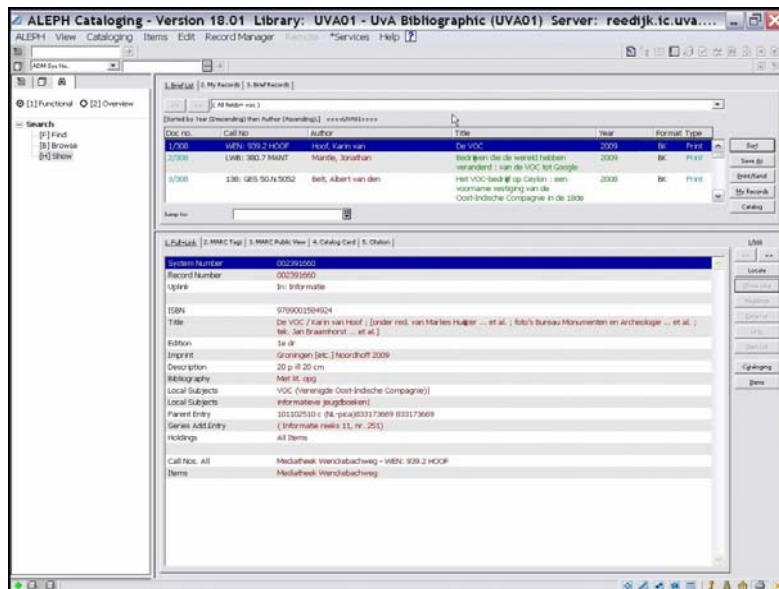

Рис. 1. Графічний інтерфейс користувача АБІС «ALEPH» (Каталогізація)

З поширенням використання Інтернету розробники АБІС запропонували ще більше функціональності, пов'язаної з Інтернетом, необхідним функціональним елементом цих систем став онлайнний каталог [OPAC (Online Public Access Catalog)]. Більшість цих систем сьогодні пропонують, як частину основного рішення, веб-портали, де користувачі бібліотеки можуть реєструватися, щоб відновлювати термін використання книг, замовляти нову літературу, отримувати доступ до електронних ресурсів бібліотеки тощо. Нові сучасні системи розвиваються в напрямі веб-інтерфейсу, коли всі робочі операції здійснюються в браузері [2] (рис. 1).

Функції типової АБІС складаються з переосмислених і перекладених на автоматизовану платформу традиційних бібліотечних технологій. Істотним моментом тут є усвідомлення того, що автоматизована технологія може, зберігаючи основну ідеологію, істотно відрізнятись від традиційної.

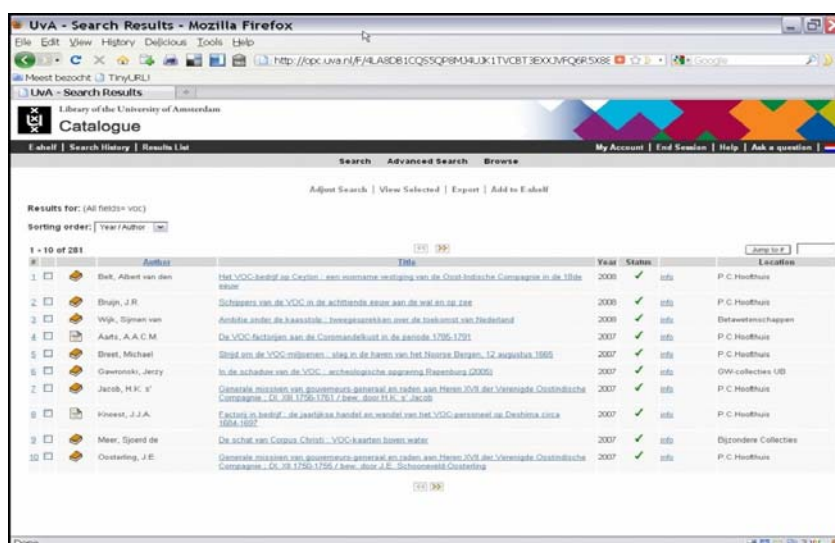

Рис. 2. Веб-інтерфейс АБІС. Онлайновий каталог
OPAC (Online Public Access Catalog)

Інформаційно-технічна інфраструктура сучасної АБІС має задовольняти такі основні вимоги та підтримувати [3]:

- *відкриті стандарти* – забезпечувати інтероперабельність, а саме: підтримувати застосування стандартних протоколів взаємодії і форматів даних (стандарти ISO, ДСТУ, IEEE [4]);

- *розподілене середовище* – можливість роботи системи в будь-якому мережевому середовищі – локальній, корпоративній або глобальній мережі залежно від розв'язуваних системою завдань;

- *Інтернет / Інтранет і веб-технології* – використання Інтернету як транспортного середовища, а також реалізація доступу користувачів через веб-браузер;

- *архітектуру «клієнт – сервер»* – система складається із СУБД, серверної частини (сервер програм) і клієнтської частини (АРМИ).

Будь-яка АБІС розробляється на основах класичного структурного програмування, у якому модульний принцип побудови системи є основним. При цьому кількість розроблених модулів, програм звичайно відрізняється в різних систем, але основними є: адміністрування, що містить у собі функції налаштування системи та її модифікації; комплектування фонду; каталогізація; інформаційний пошук і замовлення видань; обслуговування читачів; створення Інтернет / інтранет-сервісів, що забезпечують функції пошуку, замовлення й каталогізації; забезпечення корпоративних технологій; блок реєстрації читачів; модуль міжбібліотечного абонементу та електронної доставки документів (див. рис. 2).

Наведемо також додаткові функції АБІС, яких очікує від неї професійний персонал бібліотеки для вирішення цілого спектра сучасних складних інформаційних завдань:

- можливість адаптації та масштабування системи, відкритість та доступність до налагодження й перебудови для виконання нових завдань;

- можливість побудови проблемно-орієнтованих бібліотечних баз даних;

- підтримка довільної кількості баз даних, складових електронного каталогу або інших проблемно-орієнтованих бібліотечних баз даних;

- технологія автоматичного формування словників, на основі яких реалізується швидкий пошук за будь-якими елементами опису та їх сполученням;

- підтримка повних текстів, графічних даних та інших зовнішніх об'єктів (включно з ресурсами Інтернету);

- засоби для перекладу користувацьких інтерфейсів на інші мови;

- широкий набір сервісних засобів, що забезпечують зручність і наочність корис-

тувацьких інтерфейсів, що спрощують процес уведення, вилучають помилки й дублювання інформації;

- зручний інтерфейс для опрацювання періодичних видань та газетної преси, а також автоматизовані механізми аналітичного розпису видань за їх змістом, з можливістю вводити реферати та анотації публікацій;

- дотримання ДСТУ, насамперед ДСТУ на бібліографічний опис;

- правильне трактування міжнародних і вітчизняних комунікативних форматів, можливість експорту й імпорту як у різних комунікативних форматах, так і структурованому текстовому форматі та варіантах ISO 2709;

- розвинуті механізми підтримки систематизації та тематичного впорядкування зібрань документів: рубрикатори, бібліотечні класифікації, словники предметних рубрик, тезауруси;

- засоби для створення імідж-каталогів на ретрофонди бібліотеки на основі графічних образів каталожних карток та автоматичного розпізнавання їх текстів;

- технології, орієнтовані на використання штрих-кодів на примірниках видань і читацьких квитків.

Згідно з дослідженням сучасного ринку бібліотечних послуг [2], з точки зору сучасного читача/користувача, для забезпечення оперативного й повного доступу до інформації та адаптації бібліотечної практики до сучасних інформаційних потреб, бібліотека має надавати такі основні інформаційні сервіси:

- доступ до електронного каталогу та баз даних, створених бібліотекою (локальний і віддалений), реалізація пошуку за будь-яким елементом бібліографічного опису;

- реалізація тематичного пошуку за ієрархічним рубрикатором або тезаурусом;

- локальний та онлайнвий доступ до електронних інформаційних ресурсів (електронних словників, довідників, мультимедійних продуктів) та повнотекстових баз даних;

- доступ до електронних каталогів інших бібліотек;

- перегляд спеціалізованих електронних журналів та електронних колекцій періодики;

- можливість віддаленого замовлення документів;

- електронна доставка документів (ЕДД).

Основою реалізації цих послуг у бібліотеці є каталогізація: створення бібліографічного опису (уведення метаданих) всіх документів, розміщених як у традиційному (паперовому) фонді, так і в сучасному електронному (цифровому) фонді бібліотеки, наведення шифрів та місць зберігання документів на фізичних носіях, URL-адреса Інтернету та імен файлів електронних інформаційних ресурсів, забезпечення описів документів систематичними індексами, предметними рубриками та ключовими сло-

вами. Саме цієї упорядкованості та професійності не вистачає сучасному інтернет-середовищу, яке надає надшвидкий доступ до інформації, але не забезпечує її професійним «когнітивним фільтром» [5], відсутність якого призводить до масового інформаційного шуму та інформаційного перевантаження користувачів. Як справедливо зазначає Н. Стрішинець [6], з появою пошукових систем Інтернету значно змінилась роль бібліотечних каталогів, сучасний користувач інформації починає пошук інформації через Google.

Цілком очевидно, що ЕК бібліотеки на відміну від попередніх десятиліть є лише одним з багатьох пошукових засобів, що охоплює порівняно вузький спектр інформаційних ресурсів, однак і сьогодні він залишається головною бібліотечною послугою та єдиним засобом для доступу й використання бібліотечних фондів.

Як показує досвід, еволюція функціональних можливостей АБІС з появою нового інструментарію ІКТ відбувається у двох основних напрямках, які відповідають найважливішим інформаційним завданням бібліотек у сучасному суспільстві:

- глобалізація бібліотечних інформаційних ресурсів: інтеграція ресурсів та кооперативна робота бібліотек;
- формування власних електронних інформаційних ресурсів: створення електронних бібліотек та архівів відкритого доступу.

Здатність глобальних комп'ютерних мереж усувати відстані приводить також до зміни всієї ідеології каталогізаційної роботи бібліотек. Уважний аналіз показує, що бібліотеки, незважаючи на постійний дефіцит фінансів, дуже марнотратні установи. Простий приклад показує, що одна й та сама книга, видана тиражем у 10 тис. примірників, приблизно в 5 тис. випадків потрапить у бібліотеки, де стільки ж раз піддається повному циклу каталогізаційної обробки. У цьому яскраво проявляється нерациональність витрачання людських і часових ресурсів, при тому, що якість опису і змістової обробки книги буде відрізнятися у різних каталогізаторів.

Можна впевнено прогнозувати, що в ряді випадків каталогізація буде виконана з помилками, оскільки далеко не у всіх бібліотеках каталогізатори мають відповідну кваліфікацію. Отже, запозичення готових записів з раніше підготовлених іншими організаціями або бібліографічними службами є найбільш перспективним способом як ретроспективної переробки карткових каталогів, так і обробки поточних надходжень для актуалізації електронних каталогів бібліотек. Під час опрацювання поточних надходжень літератури ця технологія є основною для бібліотек розвинутих західних країн. Зокрема, у США понад 80 % бібліотек використовують для цієї мети службу ON-LINE CATALOGING корпорації OCLC.

Іншими великими корпораціями, які виконують аналогічні послуги, є RLINK, WLN, PICA та ін. Ці ж організації виконують замовлення зацікавлених бібліотек, пов'язані з переведенням до машиночитаної форми їх каталогів. У Росії зазначені

функції буде виконувати Російський центр корпоративної каталогізації [7, 8].

Найбільш детально типологію корпоративних АБІС розглянуто Ф. Воройським та Я. Шрайбергом [9], які виокремлюють такі основні види корпоративних бібліотечно-інформаційних систем і принципів їх реалізації: зведені каталоги; бібліотечні системи корпоративної каталогізації; корпоративні бібліотечно-інформаційні системи.

Зведені каталоги – найстаріший клас корпоративних бібліотечних систем, що успішно використовуються в масштабах від міжнародних (OCLC WorldCat) до регіональних і локальних. У Росії найбільш вдалим прикладом слід вважати Російський зведений каталог з науково-технічної літератури (розробка та підтримка – ДПНТБ Росії, працює з 1987 р.), що є собою адресно-бібліографічною базою даних фондів бібліотек Росії і СНД, що охоплює іноземні книги, зарубіжну періодику та вітчизняні (російськомовні) книги з питань науки, техніки, сільського господарства та медицини.

Існує дві основні моделі створення і представлення доступу до зведених каталогів:

- єдина база даних, у рамках якої містяться коди (адреси, сігли) фондоутримувачів;
- розподілена система локальних каталогів учасників (віртуальний зведений каталог), у якій кожен каталог учасника залишається й ведеться самостійно, але для користувача подається вся система як єдиний зведений каталог (найчастіше через Z39.50).

Найбільшим і найвідомішим є проект зведеного світового каталогу OCLC [10] WorldCat [11]. WorldCat містить документи і матеріали різноманітних форматів (фізичні та електронні): записи книг, відео, періодичних видань, статті, книги, музику, електронні книги, ноти, генеалогічну літературу, культурні артефакти, цифрові об'єкти, веб-сайти та багато іншого. Це найпопулярніші, рідкісні або оригінальні ресурси майже всіх форм людського вираження, що зберігаються у 57 тис. бібліотек із 112 країн світу, представлені 470 мовами. OCLC співпрацює з національними бібліотеками в багатьох країнах, понад 40 національних каталогів, у тому числі Польщі, Австралії та Нової Зеландії представлені у WorldCat. Багато записів у каталозі мають обкладинки, зміст, огляди, посилання на відповідні ресурси. Спрощене відображення назв надає можливість користувачам і бібліотечному персоналу швидко отримувати необхідну інформацію щодо особливо популярних книжок.

Програма Open WorldCat (Відкритий світовий каталог) надає безкоштовний доступ до 75 % ресурсів WorldCat. Пошук можна вести за *ключовими словами (назва, предмет, персоналія)* або в розширеному вигляді за *назвою, автором, ISBN, ISSN, Індексом класифікації Бібліотеки Конгресу США*. Результати пошуку надаються у вигляді стислого бібліографічного опису.

У користувачів також є можливість самим доповнювати елементи бібліографічного

опису на основі вікі-технології [12], для цього існує поле *Add tags*, де можна ввести додаткові ключові слова (теги), та поле *Write a review*, де можна ввести огляд або анотацію, висловити власну думку. Якщо користувач уводить своє місцезнаходження (країна, поштовий індекс або широта і довгота), то отримує список бібліотек у ранжованому порядку від найближчих до найвіддаленіших.

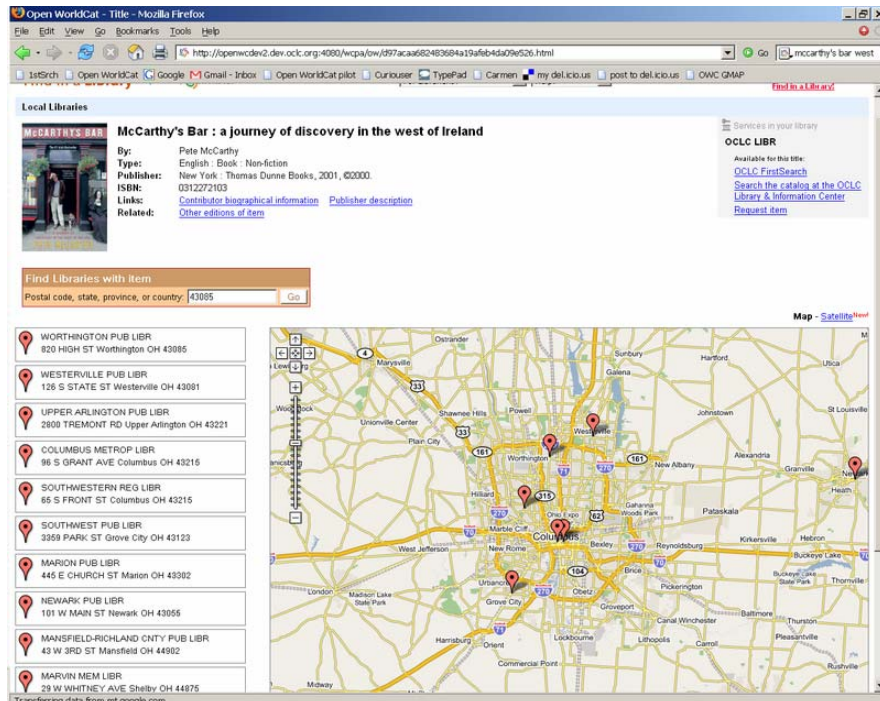

Рис. 3. Бібліотеки OCLC на GoogleMaps. Шукаємо найближчу

Сьогодні WorldCat має інтегровані рішення з найпопулярнішою пошуковою системою Інтернету Google [13]. У тому числі є можливість отримати інформацію про фізичне розташування найближчої бібліотеки, що є власником знайденого матеріалу, переглянувши адреси відповідних бібліотек за допомогою Google Maps [карти Google] (рис. 3).

Основними цілями створення й функціонування бібліотечних систем корпоративної каталогізації є:

- скорочення витрат на каталогізацію (в умовах автономних технологій вони досить значні і мають стійкі тенденції до зростання);
- забезпечення інформаційної та лінгвістичної сумісності електронних каталогів і баз даних (БД) бібліотек для реалізації повноцінного доступу до бібліотечних ресурсів, як окремих країн, так і світового співтовариства в цілому;
- досягнення високої якості бібліографічного та аналітичного опису первинних документів в електронних каталогах бібліотек;
- підвищення ефективності обслуговування користувачів, у тому числі через сис-

теми міжбібліотечного абонементу (МБА) та електронної доставки документів (ЕДД).

Одним із вдалих рішень корпоративної каталогізації доступним бібліотекам України (користувачам САБ «ІРБІС», ДПНТБ Росії [14]) є рішення «ІРБІС-Корпорація», що реалізовано на засадах розподіленої каталогізації, інтегровано в модуль «Каталогізатор» та використовує Google-подібний інтерфейс для швидкісного пошуку елементів бібліографічного опису [15] (рис. 4).

Для підключення власного каталогу до системи корпоративної каталогізації бібліотеці необхідно мати доступ до Інтернету та онлайнвий каталог, реалізований засобами веб-ІРБІС.

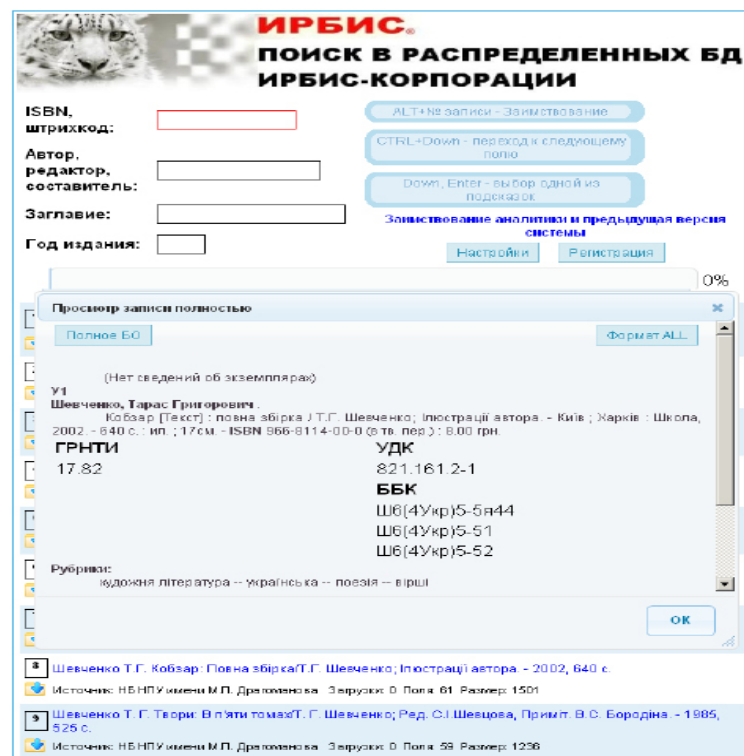

Рис. 4. «ІРБІС-Корпорація» (ДПНТБ Росії)

Іншим видом корпоративних систем, що розвиваються переважно в Росії, є корпоративні інформаційні системи (ІБІС), при цьому розуміється добровільне об'єднання ряду взаємно незалежних в адміністративному відношенні бібліотек (а також інформаційних органів або служб) одного міста або області для спільного вирішення їх основних функціональних бібліотечно-інформаційних систем.

У кожній ІБІС обов'язково присутній лідер у вигляді найбільш розвинутої в технологічному плані бібліотеки або служби (наприклад, науково-інформаційного центру вузу), який бере на себе завдання керування корпорацією.

Головною метою створення ІБІС є:

1) підвищення повноти, оперативності бібліотечно-інформаційного обслуговування всіх категорій користувачів ІБІС;

2) забезпечення та полегшення вільного й широкого доступу всіх категорій користувачів до бібліотечно-інформаційних ресурсів Росії, а також світової спільноти;

3) скорочення витрат фінансових, трудових і матеріальних ресурсів бібліотек та інформаційних служб – учасників корпорації на створення й підтримку електронних каталогів, інших видів бібліотечно-інформаційних ресурсів, а також масових послуг користувачам;

4) надання допомоги бібліотекам та іншим учасникам корпорації в придбанні програмно-технічних засобів та впровадженні сучасних інформаційних технологій (враховуючи навчання персоналу).

Обов'язковими вимогами до програмно-технологічних комплексів АБІС бібліотек, що входять до складу ІБІС, є: повна сумісність з комунікативними форматами; єдина структура метаданих, узгоджене з національними та міжнародними правилами їх створення та ведення; підтримка WWW-технології, що визначається наявністю засобів, які забезпечують доступ до електронних каталогів та інших інформаційних ресурсів бібліотек через веб-сервер; підтримка протоколу Z39-50 (ISO 23950) [16]; підтримка механізму домовленості про використання мов і кодованих наборів символів.

Засоби програмного, технічного, інформаційного, лінгвістичного та технологічного забезпечення окремих вузлів ІБІС мають відповідати комплексу вимог до сучасних розподілених автоматизованих бібліотечно-інформаційних систем. Особливе значення приділяється сумісності, відкритості, корпоративності й адаптивності.

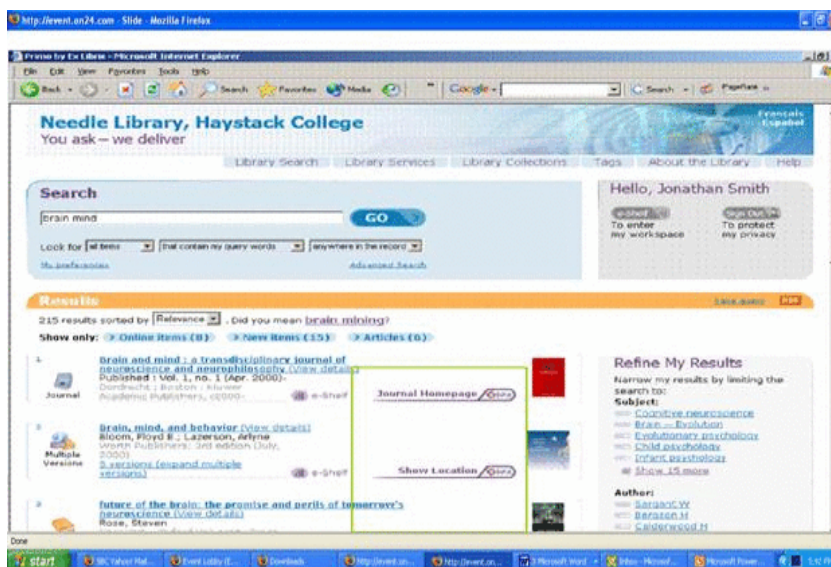

Рис. 5. Інтерфейс програмного продукту Primo (розробка корпорації Ex Libris)

Одним з характерних прикладів інтегрованої бібліотечно-інформаційної системи нової генерації є розробка корпорацією Ex Libris програмного продукту Primo [17] (рис. 5).

Основними функціональними особливостями та перевагами запропонованого рішення є: швидка відповідь на пошуковий запит, високоякісне ранжування документів за релевантністю, єдина точка доступу до інформаційних ресурсів будь-якого формату, можливість інтерактивної взаємодії користувачів з інформаційним ресурсом (додавання оглядів, оцінок та інших додаткових приміток), простий інтуїтивний графічний користувацький інтерфейс, заснований на принципах WEB 2.0 [17].

Сучасні користувачі дуже чутливі до витрат часу та виявлення найбільш релевантної запиту інформації. Так, дослідження поведінки переважної більшості інтернет-користувачів, проведене Кулесом та Шнейдерманом [18], показало, що переглядається лише перша сторінка результатів пошуку, і дуже рідко справа доходить до наступних сторінок, тому принципово важливим є правильне розташування результатів пошуку на екрані. У Primo застосовуються спеціальні алгоритми релевантності, адаптовані до бібліотечного середовища, які дають змогу виявити цінні академічні ресурси.

Інтерфейс подання результатів пошуку також має велике значення. Він має бути гарним та інтуїтивно зрозумілим. Представлення результатів пошуку в Primo супроводжується стислою візуальною інформацією та піктограмами, що надає первинне уявлення про розшукувані інформаційні ресурси, їх тип та формат.

Інструментарій Primo також надає можливість організувати доступ у єдиному вікні до інформаційних ресурсів будь-якої природи (інтернет-сторінок, повних текстів, бібліографічних описів документів різних бібліотек тощо) та має засоби мультиплатформеної підтримки інтегрованого пошуку в бібліотечних каталогах різних установ. Основною вимогою для інтеграції власних ресурсів бібліотеки до корпоративних бібліотечно-інформаційних систем є дотримання міжнародних стандартів опису документів: бібліографічного (UNIMARC, MARC 21) або метаданих Dublin Core (DCMI).

У НБУВ протягом 2010–2011 рр. [19, 20] відділом програмно-технологічного забезпечення комп'ютерних мереж НБУВ було проведено поетапне впровадження та адаптацію бібліотечних технологічних процесів, пов'язаних зі створенням та підтримкою електронного каталогу на основі програмних рішень системи автоматизації бібліотек (САБ) «ІРБІС-64».

Першочерговими завданнями, що виникли на початкових етапах впровадження АБІС у масштабах такої великої установи, якою є НБУВ, були саме питання, пов'язані з адмініструванням комп'ютерної мережі Бібліотеки та визначенням засад функціонування й адміністрування баз даних АБІС. Розглянемо основні організаційно-технологічні заходи, реалізовані в цьому напрямі.

На першому етапі впровадження АБІС було розроблено й впроваджено «Інструкцію для користувачів комп'ютерної мережі НБУВ» [21], що заклала основні принципи взаємовідносин системних адміністраторів і користувачів, визначила їх права, обов'язки, обмеження та заборони. Правила цього документа мали довести до свідо-

мости користувачів, що робота за комп'ютером змінилася: вони вже не є користувачами окремого персонального комп'ютера, а є ланками загальної інформаційної системи, яка вимагає від них дотримання більш жорстких правил інформаційної безпеки, певної інформаційної культури, дбайливого поводження з комп'ютерною технікою, мережевою інфраструктурою, адже вони тепер відповідають не тільки за особисту інформацію, а й за стійку роботу колег, які працюють на комп'ютерах поряд. Окремі розділи цього нормативного документа присвячено роботі зі службовою електронною поштою та з мережею Інтернет, у ньому подається перелік сайтів, доступ до яких з комп'ютерів НБУВ заборонений: це комерційні та рекламні сайти, електронні магазини; сайти, не пов'язані з прямим виконанням працівниками своїх службових обов'язків, а також ті, що не відповідають заявленим темам наукових досліджень; ігрові, розважальні, соціальні сайти та сайти, призначені для спілкування (odnoklassniki.ru, vkontakte.ru); сайти, на яких зберігаються фотографії, аудіо, відео тощо. Упровадження інструкції виявилось успішним завдяки введенню обов'язкового інструктажу користувачів перед допуском до роботи з комп'ютером.

З метою оптимізації взаємодії системних адміністраторів та адміністраторів баз даних із користувачами АБІС, оперативного визначення кола проблемних питань та швидкого реагування на поточні замовлення користувачів інформаційної системи розроблено спеціалізовану базу даних «Комп'ютерна підтримка». Тепер електронний журнал замовлень може бути підключений будь-якому користувачу, він доступний і в оперативному режимі модуля «Каталогізатор», що дає змогу швидко під час роботи поінформувати адміністраторів системи про поточні робочі питання та проблеми.

«Шлях документа» НБУВ поєднує цілий ряд структурних підрозділів (центр формування бібліотечно-інформаційних ресурсів, відділ каталогізації, відділ систематизації, сектор обслуговування новими надходженнями, сектор обслуговування періодичними виданнями, відділ наукової організації основного фонду, спеціалізовані структурні підрозділи), які виконують різноманітні операції з опрацювання нових надходжень документів. Такі різні операції обробки та аналітико-синтетичного опрацювання документів потребують і різних форматів представлення бібліографічних даних, службової інформації (номери путівок, актів, примірників, дати проходження документів тощо), різних вихідних форм (комплектів каталожних карток, актів, статистичних списків), різних налаштувань робочих аркушів (необхідних наборів полів для опрацювання документів на кожному етапі).

Крім того, під час проходження документів «Шляхом документа» НБУВ необхідно здійснювати контроль за часом опрацювання документів, визначати персональну відповідальність співробітників за введенні дані. Тому, крім налаштування основних типів профілів користувачів, для кожного з них створювався індивідуальний профіль із зазначенням персональних даних (прізвище, ініціали, відділ, у якому працює, етап ви-

конання роботи, індивідуальний логін і пароль). Основні типи профілів відповідають ключовим ланкам опрацювання документів: комплектатор, систематизатор, каталогізатор, диспетчер залу періодичних видань, диспетчер залу нових надходжень, диспетчер основного фонду). Загалом на сьогодні в процесі опрацювання нових надходжень засобами САБ «ІРБІС-64» задіяно понад 100 осіб: каталогізатори – 25, систематизатори – 20, комплектатори – 38, диспетчери залу нових надходжень – 3, диспетчер залу періодичних видань – 6, диспетчери основного фонду – 8. Щомісячно централізованим «Шляхом документа» НБУВ опрацьовується в середньому 3,5 тис. нових надходжень книжкових видань, щоденно вводиться 150–300 нових документів в електронний каталог НБУВ. З 10 січня 2011 р. розпочато опрацювання нових надходжень періодичних та серійних видань, з 15 березня представлено на сайті НБУВ конвертований каталог журналів та серійних видань, що надходять до фонду НБУВ з відповідною інформацією про нові надходження.

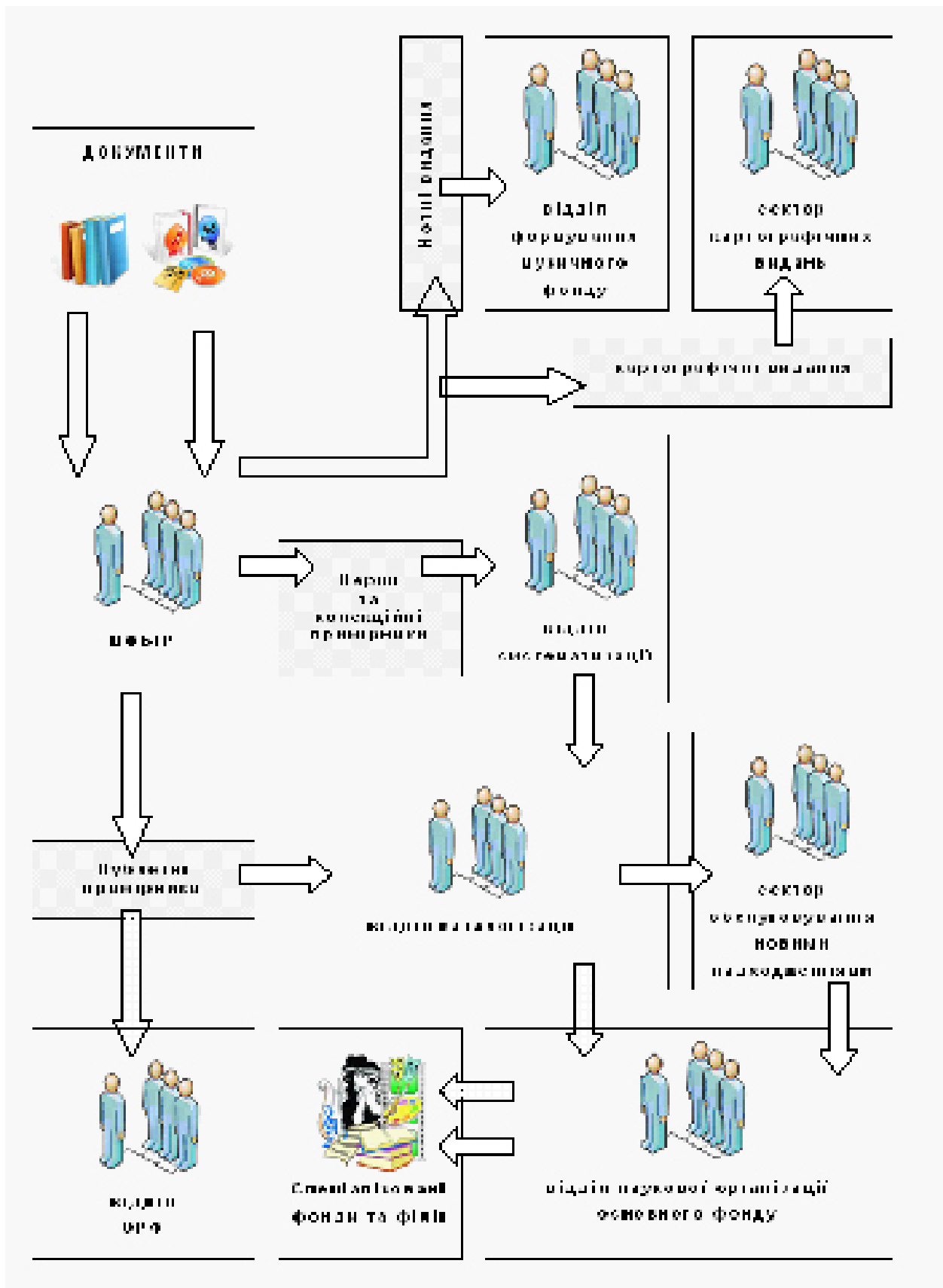

Рис. 6. Основні ланки технологічного циклу «Шлях документа НБУВ»

Значні обсяги інформації, що кожен день опрацьовуються співробітниками НБУВ, потребують особливої уваги до засобів дублювання (резервування) інформації. Втрата навіть денної порції записів, опрацьованих на «Шляху документа» НБУВ, може приз-

вести до серйозних збоїв у процесах опрацювання, до втрати цінної службової інформації. Для забезпечення швидкого відновлення працездатності САБ «ІРБІС-64» було налагоджено цілодобову роботу сервера та розроблено спеціальну службову програму-монітор. Остання дає змогу здійснювати щоденне дублювання всієї інформації баз даних «ІРБІС» на альтернативний дисковий накопичувач уночі, коли співробітники не вводять дані, забезпечує профілактичне перезавантаження сервера, що сприяє більшій стійкості його роботі.

Електронний каталог НБУВ формується та підтримується спеціалізованими структурними підрозділами, що становлять основні ланки централізованого технологічного циклу «Шлях документа НБУВ» [22]: Центр формування бібліотечно-інформаційних ресурсів (ЦФБІР), відділ каталогізації, відділ систематизації, відділ обмінно-резервного фонду (відділ ОРФ), сектор обслуговування новими надходженнями, відділ наукової організації основного фонду (див. рис. 6). Крім того, ряд документів спеціалізованих фондів (ноти, картографічні видання, аркушеві образотворчі видання) опрацьовуються безпосередньо в спеціалізованих підрозділах (відділ формування музичного фонду, сектор картографічних видань, відділ образотворчих мистецтв). У процесі централізованого опрацювання документів бібліотечні фахівці мають скоординовано виконувати цілий ряд професійних операцій: перевірка примірників на дублетність, введення бібліографічного опису, приписування надходжень періодичних видань, облік примірників та джерел надходження, формування путівок й актів, присвоєння й ведення систематичних індексів, реєстрація надходжень до фонду. Під час адаптації САБ «ІРБІС-64» виявилась невідповідність багатьох готових рішень ДПНТБ Росії технологічним вимогам НБУВ, усе це потребувало ретельного дослідження та опрацювання програмних сценаріїв на всіх технологічних ланках «Шляху документа НБУВ».

Першочерговим завданням впровадження нової системи автоматизації бібліотек було проведення конвертування даних з попереднього варіанта електронного каталогу НБУВ, що створювався засобами програми Allegro [23]. До впровадження САБ «ІРБІС» існували різні бази для введення й обробки документів залежно від мови видання та виду документа, що створювало певні перешкоди процесу обробки нових надходжень. Завдяки застосуванню нових технічних і технологічних схем опрацювання документів здійснено об'єднання розрізнених баз даних з метою подальшого впровадження автоматизованого централізованого обліку всього документного потоку НБУВ.

Подальші роботи були пов'язані з підготовкою та впровадженням технологічних рішень опрацювання нових надходжень книжкових видань (зокрема компакт-дисків) НБУВ: робочі аркуші для опису окремих книг та багатотомників, диспетчерські місця, профілі користувачів, аркуші актового обліку.

Для первинної каталогізації та обліку книжкових видань на етапі комплектування було підготовлено: робочі аркуші (зі стислим переліком полів для опису авторефератів і дисертацій, окремих книг та багатотомників); спеціальні пошукові словники для перевірки на дублетність; вихідні формати представлення даних з урахуванням виду й характеру документа; формати спеціалізованого копіювання записів для комплектування (дисертації, стисле БО, багатотомник). Налагоджено автоматичну реєстрацію перших, архівних, дублетних, колекційних примірників, комплектів (компакт-дисків), конволютів. Підготовлено спеціальні технологічні рішення та вихідні форми для формування актів передавання примірників до обмінно-резервного фонду та компонування списків за галузями знань для книгообміну НБУВ. Розроблено всі види аркушів актового обліку для основних видів видань (балансові, небалансові, колекції, комплекти, дублетні примірники, конволюти, обмінно-резервний фонд тощо). У БД «Комплектування» розроблено та доопрацьовано робочий аркуш і вихідний формат для представлення даних запису «Книги сумарного обліку» з автоматичним оновленням даних актів відповідно до записів електронного каталогу (кількість назв та примірників, ціна).

Водночас здійснювались заходи щодо вдосконалення роботи відділу систематизації з САБ «ІРБІС-64», конвертовано записи таблиць «Рубрикатора НБУВ» та «Територіальні типові поділи» з форматів Allegro та Microsoft Word. Налагоджено необхідні поля, робочі аркуші, засоби введення даних, вихідні формати для створення авторитетного файлу рубрикатора НБУВ [24]. Визначену структуру та допоміжні засоби створеного авторитетного файлу рубрикатора підтримують в автоматизованому режимі процеси, пов'язані з веденням, редагуванням, поповненням, актуалізацією та подальшим використанням в електронному каталозі матеріалів класифікаційної схеми.

Для покращення тематичного пошуку в онлайн-овому каталозі НБУВ в автоматизованому режимі проведено аналіз систематичних індексів електронного каталогу та виявлено відсутні рубрики в електронній версії рубрикатора НБУВ, здійснюються роботи з поповнення виявлених «лакун», редагування БД «Територіальні типові поділи», узгодження індексів електронного каталогу з таблицями ТТІ та доповнення таблиць територіальними індексами УДК.

Створення таблиць відповідності між власним рубрикатором та загальноприйнятою бібліотечною класифікаційною системою, такою як УДК, створює передумови для лінгвістичної сумісності інформаційних ресурсів бібліотеки зі світовими бібліотечними базами даних [25]. Проведена робота дасть змогу надалі полегшити інтеграцію каталогів НБУВ із зведеними глобальними каталогами, такими, як WorldCat OCLC.

Для каталогізації документів технологічні рішення САБ «ІРБІС-64» виявилися найбільш пристосованими. Основним завданням впровадження системи на цьому етапі була українізація допоміжних словників та форматів виведення даних. З метою оптимізації опрацювання документного потоку НБУВ було підготовлено спеціальні на-

лаштування для каталогізації окремих видів видань: автореферати, дисертації, стандарти (адаптовано робочі аркуші, формати виведення даних, засоби автовведення та пошукові словники).

Однією з продуктивних можливостей для каталогізаторів, реалізованою в САБ «ІРБІС», є можливість уведення та ефективного використання авторитетних файлів (колективів, авторів тощо). Для реалізації цих можливостей провадяться роботи з конвертації записів бази даних Allegro найменувань колективних авторів для побудови авторитетного файлу «Колективні автори» у середовищі «ІРБІС», розпочато роботу зі створення авторитетного файлу «Видавництва України» для використання в електронному каталозі НБУВ на базі наявних в ЕК НБУВ даних та інтернет-джерел.

Процес технологічного вдосконалення якості обслуговування користувачів бібліотеки пов'язаний також з забезпеченням чіткості й оперативності реєстрації нових надходжень: за актами – примірників, що надходять до основного фонду НБУВ, та за направленнями – окремих примірників, що надходять до спеціалізованих структурних підрозділів НБУВ. Цей процес пов'язаний також із сучасною організацією автоматизованих робочих місць для співробітників відділу наукової організації основного фонду для ведення топографічних каталогів та реєстрації відмов на окремих поверхах основного книгосховища. Послідовний моніторинг відмов читачам дає змогу виявити недоліки в обслуговуванні та прийняти рішення щодо усунення причин незадоволення читачьких потреб (наприклад, замовлення відсутнього видання через міжбібліотечний абонемент, виготовлення його паперової або електронної копії).

Налагодження реєстрації диспетчерами структурних підрозділів «Шляху документа» місцезнаходження документів у процесі опрацювання дало змогу проводити моніторинг процесів обробки та проходження нових надходжень НБУВ. Слід зазначити, що перехід на опрацювання документів засобами сучасної АБІС «ІРБІС-64» порівняно зі старою системою Allegro вже у 2010 р. відзначився вищими темпами обробки нових надходжень. Так, незважаючи на призупинення процесів обробки для реорганізації та налагодження комп'ютерної мережі до потреб впровадження «ІРБІС», витрати часу на навчання співробітників, за 2010 р. було опрацьовано в 1,5 раза більше книжкових видань порівняно з річними показниками останніх п'яти років.

Для задоволення потреб сучасних користувачів необхідним є інтерактивний віддалений доступ до каталогу бібліотеки (у тому числі з можливістю онлайн-замовлення книжок). Перехід на опрацювання документів засобами САБ «ІРБІС-64», яка має розвинутий сучасний веб-інтерфейс, дав змогу впровадити оптимальні рішення для надання оперативного онлайн-доступу до інформації про надходження до бібліотечного фонду. Сьогодні користувачі НБУВ мають можливість бачити всю інформацію про нові надходження, навіть інформацію про видання, що перебувають в опрацюванні і ще не мають бібліотечних шифрів, записи електронного каталогу для корис-

тувачів оновлюються щодоби. Каталогізовані документи супроводжує інформація про місце зберігання документа, читач за гіперпосиланням може перейти до інформації про читальний зал, у якому можна отримати необхідну літературу.

На сьогодні, після реєстрації акту надходжень диспетчером ЗНН, зареєстровані видання автоматично розподіляються за розділами знань, що мобільно відображається на головній сторінці онлайнного електронного каталогу, де, натискаючи відповідні гіперпосилання, легко можна переглянути надходження до відповідного тематичного розділу.

Відділ систематизації НБУВ також індексує документний потік за рубрикаторм НБУВ, основою якого є таблиці бібліотечно-бібліографічної класифікації для наукових бібліотек. Однак наявність у бібліографічному описі систематичного індексу та навіть традиційна реалізація пошуку через рубрикаторм (коли необхідно спочатку відшукати відповідну тематичну рубрику за ключовими словами, а потім перейти до пошуку документів) не задовольняють потреби більшості користувачів, особливо недостатньо обізнаних з принципами впорядкування знань у бібліотеках. Для цієї категорії користувачів у НБУВ впроваджено послугу інтерактивного гіперпосилання, під час використання якої користувач отримує бібліографічну добірку за відповідною темою з величезного фонду бібліотеки. Ця послуга з часом виявилась дуже популярною. Так, за статистикою відвідувань та запитів до онлайнного каталогу НБУВ, кожен третій-четвертий запит використовує саме її.

Необхідно зауважити, що з метою оперативного обслуговування читачів інформаційними сервісами, розробленими засобами САБ «ІРБІС-64», було організовано та зареєстровано домен irbis-nbuv.gov.ua. Це надало можливість проаналізувати відвідування електронного каталогу користувачами у всьому світі на основі послуг GOGLE Analytics [26].

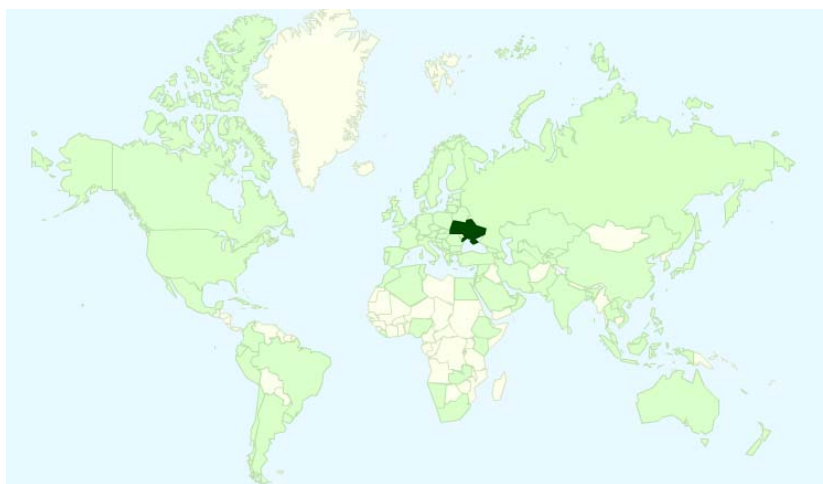

Рис. 7. Відвідування електронного каталогу НБУВ на карті світу

Аналіз отриманої статистики виявив, що інформаційними ресурсами НБУВ цікавляться користувачі практично звідусіль та задають запити багатьма мовами (рис. 7). Переважно україномовний електронний каталог НБУВ може спричинити певні труднощі в сприйнятті інформації іноземними іншомовними користувачами. Для подолання цього мовного бар'єра використовується безкоштовний сервіс Google Translate, який надає можливість швидкого перекладу інтерфейсу та тексту на екрані 52-ма мовами світу з графічним відображенням відповідних мовних знаків у стандарті UNICODE. Протягом січня – червня 2011 р. цифри відвідування онлайн-каталогу НБУВ коливались від 800 до 2500 унікальних відвідувань на день, у середньому близько 1500 відвідувань за добу. Виявилося також, що основними користувачами є мешканці України (90 %) та ще 82-х країн світу (серед яких найвищий рейтинг мають Росія, Польща, Німеччина, США).

Стосовно України маємо такі результати: 174 населених пункти, користувачі Києва становлять лише 52 %, наступними за рейтингом є Львів, Харків, Дніпропетровськ, Одеса (див. рис. 8).

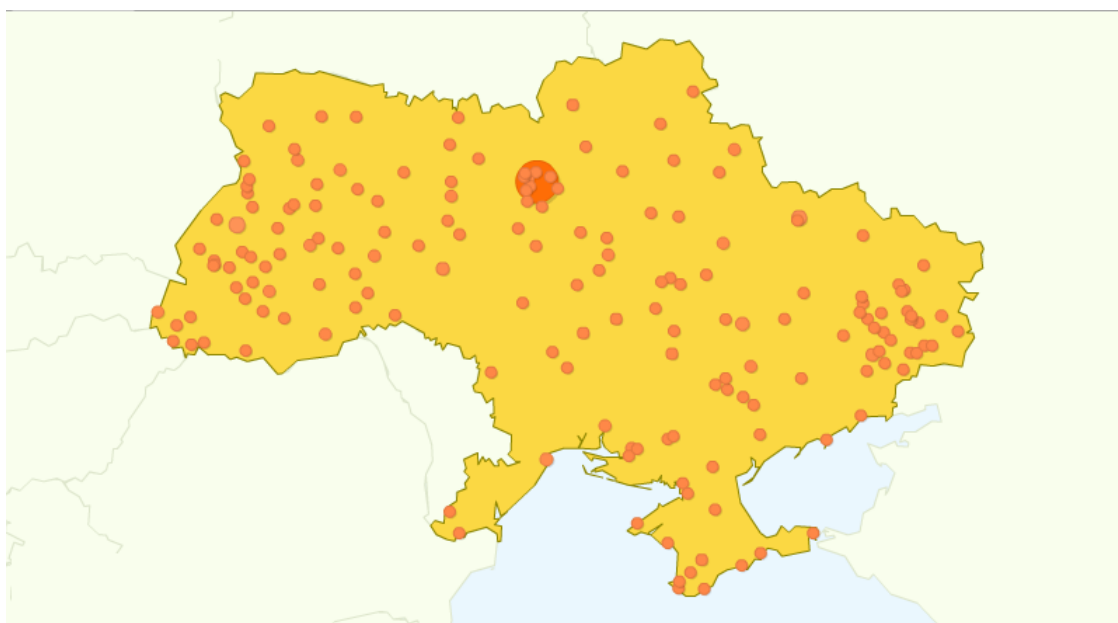

Рис. 8. Відвідування електронного каталогу НБУВ на карті України

Здійснено роботу з впровадження сучасних інформаційних засобів у НБУВ, отримані за останній час результати впевнено підтверджують популярність бібліотечно-бібліографічних послуг НБУВ та створюють основу для подальшого розвитку та інтеграції бібліотечних інформаційних продуктів у світовий інформаційний простір.

3.2. Комплексні онлайнві інформаційно-бібліотечні сервіси

Для вирішення багатоаспектних завдань, пов'язаних із формуванням, збереженням та керуванням електронними інформаційними ресурсами, сучасний інформаційний ринок пропонує різноманітні програмно-технологічні засоби. Кожна бібліотека, враховуючи своє функціональне призначення, має визначити пріоритети й обрати з цього розмаїття найбільш оптимальні моделі та засоби інтеграції власних інформаційних ресурсів у вітчизняний інформаційний простір. Як показує практика, вирішити це завдання можна двома основними способами: використати вже готові рішення провідних світових дистриб'юторів бібліотечних сервісів (WorldCat, Ex Libris) або ж адаптувати доступні програмні рішення (у тому числі безкоштовні) для вирішення проблем автоматизації та розвитку інформаційних сервісів.

У першому випадку бібліотека може не утримувати професійний штат розробників програмно-технологічного забезпечення, може навіть не утримувати власні сервери для підтримки інформаційних сервісів та сховища даних для розміщення електронних колекцій, бібліотечним працівникам постачається інтерфейс, який вони можуть налагодити власними силами. Однак бібліотека є повністю залежною від готових рішень, які пропонують уже визнані суб'єкти інформаційного ринку. Вона має пристосовувати свою технологію до вимог заданих стандартів, враховувати ринкову вартість цих готових рішень, погоджувати будь-які зміни в програмному забезпеченні з виробником та, відповідно, оплачувати консультації.

У другому випадку проблеми розроблення та адаптації програмного забезпечення лягають на професійних програмістів та технологів бібліотеки. Бібліотека вже може сама керувати власними електронними колекціями та гнучко планувати розробку й впровадження необхідних інформаційних сервісів. Крім того, безкоштовні доступні програмні продукти розвиваються більш швидко й гнучко, що дає змогу приймати оперативні й мобільні рішення. Єдине, чого необхідно дотримуватись у цьому випадку, – це врахування міжнародних стандартів та форматів даних, що забезпечить входження бібліотечних інформаційних ресурсів в інтегровані корпоративні державні та міжнародні проекти. Цей варіант є на сьогодні більш бюджетним та доступним для бібліотек України.

У НБУВ протягом 2009–2011 рр. відділом програмно-технологічного забезпечення комп'ютерних мереж у тісній співпраці з фахівцями структурних підрозділів було проведено поетапну технологічну адаптацію програмного забезпечення на платформі системи автоматизації бібліотек «РБІС-64» до сучасних інформаційних потреб і завдань бібліотеки [19, 20]. Основним досягненням прийнятих програмно-технологічних рішень, завдяки єдиній платформі реалізації, стала можливість упровадження та формування комплексних інформаційно-бібліотечних сервісів НБУВ. Основними серед них є:

- інформаційний ресурс «Історико-культурні фонди» (<http://irbis-nbuv.gov.ua/fond>);
- інформаційно-бібліографічний сервіс (http://irbis-nbuv.gov.ua/info_lib.html);
- спеціалізовані бібліотеки (юридична http://irbis-nbuv.gov.ua/info_law.html, філософська http://irbis-nbuv.gov.ua/info_ph.html).

Для повноцінного представлення інформації про історико-культурні фонди НБУВ був розроблений і впроваджений онлайн-інформаційний ресурс, на якому комплексно подається інформація про структуру спеціалізованих підрозділів, наукових співробітників та їхні публікації, напрями науково-дослідної та науково-методичної роботи, фонди, специфіку роботи читальних залів та послуги, які надаються користувачам, інформаційні ресурси (онлайн-каталоги й бази даних, електронні колекції і виставки), новини. На сторінках інформаційного ресурсу також надано доступ до імідж-каталогів (скановані каталожні картки) спеціалізованих підрозділів НБУВ, подано інформацію про архівні фонди НБУВ (рукописний фонд й архів Національної академії наук України) (рис. 9).

Фондування	Дати життя	Інформація про особу	Номер фонду
	1887–1979	мислитель, історик, филолог, педагог, культурно-освітній діяч	271
	1889–1978	літературознавець	222
	1851–1853	колектор, филолог, історик	134
	1880–1957	філософ, літературознавець, мислитель, педагог, освітній діяч	30081
	1882–1937	очерк-світловий	185
	1881–1878	педагог	116
	1874–1931	історик, архів, бібліотекар	117

Рис. 9. Особові архівні фонди Інституту рукопису

До того ж інформація ресурсу представлена у двох основних площинах: враховано як індивідуальні особливості кожного з історико-культурних фондів, так і надана можливість комплексного перегляду інформаційних ресурсів. Для полегшення пошуку в розрізних інформаційних ресурсах НБУВ на платформі САБ «ІРБІС-64» створено інтегрований інтерфейс для пошуку у всіх базах даних НБУВ одночасно з відповідними навігаційними інструментами (результати пошуку супроводжують посилання на місце зберігання документа, структурний підрозділ та читальний зал, у якому його можна отримати).

У рамках інформаційного ресурсу «Історико-культурні фонди» представлено елек-

тронний архів науково-довідкових видань (про дослідження архівних та спеціалізованих бібліотечних фондів НБУВ), електронний фонд цифрових копій видань НБУВ, ілюстровані електронні версії наукових каталогів. Розпочато формування тематичних електронних колекцій: історія, держава й право, етнографія, релігія, філософія, література, музика, живопис.

Завдяки інтегрованому на єдиній платформі пошуковому інтерфейсу користувач ресурсу отримує комплексну інформацію про представлені інформаційні джерела: може переглянути цифровий варіант документа, отримати інформаційну довідку про колекцію, прочитати публікації наукових співробітників з приводу дослідження унікального документа, побачити куди і до кого можна звернутися щодо консультації або вивчення потрібного документа з фондів НБУВ.

Так, наприклад, за запитом «Євангеліє» у полі «ключові слова» користувач одразу отримує довідку про такі інформаційні джерела:

- Електронний фонд:

- ◇ *Євангеліє апракос повний (Оршанське Євангеліє)*, др. пол. XIII ст. (повний текст);

- ◇ *Євангеліє тетр (Київське Євангеліє)*. Сер. XV ст. (повний текст);

- ◇ *Євангеліє тетр (Пересопницьке)*, 1556–1561 рр.

- Збірник наукових праць «Рукописна та книжкова спадщина України»:

- ◇ Бондар Н. П. *З досвіду атрибуції кириличних видань НБУВ: міфічне львівське Євангеліє 1683 р. друкарні Львівського братства* / Н. П. Бондар // Рукописна та книжкова спадщина України: Археографічні дослідження унікальних архівних та бібліотечних фондів. – 2002. – Вип. 7. – С. 42–51 (повний текст);

- ◇ Гнатенко Л. А. *Радивиловський Апостол 1568 року волинської рукописної школи (у порівнянні з Пересопницьким Євангелієм)* / Л. А. Гнатенко // Рукописна та книжкова спадщина України: Археографічні дослідження унікальних архівних та бібліотечних фондів. – 2004. – Вип. 9. – С. 174–187 (повний текст).

- Електронний архів науково-довідкових видань:

- ◇ *Пересопницьке Євангеліє 1556–1561: Дослідження. Транслітерований текст. Словопокжчик* / НАН України, Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського, Інститут української мови, Український мовно-інформаційний фонд; підгот. І. П. Чепіга за участі Л. А. Гнатенко; наук. ред. В. В. Німчук; ред. кол.: О. С. Онищенко (голова), Л. А. Дубровіна (заступник голови), Г. В. Боряк, Н. М. Зубкова, В. В. Німчук, М. М. Пещак, Р. Процик, В. М. Русанівський, В. А. Широков. – К.: [б. в.], 2001. – 703 с.: 36 іл. (повний текст) (див. рис. 10).

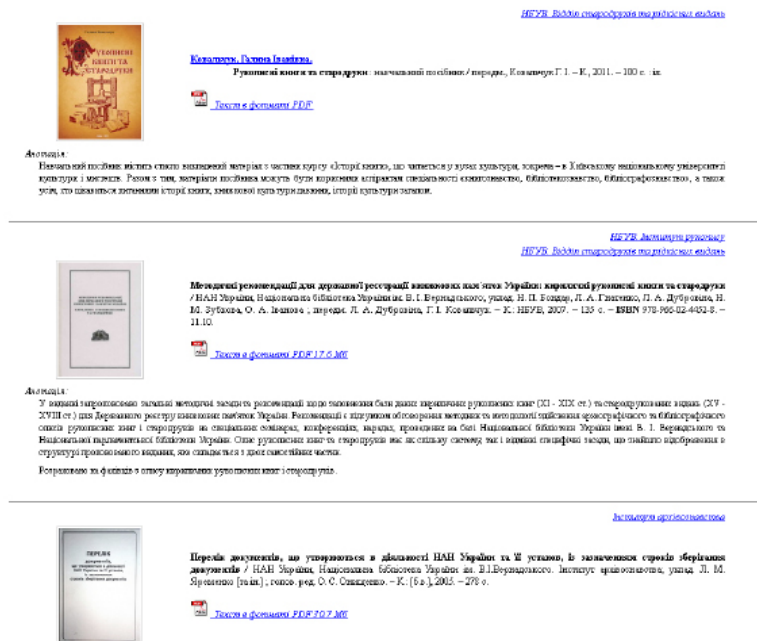

Рис. 10. Електронний архів науково-довідкових видань

За гіперпосиланням від назв підрозділів НБУВ можна перейти на відповідні інформаційні ресурси, для авторів можна переглянути їхні персональні сторінки, за посиланням на повний текст видання скачати його для перегляду, читання і вивчення.

На платформі САБ «РБІС-64» в НБУВ організовано також традиційну бібліографічну роботу бібліотеки – формування бібліографічних баз даних відповідно до наукової тематики спеціалізованих підрозділів НБУВ: аналітичні огляди преси Фонду президентів України, бібліографічні покажчики й каталоги відділу національної бібліографії (біобібліографічний покажчик творів В. І. Вернадського, покажчик видань НАН України), каталоги українських газет відділу газетних фондів, ілюстровані обкладинками видань нотні каталоги відділу формування музичного фонду, образотворчі та бібліографічні каталоги відділу образотворчих мистецтв, каталоги книжкових і періодичних видань відділу зарубіжної україніки, бібліографічні покажчики національної бібліографії відділу стародруків і рідкісних видань, каталоги колекцій із фондів відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій.

Упроваджені рішення дали змогу значно оптимізувати зусилля і витрати часу на підготовку бібліографічної та інформаційної продукції структурних підрозділів НБУВ. Під час введення й опрацювання записів бібліотекар одночасно формує як друкований варіант видання, так і його електронну версію (рис. 11).

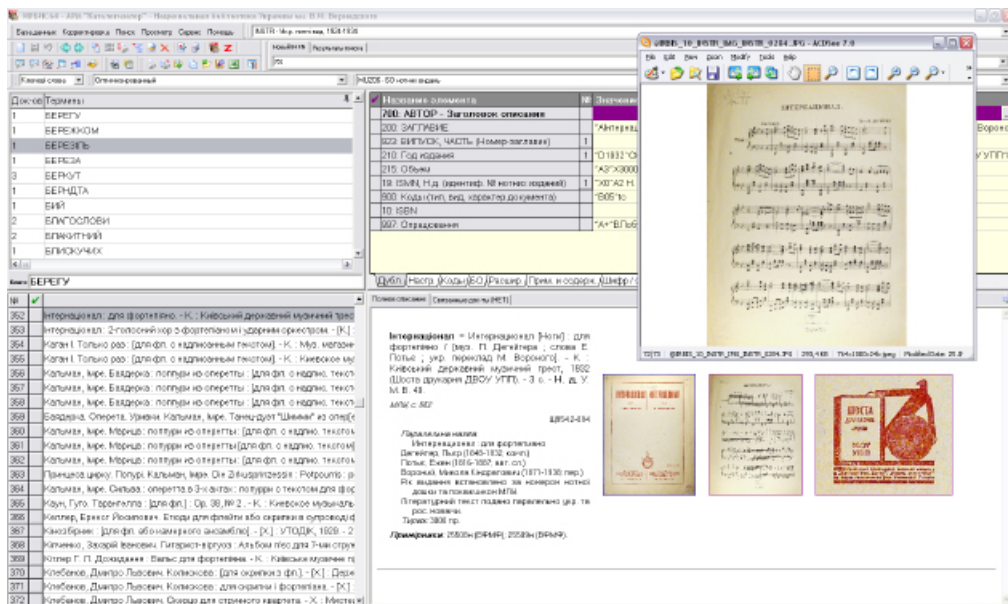

Рис. 11. Опрацювання нотного каталогу

Для кожного із видів каталогів (газет, нот, аркушевих видань, біобібліографії) було розроблено спеціалізовані вихідні формати, завдяки яким на кінцевому етапі опрацювання каталогу автоматично отримується основна частина каталогу (бібліографічні описи розташовані в необхідному порядку: за алфавітом, хронологією, предметними рубриками) і необхідний комплект спеціалізованих покажчиків до каталогу (іменний, назв, видавництва і друкарень, хронологічний, місць видання, персоналій, автографів тощо). За умов такої організації роботи відбувається значна економія часу з форматування й оформлення бібліографічних описів, підготовки відповідних покажчиків до видання. Крім того, відредаговані бібліографічні записи автоматично поповнюють пошуковий апарат електронних каталогів і баз даних, можуть бути опубліковані для читачів/користувачів бібліотеки в локальному або онлайн-режимі.

Крім того, структурована у вигляді записів основа підготовки покажчиків і каталогів дає змогу розмістити на сайті бібліотеки електронні версії видань у зручному для перегляду й пошуку html-форматі, створити на основі каталогів електронні колекції. Розміщення онлайн-версій наукових каталогів спеціалізованих відділів НБУВ сприяє інформуванню міжнародної спільноти колег і спеціалістів про оригінальні унікальні дослідження українських фахівців. Як показала практика, відкрита онлайн-публікація електронних версій нотних та образотворчих каталогів («Українські нотні видання 1917–1923 рр. у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського», http://irbis-nbuv.gov.ua/fond/vfmf/cat/music_1917_1923.html; «Радянський лубок із фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (1923–1958)», <http://irbis-nbuv.gov.ua/fond/vom/cat/lubok.html>) привернула увагу спеціалістів до друкованого тиражу видань, які були придбані незалежно від наявності електронного варіанта в тому числі закордонними колегами [27, 28].

Опрацювання електронного фонду цифрових копій видань НБУВ, розміщеного на сторінках інформаційного ресурсу «Історико-культурні фонди», у тісній співпраці із фахівцями відділів-фондоутримувачів дало змогу розпочати формування тематичних електронних колекцій, а інтерактивно поповнювана база даних електронного фонду надала ресурсу динамічності. Атрибутована цифрова копія видання наділена відповідними метаданими, обов'язковим елементом яких є приналежність до визначеної колекції, автоматично поповнює фонд тематичних колекцій і може бути переглянута користувачами в зручному інтерфейсі WEB-ІРБІС.

Ресурс у постійному розвитку, поповнюється новими матеріалами й пошуковими можливостями. Сьогодні на сторінках «Історико-культурних фондів» подано інформацію про такі структурні підрозділи НБУВ:

Інститут рукопису

Інститут архівознавства

Фонд президентів України

Відділ стародруків та рідкісних видань

Відділ зарубіжної україніки

Відділ бібліотечних зібрань та історичних колекцій

Відділ образотворчих мистецтв

Відділ формування музичного фонду

Відділ газетних фондів

Сектор картографічних видань

Планується також розмістити тут інформацію про Іранську бібліотеку, Австрійську бібліотеку і Фонд публікацій ООН. Тривають роботи з конвертування даних в єдиний бібліотечний інтерфейс та підготовки матеріалів до онлайн-публікації.

Про зацікавленість у представлених матеріалах європейських користувачів говорить статистика сайту: близько 50 % від загальної кількості відвідувань з іноземних країн і 20 % від загальної кількості відвідувань з України. Це такі країни, як Австрія, Бельгія, Білорусь, Болгарія, Великобританія, Греція, Данія, Естонія, Іспанія, Італія, Латвія, Литва, Люксембург, Молдова, Нідерланди, Німеччина, Норвегія, Польща, Порту-

галія, Російська Федерація, Румунія, Сербія, Словачія, Угорщина, Фінляндія, Франція, Хорватія, Чехія, Швеція.

На основі комплексного підходу в НБУВ також було реалізовано «Інформаційно-бібліографічний сервіс», який включає такі інформаційні ресурси: віртуальна бібліографічна довідка, тематичний інтернет-навігатор, електронна бібліотека, електронний каталог НБУВ. Створення цих сервісів на єдиній платформі (водночас коли ми можемо спостерігати в інших бібліотеках різноманітні підходи й рішення для кожного з цих інформаційних завдань) створює значні переваги в оптимізації зусиль на розроблення та підтримування відповідних служб, тому що співробітники можуть легко користуватися загальним інформаційним ресурсом, а рішення, упроваджені для одного, автоматично отримують і всі інші. Крім того, якщо постане питання про перехід на іншу інформаційну платформу, він буде здійснений набагато легше за умов єдиних стандартів і форматів представлення даних в інформаційній системі бібліотеки (це також зазначають фахівці OCLC у методичних рекомендаціях щодо представлення та інтеграції даних каталогів бібліотек у WorldCat).

Комплексний підхід до формування інформаційно-бібліографічного сервісу надає також значні переваги користувачам онлайнної бібліотечної служби. За одним пошуковим запитом користувач отримує цілий пакет необхідної довідкової інформації: записи з електронного каталогу НБУВ про наявність інформаційних джерел у бібліотеці, посилання на відповідні веб-ресурси глобальної мережі, довідку про наявні електронні книги, виконані бібліографічні довідки з архіву віртуальної довідкової служби.

Віртуальна бібліографічна довідка НБУВ розроблена та реалізована відділом програмно-технологічного забезпечення комп'ютерних мереж на платформі САБ «ІРБІС-64» у вигляді інтерактивного онлайн-сервісу. Користувач заповнює форму запиту на сайті бібліотеки, а бібліотекар отримує запит в інтерфейсі модуля «Каталогізатор», де він під час формування відповіді має можливість скористатись електронним каталогом та іншими довідковими базами даних, поповнити інтернет-навігатор найбільш цікавими та цінними веб-ресурсами, які зустрілися йому в процесі пошуку інформації в Інтернеті. Архів виконаних довідок має можливість пошуку за адресою електронної пошти (у прихованому вигляді), категорією знань, ключовими словами, темою запиту. Функціональні можливості системи також дають змогу супроводжувати текстову відповідь візуальним матеріалом – у вигляді тематично підібраних зображень, які може приєднувати до записів сам бібліотекар на своєму робочому місці. У веб-інтерфейсі відповіді супроводжують зручні інтуїтивно зрозумілі зображення («книга», «завантажити», «інтернет-адреса», «каталожна картка»), що значно спрощує сприйняття інформації на екрані та робить ресурс привабливим для користувача.

Інтернет-навігатор може активно поповнюватися бібліотекарями протягом робочого дня у звичному інтерфейсі модуля «Каталогізатор» паралельно із відповідями на

запити віддалених користувачів. Зафіксовані найбільш значні, цікаві та інформативні ресурси можуть надалі стати в нагоді читачам/користувачам бібліотеки або безпосередньо бібліотекарям для формування відповідей на запити. Інтернет-ресурси впорядковуються як за категоріями знань рубрикатора НБУВ, так і за визначеними предметними рубриками. Запропонована технологія дає змогу формувати тематичні колекції веб-ресурсів будь-якого напрямку. У пошуковому веб-інтерфейсі користувачу надається можливість знайти необхідні ресурси за різними критеріями: ключовими словами, розділом знань, предметними рубриками, типом ресурсу, назвою. Описи інформаційних джерел Інтернету можуть бути доповнені стислою анотацією та ілюстративним матеріалом. Залишаючись в екрані пошуку інформаційно-бібліографічного сервісу користувач має можливість не тільки ознайомитися з матеріалами, наявними у фонді бібліотеки, бібліографічними добірками, а й доповнити своє дослідження інформацією глобальної комп'ютерної мережі. Надалі інформативність навігатора може бути підвищена введенням додаткових параметрів, характерних для опису інтернет-ресурсу: авторизація, вільний доступ, платний, безкоштовний, повнотекстовий, мультимедійний тощо.

Електронна бібліотека передбачає онлайн-доступ тільки до бібліографічних описів та анотацій документів, безпосередньо повні тексти доступні лише в читальних залах НБУВ у локальному режимі. Інформація організована за бібліотечним принципом, реалізовано пошук за ключовими словами, автором, назвою, роком видання, видами документів, категоріями знань.

Перспективою подальшого розвитку створеного ресурсу може бути організація повнотекстового пошуку у сформованому електронному архіві. Бажано було б мати лінгвістичні засоби повнотекстового пошуку, які враховують особливості української мови. Так, модуль «ІРБІС-повнотекстовий» та пошуковий інструментарій WEB-ІРБІС засновані на морфології російської мови, що є значним недоліком з точки зору повноцінного представлення україномовного фонду національної бібліотеки України.

Слід зазначити, що приблизно третю частину документів електронної колекції становлять нерозпізнані скановані зображення, відшукати які без відповідних метаданих просто неможливо.

Електронний каталог НБУВ представлено як в окремому пошуковому профілі, так і в комплексному інформаційно-бібліографічному ресурсі. Це надає можливість користувачу, який не знайшов з певних причин необхідної інформації про наявність паперового примірника за електронним каталогом бібліотеки, отримати додаткові результати в архіві бібліографічних довідок, звернутися до рекомендованих бібліографами ресурсів Інтернету або знайти потрібну книгу в електронному фонді бібліотеки.

Бази даних усіх інформаційних сервісів мають спільну бібліографічну основу, у тому числі єдиний тематичний пошуковий апарат, заснований на рубрикаторі НБУВ. По-

шук за категоріями знань здійснюється одразу в усіх базах даних. Крім того, сервісні інструменти Google Translate, підключеного до інтерфейсу сайту, автоматично перекладають тематичні рубрики та інші елементи бібліографічних описів багатьма мовами світу, що особливо важливо для забезпечення лінгвістичної сумісності інформаційних ресурсів НБУВ з можливостями й потребами іноземних користувачів. Переважна більшість інформації в базах даних Національної бібліотеки України створюється державною – українською – мовою, яка не належить навіть до десятки найпоширеніших мов світу. Отже, користувач, який вводить свій запит англійською або російською мовою, відновить тільки частину інформації з фондів НБУВ. Наявність тематичної рубрики, перекладеної знайомою йому мовою, дає змогу одним натисканням відновити всі інформаційні джерела, що відповідають запиту, незалежно від мови каталогізації. Так, за запитом російською мовою «Библия» або англійською Bible в полі «назва» користувач отримує також посилання на тематичну рубрику «Тексти Біблії» (рос. «Тексты Библии», англ. Bible Texts), натиснувши це посилання знайомою йому мовою, він отримує добірку всіх біблійних текстів усіма мовами, що зберігаються у фонді НБУВ (українською, російською, англійською, німецькою, польською, французькою тощо).

Аналогічним чином реалізовано пошук за географічними рубриками відповідно до таблиць територіальних типових поділів рубрикатора НБУВ, електронний варіант яких підключено для здійснення пошуку в онлайн-каталозі. Для того щоб знайти документи, які стосуються Австрії, наприклад користувачам Австрійської бібліотеки, достатньо натиснути рубрику «Австрія» (німецькою мовою Österreich) й автоматично отримати добірку необхідної літератури всіма мовами із фонду НБУВ, надалі є можливість уточнити запит – шукати в знайденому.

Подальшою перспективою розвитку й розширення пошукових можливостей є створення та підключення у веб-інтерфейсі онлайн-каталогу авторитетних файлів авторів (осіб) та колективів (організацій), що значно підвищить якість українських каталогів та доступність цієї інформації для закордонних колег і користувачів.

Комплексний підхід до формування інформаційних послуг бібліотеки та застосування єдиної платформи для їх реалізації створив передумови впровадження додаткових сервісних можливостей для профільних категорій користувачів. Засоби обраної для розробки платформи WEB-ІРБІС-64 дають змогу застосовувати до відповідного спеціалізованого веб-профілю фільтр за будь-якою ознакою для формування віртуальної бібліотеки. Цей принцип було застосовано для впровадження спеціалізованого сервісу – «Юридичні інформаційні ресурси» (http://irbis-nbuv.gov.ua/info_law.html) у рамках Національної юридичної бібліотеки. За основу фільтра було обрано тематичні поділи рубрикатора НБУВ «Держава і право. Юридичні науки» (табл. 1). Користувач ресурсу має можливість використовувати всі пошукові засоби баз даних за звичними критеріями: ключовими словами, автором, роком видання, назвою, рубрикатором, но-

вими надходженнями, але на результати пошуку автоматично накладається фільтр юридичної тематики.

Таблиця 1. Розподіл документів у фонді НБУВ за рубрика тором

<i>Рубрика</i>	<i>Записи електронного каталогу</i>
<i>Держава і право. Юридичні науки</i>	38302
Юридична освіта	148
Загальна теорія держави і права	1861
Історія держави і права	2295
Державне (конституційне) право	4082
Державне управління. Адміністративне право	8931
Фінансове право	1493
Цивільне і торгове право. Господарське право	5440
Авторське і винахідницьке (патентне) право	52
Сімейне право	4
Спадкове право	4
Інформаційне право	515
Аграрне та екологічне право. Земельне право	1346
Трудове право	1516
Кримінальне право. Воєнно-кримінальне право. Кримінологія. Пенітенціарія	4495

<i>Рубрика</i>	<i>Записи електронного каталогу</i>
Судоустрій (судова система)	1253
Цивільно-процесуальне право. Арбітраж	1146
Кримінально-процесуальне право	2080
Криміналістика	1212
Судові процеси	103
Міжнародне право (міжнародне публічне право)	3754
Міжнародне приватне право	635
Галузі права (Порівняльне вивчення правових інститутів)	426
<i>Право України</i>	<i>25 774</i>
Історія держави і права України	779
Державне (конституційне) право України	3041
Адміністративне право України	7267
Фінансове право України	1123
Цивільне право України	4136
Господарське право України	1724
Інформаційне право України	381
Аграрне та екологічне право України	1156
Земельне право України	448
Трудове право України	1202

<i>Рубрика</i>	<i>Записи електронного каталогу</i>
Кримінальне право України	2687
Судоустрій України	896
Цивільно-процесуальне право в Україні	803
Кримінально-процесуальне право України	9
Криміналістика України	812
Судові процеси в Україні	26
<i>Право окремих країн</i>	<i>30 161</i>
Азербайджан	55
Австрія	20
Білорусь	15
Болгарія	17
Великобританія	84
В'єтнам	13
Вірменія	125
Ізраїль	14
Іран	3
Італія	16
Казахстан	150
Канада	26
Киргизстан	21
Македонія	3

<i>Рубрика</i>	<i>Записи електронного каталогу</i>
Молдова	55
Німеччина	146
Польща	98
Росія	5083
Сербія	10
Словаччина	6
СРСР	2170
США	224
Туркменістан	30
Туреччина	7
Франція	80
Чехія	42
Швейцарія	5
Японія	21

Юридичні інформаційні ресурси включають:

- **Юристам – Електронний каталог НБУВ** – література із фонду НБУВ з питань юридичних наук (пошук за ключовими словами, авторами, роками видання, назвами та рубрикатором). Перегляд нових надходжень юридичної літератури до фондів НБУВ.

- **Юристам – Електронні інформаційні ресурси** – анотована повнотекстова колекція літератури юридичної тематики: кодекси, наукові видання, монографії, довідники, енциклопедії, словники, підручники, методичні посібники (пошук за ключовими словами, авторами, роками видання, назвами та рубрикатором).

- **Юридичні ресурси Інтернету** – анотований тематичний навігатор «Українськими ресурсами Інтернету для юристів» (пошук за ключовими словами, назвами ре-

сурсів).

• **Юридична бібліографічна довідка** – архів відповідей бібліотекарів на запити юридичної тематики віддалених користувачів (пошук за ключовими словами, темами запитів, тематичним рубрикатором). Завітайте також на сторінку «Віртуальна бібліографічна довідка», де можна надіслати запитання бібліотекарю за темою, що вас цікавить.

Навігація здійснюється на основі тематичного рубрикатора, рубрики якого сформовані відповідно до поділів рубрикатора НБУВ. Розділ «Право окремих країн» утворено на основі таблиць територіальних типових поділів.

Обсяг юридичних інформаційних ресурсів фонду НБУВ, згідно з даними електронного каталогу НБУВ, становить 38 302 документа (5120 дисертацій, 6703 авторефератів).

Протягом тестової експлуатації ресурсу, березень – вересень 2011 р., його відвідали близько 17 тис. користувачів. Показник щодобового відвідування досяг 100–200 унікальних ір-адрес на добу. Найбільш популярною послугою є тематичні добірки за рубрикатором (кожен третій-четвертий запит). Відвідувачі з Європи (Великобританія, Польща, Італія, Німеччина, Росія, Франція) становлять 15 % від загальної кількості відвідувачів з України, що свідчить про певну зацікавленість європейської користувачької аудиторії до представлених інформаційних ресурсів юридичної тематики.

Подальшим розвитком сформованого інформаційного ресурсу може бути інтеграція в комплексний пошуковий інтерфейс юридичної бібліотеки інших каталогів і баз даних НБУВ з метою повноцінного задоволення інформаційних потреб користувачів-юристів порталу НБУВ. Це можуть бути ретроспективні бази даних стародруків і рідкісних видань, каталоги зарубіжної україніки, документи й колекції електронного фонду цифрових копій.

Аналогічний комплексний підхід було застосовано також для створення віртуальної «Філософської бібліотеки» (http://irbis-nbuv.gov.ua/info_ph.html) у рамках реалізованого проекту сайту Центру гуманітарної освіти НАН України (ЦГО) (<http://irbis-nbuv.gov.ua/igd>), основним завданням якого є підготовка аспірантів та здобувачів НАН України до складання кандидатського іспиту з філософії, прийом кандидатських та вступних іспитів до аспірантури, а також здійснення наукових досліджень у галузі соціогуманітарних наук, зокрема філософських. ЦГО здійснює підготовку аспірантів зі спеціальностей «онтологія», «гносеологія» і «феноменологія»; «філософія права»; «соціальна філософія» і «філософія історії»; «історія філософії».

Запропонована аспірантам та здобувачам «Філософська бібліотека» з розвинутим тематичним пошуковим апаратом надасть допомогу в складанні іспитів та здійсненні складних наукових досліджень філософської тематики, зорієнтує науковців у напрямках сучасного розвитку філософської науки, тематиці українських філософських дисертаційних досліджень. Якщо в дослідника виникнуть проблеми з пошуком інформації

ційних джерел, він має можливість звернутися до «Віртуальної бібліографічної довідки НБУВ» та отримати кваліфіковану консультацію професійного бібліотекаря, переглянути архів уже виконаних запитів користувачів або замовити електронну версію необхідних публікацій у відділі міжбібліотечного науково-інформаційного сервісу.

Здійснена розробка сайту Центру гуманітарної освіти надалі може бути прототипом для реалізації кооперативних проектів з іншими освітніми та науково-дослідними установами з метою створення комплексних спеціалізованих інформаційних сервісів.

3.3. Формування електронних ресурсів сучасної бібліотеки

Суперечність між зростаючим обсягом знань й обмеженими можливостями системи документних комунікацій на традиційних носіях зумовлює необхідність введення в бібліотечний фонд електронних інформаційних ресурсів. Одним із напрямів сучасної діяльності бібліотек має стати формування в них зібрань електронних документів, надання до них локального або онлайн-доступу користувачам. Із впровадженням електронних інформаційних технологій бібліотеки одержали додаткові широкі можливості розкривати зміст наявних ресурсів шляхом створення сучасної системи каталогів та картотек, бібліографічних баз даних, що значно скорочують читачеві шлях до інформації. Новітні інформаційні технології надають можливість значно полегшити доступ до бібліографічних ресурсів через мережу Інтернет та розміщення їх на бібліотечних сайтах.

Інтернет обновила звичайні методи отримання інформації, створив нові можливості для ефективного її використання. На сьогодні дедалі більша частина інформації, особливо наукової, з'являється, використовується та зберігається тільки в електронному вигляді. Це дає змогу зберігати документну інформацію в компактному вигляді, оперативно й широко її поширювати. Так, фахівці Британської бібліотеки стверджують, що до 2020 р. 90 % усієї нової літератури буде виходити тільки в цифровій формі [29].

Для вітчизняної бібліотечної діяльності, крім урахування даної без сумніву достовірної тенденції, інтернет-технології мають особливе значення ще й у зв'язку зі стійкою, традиційною проблемою фінансування, необхідного для комплектування бібліотечних фондів. І тому Інтернет у дедалі більшій мірі стає джерелом бібліотечного комплектування. У зв'язку з цим постає не лише теоретична, а й практична необхідність вирішення технологічних питань, пов'язаних із залученням до бібліотечних фондів електронної інформації.

Як показує досвід, дуже важливим етапом технологічного циклу формування зібрання електронних ресурсів у бібліотеці є процес дослідження інформаційних потреб користувачів та механізмів ринку електронних документів. Організуючи зібрання електронних документів, необхідно враховувати їх специфічні характеристики (технічне, програмне, лінгвістичне забезпечення).

Попри певні специфічні особливості, комплектування та облік електронних ресурсів практично мало відрізняється від комплектування й обліку друкованих документів, оскільки регламентується наявним законодавством. При цьому маються на увазі видання, що випускаються за цільовими програмами, придбання документів за готівковий і безготівковий рахунки, документообмін, отримання в дарунок, депонування та інше безкоштовне одержання документів. Легітимну основу формування електронних фондів бібліотек певною мірою забезпечує Закон України «Про обов'язковий примірник документів». Згідно з ним бібліотеки повинні забезпечуватися обов'язковим примірником нових аудіовізуальних (кіно-, відео-, фото-, фонодокументи), текстових, нотних, картографічних, образотворчих творів, а також електронних видань. Наявність у переліку електронних видань дає змогу законодавчо виправдати поповнення бібліотечних зібрань творами в електронній формі. Крім того, бібліотеки, що отримали обов'язкові примірники документів, зобов'язані надавати їх юридичним або фізичним особам у тимчасове користування, тобто виконувати функції бібліотечного обслуговування (зокрема, надавати доступ через Інтернет).

Іншим чином здійснюється робота з мережевими електронними ресурсами. Крім змістовних критеріїв, під час відбору електронних ресурсів необхідно брати до уваги відповідність системних вимог електронних ресурсів можливостям комп'ютерного парку бібліотеки [30].

Передумовою для організації комплектування зібрань електронних інформаційних ресурсів бібліотек мають стати такі дії:

- розроблення нормативного забезпечення для передачі до наукових бібліотек комп'ютерної інформації установ і організацій, що мають відповідні авторські права;
- розроблення типових договорів про інформаційну співпрацю між авторами (фізичними особами) і бібліотеками з делегуванням останнім на певних умовах прав на використання електронних документів;
- визначення єдиних вимог до представлення на комп'ютерних носіях суспільно значущої інформації для її подальшого включення до зібрань електронних інформаційних ресурсів.

Також варто наголосити, що наявні в бібліотеках електронні каталоги та бази даних не можна вважати документними інформаційними ресурсами доти, доки вони не будуть зафіксовані на електронних носіях довготривалого зберігання, передані до загальних бібліотечних фондів з реєстрацією в книзі сумарного обліку документів і відображені в довідково-пошуковому апараті. При обробці ж електронних одиниць зберігання зібрання електронних інформаційних ресурсів потрібне дотримання міжнародних правил бібліографічного опису, оскільки їх ігнорування унеможлиблює доступ до відповідних ресурсів у глобальних комп'ютерних мережах.

Узагалі, якісні зміни в галузі розвитку сучасних інформаційних технологій й засо-

бів передачі даних привели до необхідності пошуку нових підходів щодо вирішення проблем створення сховищ інформаційних ресурсів, їх організації, методів і засобів доступу до них користувачів. Замість традиційного інформаційного обслуговування на паперових носіях, розвиваються технології, у тому числі дистантні, забезпечення користувачів електронними інформаційними ресурсами.

Початком комплектування наукового електронного ресурсу Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського можна вважати той час, коли розпочалася налагоджена інформаційна взаємодія НБУВ з науковими видавництвами та видавничими установами країни (кінець 1999 р.). Мережеве отримання рефератів і електронних версій наукових публікацій (статей з наукових журналів і збірок) від перших учасників співпраці спричинило необхідність розробити комплекс технологічних операцій комплектування. Для отримання та обліку надходжень електронної наукової періодики були розроблені такі технологічні етапи:

- робота з постачальниками: запрошення до інформаційної взаємодії, узгодження умов, режиму та способів постачання, роз'яснення вимог до інформації, що розміщується в інформаційних ресурсах електронної бібліотеки;
- отримання за допомогою електронних інформаційних технологій та реєстрація надходжень (фіксуються дата надходження, постачальник, вихідні дані періодичного або продовжуваного видання, кількість публікацій);
- первинна обробка та технологічний розподіл масивів електронної інформації: підготовка метаданих для подальшого опрацювання, підготовка електронних текстів для розміщення у фонді електронних документів;
- облік розміщених у файловому сховищі електронних документів [31].

Технологія комплектування електронних ресурсів відповідає практиці бібліотечно-го комплектування, але має певні особливості, що зумовлені специфікою електронних документів і відображаються в таких положеннях:

- інформаційна взаємодія здійснюється на підставі угод як з авторами публікацій, так і з науковими видавництвами та видавничими установами (науково-дослідними інститутами, навчальними закладами або їх підрозділами);
- технологія опрацювання надходжень масивів електронної інформації здійснюється за спеціально розробленим технологічним циклом формування електронних інформаційних ресурсів, який інтегровано в бібліотечну технологію опрацювання вхідного потоку;
- одиницею комплектування фонду електронних документів вважається окремий електронний документ, який є одиницею бібліографічного опису та статистичного обліку, вона може вміщувати будь-яку множину файлів, для яких здійснюється облік кількості файлів (обсяг ресурсу) та обсягу (фіксується розмір ресурсу в мегабайтах).

Однією з проблем технології комплектування зібрання електронних інформаційних

ресурсів є брак нормативно-методичного забезпечення. На сьогодні нормативними актами, що стосуються комплектування бібліотек електронними документами, є: Закон України «Про авторське право та суміжні права», Постанова КМ «Про порядок доставляння обов'язкових примірників документів», Положення ВАК «Про електронні фахові видання». Внутрішніми документами НБУВ є «Шлях документів у процесі бібліотечного опрацювання в НБУВ» і положення, що регламентують діяльність з формування Загальнодержавної реферативної бази даних та Наукової електронної бібліотеки (у тому числі вимоги до подання рефератів та повних текстів до електронної бібліотеки, Типова угода про інформаційну співпрацю) [31].

У Законі України «Про Концепцію Національної програми інформатизації» проголошено, що одним із головних пріоритетів держави в підвищенні рівня інформатизації всього суспільства є формування комп'ютерної мережі науки та культури; формування системи інформаційних ресурсів та забезпечення їх доступності. НБУВ на практиці застосовує автоматизовані технології як у формуванні своїх інформаційних ресурсів, накопиченні зовнішніх електронних ресурсів, так і в забезпеченні доступу до них.

Формування зібрання електронних інформаційних ресурсів Інтернету та обслуговування ними читачів – нові форми інформаційної діяльності НБУВ у сучасних умовах. В основу технологічної схеми формування зовнішніх повнотекстових мережевих ресурсів покладено принцип накопичення комп'ютерних версій першоджерел, які встановлюються на файловому сервері. При цьому електронні версії документів упорядковуються за видовою (книги, статті тощо), тематичною (природничі, гуманітарні науки та ін.), хронологічною (рік видання або час створення інформаційного ресурсу, що не має друкованого аналога) та іншими ознаками.

Узагалі, у НБУВ сформований багатотисячний фонд електронних інформаційних документів з різних галузей знань, який використовується читачами в локальному режимі. На бібліотечному сайті НБУВ (www.nbuv.gov.ua) серед інших електронних інформаційних ресурсів представлені документи з таких тематичних добірок, як «Довідкові матеріали», «Наукова література», «Наукові журнали», «Навчальна література» тощо, які містять енциклопедії, словники, довідники та інші матеріали, широкий спектр монографій, підручників з майже всіх тематичних розділів наукових знань. Проведений моніторинг використання читачами електронних інформаційних ресурсів, зокрема, за березень – серпень 2011 р. демонструє надзвичайну популярність довідників та підручників з комп'ютерних технологій, макроекономіки й менеджменту, ринкової економіки.

Повнотекстове зібрання інформаційних ресурсів українського сегмента Інтернету та актуальних для держави зарубіжних мережевих матеріалів формується в новому підрозділі НБУВ – відділі формування й обліку електронних інформаційних ресурсів (ВФЕІР) – за пріоритетними напрямками науки, освіти, культури, юриспруденції, еко-

номіки, виробництва, керування тощо. Електронні матеріали, серед яких наукові видання, монографії, довідники, енциклопедії, словники, підручники, методичні посібники, збірки праць і так далі, розкривають природничий, науково-технічний, соціогуманітарний та інші аспекти розвитку суспільства. Зібрання тематично упорядковано за основними розділами знань. Є можливість пошуку за ключовими словами, автором, назвою, роком видання.

Тематика повнотекстових мережевих ресурсів охоплює широкий спектр галузей знань: комп'ютерні та інформаційні технології, фізико-математичні науки, хімічні науки, науки про Землю тощо. Значна кількість електронних матеріалів з юриспруденції, економіки, медицини, мовознавства, філософії, психології, історії на сьогодні вже накопичена й успішно використовується користувачами. До їхньої уваги довідкова література: словники, енциклопедії, довідники.

Поповнення зібрання мережевих документів новими матеріалами відбувається, поперше, за рахунок відбору безкоштовних інформаційних ресурсів мережі Інтернет, що наявні у вільному доступі. Другий шлях поповнення бази електронних інформаційних документів – співпраця з видавництвами, редакціями, науковими установами з метою отримання електронних аналогів видань.

Важливим на 2009 р. для НБУВ було питання вибору професійного програмного забезпечення для бібліотеки в цілому. Було прийнято рішення на користь автоматизованої бібліотечної та інформаційної системи «ІРБІС» (виробництво ДПНТБ Росії). Роботу з програмним середовищем «ІРБІС-64» у НБУВ підтримує відділ програмно-технологічного забезпечення комп'ютерних мереж. Відділом було розроблено та впроваджено технологію опрацювання електронних інформаційних ресурсів, за якою електронний фонд опрацьовується за бібліотечними принципами та проходить усі основні стадії бібліотечної технології: комплектування, обробка, систематизація, обслуговування. Опрацювання цифрового фонду НБУВ насамперед пов'язано зі створенням бібліографічного опису електронного ресурсу. За формат опису був прийнятий стислий бібліографічний опис (компромісне рішення між стандартним бібліографічним описом та формальними метаданими), який базується на основних полях UNIMARC-формату, основними елементами якого є: автор(и), назва, вихідні відомості (місце видання, видавництво, рік видання), обсяг, країна видання, мова видання, серія, переклад назви, ключові слова, тип ресурсу (довідник, енциклопедія, підручник, збірник праць, публікація, фотоматеріал, доповідь тощо), розділ знань, персоналія, анотація, відомості про повний текст, джерело інформації, статус доступу до ресурсу.

Рішення про опрацювання електронних ресурсів на загальнобібліотечних засадах дало змогу включити електронні документи до традиційного «Шляху документів НБУВ». Так, для каталогізованих електронних документів на початковому етапі вказується лише розділ знань, після чого вони проходять аналітичне опрацювання спеціалі-

стами відділу систематизації НБУВ. Присвоєння професійного систематичного індексу електронному ресурсу відповідно до класифікаційної схеми рубрикатора наукової бібліотеки створює передумови для включення його до єдиної системи тематичного пошуку. Користувач такого ресурсу отримує можливість здійснювати тематичні добірки електронних інформаційних джерел.

На етапі обслуговування сформована електронна бібліотека може представлятися в зручному пошуковому веб-інтерфейсі браузера або в модулі «Читач» з авторизованим доступом до ресурсів обмеженого користування. Електронні інформаційні ресурси позначені статусом «онлайн» можуть бути доступні для скачування віддаленим користувачам, зі статусом «локальний» – тільки для перегляду в читальних залах НБУВ. Електронна бібліотека надає користувачам усі необхідні навігаційні та пошукові інструменти: пошук за автором, назвою, ключовими словами, роком видання та гіпертекстову навігацію за категоріями (розділами знань), типом ресурсів.

Розроблені та впроваджені ВПТЗКМ технологічні засади стануть у перспективі основою для опрацювання потоку надходжень електронної інформації в бібліотеку за об'єктивних умов скорочення видання друкованої продукції. Професійно опрацьовані, тематично впорядковані, наділені метаданими та необхідними пошуковими атрибутами інформаційні ресурси можна буде інтегрувати в загальносвітові наукові інформаційні сервіси. Для НБУВ у першу чергу це можуть бути завдання формування електронного архіву наукової продукції Національної академії наук України (періодичних видань, збірників наукових праць, авторефератів, дисертацій, монографій), що буде сприяти включенню наукового доробку вчених і дослідників України до світового та європейського інформаційного простору.

На сьогодні співробітниками ВФЕІР опрацьовано 10 тис. повнотекстових мережевих документів (обсяг понад 100 ГБ), які пройшли успішне тестування на сайті НБУВ (www.irbis-nbuv.gov.ua) з березня по серпень 2011 р. і користуються попитом читачів. Так, за квітень – травень 2011 р. кількість читачів, що звернулися до зібрання електронних інформаційних ресурсів, перевищила 24 тис.

Серед раритетів, представлених у зібранні електронних інформаційних ресурсів, варто назвати «Исторический словарь российских государей, царей, императоров и императриц» І. Нехачихіна (М., 1795 р.); «Толковый словарь живого великорусского языка» В. І. Даля (1863–1866 рр.); працю Г. Нідерле «Грамматика греческого языка, обработанная для русскихъ гимназій» (М., 1879 р.); «Родословный сборник русских дворянских фамилий» В. В. Руммеля, В. В. Голубцова (СПб., 1886–1887 рр.); «Энциклопедический словарь» (у 86-ти томах) Ф. А. Брокгауза, І. А. Єфрона (СПб., 1890–1907 рр.), що побачив світ в акціонерному видавничому товаристві «Ф. А. Брокгауз – І. А. Єфрон» (82 основні й чотири додаткові томи, у склад редакції яких входило багато визначних учених і філософів того часу: Д. І. Менделєєв, В. С. Соловйов, С. О. Вен-

геров, О. М. Бекетов та ін.); «Настольный энциклопедический словарь» (у восьми томах), виданий товариством «А. Гранатъ и Ко» (М., 1892 р.).

Привертає увагу фахівців колекція електронних видань юридичного спрямування: нормативно-правові акти, підручники для студентів юридичних ВНЗ, словники, довідники, енциклопедії, а також видання XIX – початку XX ст. [«Сводъ законовъ Россійской Империи» в п'яти книгах, у 16-ти томах (СПб., 1857–1913 pp.); «Система русскаго гражданскаго права» в шести томах К. Н. Анненкова (СПб., 1895–1905 pp.); «Русское государственное право» у двох томах Н. М. Коркунова (СПб., 1909 р.); «Очеркъ государственного права (конституционное право)» А. І. Єлістратова (М., 1915 р.) та ін.].

Цікавим є зібрання електронних книжок з шахів (серії «Теория дебютов», «Библиотека шахматиста», «Выдающиеся шахматисты мира», «Пешечные структуры», «Шахматный университет», «Шахматное искусство»). Широко представлені матеріали з кулінарії. Привертають до себе увагу прекрасно оформлені електронні книжки, що належать до серій «Повар и поваренок», «Кулинария от А до Я», «Академія кулінарії».

Запропоновані повнотекстові мережеві інформаційні матеріали користуються попитом у студентів, науковців, галузевих спеціалістів. За статистичними даними, найбільшу популярність серед читачів набули електронні документи з інформаційних технологій, ресурси економічного, юридичного, філософського спрямування.

Узагалі, мережеві інформаційні ресурси стають вагомою складовою фонду сучасної бібліотеки, що потребує активізації її інформаційно-комунікаційної діяльності та необхідності адаптації до вимог електронного середовища процесів бібліотечної технології. Ці питання вимагають вирішення завдань, зокрема, термінологічного визначення мережевих ресурсів як відносно нового виду об'єктів каталогізації й особливостей методики складання бібліографічного опису, а також узгодження бібліографічних форматів для забезпечення сумісності мережевих і традиційних інформаційних ресурсів. Необхідно також розвивати підходи до класифікації електронних ресурсів з позицій бібліотечної технології. Насамперед диференціювати їх розподіл на «локальні» й «мережеві»: перші – це наявні у фондах бібліотек електронні ресурси на компакт-дисках або інших видах носіїв; другі – інтернет-ресурси. У межах цього підходу слід виділити як вид інтернет-ресурси або інтернет-публікації, що не вписуються в традиційні класифікації документних ресурсів. Частина з них можна віднести до традиційних видів документів (книга, журнал, препринт тощо). Але багато з них не має аналогів у традиційному книжковому світі. Усвідомлюючи специфіку кожного виду електронних ресурсів, необхідно розробляти науково обґрунтовану класифікацію інтернет-ресурсів для вирішення проблем каталогізації, зберігання, обслуговування користувачів [32].

Варто звернути увагу також і на таку обставину: електронні ресурси в наш час мають невеликий термін стабільного зберігання. Вони можуть зникати, коригуватися,

переміщуватися, змінюватися з часом тощо. Організації, які в законодавчому порядку були б зобов'язані акумулювати й зберігати мережеві ресурси, відсутні. Принципово важливо перед організацією робіт зі створення архіву електронних інформаційних документів визначитися з доцільністю архівації інформаційних ресурсів. Перед формуванням ресурсу електронних документів у НБУВ був проведений цикл досліджень, у процесі яких були визначені та обґрунтовані основні концептуальні положення архівування науково-інформаційних інтернет-ресурсів. У результаті було визначено, що основою архіву повинні стати колекції наукових та суспільно значущих документів складової українського сегмента Інтернету. Було поставлене завдання забезпечити повноту відображення в архіві електронних документів, створених на території держави. Фактично при цьому бібліотека успішно виконує меморіальну функцію відносно державних мережевих публікацій. Відповідною нормативною базою при цьому є законодавчі акти відносно обов'язкового примірника документів.

Архів повинен включати також обрані колекції зарубіжних мережевих науково-інформаційних ресурсів, враховуючи неможливість кумуляції однією бібліотекою всіх світових інформаційних ресурсів. При визначенні тематичного складу зарубіжних мережевих ресурсів, які мають архівуватися, бібліотека виходила з пріоритетних напрямів інноваційної діяльності в Україні, які затверджені на законодавчому рівні.

Практика розвитку діяльності в цьому напрямі дає підставу для таких висновків: технологію архівації документів українського сегмента Інтернету (мережевої україніки) доцільно спрямовувати на досягнення максимальної економії ресурсів та уникнення дублювання під час оброблення документів. Успішному вирішенню цього завдання має сприяти та обставина, що в бібліотечній системі України раціонально поєднується відомча централізація та регіональна кооперація. У межах цієї системи є можливість організації формування відповідних галузевих архівів глобальних комп'ютерних мереж у медичній, науково-технічній, сільськогосподарській, архітектурно-будівельній, історичній та науково-педагогічній бібліотеках. Багатогалузеві бібліотеки провідних вищих навчальних закладів мають можливість зосередитися на архівації колекцій профільних мережевих інформаційних ресурсів, а обласні універсальні наукові бібліотеки – на формуванні зібрань регіональної інформації. За такого розподілу функцій національні бібліотеки матимуть можливість акцентувати увагу на архівації національно значущих інформаційних ресурсів з природничих, технічних і гуманітарних наук, а також на мережевій інформації про Україну та публікаціях українською мовою за межами держави. Природними для них є також координуючі функції та завдання створення зведеного довідково-пошукового апарату національного архіву мережевих інформаційних ресурсів. Цей апарат доцільно реалізувати за схемою, яка передбачає об'єднання метаданих про колекції електронних публікацій з повнотекстовим індексуванням наявних масивів інформації в галузевих і регіональ-

них бібліотеках [33].

Комплектування бібліотек електронними інформаційними ресурсами виявляє і цілий ряд організаційно-правових проблем. Так, архівація документів українського сегменту Інтернету не має належної нормативно-правової основи через невизначеність у міжнародному та національному законодавствах прав бібліотек щодо їх функціонування в електронному середовищі. Широке поширення мережевої інформації з особливою гостротою виокремлює парадокс, пов'язаний з авторським правом, що нерідко суперечить зацікавленості автора в поширенні результатів своєї інтелектуальної праці.

НБУВ прийняті такі концептуальні положення, які були покладені в основу системи архівування науково-інформаційних ресурсів:

1. Архівація мережевої україніки повинна стати логічним розширенням архівної, рукописної та друкованої україніки, що визначено вітчизняними бібліотеко- і бібліографознавцями, та включати таке:

- наукові та суспільно значущі документи українського сегменту глобальних інформаційних мереж;
- зарубіжні наукові ресурси з пріоритетних напрямів інноваційної діяльності в Україні та суспільно значущі зарубіжні публікації стосовно України;
- публікації українською мовою, українців та українських установ у світових інформаційних мережах.

2. В основу технології формування архіву науково-інформаційних ресурсів покладається поєднання принципів корпоративної підготовки його тематичних складових спільними зусиллями провідних інформаційних установ держави з централізованим формуванням інтегрованого довідково-пошукового апарату, який слід реалізувати за схемою, яка передбачає об'єднання деталізованих метаданих про зібрання електронних публікацій з повнотекстовим індексуванням наявних масивів інформації.

У складі національного архіву слід передбачити централізоване формування сховища даних про електронний документний простір України. Довідково-пошуковий апарат, який його розкриває, має розглядатися як один з елементів національної бібліографії [34].

Збільшення обсягів надходжень електронної інформації до бібліотек і неминучість подальшого розвитку електронних ресурсів зумовлюють актуальність розробки нового напрямку сучасного бібліотекознавства, який пов'язаний з розробкою наукових засад, нормативно-методичного та організаційно-технологічного забезпечення процесу комплектування електронних бібліотечних ресурсів.

Більшість введених до бібліотечного фонду документів є результатом інтелектуальної діяльності певної особи чи творчого колективу і може розглядатися як об'єкт авторського права. І це, об'єктивно, накладає відповідні обмеження на формування і використання електронних інформаційних ресурсів. Відсутність у законодавстві

України чіткого визначення прав суб'єктів документальних комунікацій щодо зберігання й надання користувачам електронних версій друкованих видань у онлайн-режимі зумовлює незручності як для користувачів, так і для бібліотечних працівників. Законом про авторське право дозволяється сканування друкованих видань і репродукування їх в архівних цілях, проте можливість операцій обмежена. Тому нині бібліотекам необхідно отримувати від авторів ліцензію на зберігання, необмежений перегляд, завантаження й друкування матеріалів.

Офіційна позиція Міжнародної федерації бібліотечних асоціацій та організацій (ІФЛА) з цього питання полягає в тому, що виготовлення електронних копій матеріалів, захищених авторським правом, у згаданих цілях не слід вважати порушенням авторських прав.

Ще на 62-й Генеральній конференції ІФЛА (Пекін, 25–31 серпня 1996 р.) було прийнято заяву [35], у якій зазначено, що членам суспільства мають бути надані такі можливості:

- читати, прослуховувати чи переглядати приватним чином, у бібліотеці чи в режимі віддаленого доступу наявні у вільній торгівлі матеріали, використання яких захищено авторським правом;
- знайомитися в режимі перегляду із загальнодоступними матеріалами, захищеними авторським правом;
- для приватного користування чи з освітньою метою самостійно чи за допомогою бібліотекарів копіювати в розумних межах електронні документи, захищені авторським правом.

У заяві зазначається також, що виготовлення бібліотеками електронних копій матеріалів для системи електронної доставки документів не слід вважати порушенням авторських прав. Особливо потрібно наголосити на тому, що ІФЛА вважає необхідним законодавче закріплення за бібліотеками та архівами можливості переводу в машиночитану форму захищених авторським правом текстів і зображень з метою забезпечення їх збереження й консервації. Потрібне також законодавче закріплення практики надання обов'язкового примірника електронних документів. Також у заяві говориться, що ІФЛА вважає за необхідне для забезпечення вільного обміну інформацією прийняти міжнародні угоди, що регулювали б передачу інтелектуальної власності через національні кордони. Подібні угоди мають сприяти досягненню рівноваги між здійсненням технічного контролю й забезпеченням доступності інформації для легітимних користувачів. Однак офіційна позиція ІФЛА, що є авторитетною міжнародною організацією, поки що не знайшла законодавчої підтримки в національних нормативних актах [35].

Так, у Законі України «Про обов'язковий примірник документів» передача бібліотекам з видавництва комп'ютерних версій друкованих видань для формування на їх ос-

нові національних депозитаріїв не передбачається. Вирішення правових проблем формування в Україні сукупного фонду електронних інформаційних ресурсів може бути досягнуте лише за умови доповнення цього Закону статтями, що передбачали б поширення його дії й на комп'ютерні версії документів. Відсутність у чинних нормативних актах права бібліотек та інформаційних центрів на отримання й архівне зберігання комп'ютерних версій публікацій також може бути компенсована шляхом прийняття НАН та галузевими академіями наук постанов про обов'язкову передачу відповідним центральним бібліотекам та інформаційним центрам електронних документів.

Одним з підходів до вирішення питання авторського права може стати практика укладання типових договорів про інформаційне співробітництво між авторами (фізичними особами) і бібліотеками, у яких кожна зі сторін братиме на себе певні зобов'язання. Бібліотека в рамках такого договору здійснюватиме обробку, постійне зберігання та пропаганду електронного документа. При цьому книгозбірня, за бажанням автора, може надавати його працю користувачам на некомерційних засадах або виступати посередником при комерційному використанні. Цей підхід особливо актуальний для України, де за наявності значного інтелектуального потенціалу науково-видавнича діяльність не підтримується на належному рівні [36]. Вирішенням проблеми авторського права могло б стати внесення до Закону України «Про обов'язковий примірник документів» доповнення про передачу видавництвами цифрових копій творів друку для депозитарного зберігання визначеному колу книгозбірень, серед яких обов'язково має бути НБУВ. Крім того, бібліотеки мають вести роз'яснювальну роботу у сфері авторського права та інтелектуальної власності. Так, Британська бібліотека організувала спеціальний бізнес-центр з означених проблем, щоб допомогти своїм читачам.

Електронні ресурси, доповнюючи традиційні форми зберігання інформаційних ресурсів, стають дедалі ефективнішим засобом наукової комунікації, сприяють реалізації як індивідуального творчого потенціалу, так і наукової колективної співпраці, надають можливість швидко здійснювати обмін ідеями, знайомитися з результатами наукових досліджень колег із різних країн світу. З їх використанням налагоджується можливість широкомасштабного сервісу для теоретично безмежної кількості користувачів. За умов активного використання Інтернету як комунікаційного середовища інформаційні матеріали в цифрових форматах набувають підвищеного попиту з боку користувачів. У свою чергу, це потребує якісного вдосконалення системи бібліотечно-інформаційного обслуговування, яка базуватиметься саме на електронних інформаційних ресурсах.

У наш час популярність електронних видань невпинно зростає, що приводить до істотного збільшення частки електронних ресурсів у загальному інформаційному просторі, до значного посилення їх впливу на усі сфери суспільства [37, 38]. ГОСТ 7.83-2001 визначає такі види електронних видань:

– за цільовим призначенням – офіційне, наукове, науково-популярне, виробничо-практичне (зокрема, нормативне), навчальне, масово-політичне, довідкове, видання для дозвілля, рекламне, художнє;

– за періодичністю – неперіодичне (виходить одноразово), серіальне (виходить за невстановленою тривалістю), періодичне (виходить через певні інтервали часу), видання, що продовжується (у міру накопичення матеріалу);

– також електронне видання, що оновлюється (кожний наступний випуск містить актуальну інформацію попереднього випуску, але повністю замінює вміст);

– за структурою – однотомне, багатотомне, електронна серія (вміщує сукупність однотипних томів).

ГОСТ 7.83-2001 на електронні видання підготовлений Держстандартом Росії та затверджений як міждержавний стандарт між сімома країнами СНД, куди входить й Україна. У ньому визначені важливі терміни та характеризуються електронні видання. Наприклад, електронний документ визначається як документ на інформаційному носії, для використання якого необхідні засоби обчислювальної техніки, а електронне видання – як електронний документ (група електронних документів), що пройшов редакційно-видавничу обробку, призначений для розповсюдження в незмінному вигляді та має вихідні дані. У наведених нормативних актах електронні видання згадуються поряд з іншими видами видань. Але існуюче нормативне регулювання стосується більшою мірою електронних видань на компакт-дисках. Періодичні та продовжувані видання, які вже існують у мережі в онлайн-режимі, теж мають бути об'єктом комплектування електронних фондів. У зв'язку з цим сьогодні відчувається необхідність удосконалення нормативів і розробки методик комплектування електронними ресурсами бібліотек з урахуванням специфіки мережевого доступу. До того ж потрібно враховувати наявність об'єктів комплектування інформаційних баз даних, телекомунікаційного й програмного забезпечення, електронних бібліотек, періодичних електронних видань тощо.

Якщо ж говорити в цілому, то на сьогодні вже чітко проглядається система активного використання електронних інформаційних ресурсів в інтересах масового користувача. Організація акумуляції цих ресурсів набуває глобальних масштабів. Як відомо, у квітні 2009 р. відкрилася Всесвітня цифрова бібліотека (www.wdl.org), де можна прочитати мільйони книжок. Архів, на створення якого пішло чотири роки, вміщує зібрання бібліотек багатьох країн світу – оцифровані рідкісні книги, рукописи, мапи, музичні партитури, фільми, фотографії, креслення тощо. Всесвітня цифрова бібліотека надає дистантний доступ до скарбів світового культурного надбання на одному сайті. Навігація здійснюється арабською, китайською, англійською, французькою, португальською, іспанською та російською мовами. Безпосередньо ж документи представлені значно більшою кількістю мов. Доступ до таких інтернет-бібліотек є безкоштовним, а на її «полицях» є значний

спадок світової культури: від книжок до музичних записів та архітектурних креслень. Документи розділені за хронологічною та географічною ознаками. Крім того, документи можна шукати за темою й типом.

Схожий проект, Europeana (www.europeana.eu), у якому представлені архіви європейських бібліотек та музеїв, успішно працює з листопада 2008 р. У проекті беруть участь усі країни ЄС. Найбагатші зібрання надали Франція, Нідерланди, Великобританія.

В Україні також буде створено єдину електронну бібліотеку, доступ до якої отримає кожний. Відповідальними за реалізацію цього проекту призначені Міністерство культури і туризму та Національна академія наук України, а також центральні органи виконавчої влади. В електронну форму будуть переведені документи, що зберігаються в Державному бібліотечному, Національному архівному і Музейному фондах, фонді Державного архіву друку наукової установи «Книжкова палата України ім. І. Федорова» та інших бібліотечних, архівних і музейних фондах. Це мільйони томів і мільярди сторінок. Усього планується перевести в електронну форму 300 млн томів – це 30 млн ГБ інформації. Зберігатися вона буде на спеціальних сапфірових носіях української розробки, і на один такий носій можна записати до 30 ГБ, причому ця інформація може зберігатися сотні років. До списку з 1,3 млн томів, що будуть першочергово оцифровані, увійдуть раритетні книжки (в основному, гуманітарної сфери), а також старі газети, яких залишилося мало. Але потім практично будь-яку потрібну інформацію можна буде безкоштовно отримати, не виходячи з дому, на веб-порталі «Бібліотека-XXI». Звичайно, бібліотеки змінюються швидко й електронні інформаційні ресурси займають у них домінуюче місце. Це неминуче приводить до змін у бібліотечній роботі, бо електронні форми об'єднують процеси бібліотечної роботи – комплектування, оброблення, зберігання й обслуговування – в один, ставлячи перед бібліотекарем нові завдання, серед яких уміння орієнтуватися та керувати інформаційними потоками, створити можливості для користувачів оперативного отримувати необхідну інформацію з будь-якої точки земної кулі. Але за умови активного впровадження новітніх інформаційних технологій у практику роботи бібліотек у жодному разі не повинна застосовуватися практика повної заміни друкованих видань електронними аналогами. Сьогодні є очевидним, що електронне й друковане середовища мають різні цільові орієнтації. Бібліотека ж має можливість об'єднати і те, і друге, хоча електронні ресурси дають їй змогу не тільки виконувати функції зберігання, але й і орієнтувати читачів в інформаційному середовищі, надавати допомогу в пошуку необхідних знань. Але лише з поєднанням традиційної бібліотечної практики та інноваційних технологій інформаційного обслуговування всіх категорій сучасних користувачів працівники бібліотеки зможуть задовольнити запити суспільства в повному, оперативному та достовірному отриманні інформації.

Список використаних джерел

1. *Murray J. R.* The Managerial and Cultural Issues of DMBS // *DataBase Mmanagement*. – 1999. – 1 (8). – P. 32–33.
2. *Андреев В. А.* Электронные библиотеки: опыт создания за рубежом / В. А. Андреев // *Науч. и техн. б-ки*. – 1998. – № 2. – С. 8–11.
3. *Воройский Ф. С.* Основы проектирования автоматизированных библиотечно-информационных систем / Ф. С. Воройский. – М. : ГПНТБ России, 2002. – 389 с.
4. IEEE Standard (Institute of Electrical and Electronics Engineers Standard) [Electronic resource]. – Mode of access: <http://standards.ieee.org>. – Title from the screen.
5. *Шрейдер Ю. А.* Интеллектуальные системы и информатика / Ю. А. Шрейдер // *Интеллект, человек и компьютер*. – Новосибирск, 1994. – С. 72–90.
6. *Стрішенець Н.* Каталог у епоху Google та Amazon / Н. Стрішенець // *Бібл. вісн*. – 2010. – № 3. – С. 16–27.
7. Российский центр корпоративной каталогизации : веб-сайт [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.rckk.ru>. – Загл. с экрана.
8. *Воройский Ф. С.* Организация и технология переработки карточных каталогов в машиночитаемую форму для создания электронных каталогов / Ф. С. Воройский // *Библиотеки и ассоц. в меняющемся мире: новые технологии и новые формы сотрудничества : материалы конф. (Судак, АР Крым, Украина, 6–14 июня 1998 г.) : 5-я юбил. Междунар. конф. «Крым-98»*. – М., 1998. – Т. 1. – С. 135–143.
9. *Воройский Ф. С.* Корпоративные автоматизированные библиотечно-информационные системы – классификация и принципы построения [Электронный ресурс] / Ф. С. Воройский, Я. Л. Шрайберг // *Электрон. б-ки: рос. науч. электрон. журн.* – 2002. – Вып. 5. – Режим доступа : <http://www.elbib.ru/index.phtml?page=elbib/rus/journal/2002/part5/SV>. – Загл. с экрана.
10. OCLC (Online Computer Library Center, Inc.) – Онлайновий комп'ютерний бібліотечний центр. Інформаційний сервіс бібліотек та науково-дослідна організація, що займається розширенням доступу до бібліотечної інформації у світі та зниженням інформаційних витрат. Понад 112 країн світу використовує сервіси OCLC для пошуку, придбання, каталогізації, замовлення й зберігання бібліотечних матеріалів. Головний офіс в Дубліні (Огайо, США).
11. A global catalog (OCLC – WorldCat) [Electronic resource] // OCLC (Online Computer Library Center, Inc.). – Mode of access: <http://www.oclc.org/worldcat/catalog/default.htm>. – Title from the screen.
12. Вікі (англ. wiki) – веб-сайт, структуру і зміст якого користувачі можуть самостійно змінювати за допомогою інструментів, що надаються самим сайтом. Найвідомі-

ший вікі-сайт – Вікіпедія (<http://www.wikipedia.org>).

13. Google (<http://www.google.com>) – лідер пошукових машин Інтернету, обробляє понад 40 млрд запитів на місяць та індексує понад 8 млрд веб-сторінок, займає понад 60 % світового ринку. Пошуковою системою Google володіє корпорація Google Inc. Google може знаходити інформацію на 191 мові (с 15 жовтня 2009 р.).

14. ІРБІС (рос. ИРБИС – интегрированная развивающаяся библиотечно-информационная система) – система автоматизації бібліотек (САБ), що відповідає всім міжнародним вимогам, які пред’являються до сучасних автоматизованих бібліотечних систем. Розроблена Державною публічною науково-технічною бібліотекою Росії – ДПНТБ Росії (рос. Государственная публичная научно-техническая библиотека России), офіційно розповсюджується Асоціацією користувачів та розробників електронних бібліотек і нових інформаційних технологій (рос. Ассоциация пользователей и разработчиков электронных библиотек и новых информационных технологий – ЭБНИТ) (<http://www.elnit.org>).

15. Соколинский К. Е. Новые подходы к каталогизации заимствованием в ИРБИС-корпорации / К. Е. Соколинский // Науч. и техн. б-ки. – 2010. – № 1. – С. 96–102.

16. Z39.50 – клієнт-серверний протокол для пошуку та отримання інформації з віддалених комп’ютерних баз даних. Він описується ANSI/NISO стандартом Z39.50, а також ISO-стандартом 23 950. Основна агенція, що обслуговує стандарт, – Бібліотека Конгресу США.

17. Primo: Empowering Libraries to Address User Needs [Electronic resource] // Ex Libris Group. – Mode of access: <http://www.exlibrisgroup.com/category/PrimoOverview>. – Title from the screen.

18. Kules B. Using meaningful and stable categories to support exploratory web search: Two formative studies: Technical Report HCIL-2005-31 [Electronic resource] / B. Kules, B. Shneiderman ; University of Maryland. – Mode of access: <http://faculty.cua.edu/kules/kulespublications.htm>. – Title from the screen.

19. Лобузина Е. Возможности системы автоматизации библиотек «ИРБИС64» для организации работы специализированных фондов научных библиотек / Е. В. Лобузина, И. В. Лобузин // Библиотеки нац. акад. наук: проблемы функционирования, тенденции развития : науч.-практ. и теорет. сб. – 2010. – Вып. 85. – С. 120–130.

20. Лобузина К. Електронний каталог НБУВ: проблеми адаптації до умов сучасного інформаційного середовища / К. В. Лобузина, А. Г. Ключок // Бібл. вісн. – 2011. – № 4.

21. Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки : Закон України [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=537-16>. – Назва з екрана.

22. Шлях документів у процесі бібліотечного опрацювання в Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського : інструкція / НАН України, НБУВ. Ч. 1: Шлях

документів, що проходять централізоване опрацювання / уклад. : А. Г. Бровкін (наук. кер.), І. П. Антоненко, Т. І. Арсеєнко, Н. С. Гудименко. – 1999. – 89 с. + 5 схем.

23. Сидиченко Є. І. Створення багатомовного зведеного каталогу для одночасного використання під dos та windows / Є. І. Сидиченко // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. – 2005. – Вип. 14. – С. 204–214.

24. Лобузін К. Бібліотечні класифікації в сучасних інформаційних сервісах : монографія / К. Лобузін ; НАН України, НБУВ. – К. : НБУВ, 2010. – 132 с.

25. Svenonius E. Use of classification in online retrieval // Library Resources & Technical Services. – 1983. – Vol. 27. – № 1. – P. 76–80.

26. GOGLE Analitics : official web site [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.oclc.org/worldcat/catalog/default.htm>. – Title from the screen.

27. Лобузін К. Ілюстрований електронний каталог «Радянський лубок із фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського» / К. В. Лобузін, О. М. Донець // Бібл. вісн. – 2009. – № 1. – С. 16–20.

28. Лобузін К. Створення електронних колекцій книжкових пам'яток у Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського (на прикладі почаївських стародруків) / К. Лобузін, Г. Ковальчук, Н. Заболотна // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. – 2009. – Вип. 24. – С. 145–153.

29. Копанєва В. Бібліотека та мережева інформація / В. Копанєва // Вісн. Кн. палати. – 2007. – № 2. – С. 31–36.

30. Стефанкіна Т. И. Электронные ресурсы в библиотеках [Электронный ресурс] / Т. И. Стефанкіна. – Режим доступа: <http://www.kemrsl.ru/documents/founds/vip3/vip3.7.htm>. – Загл. с экрана.

31. Баркова О. В. Комплектування електронної бібліотеки: досвід НБУВ та проблеми розвитку / О. В. Баркова // Документознавство. Бібліотекознавство. Інформаційна діяльність: Проблеми науки, освіти, практики : зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 17–18 трав. 2005 р.) – К., 2005. – Ч. 1. – С. 137–139.

32. Копанєва В. О. Формати опису мережевих інформаційних ресурсів / В. О. Копанєва // Документознавство. Бібліотекознавство. Інформаційна діяльність: Проблеми науки, освіти, практики : зб. матеріалів VIII Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 17–19 трав. 2011 р.). – К., 2011. – С. 187–189.

33. Копанєва В. Архівування науково-інформаційних ресурсів Інтернет: основні концептуальні положення / В. Копанєва // Бібл. вісн. – 2005. – № 2. – С. 14–19.

34. Копанєва В. А. Архивирование сетевых ресурсов в Национальной библиотеке Украины имени В. И. Вернадского / В. А. Копанєва // Библиотеки нац. акад. наук: проблемы функционирования, тенденции развития : науч.-практ. и теорет. сб. – Вып. 6 : МААН, Совет директоров научн. б-к и информ. центров ; редкол. : А. С. Онищенко (пред.) и др. – К., 2008. – С. 183–191.

35. Офіційна заява ІФЛА щодо питань авторського права в електронному середовищі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://cs.libfl.ru/koi/nzb96_3.html. – Назва з екрана.

36. *Вітенко В. І.* Технологія створення електронної бібліотеки: підходи і перспективи [Електронний ресурс] / В. І. Вітенко. – Режим доступу: <http://www.library.kr.ua>. – Назва з екрана.

37. *Павлуша І. А.* Електронні бібліотеки: питання комплектування й обробки вхідної інформації / І. А. Павлуша // Бібл. вісн. – 1999. – № 5. – С. 14–21.

38. *Антоненко І.* Електронні ресурси як об'єкт каталогізації: історія питання, термінологія, форматне забезпечення / І. Антоненко, О. Баркова // Бібл. вісн. – 2004. – № 2. – С. 11–22.

РОЗДІЛ 4. ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНІ ФОНДИ БІБЛІОТЕК: РОЗВИТОК ДОКУМЕНТАЛЬНИХ ТА ЕЛЕКТРОННИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ РЕСУРСІВ

Загальні підходи до створення електронних ресурсів історико-культурних спеціалізованих фондів бібліотек висвітлені в попередніх розділах. Однак на методологічних засадах та досвіді формування електронних ресурсів історико-культурних фондів слід зупинитися детальніше, у зв'язку з принциповим для розвитку України як незалежної держави національним значенням цих фондів та важливістю їх інформаційного представлення в локальних та міжнародних мережах, набутим досвідом нових інтелектуальних рішень у вирішенні проблеми створення цих ресурсів та організації широкого доступу, що було проблематичним до періоду електронної ери людства.

Оцінюючи методологічні підходи до цього питання, важливо підкреслити, що впровадження інноваційних технологій та поява телекомунікаційних засобів передачі інформації дійсно здійснили докорінні перетворення в соціокультурному середовищі суспільства. Однак, крім позитивних процесів розвитку інформаційного суспільства, проявилися й небезпечні риси його глобалізації, пов'язані з втрачанням суспільством духовної складової, що ідентифікує як особистість, так і соціальні групи та народи, а також розвиває єдиний процес спадкоємності знання. Небезпека маргіналізації проблеми історичної пам'яті людства та його національної ідентифікації вже осмислена як цивілізованими країнами, так і міжнародним співтовариством, які приймають заходи проти перетворення суспільства на техногенне середовище. Збереження пам'яті сьогодні є невід'ємним, політично значущим процесом кожної незалежної держави. Тому важливе значення надається розриву та активному залученню до суспільного обігу історико-культурних документальних ресурсів бібліотеки, що являють національне інтелектуальне та культурне надбання.

Цілком закономірно, що ці питання були поставлені як ЮНЕСКО, так і головними міжнародними неурядовими організаціями, визнаними ЮНЕСКО: Міжнародною радою архівів (ICA), Міжнародною федерацією бібліотечних асоціацій (IFLA) і Міжнародною радою музеїв (ICOM) – для трьох традиційних джерел матеріальної та духовної культур ще в 90-ті роки ХХ ст. Ці організації були покликані розробити спільні підходи щодо збереження культурних цінностей бібліотечних, архівних та музейних фондів як пам'яті людства, формування достовірної інформації про них, гарантувати права на вільний доступ до інформації всім членам суспільства.

Цим завданням слугуватимуть і великі проекти ЮНЕСКО. Ця організація поставила питання про можливості організації та забезпечення демократичного доступу до телекомунікаційних засобів за низькими цінами для «інтелектуальних секторів» суспільства – освіти, науки, культури, засобів інформації, бібліотек та архівів, які відіграють

вирішальну роль у розвитку національних інформаційних інфраструктур та збереженні культурного розмаїття, місцевих звичаїв, вірувань, етичних цінностей в умовах глобалізації світу. ЮНЕСКО створено великі портали архівної, бібліотечної, музейної інформації, де безкоштовно поширюються ресурси та інформаційно-методичні документи, комунікаційно-інформаційний портал, поєднано ряд організацій та установ, які мають у своєму розпорядженні архівні, бібліотечні та музейні ресурси.

Для України ці питання є також актуальними. Значний поштовх у напрямі створення національних бібліотечних книжкових ресурсів національного значення був здійснений унаслідок реалізації державної політики входження України у світовий інформаційний простір. Рядом законів було окреслено завдання формування системи національних інформаційних ресурсів шляхом упровадження галузевих програм та проєктів інформатизації, організації ринку інформаційних продуктів та послуг, створення локальних та загальнодержавних комп'ютерних мереж, інтегрування національного інформаційного масиву у світовий інформаційний простір. Програмні завдання були сформовані, виходячи з довгострокових пріоритетів соціально-економічного, науково-технічного та національно-культурного розвитку держави [1].

Практичне забезпечення реалізації цих завдань, відповідно до вимог закону, конкретизувалося комплексом підзаконних актів. Серед них постанови Верховної Ради та Кабінету Міністрів, що окреслювали коло державних замовників, на яких покладалася реалізація конкретних завдань інформатизації в рамках прийнятих законів, серед яких були й бібліотеки [2].

У контексті перспективних завдань Національної програми інформатизації були поставлені завдання:

- сприяти розвитку наукоємних цифрових технологій щодо розробки та застосування засобів інформатизації вітчизняного виробництва, забезпечення уніфікації галузевих програмних продуктів;

- акумулювати національні інформаційні ресурси – перевести рукописну, архівну, друковану та іншу інформацію в електронну форму і формувати на їх базі електронні бібліотеки, архіви та музеї [3];

- захистити державні інформаційні ресурси в рамках загальної політики інформаційної безпеки із застосуванням кодування інформації та ідентифікації користувачів, де особлива увага повинна приділятися захисту інформаційних ресурсів, віднесених до категорії національного надбання [4];

- створити умови для входження України до глобальних інформаційних мереж [5].

Важлива роль у розробці таких наукових питань належить національним бібліотекам, що існують у структурі НАН України як науково-дослідні інститути та зберігають абсолютну більшість унікальної рукописно-книжкової спадщини України – НБУВ та ЛННБ. Увага Академії наук України до такого ресурсу як частини загаль-

ногуманітарного розвитку знайшла відображення в Постанові президії НАН «Про інформатизацію соціогуманітарних досліджень» від 10.10.1997 р., у якій говориться про формування БД та репрезентацію інформації в Інтернеті. Одночасно зверталася увага академічних інституцій на необхідність інформатизації процесів історичних досліджень, побудови сучасних науково-інформаційних мереж, формування системи національних інформаційних ресурсів у гуманітарній сфері, створення цифрових бібліотек та архівів і електронних копій унікальних документів [6]. Для реалізації цих завдань президією була створена Наукова рада «Інтелектуальні інформаційні технології», діяльність якої спрямовувалася на науково-методичний супровід упровадження інноваційних технологій [7].

Усе це впродовж останніх років сприяло формуванню електронного простору національної культурної спадщини, цивілізованого ринку інформаційних продуктів, створенню їх розгалуженої інфраструктури, збереженню інформаційних ресурсів, включенню їх до системи найважливіших ресурсів держави тощо.

Завдання гармонізувати інформаційні процеси в суспільстві, опрацювати засоби поєднання глобальних процесів з інтересами розвитку особистості та прав людини, національного та культурного розмаїття є актуальними для бібліотек. Цей процес не може відбуватися без національних та наукових бібліотек, що зберігають величезні фонди історико-культурної спадщини, насамперед архівні та рукописні, що акумулюють історичний розвиток народу та творчий здобуток видатних особистостей.

Постановою Кабінету Міністрів України № 1709 від 19 грудня 2001 р. унікальні фонди та колекційні зібрання національних та деяких інших бібліотек віднесено до наукових об'єктів, що становлять національне надбання. Загальний обсяг колекцій, які мають виняткове значення для української культури й науки та не можуть бути відтворені в разі їх втрати або руйнування, становить лише у національних наукових бібліотеках понад 30 млн од. зберігання. У фондах універсальних бібліотек зосереджені рукописи та видання, що не лише відображають національну пам'ять країни, а й є часткою світової культури.

Сприяння ефективному використанню рукописних фондів бібліотек за допомогою новітніх інформаційних ресурсів є сьогодні вимогою часу. На це спрямовані зусилля національних та наукових бібліотек світу, що зберігають такі фонди, під егідою міжнародних організацій створюються інтегровані інформаційні ресурси рукописних книг, стародруків та рідкісних видань, газет, книжкових гравюр та естампів, нотних, картографічних, геральдичних та нумізматичних джерел, архівних документів з історії різних наукових знань та галузей культури, історико-культурних книжкових зібрань.

Водночас перший досвід залучення цього масиву інформації не лише до наукової сфери суспільства, а й до широкого культурного середовища вимагає трудомісткої наукової праці для створення оновленого відповідно до сучасних вимог науково-

довідкового та інформаційно-пошукового апарату, попередньої підготовки науково обґрунтованої та достовірної інформації.

Дедалі актуальнішим стає питання оптимізації формування, державного обліку, наукового описування та використання документальних ресурсів, національно-культурних цінностей, що зберігаються в історико-культурних фондах бібліотек і мають ретроспективний характер (фонди рукописів, стародруків та рідкісних видань, бібліотечних та архівних колекцій, газетні, нотні, образотворчі, картографічні, історична частина архівного примірника друку тощо).

Ці спеціалізовані підрозділи бібліотек мають власний науково-довідковий та пошуковий апарат, що зберігається безпосередньо в цих підрозділах. Більшість з каталогів не входять до складу загального електронного каталогу бібліотек, що пов'язано зі змістовною специфікою технології наукового опису (каталогізації) та характером організації фондів. Це стосується рукописів та стародруків, рідкісних видань, архівних джерел, історичних колекцій. Така ситуація пов'язана з історичною долею вітчизняних бібліотек, які впродовж ХХ ст. відчували на собі усі наслідки соціальних катаклізмів та політичної історії України, зазнавали значних втрат, переміщень, забуття. Найбільш уразливими стали національні історико-культурні фонди, що були визнані неактуальними або потрапили до спецфондів, заборонених або обмежених у доступі [8].

Тому національна книжкова спадщина стала об'єктом ґрунтовного наукового опису та поглибленого дослідження лише з 90-х років ХХ ст. – у результаті паралельності процесів наукового опису, підготовки довідкових масивів інформації, технологічних рішень щодо організації інформації та вибору програмного забезпечення, його пристосування до такого специфічного масиву даних та складних завдань. Проблемою був також вибір програмного забезпечення. Так, у НБУВ було обрано САБ «ІРБІС-64» [9], у ЛННБ – інтегровану бібліотечно-інформаційну систему Alerph [10]. Бібліотеки вирішували й питання вибору форматів каталогізації, що забезпечило б можливість вільного обміну інформацією в міжнародних мережах. Потребувало спеціальних рішень й питання адаптації різних ресурсів в електронному каталозі [11].

Організація електронного ресурсу історико-культурних фондів (сьогодні – ретронверсія) дасть змогу повноцінно репрезентувати духовну спадщину в бібліотечних ресурсах. Однак цей процес вимагає сучасного наукового опису, трудомістких технологій, тому відбувається повільно.

4.1. Рукописні та архівні електронні ресурси бібліотек

Особливе місце в бібліотечній діяльності займають рукописні та архівні колекції наукових бібліотек, які були проголошені частиною Національного архівного фонду України, на них були поширені усі вимоги нормативно-правового та методичного характеру, що регулюються законодавством про бібліотеки, архівів, а частково – і музеїв. Це

дає змогу розробити взаємопов'язаний технологічний комплекс щодо підготовки інформаційного ресурсу до використання в інформаційних системах.

Як науково-дослідні й науково-практичні сегменти бібліотеки рукописні та архівні підрозділи є учасниками загальнотеоретичних розробок та їх практичної реалізації, створення тематичних, фактографічних та оглядово-аналітичних баз даних, а також формування цифрового ресурсу рукописних книг, актових документів, наукової та творчої документальної спадщини, фотодокументів. Вони мають органічно увійти до систем електронних ресурсів бібліотек [12].

Науково-теоретичні дослідження та практичні дії бібліотек, що мають рукописні та архівні фонди, сьогодні спрямовані на організацію ресурсу та вдосконалення науково-інформаційного забезпечення наукового розвитку та суспільних потреб держави із залученням інноваційних технологій. Вони здійснюють:

- формування, облік та організацію рукописного й архівного фондів за стандартизованою технологією, розкриття змісту рукописного та архівного фондів, забезпечення сумісності інформаційних продуктів;
- розробку методик наукового опису та каталогізації рукописних масивів за різними рівнями описування, видами та специфікою, створення різного типу метаданих;
- розробку концептуальних засад формування електронного ресурсу архівної спадщини вчених;
- організацію актуального цифрового ресурсу культурної та наукової спадщини, цифрових колекцій документів та рукописних книг;
- створення фонду страхових копій шляхом оцифрування та забезпечення їх збереження.

Рукописно-книжкова спадщина сьогодні зберігається в національних та великих обласних бібліотеках України, а також великих університетських бібліотеках, де фонди склалися історично. Багато з них уже почали формувати електронні каталоги рукописних книг та стародруків – найціннішого сегменту книжкової спадщини.

Упродовж останніх років ці бібліотеки спрямували дослідження на вивчення походження, історії та змісту унікальних книжкових та рукописних фондів, створення науково-інформаційних ресурсів історико-культурного змісту на базі рукописних і книжкових фондів, що мають загальнонаціональне значення та перебувають під охороною держави як особливо цінні об'єкти культурної спадщини України.

Актуальність досліджень полягає також у необхідності вирішення завдань створення Державного реєстру національного культурного надбання України, розвитку науково-інформаційної діяльності та інформаційної бази для наукових досліджень у соціогуманітарній сфері, залученні нового історико-культурного знання до системи історичних знань, включення української культурної спадщини у світове інформаційне середовище.

Дослідження рукописних фондів, фондів рідкісних і цінних видань та історичних колекцій і формування електронного ресурсу розгортається у декількох напрямках:

- створення інтегрованої інформаційної системи на рукописні фонди особового походження та документальних колекцій **«Рукописний фонд»** (первинний масив апробовано базою даних «Фонд Інституту рукопису НБУВ»);

- база даних колекційних фондів історичних бібліотек та зібрань **«Колекційні фонди НБУВ»**, де репрезентовані унікальні архівні та бібліотечні колекції, що розглянуті як комплексні культурно-історичні явища, вивчені їх місце й роль у формуванні духовності українського суспільства;

- база даних **«Документальні джерела України»**, «Архівна та рукописна україніка»;

- база даних Державного реєстру національного культурного надбання України, зокрема **«Книжкова спадщина України»**, формування документальних науково-інформаційних ресурсів, зокрема через здійснення уніфікованого наукового опису, створення каталогів, довідників, баз даних із застосуванням методів спеціальних історичних дисциплін, а також реєстраційного опису рукописів та стародруків, колекцій та фондів особового походження;

- формування рукописного сегмента ДРНК пов'язано із формуванням бази даних рукописних книг XI–XVIII ст. **«Кодекс»**;

- локальні бази даних наукових бібліотек;

- організація сайтів та порталів – ще однієї з ефективних методик вирішення проблеми доступності інформації, яка забезпечує швидкісний вихід на електронні каталоги й бази даних, зокрема бібліотек.

Специфіка формування рукописно-архівного ресурсу та його представлення в електронних мережах витікає зі стану його сучасного опису, пов'язаного з організацією фондів та науково-довідкового апарату. Якщо бібліографічний опис як уніфікована система передачі інформації про видання розвивається давно, а сьогодні регулюється державними стандартами, то стандартизація архівного опису розвивається лише останнім часом, що пов'язано з історично складеними різними системами опису архівних та рукописних матеріалів у різних країнах та установах.

Характеризуючи сучасний стан рукописних фондів, слід відзначити його різноманітність, що ускладнює опис документів і на уніфікованих принципах, оскільки опис є результатом глибокої аналітичної роботи археографа, який відповідає за структуру та зміст інформації. Ці фонди містять складову колекційних фондів історичних установ (духовних установ, навчальних закладів, видавництва, наукових товариств), а також особових архівних фондів, які відображають увесь спектр напрямів науки, культури, освіти, колекційні документи, що організовані штучно, наприклад фонди рукописних книг, графічних та ілюстративних матеріалів тощо. Класифікація фондів базується не

лише на походженні фондів, а й на принципах цінності та колекційності документів, а також видової ознаки – насамперед колекцій рукописних книг та актових документів. Хронологічно – від IX ст. до сьогодення. Сьогодні розвиваються додаткові форми обліку рукописних книг та документів, що мають увійти до Державного реєстру національного культурного надбання, що є окремим аспектом формування ресурсів загальнодержавного значення.

Різноманітність колекційних фондів бібліотек, їх різноманітний склад, недосконалість забезпечення комплектування та обліку документації, а також завдання НБУВ створити інформаційні ресурси на єдиній програмно-технологічній платформі – усе це викликало необхідність переосмислення і вдосконалення комплектування та обліку, а також створення зручного механізму керування документальним ресурсом рукописних та архівних фондів архівних та бібліотечних установ.

Практика формування та обліку фондів, організація електронних ресурсів у бібліотеках має деякі відмінності та специфічні особливості. В умовах інформатизації бібліотек створення автоматизованих та документально-інформаційних технологій, що поєднували б традиційні форми комплектування й обліку та впроваджували нові методи використання величезної та багатоаспектної інформації, національного культурного надбання, вимагають нових методологічних та методичних рішень, пов'язаних зі встановленими в архівній практиці (до речі, іншими, ніж у бібліотеках) принципами комплектування, організації та використання документальної спадщини.

Ці принципи, у свою чергу, відображають специфіку архівних документів, їх обліку, опису та формування науково-пошукового апарату. Колекційний принцип організації архівних та рукописних фондів, дотримання принципу провінієнції (тобто походження), затвердженого в міжнародній практиці, дещо відрізняється від прийнятого в бібліотечній практиці світу принципу пертиненції, що систематизує фонди за предметно-тематичними ознаками. Це ускладнює підготовку архівних та рукописних ресурсів як на стадії пошуку документів, так і сучасного наукового опису, який включає наукову атрибуцію рукописів та системний опис. Крім того, принципи організації інформації для масового користування потребують особливої уваги з наукової точки зору.

Отже, формування ресурсів документальної історико-культурної спадщини передбачає впровадження висококваліфікованих методів опрацювання фондів і підготовки інформації до формування ресурсу, розробку критеріїв цінності документів та їх наукового опису у вигляді метаданих, розробку стратегії послідовного поповнення цього ресурсу з урахуванням актуальності інформації та її цінності.

Створенню електронних ресурсів передувала значна робота з підготовки наукового опису об'єкта інформатизації, його структури та змісту. Завдання щодо створення національних інформаційних ресурсів було викладено ще в 1991 р. – Програма виявлення, обліку, опису архівних документів, рукописних книг та створення національного

банку інформації по документальних джерелах з історії України [13]. Почалося з опрацювання ідеї та шляхів створення Національної архівної інформаційної системи (НАІС) [14], а також активного обговорення питань об'єкта археографічного та інформаційного опису в системі НАІС, рівнів організації та опису інформації, оскільки архівні та рукописні фонди є багатовидовими за складом документів, фондів, комплексів [15].

В архівній системі почалося створення автоматизованої системи. В основі якої були картки Центрального фондового каталогу [16].

Упродовж 90-х років було створено модельну методику опису архівних та рукописних фондів на базі архівних та рукописних документальних колекцій і за цією методикою видано фундаментальні архівні довідники, що започаткувало довідники нового типу, пристосовані до підготовки електронного ресурсу з поширеним змістом та широкими пошуковими можливостями [17].

Надалі ця система опису була пристосована й до роботи з науковим описом бібліотечних книжкових колекцій і зібрань та створення на цій базі нового інформаційного ресурсу «Колекційні фонди НБУВ», до якого увійдуть як рукописні, так і книжкові колекції (фонд сьогодні поповнюється та відпрацьовується в робочому варіанті, найближчим часом роботу буде завершено) [18].

Міжнародна стандартизація основних принципів опису для перспективи інформаційного обміну архівною інформацією почалася з розробки та затвердження 19–22 вересня 1999 р. Загального Міжнародного стандарту архівного описування ISAD(G), схваленого Комітетом з дескриптивних стандартів (Стокгольм, Швеція) (перекладено в Україні – К., 2001 р.). У 2000 р. за ініціативи Державного комітету архівів України й Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства було здійснено переклад уже доопрацьованого світовою спільнотою стандарту ISAD(G), затвердженого на XIV конгресі МРА (Севілья, вересень 2000 р.), участь в якому брали представники України.

Стандарт гарантував адекватне відображення документної інформації завдяки введенню уніфікованих методів презентації інформацій, які супроводжували документ протягом усього обігу. Це створювало умови для встановлення інтелектуального контролю достовірності, автентичності, інтеграції описів документів з різних сховищ у єдину інформаційну систему.

Також були встановлені уніфікована структура та правила описування документів різного рівня: фонд – підфонд – серія – підсерія – справа – документ. Інформація про документ складалася з 26-ти елементів, які могли варіюватися залежно від рівня описування та вимог національного стандарту. Але обов'язковими елементами були визначені шифр, заголовок, фондоутворювач, крайні дати, обсяг одиниць та рівень описування, п'ять з яких передбачалися для міжнародного обміну. Цей стандарт повністю відповідав

науковим розробкам українських архівістів та рукописників.

Безпосереднім наслідком упровадження стандарту стало створення інформаційної системи Держкомархіву, де й сьогодні ведеться інтенсивна робота по трьох рівнях: перший рівень – верхній, інституційний, представлений електронним довідником «Архівні установи України» – інформаційне ядро веб-сайту; другий – пофондовий рівень становить головний модуль системи – Національний фондовий каталог. Він передбачає створення (силами самих архівів) електронних версій фондових каталогів з подальшою їх інтеграцією в єдину базу з функціями віддаленого доступу; третій – поглиблений рівень представлятиме дані про структурні частини фондів: описи, анотовані реєстри описів фондів. Є ще рівні – поодиночний і подокументний. Сьогодні обговорюється проект галузевого стандарту «Метадані архівного електронного документа. Опис структури та змісту даних» спільно з Українським науково-дослідним інститутом архівної справи та документознавства.

Дещо більш поглиблені підходи характеризують інформаційну систему рукописних фондів НБУВ, яка відрізняється характерним колекційним змістом фондів та комплексністю документального складу кожного окремого фонду.

Упродовж останніх десяти років відбулися ґрунтовні наукові дослідження в галузі науково-методологічної підготовки документальних ресурсів до використання в електронній формі, що супроводжувалося аналізом складу й змісту рукописних фондів, зокрема особових архівних фондів видатних наукових, громадських та культурних діячів України, фондів установ, організацій, товариств, просвітницьких організацій, їх наукове археографічне описування та залучення до використання широким науковим загалом через створення монографічних та науково-довідкових видань.

Рукописні фонди національних та інших великих бібліотек України є специфічним утворенням, що працює в умовах подвійного науково-методичного підпорядкування: він залежить від вимог як бібліотечної, так і архівної справи, оскільки підпорядковані бібліотечному та архівному законодавству. За видами документів вони складаються з рукописних книг, колекційних актових документів, колекцій документальних колекцій історико-культурних установ та особових архівних фондів. Особові архівні фонди рукописних фондів бібліотек складають документальну спадщину видатних особистостей з історії та культури України та є важливою джерелознавчою базою для багатопрофільних досліджень гуманітарного спрямування.

За визначенням сучасної науки, особові архівні фонди – це визначена інформаційна система, що складається з організаційно-упорядкованої сукупності архівних фондів, колекцій, документів, створюваних і використовуваних інформаційних технологій, довідкового апарату, баз даних тощо. Залучення джерел з цих фондів до наукового обігу є кінцевим результатом такої складної роботи, як забезпечення технологічного «шляху рукописного документа (чи особового архівного фонду як сукупності документів)» від

комплектування до читача.

Хоча методичні документи розроблені та були апробовані на рівні опису особових архівних фондів, конкретна робота вимагала системного та багаторівневого підходу, що давало б змогу економити час та ефективно використовувати багатоаспектну інформацію, провести науково-інформаційну реконструкцію спадщини видатних науковців, державних, освітніх, культурних діячів, які стали фондоутворювачами.

Завдання поєднати рівні опису (фонд, група, документ) та функції (комплектування, облік, зберігання та використання документів) було успішно виконано. Подолання перешкод у цьому напрямі стало основним завданням під час створення наукових засад комплексної інформаційної системи «Рукописний фонд», що об'єднала комплектування, облік та використання рукописних та архівних джерел.

Система розроблена в НБУВ працею спільного колективу науковців Інституту рукопису НБУВ (Л. А. Дубровіна, І. С. Корчемна, О. М. Гальченко) та відділу програмно-технологічного забезпечення комп'ютерних мереж НБУВ (К. В. Лобузін). Вона базувалася на загальних принципах та підходах стандарту ISAD, однак з розширеними функціями щодо презентації інформації з урахуванням «шляху архівних документів» та можливостей поглибленої інформації, орієнтованої на користувача. Це принципово нове рішення організації рукописної та архівної інформації з урахуванням відмінної від бібліотек системи організації та обліку фондів з виходом на загальні принципи надання користувачам інформації про склад і зміст рукописних фондів.

Інтегрована база даних «Рукописний фонд» за змістом поліфункціональна та містить архівну, біографічну, історичну та предметну інформацію, ілюстративний матеріал, статистику руху фондів та їх кількісний та якісний склад. Технологічні рішення дають змогу подолати конфлікт різних систем обліку та опису інформації, проводити широку навігацію та отримати виключно змістовну інформацію.

Вона базується на урахуванні не лише сучасних вимог до створення інформаційних ресурсів, а й традицій у системі обліку, основної облікової документації, що склалася, в основу якої покладено паспорт фонду, а також залучається вся система документацій, що дає змогу зафіксувати склад та обсяги, простежити рух рукописних документів, здійснити контроль за станом науково-облікового апарату, а також здійснює функції науково-пошукової системи, що дає можливість зробити ієрархічно структуровану інформацію різного рівня організації – заголовків фондів з історичною довідкою, описів та іншої інформації, що могла б використовуватися в обслуговуванні користувачів.

Колектив, що займався розробкою багатоаспектних питань бази даних «Рукописний фонд» як загальної моделі комплексного опису, одразу орієнтувався на підготовку модельної бази даних, яка може бути поширеною на всю практику рукописної діяльності бібліотек та архівних установ. Її наукові й технологічні рішення є внеском українських бібліотечних та архівних працівників у загальну теорію та практику інформати-

зації архівної та рукописної справи. У зв'язку з цим необхідно зупинитися на цій базі даних детальніше.

БД «Рукописний фонд» є інтегрованою системою, де представлено опис такої одиниці зберігання та обліку Національного архівного фонду України, як рукописна колекція та архівний фонд – багаторівнева та поліфункціональна система документів. Вона відображає групування документів як фондового рівня (особовий, інституційний, родовий, колекційний), так і подокументного – на рівні такого обліково-інформаційного документа, як «архівний опис фонду» з подокументним розписом. За функціями вона дає змогу проконтролювати «рух» документів та їх облік у процесі комплектування, формування та зберігання рукописного фонду, оскільки в основу покладено паспорт фонду. Велика робота була проведена з програмно-технологічного забезпечення підтримки бази даних – вибір оптимального програмного забезпечення та його раціональне пристосування до специфіки різних об'єктів архівної інформації, побудова інформаційної системи відповідно до поставлених завдань, а також постійна підтримка функціонування системи, захист інформації, оновлення та модифікація програмних рішень, що було зроблено в співпраці з відділом програмно-технологічного забезпечення комп'ютерних мереж НБУВ.

Для створення БД було використано САБ «ІРБІС-64». Її характеристики найбільше відповідали вимогам системної багаторівневої бази даних з комплектування, обліку та використання рукописної інформації. САБ «ІРБІС-64» має широкі можливості, на відміну від інших інформаційно-пошукових систем, для її адаптації до умов праці конкретної бібліотеки на основі інструментальних засобів налагодження та профілів користувачів; повністю поєднується з російськими та міжнародними форматами подання бібліографічних даних RUSMARC/UNIMARC/MARC21 на основі засобів двосторонньої конверсії даних; дає змогу створювати і підтримувати одночасно будь-яку кількість БД; пропонує технологію автоматичного формування словників, на основі яких реалізується швидкий пошук щодо будь-яких елементів описування та їх поєднанням; підтримує традиційні «паперові» технології, надаючи можливість для отримання широкого спектра вихідних форм; пропонує засоби для ведення та використання авторитетних файлів, алфавітно-предметних покажчиків класифікаційних схем і тезауруса; на основі автоматизованого формування словників можна реалізувати швидкий пошук за будь-якими елементами записів та їх поєднанням; містить технології, орієнтовані на використання штрих-кодів; містить засоби, що дають змогу широко використовувати ілюстративний матеріал, підтримує багатомовність (полілінгвістичність); пропонує засоби для перекладу інтерфейсів користувачів іншими мовами тощо [19].

БД «Рукописний фонд» складається з набору записів, що охоплюють усі етапи опрацювання фондів та формування інформаційного масиву, який надалі використовується для повноцінного розкриття змісту фонду. На сьогодні створено основу май-

бутньої БД, що складається з трьох основних взаємопов'язаних видів записів:

1. «Фонд» – призначено для реєстрації архівних фондів, прийнятих на постійне зберігання, присвоєння їм номерів у порядку надходження до ІР. Цей запис містить історичну довідку про фонд (рис. 1), що доступна для перегляду дослідникам, та інформацію із паспорта фонду, яка призначена для службового використання та виконує функції керування та обліку, відповідна інформація про історію надходження та опрацювання фонду вводиться відповідальним за облік.

Запис «Фонд» – це зареєстровані дані про фонди, які надійшли до ІР, що розташовані за абеткою (алфавітом) або у порядку зростання їх номерів.

Тут є можливість зберігати фото фондоутворювача (як це видно на рис. 1) та переглядати опис фонду у форматі pdf.

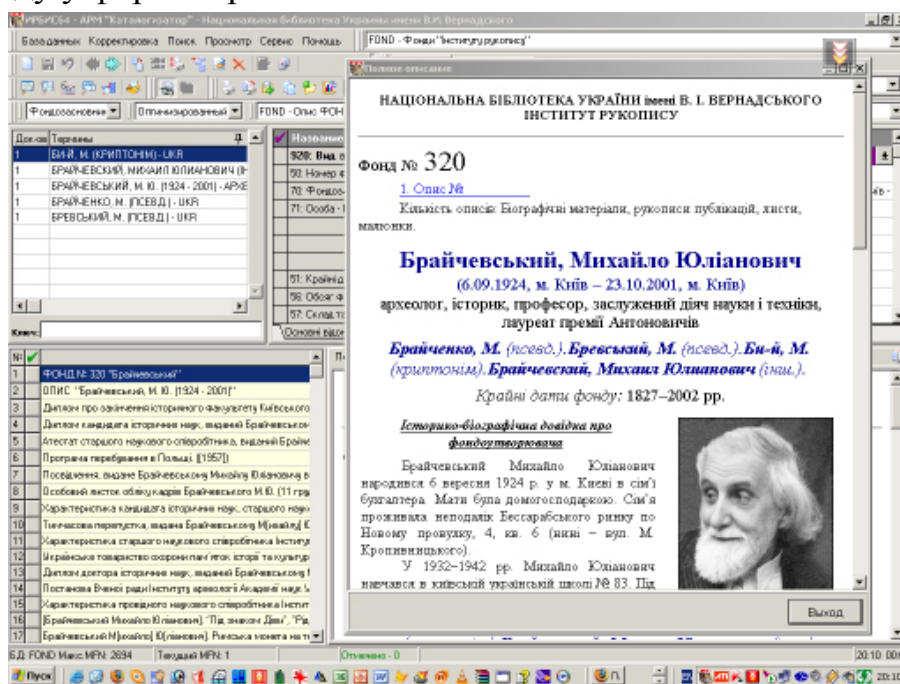

Рис. 1. Запис типу «Фонд»

Саме через цей вид запису дослідники мають доступ до описів фондів, що зібрані в записі «Опис».

2. «Опис» призначено для об'єднання описаних та зареєстрованих документів окремого фонду за принципом архівного облікового документа, відповідно до прийнятої в ІР схеми систематизації. Запис дає уявлення про поодиначний склад кожного окремо взятого фонду.

Запис для опису фонду складається з рубрик спеціального класифікатора для рукописних документів, коди якого вводяться в зміст і надають можливість прив'язувати окремі документи опису як аналітичні описання, (коди «Фонду» й «Опису» вводяться при автозбереженні). Є поле, яке дає змогу робити посилання на файл опису у форматі pdf для старих фондів (рис. 2). Натискаючи посилання в переліку рубрик опису, відбу-

вається автоматичний відбір усіх документів із фонду, які відповідають коду класифікатора. Є можливість сортування відібраних документів за заголовком, хронологією, датою введення, повернутися із запису до історичної довідки про фонд.

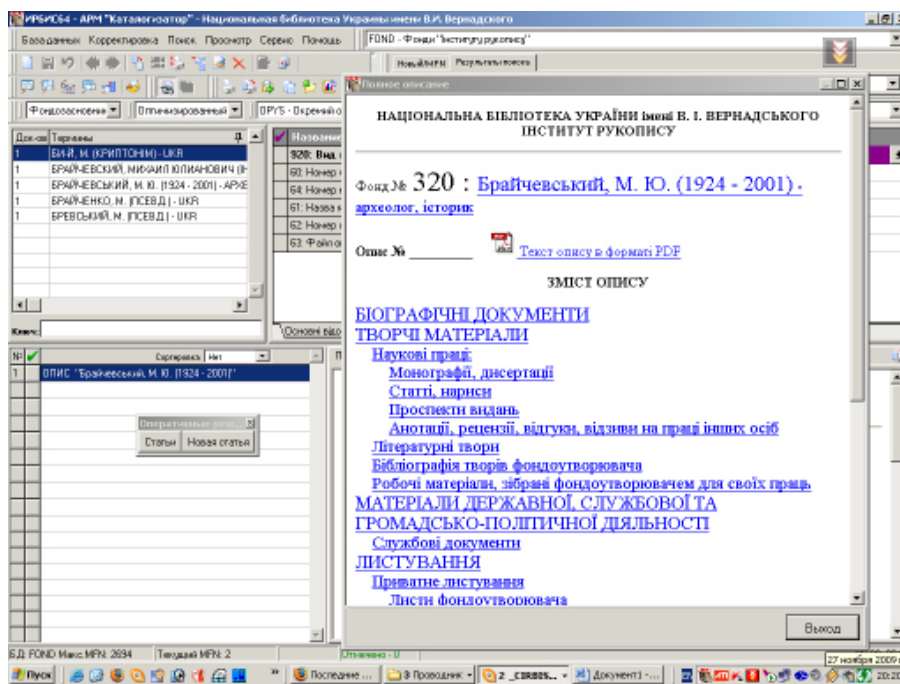

Рис. 2. Запис типу «Опис»

Вихідні форми дають змогу отримати опис у вигляді таблиці з покажчиками. Читачі мають доступ до цього опису через запис «Фонд».

Під час апробації цього запису виявилось, що за умови автоматичного введення в базу описів, набраних в електронному вигляді, відбувається певне порушення послідовності заповнення полів і описи необхідно редагувати, що потребує досить значних затрат часу. Значна частина описів фондів, описаних упродовж 1918–1980-х років, писані від руки та за принципом скороченого опису. Це вимагає пере-набирати записи та істотно редагувати, уточнювати й поповнювати їх інформацією, яка сьогодні має там бути за правилами ISAD, що також потребує значного часу.

Одначасно, щоб полегшити доступ читачів до описів фондів, було визнано за доцільне описи фондів, описаних упродовж 1918–2007 рр., виставити спочатку в БД у форматі pdf-файлів, а описи фондів, які укладені з 2008 р., формувати шляхом заповнення полів запису «Документ». Виставлені у форматі pdf описи будуть переведені в електронний вигляд та приєднані до БД після проведення відповідного редагування згідно з єдиною затвердженою формою описання одиниць зберігання відповідно до полів запису «Документ».

Відредаговані старі описи будуть передруковані та затверджені відповідно до сучасних вимог нормативно-правових вимог архівної галузі. Введення до бази даних

описів одиниць зберігання в автоматизованому режимі дасть змогу не тільки оперативно контролювати процес описування конкретного фонду, але й одночасно створювати бази на особливо цінні документи та на документи, що потребують оперативної реєстрації.

3. «Документ» призначено для послідовного описування й реєстрації власне окремих документів за принципом архівного облікового документа – архівного опису (див. рис. 3). Запис є службовим і ведеться співробітниками, які описують фонди. Причому доступ до документів БД, що перебувають у стадії описування, має тільки співробітник, що їх опрацьовує, та відповідальний за ведення бази. Для всіх інших доступ до окремого документа можливий тільки після закінчення описування документів кожного окремого фонду через запис «Опис».

З огляду на такі підходи база даних має широкі можливості навігації та нові технологічні рішення щодо побудови ресурсу та його внутрішніх зв'язків, автоматизованого переходу до «Історичної довідки про фонд», «Опису» фонду, відбору документів відповідно до рубрики схеми систематизації, перегляду документа в інформаційному форматі з додатковими точками доступу, зберігання електронних версій документів, інтернет-посилання на необхідні ресурси. Вихідні форми, крім власне архівного подокументного опису, дають змогу отримати документ у вигляді однієї каталожної карточки та комплекту каталожних карточок, що важливо для підтримки й традиційних каталогів.

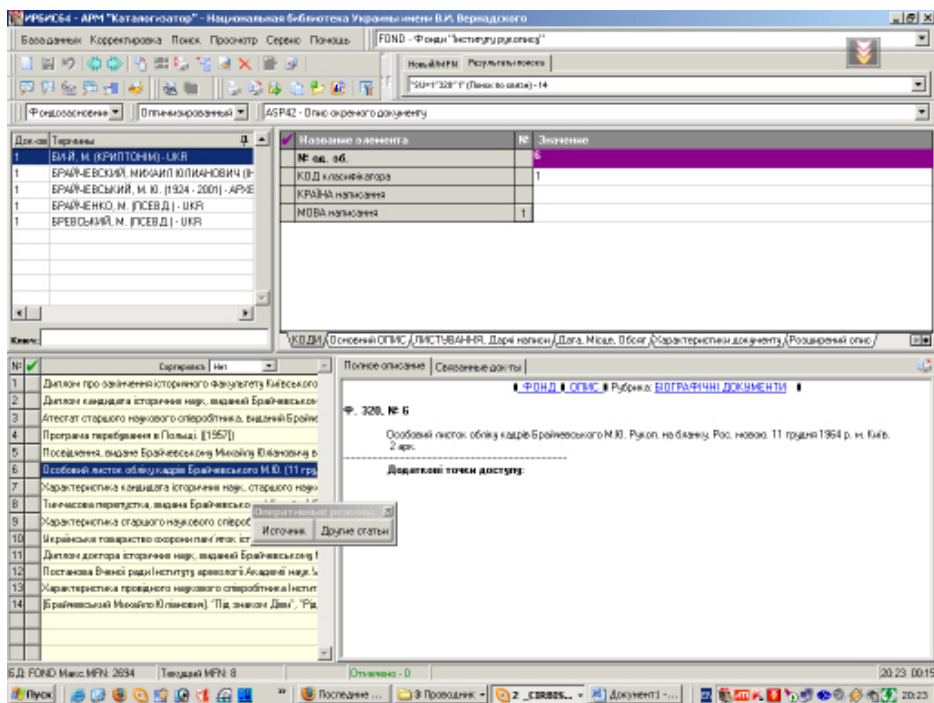

Рис. 3. Запис типу «Документ»

Структура значених записів охоплює всі облікові документи, у яких відображена

вся історія побутування кожного окремо взятого фонду, передбачено автоматичне ведення статистики: створення нових та редагування записів БД.

БД має декілька рівнів доступу до інформації за рахунок використання програмного захисту. Система має можливість розподілу користувачів інформації на такі групи:

– користувачі інформації з повним доступом (співробітники, відповідальні за облік, які мають дозвіл коригувати та доповнювати інформацію щодо всіх записів бази даних);

– користувачі інформації з частковим доступом (співробітники, які опрацьовують інформацію в записах «Опис», «Документ» БД, мають обмежений доступ до певних елементів та окремих полів запису «Фонд», зокрема «Електронної справи рукописного фонду»);

– користувачі інформації зі звичайним доступом (читачі та всі інші, яким система дозволяє робити будь-який запит до бази, але не дає можливості щось змінювати у базі даних). Ці заходи дають можливість уникнути несанкціонованого доступу до інформації.

Для оперативного пошуку інформації в БД наявні пошукові словники, що нараховують 36 позицій. Зокрема, основні відомості про фонд представлені такими пошуковими словниками: 1) фондоутворювачі; 2) фонди (ілюстрований словник з фотографіями фондоутворювачів); 3) крайні дати фонду; 4) вид фонду. БД «Рукописний фонд НБУВ» дає змогу представити читачам (користувачам) БД «Рукописний фонд» як у локальній мережі НБУВ у модулі «Читач», так і здійснити онлайнкову (Інтернет) публікацію відповідної інформації з БД.

Важливо зупинитися на специфіці робочого листа «Електронна справа рукописного фонду» для запису «Рукописний фонд».

Інститутом рукопису НБУВ була проведена значна робота з підготовки інформаційних масивів, були визначені склад, структура та спосіб організації бази даних, зокрема для розробки робочих листів було проведено уніфікацію назв фондів (визначено обов'язкові та додаткові елементи найменувань осіб-фондоутворювачів та їх уточнення), засоби передачі неуніфікованої інформації, що вже увійшла в облікові документи в попередні часи.

Для ведення службової облікової інформації розроблено спеціалізований робочий лист, умовно названий «Електронна справа рукописного фонду», в основу якого покладено зведені облікові документи фондового рівня (картка фонду, паспорт фонду, аркуш фонду, справа фонду) та основні й допоміжні форми облікової документації ІР, було визначено склад, структура, назви, кількість та послідовність розташування й заповнення полів, формати виведення даних та вихідних форм.

Формат робочого листа включає такі основні поля: основні відомості про фонд; місцезнаходження фонду; рух фонду; облікові документи фонду; збереженість фонду;

бібліографія про фондоутворювача та фонд; експонування та копіювання документів фонду, які, у свою чергу, складаються з окремих підполів. Додатковими засобами для введення інформації є довідкове меню, що складається зі словників, які сформовані з уже введених даних. Словниково-довідкове меню полегшує та прискорює однозначний набір певних термінів або навіть дає змогу замінити набір вибором зі словника-довідника, що потребує меншої кількості елементарних дій порівняно з прямим набором. Крім того, забезпечується одно- значність подання інформації, яка виключає трудомісткі процедури семантичного аналізу слів та виразів [20].

За основу формату введення інформації до рубрики «Основні відомості про фонд» взято картку та паспорт фонду з розширенням окремих додаткових позицій, що структурована за такими підполями, як: номер фонду; фондоутворювач-особа; особа-різночитання; крайні дати матеріалів фонду; обсяг фонду (одиниць зберігання); склад та характеристика фонду; вид фонду; категорія фонду; термін зберігання фонду.

При введенні інформації у вищезазначену рубрику в робочому листі «Електронна справа рукописного фонду» вона автоматично відображається в ідентичній рубриці «Історичної довідки про фонд».

Поле «Номер фонду» відповідає номеру, який присвоєний йому за списком фондів. Він є його обліковим номером, під яким фонд фіксується в усіх облікових документах ІР і є складовою частиною архівного шифру одиниць зберігання даного фонду. Порядковий номер ідентифікує кожний архівний фонд і тому не може бути присвоєний іншому, навіть у разі вибуття фонду. Заповнення цього поля є своєрідним ключем, що надає можливість працювати з іншими полями запису робочого листа. В іншому випадку перейти до заповнення будь-якого іншого поля буде неможливо. На сьогодні Список фондів ІР нараховує 418 фондів.

У зв'язку з тим, що особові архівні фонди в заголовку та спеціальній довідці містять організований **біографічний ресурс**, велика увага приділяється підготовці достовірної інформації про особу в усіх її проявах та біографічної довідки, насамперед про ім'я та його варіанти.

В окремих додаткових підполях запису подається інформація про назву фонду, де зазначається загальновизнане найменування особи, яке може складатися зі справжнього прізвища, імені по батькові чи з псевдоніма (для письменників) або чернечого імені (для ченців) та інших форм.

Якщо псевдонім, чернече ім'я чи інша форма імені є загальновизнаними атрибутованими відомостями про особу, то в полі «Особа – різночитання» зазначається тип різночитання та справжнє/світське ім'я фондоутворювача. Наприклад, Вовчок Марко (псевдонім; справжнє ім'я – Вілінська Марія Олександрівна) (див. рис. 4); Олесь Олександр Іванович (справжнє прізвище – Кандиба); Панч Петро Петрович (справжнє прі-

звище – Панченко; псевдонім – Максим Оттава); Митрополит Іларіон (світське ім'я – Огієнко Іван Іванович).

Якщо фондоутворювач, крім справжнього прізвища, імені, по батькові, відомий під іншими найменуваннями або його ім'я має декілька варіантів прочитання, то вони також зазначаються в згаданому вище полі. Наприклад, Богдашевський Дмитро Іванович (у чернецтві – Василій); Балаховська-Давидова Тетяна Григорівна (інша форма імені – Балаховська-Давидова Таубе Герцівна).

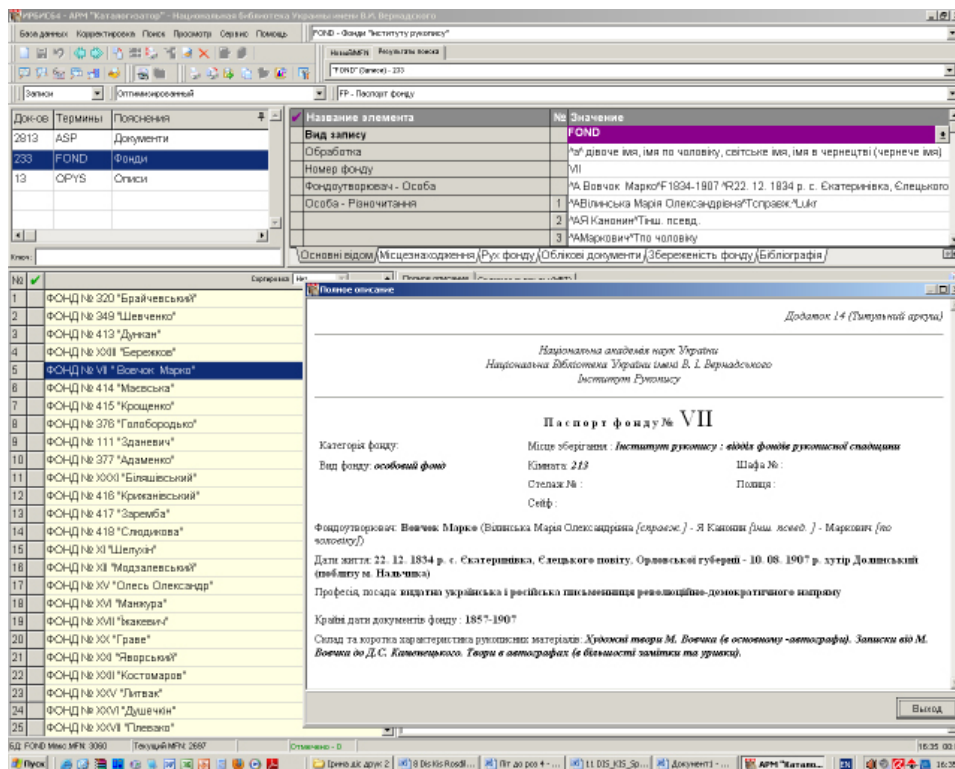

Рис. 4. Робочий лист та вихідний формат «Електронної справи рукописного фонду»

Для введення даних є службовий довідник, що сформований з уже введених даних, у якому зазначені типи різночитання імені: псевдоніми, криптоніми, справжнє ім'я (заповнюється, коли фондоутворювач більше відомий під псевдонімом), світське ім'я (заповнюється, коли фондоутворювач більше відомий під чернечим ім'ям), ім'я в чернецтві (заповнюється у випадку, коли фондоутворювач був відомий як під світським, так і під чернечим ім'ям). Крім того, зазначається церковний сан даної особи, інша форма імені [зазначається, якщо фондоутворювач офіційно змінював форму свого прізвища. Наприклад, Еварницький на Яворницький і відомий під двома прізвищами. Або для іноземців, що переїхали на постійне проживання до іншої країни і дещо змінили форму свого імені на більш звичну для оточуючих (наприклад, араб за походженням Кезма Товфік Жубраїль став відомим у наукових колах як Кезма Тауфік Гаврилович, його ім'я та по батькові були дещо змінені на більш звичний для українського вуха ва-

ріант)]. Для іноземців у поля «Різночитання» можуть вводитися форми написання їхнього імені мовою, яка була рідною для них і якою вони створювали свої твори.

Інформація про можливі різночитання імені особи вноситься з короткої біографічної довідки про фондоутворювача, складеної при проведенні попередньої експертизи цінності архіву та паспорта фонду, але вона може уточнюватися з інших джерел під час науково-технічного опрацювання документів та укладання опису. Виділення імені фондоутворювачів у окреме поле запису дає можливість скрізь, де потрібно в БД, оперативно переглянути перелік фондоутворювачів.

Далі вводиться в підполя інформація про роки життя особи, сферу діяльності (професію), учені та почесні звання (с. н. с., професор, член-кореспондент, академік, заслужений діяч мистецтв України тощо). В окремих випадках (за відсутності повних біографічних відомостей про фондоутворювача) для більшої інформативності в назві фонду можуть зазначатися відомі посади, які обіймала особа. Окрім того, для дореволюційних (до 1917 р.) фондів за наявності вказується титул фондоутворювача. Зазначена рубрика може уточнюватися, якщо будуть виявлені додаткові біографічні дані.

Заголовки фондів у БД фактично відповідають назві фонду, під якою особовий архів внесено до Списку фондів ІР і проходить за обліковою документацією ІР, та в стилій формі дають уявлення про особу, якій належить особовий архів. Так як інформація про крайні дати документів особового фонду може не збігатися з датами життя особи (межами фонду) у зв'язку з наявністю документів генеалогічного характеру, вшанування пам'яті, спогадів про нього, посмертних видань, інсценувань, екранізації творів фондоутворювача, тому вона вноситься в окреме підполе після науково-технічного опрацювання з титульного аркуша опису фонду.

У підполі «Обсяг фонду» зазначається загальна кількість описаних та поставлених на облік одиниць зберігання. Інформація вноситься тільки після науково-технічного опрацювання всього масиву документів архіву, з підсумкового запису в описі. Інформація в зазначеній рубриці може змінюватися, якщо з часом фонд буде поповнюватися новими документами і відповідно доописуватися.

Запис щодо складу та характеристики фонду повинен відображати розділи та групи документів відповідно до класифікації та схеми систематизації документів, викладеної в описі фонду. Тому для позначення виду фонду в однойменному підполі є довідкове меню, що відображає три різновиди фонду особового походження: особовий, родинний, родовий. Категорія фонду встановлюється після проведення поглибленої експертизи наукової цінності фонду та вноситься до робочого листа на основі рішення експертної комісії ІР (згідно з протоколом).

БД «Рукописний фонд» передбачає й можливість створення інтегрованого бібліотечного та архівного ресурсу як усередині бібліотек, так і за її межами. Вона дає змогу проводити наукову реконструкцію спадщини, розосередженої по різних підрозділах

бібліотек та в інших установах. Місцезнаходження (розташування) фонду в межах НБУВ відображається в окремому полі та підполі з ідентичною назвою, розроблене довідкове меню, де перераховуються підрозділи, що можуть зберігати документи фонду: відділ фондів рукописної спадщини ІР; відділ фонду юдаїки ІР; відділ формування музичного фонду НБУВ. Для відображення інформації про наявність архівних документів фондоутворювача в інших архівних установах також заповнюється спеціальне поле підполя, де зазначається назва установи (наводиться аббревіатура, повна назва вводиться в список аббревіатур) і надається коротка характеристика та склад документів. Поля заповнюються за наявності такої інформації в короткій біографічній довідці, складеній під час попередньої експертизи цінності фонду, в історичній довідці про фонд або з інших джерел, незалежно від часу надходження чи опрацювання фонду.

Значна увага приділяється службовій інформації, яка не надається у відкритий доступ користувачам, однак дає змогу оперативно виконувати різні замовлення та контролювати «рух фонду», відображається весь шлях документа, що структурований за такими підполями: «пропозиції», «надходження», «експертиза наукової цінності», «науково-технічне опрацювання», «виявлення цінних та унікальних рукописів», «інвентаризація», «вибуття» та як підсумок «обсяг фонду на кінець року». Детальна облікова інформація міститься в підполях «Пропозиції» – вноситься вся інформація, що стосується попереднього етапу комплектування фондів; «Надходження» – відмічається номер запису в книзі надходжень та книзі пропозицій. При цьому реєструються документи, за якими відбулося приймання-передавання матеріалів (угода, протокол, акт), і розкриваються умови передачі, що викладені в угоді між фондодласником та ІР. При передачі архіву в науково-технічне опрацювання зазначається номер запису книги про науково-технічне опрацювання [21].

Усі процеси, що стосуються визначення цінності фондів і документів на етапі комплектування, науково-технічного опрацювання, виявлення унікальних та цінних рукописів, відмічаються в підполі «Експертиза наукової цінності фонду», в окремому підполі фіксуються етапи науково-технічного опрацювання фонду (розбір первинний, розбір детальний, систематизація, описування, шифрування, формування вкладних аркушів та обкладинок із зазначенням реєструючої облікової документації, дати опрацювання, співробітників-виконавців та кількості опрацьованих одиниць зберігання тощо).

Виділено в окреме підполе виявлення цінних та унікальних рукописів, де зазначається дата виявлення, склад та характеристика, кількість та номери виявлених одиниць зберігання тощо.

Склад, характеристика та кількість поставлених на облік після науково-технічного опрацювання одиниць зберігання відмічається в підполі «Інвентаризація», де відзначаються й усі зміни поставлених на облік документів. В окремому підполі зазначається

ся обсяг фонду на 31 грудня кожного поточного року, що включає кількість та номери одиниць зберігання, які: надійшли, описані, неописані, заінвентаризовані, вибули протягом року. Окрім того, зазначаються номери одиниць зберігання та кількість створених з них копій страхового фонду та фонду користування. Фіксуються розбіжності обліку.

Рубрика «Облікові документи» заповнюється після укладання відповідної облікової документації, куди вносяться: кількість та номери книг опису, кількість примірників кожної книги, загальна кількість одиниць зберігання в кожній книзі, кількість пропущених та літерних одиниць зберігання. Зазначаються дати складання та прізвища укладачів: опису, картки фонду, паспорта фонду, каталогу. При цьому відмічається, який саме тип каталогу створений.

Визначення фахівцями оцінки фізичного стану архіву, заходи зі збереження документів, що проводились, а також звірка наявності та виявлені при цьому розбіжності в обліку зазначаються в рубриці «Збереженість фонду». Видіється інформація щодо використання документів фонду: експонування та копіювання, створення страхового фонду тощо.

Важливою для користувачів є інформація про публікації документів фонду. Література та архівні джерела про фонд та фондоутворювача відображаються у рубриці «Бібліографія».

Частина запису «Фонд», що стосується електронної справи фонду, є службовою та призначена надати поточну облікову та довідкову інформацію про фонди ІР. Доступ до неї, за правилами, має обмежена кількість співробітників, що відповідають за збереження та облік. Користувачам доступний лише ресурс запису «Фонд».

Для оперативного пошуку службової інформації база даних буде доповнена пошуковими словниками, які розділені на декілька блоків:

- номер фонду, фондоутворювач, крайні дати, обсяг, склад та характеристика, вид та категорія, термін зберігання, обмеження в користуванні;
- місцезнаходження фонду, матеріали у фондах ІР, матеріали в інших архівах;
- пропозиції, ЕПК, надходження, науково-технічне опрацювання, ОЦ та унікальні рукописи, інвентаризація, вибуття, обсяг фонду;
- опис, картки, паспорта фонду, науково-довідковий апарат;
- фізичний стан фонду, заходи зі збереження, звірка наявності, розбіжності обліку;
- публікації документів фонду, література та архівні джерела про фондоутворювача, література про фонд;
- експонування, страховий фонд, фонд користування, фото-, кінозйомка, сканування, копіювання електронної версії.

Сучасна інформаційна система, зокрема «Рукописний фонд», дає можливість:

- повністю автоматизувати рутинну роботу з випуску всієї облікової документації,

пов'язаної з прийманням, опрацюванням, збереженням і використанням;

– збирати, обробляти, видавати інформацію про рукописні матеріали, виставки, персоналії, історичні події в єдиному взаємопов'язаному інформаційному просторі – базі даних, поєднуючи облікові та довідково-пошукові функції;

– підвищити оперативність отримання інформації про архівні фонди та документи, звільнити архівних працівників від рутинної трудомісткої праці, прискорити процес підготовки довідок, каталогів, покажчиків та ін.;

– зберігати не тільки текстову (рукописну), але й будь-яку іншу інформацію: графічну, аудіо, відео, прив'язану до опису рукописних матеріалів, виставок, персоналій тощо;

– організувати швидкий доступ до інформації з можливостями пошуку будь-якого ступеня складності;

– отримання паспорта фонду, списків, топографічних описів, каталогів, інвентарних карточок безпосередньо із системи;

– автоматизації випуску документації різних підрозділів інституту: відділу фондів рукописної спадщини, джерелознавства, кодикології та кодикографії та зберігання облікової, наукової інформації та інформації про реставраційні та інші роботи;

– створювати на основі бази даних мультимедійних систем для відвідувачів інституту, що виставлятимуться на сенсорних кіосках (дошках) в експозиційних залах;

– записувати компакт-диски або виставляти інформацію в Інтернет на основі тієї ж бази даних.

БД Інституту рукопису НБУВ «Рукописний фонд» відповідає створюваній інформаційній системі Держкомархіву, побудованій за модульним принципом, що відповідає багаторівневій концепції представлення архівних ресурсів, містить оригінальні інформаційно-технологічні та програмні рішення, враховує сучасні вимоги до архівно-археографічних засад і є авторською розробкою колективу фахівців.

База даних «Кодекс»

Іншим значним проектом, який не має аналогів у бібліотечній діяльності, стала база даних «Кодекс», яка передбачає створення наукового ресурсу рукописних книг (кодексів) Інституту рукопису НБУВ та відпрацювання загальної методики формалізованого опису, що надавало б можливість поширення цієї розробки на всі бібліотеки, що мають рукописні книги. Така база даних виконувала б одночасно й завдання створення Державного реєстру національного культурного надбання в розділі книжкової спадщини. Рукописні книги є специфічним об'єктом наукового описування для електронного ресурсу. Вони створювалися в писемний період людства – з найдавніших часів і до XIX ст. Їх опис та атрибуція прирівнюється до наукового дослідження, які проводять висококваліфіковані археографи та кодикологи [22].

Питання системного формалізованого опису таких суто бібліотечних об'єктів, як

рукописна книга, які можуть стати методичною базою для подальшого опису рукописних книг для створення баз даних, узгоджені з міжнародними розробками кодикологічних центрів, зокрема Парижського інституту дослідження текстів, Неймегенського центру кодикологічних досліджень, рядом методичних рекомендацій Археографічної комісії РАН, інструкціями щодо опису рукописів, виданих CIBAL, в інформаційних бюлетенях *Polata knigorisnaja* тощо [23], формування попереднього інформаційного масиву джерел до Державного реєстру української рукописної книги [24].

Водночас перед українськими вченими вперше постало завдання інтелектуалізованого інформаційного пошуку в автоматизованих системах рукописної інформації [25]. Однак значні за обсягом завдання та обмежені можливості програмного забезпечення того часу не дали змоги завершити створення першої версії бази даних «Кодекс». Ця версія почала відпрацьовуватися в середині 90-х років і створювалася паралельно з проведенням комплексного опису рукописних книг XIV–XVI ст. Базовим був визнаний масив рукописів XVI ст. у зв'язку з тим, що його характеристики як книгознавчого явища, перебуваючи на межі історичного переходу від одного етапу в історії книги до іншого, акумулюють у собі типологічні риси попереднього етапу та закладають риси наступного періоду. Це дає змогу здійснити поступовий перехід за допомогою кодикографічних методів та схем хронологічно як у попередні століття (XI–XVI ст.), так і в наступні (XVII–XIX ст.)

Сучасний варіант БД «Кодекс» (див. рис. 5) створено для зберігання описів кирилических рукописних книг. Ця БД – це спроба вирішити основні проблеми, пов'язані зі специфікою описування рукописних книг як рукописно-книжного об'єкта [26]. Вирішення питання подолання мовних та полілінгвістичних особливостей дасть змогу поширити цю базу й на грецьку, латинську, східну рукописну книгу.

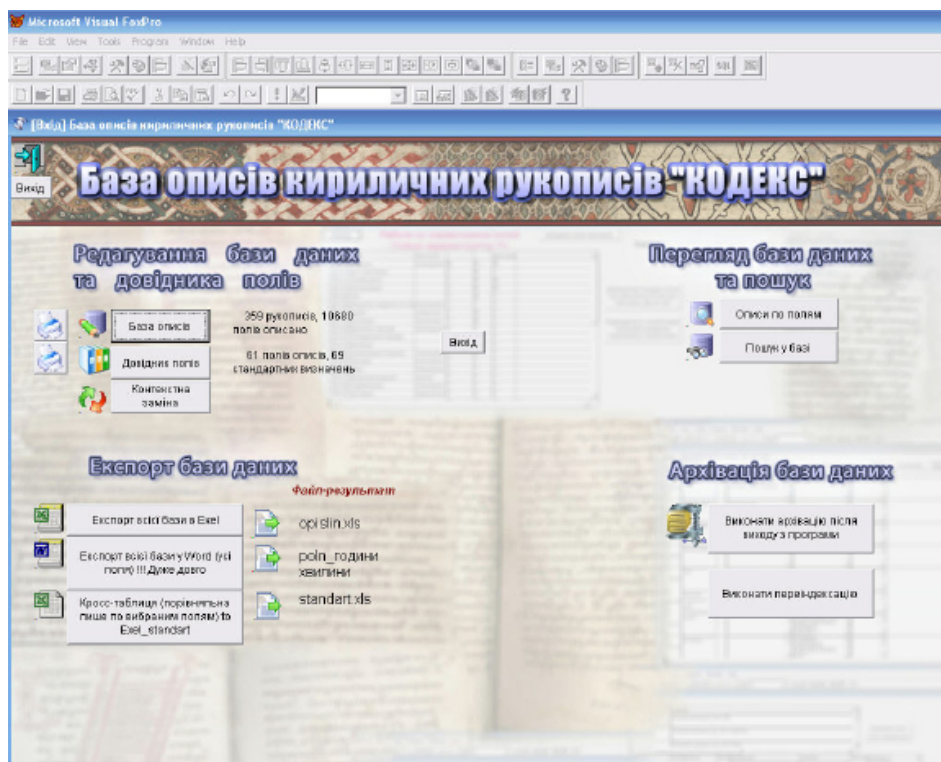

Рис. 5. Інтерфейс БД «Кодекс»

На відміну від бібліографічного опису друкованої книги, метою якого є реєстрація даних на титульному аркуші видання, каталогізація (формалізація) рукописних книг для комп'ютерних баз даних пов'язана з цілим рядом проблем, що вимагають принципово інших підходів.

«Кодекс» є не лише джерелом інформації, а й предметом дослідження ряду дисциплін, що мають свою специфічну методику та визначаються рядом специфічних параметрів – джерелознавчим, кодикологічним, текстологічним, дипломатичним, бібліографічним, використання яких каталогізація сучасної друкованої книги не вимагає. Оскільки безпосередньо процес класичного описування рукописних книг (вони не мають усталеної назви, в абсолютній більшості – часу створення, автора та місця створення) має характер дослідження – встановлення кодикологом (на базі використання сукупності методів) автора, назви, часу й місця створення, мови та мовних впливів, змісту, редакцій списків, записів, оздоблення тощо, тому й електронна база даних рукописних фондів, крім мети збереження фонду та реєстраційно-інформативних цілей, не може не мати науково-дослідної мети. Науковий опис одночасно повинен забезпечити реєстрацію та пошуковий механізм для десятків специфічних параметрів дослідження рукопису. Навіть традиційні елементи бібліографічного опису мають свою специфіку в тому випадку, якщо ми маємо справу з рукописом. Так, для встановлення наукового датування й наукової локалізації необхідно виявити в рукопису цілий ряд палеографічних і кодикологічних ознак.

При цьому трудомісткість ідентифікації, атрибуції та встановлення текстової редакції може бути досить значною та повинна допускати на стадії аналізу інтерпретаційні варіанти. Це приводить до створення нових класифікацій досліджуваних елементів книги, розробки схем їх опису, виявлення значущих ознак, які підлягають забезпеченню механізмом автоматичного пошуку [27].

Після численних спроб оптимізації структури був прийнятий універсальний варіант, що пропонує довільну структуру збереження показників у межах 99 базових розділів та до 99 показників у кожному розділі. Таким чином, теоретичний запас нараховує близько 10 000 показників, що є достатнім для будь-яких експериментів з новими показниками.

База створена на основі СУБД Visual FoxPro 5.0. На той час вона мала значні переваги. Для збереження змістовної інформації був обраний формат Мето-поля, який дає змогу зберігати текстову інформацію довільної довжини, що є особливо важливим при описуванні саме рукописних книг, де текстова інформація, що має істотне значення для опису, не може бути зведена до фіксованої довжини [28]. Сьогодні відбувається її конвертація у формат мережевого обміну (за допомогою САБ «ІРБІС-64»), що найближчим часом дасть змогу вставити її для користування в мережу Інтернет та значно розширити її.

У базі даних у кожному записі може зберігатися одне гіперпосилання на зовнішній файл, наприклад графічний. Це вирішує питання зберігання не лише символічної, але й графічної інформації, тому що повне уявлення про оформлення рукописів і можливість порівняльного аналізу може дати лише графічне зображення. Кожний рукопис, як правило, зберігає єдиний стиль оформлення, або для нього можна визначити сполучення стилів. Порівняльна характеристика кількох рукописів з точки зору їх оформлення допомагає простежити певну тенденцію, а також надає додаткову, можливо найбільш характерну інформацію для встановлення приналежності пам'ятки як до окремого регіону, так і для більш вузької локалізації (майстерні, скрипторія).

Науковий апарат передбачає можливість формування довідників, тобто списків визначень для спрощення введення стандартної інформації або термінів (наприклад, довідники за типом книг, за країною походження паперу та ін.), що є методологічно важливим для розвитку історико-книгознавчих досліджень.

Досить важливим є вирішення проблеми реєстрації конволютів – як конволюту в цілому, так інформації про кожну його частину в окремих записах. При цьому коди фрагментів конволюту отримують додаткову літеру або цифру як ознака частини чогось більшого.

Практична робота над описами кирилических рукописних книг XI–XVI ст. дала змогу для виявлення переліку обов'язкових 12-ти розділів показників:

1. *Кількість сторінок та стан збереженості.* Крім вказівки на кількість аркушів

або сторінок, надається характеристика аркушів, які можуть бути первісними (тобто відносяться до часу виникнення рукопису), не первісними, доданими значно пізніше (із дописаним текстом). У тому числі містить інформацію про етапи переробки та втрати тексту. Сюди ж відноситься встановлення часу нанесення фоліації, первинної або поновленої пагінації.

2. *Матеріал письма*. Вказується матеріал, на якому написаний основний текст, формат аркуша та його розміри. Наводяться всі філіграні кодексу із зазначенням аркушів, на яких вони розміщуються. Для кожної філіграні вказується відповідний аналог за виданими альбомами філіграней (одним або кількома), встановлюється ступінь ідентифікації цьому аналогу.

3. *Організація сторінки*. Вказуються розміри поля тексту, кількість рядків, рубрикація тексту, її спосіб (кольором або структурним виділенням компонентів тексту).

4. *Письмо*. Реєструється тип письма (устав, напівустав, скоропис) та його часова приналежність, у рамках хоча б півсторіччя, а також характеристика почерку, його розміри та, якщо можливо, його локалізація (український, російський, сербський та ін.), у випадку вживання скоропису обов'язково вказується територіальна належність. Якщо рукописна книга написана кількома почерками, наводяться поаркушні межі кожного почерку. А у випадку конволюту ретельно аналізується часова приналежність кожного почерку. У рубриці зазначаються колір чорнила та графічні знаки, які виконані кіновар'ю (зазвичай це ініціали, в'язь у заголовках, іноді крапки).

5. *Мова*. Вказується мова або мовна редакція (якщо мова церковнослов'янська) основного тексту рукопису. В окремому полі наводяться приклади граматичних, фонетичних, синтаксичних форм, що дають змогу визначити ту чи іншу мову або мовну редакцію. За наявності записів також зазначається їх мова.

6. *Прикраси*. Реєструються всі типи та види прикрас (в'язь, ініціали, мініатюри, заставки, кінцівки, бордюри та ін.) із визначенням техніки їх виконання, місця розташування кожного виду прикрас.

7. *Зміст*. Надається атрибуція тексту, визначення його повноти; для тексту, добре відомого в спеціальній літературі, подаються його редакції, ізводи. Важливим є також встановлення структури тексту (передмови, післямови та ін.). До цієї статті не включається текстологічна робота, вивчення вірогідності тексту, фактологічні дослідження.

8. *Записи*. Наводяться всі записи, що відносяться до історії походження та побутування кодексу: записи писців, палітурників, записи власницькі, вкладні, дарчі тощо. Усі записи наводяться мовою оригіналу.

9. *Оправа*. Наводиться атрибуція оправи рукопису: визначається її первинність, вторинність, наявність реставрації, реконструкції, поновлення тощо, а також можливі причини її зміни; надається інформація про локалізацію її створення, у разі втрати реєструються та аналізуються залишки: сліди капталу, шиття блоку, обрізу, форзаців,

вид тиснення тощо.

10. *Старі шифри та штампи.* Усі бібліотечні або колекційні шифри та штампи (державних установ, навчальних закладів, монастирських або церковних збірок, приватних власників тощо).

11. *Примітки.*

12. *Бібліографія.*

Перераховані розділи є загальними, базовими, їх текстові описи достатні для першого (верхнього) рівня деталізації, тобто для базового опису. Усі інші показники можуть бути довільно додані як в одиничному, так і в множинному варіанті [29].

На даному етапі програма дає змогу в основних режимах (з довідником полів і визначеннями до них) здійснити перегляд описів (де і відбувається процес заповнення та коригування полів) та перегляд пошуку з певними критеріями (фільтрами).

Для проведення наукового аналізу описів найбільш зручним є режим отримання перехресних таблиць з бази даних. У рядках містяться окремі записи (опису рукопису) (див. рис. 6), а у графах – окремі поля, обрані для аналізу (див. рис 7).

Microsoft Visual FoxPro

File Edit View Tools Program Window Help

[База описів] База описів кирилических рукописів "КОДЕКС"

Вихід

код РК	Назва РК	рік поч.	рік кінц.	коли описан	ким описано
000,00001	пробний опис			..	
001,00166	Євангеліє тетр (ф. I, № 166)	1550	1570	..	О.А.Іванова
001,00172	Євангеліє тетр (ф. I, № 172)	1555	1565	..	О.А.Іванова
001,01059	Євангеліє апракос (ф. I, № 1059)	1520	1540	..	О.А.Іванова
001,01660	Євангеліє тетр (ф. I, № 1660)	1570	1590	..	О.А.Іванова
001,01776	Євангеліє тетр (ф. I, № 1776)	1555	1560	..	О.А.Іванова

Запис поточного рукопису в файл Word (назва файлу=код рукопису)

Відалення поточного опису

Додавання нового опису

Запис картки поточного рукопису в файл Word (назва файлу=карт*код рукопису)

Звіт поточного рукопису у форматі FoxPro

Звіт картки формату FoxPro

Перекодування коду РК поточного рукопису

Рис. 6. Робота з описами

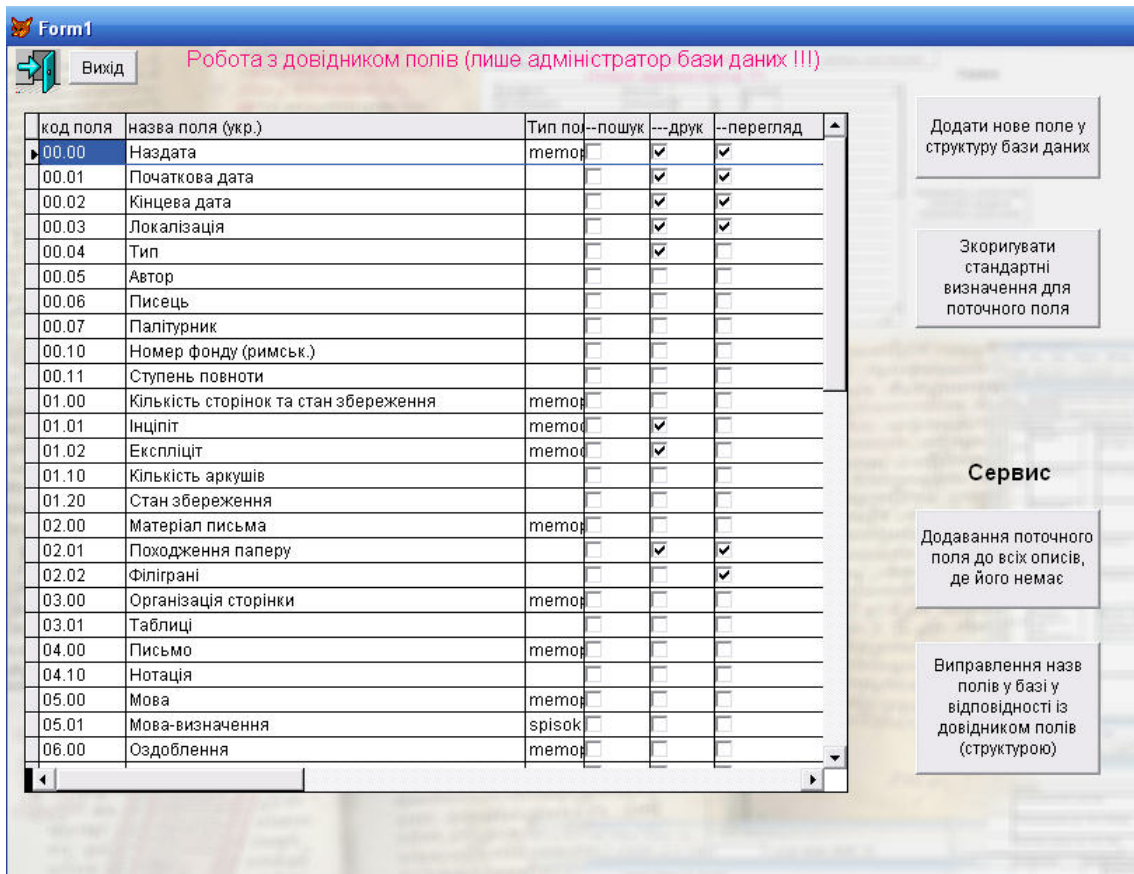

Рис. 7. Робота з довідником полів і визначеннями до них

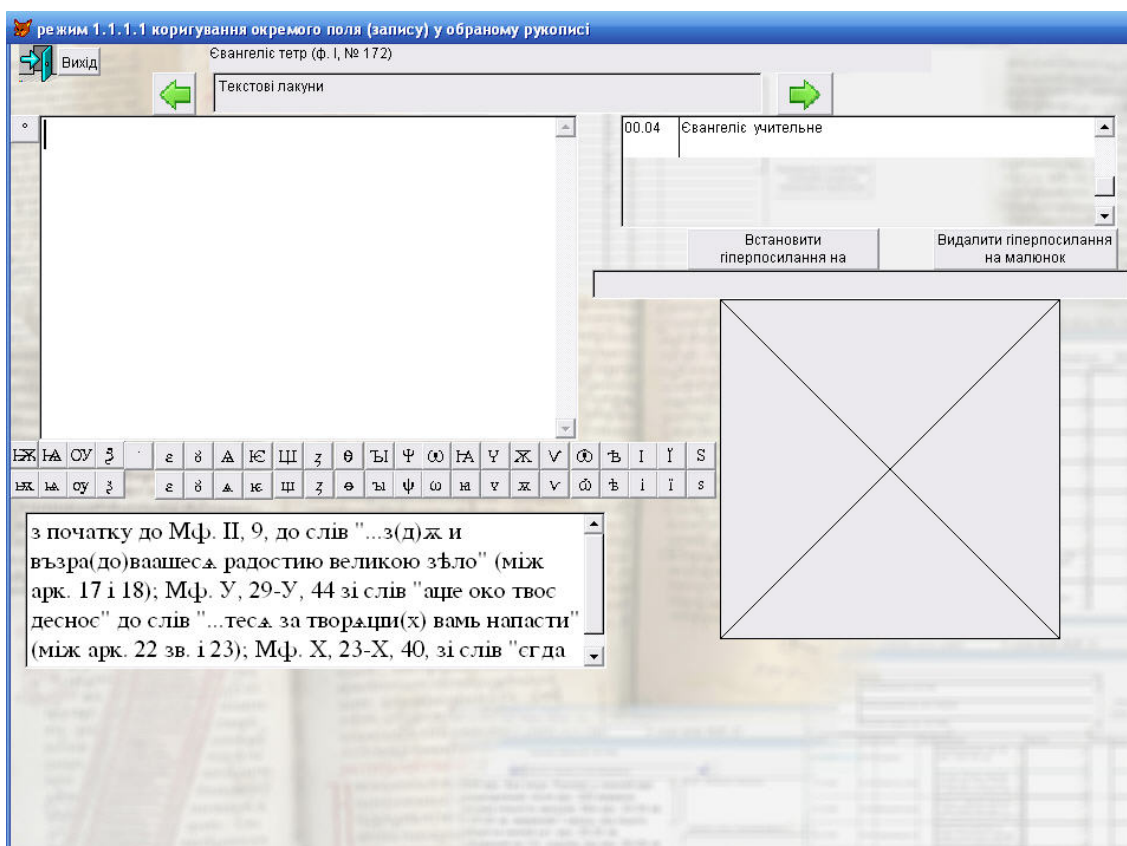

Рис. 8. Робота з полями

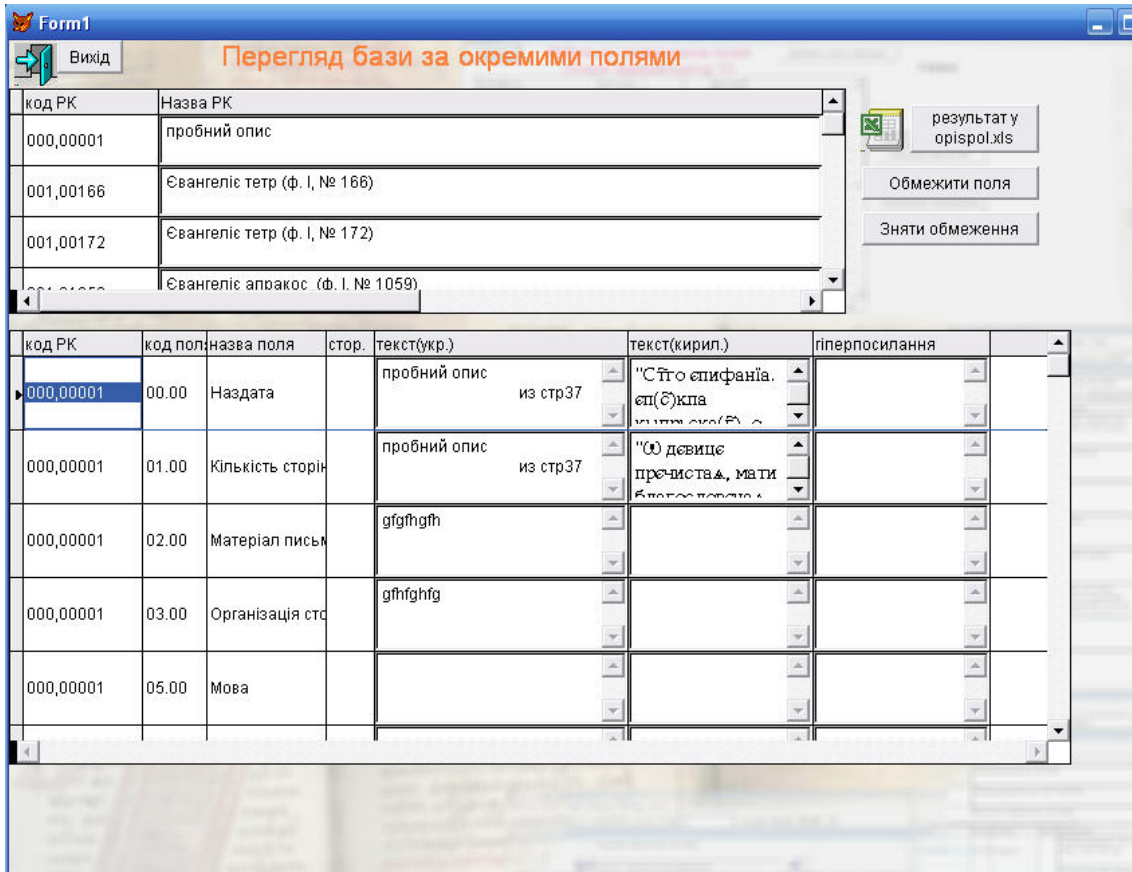

Рис. 9. Режим пошуку

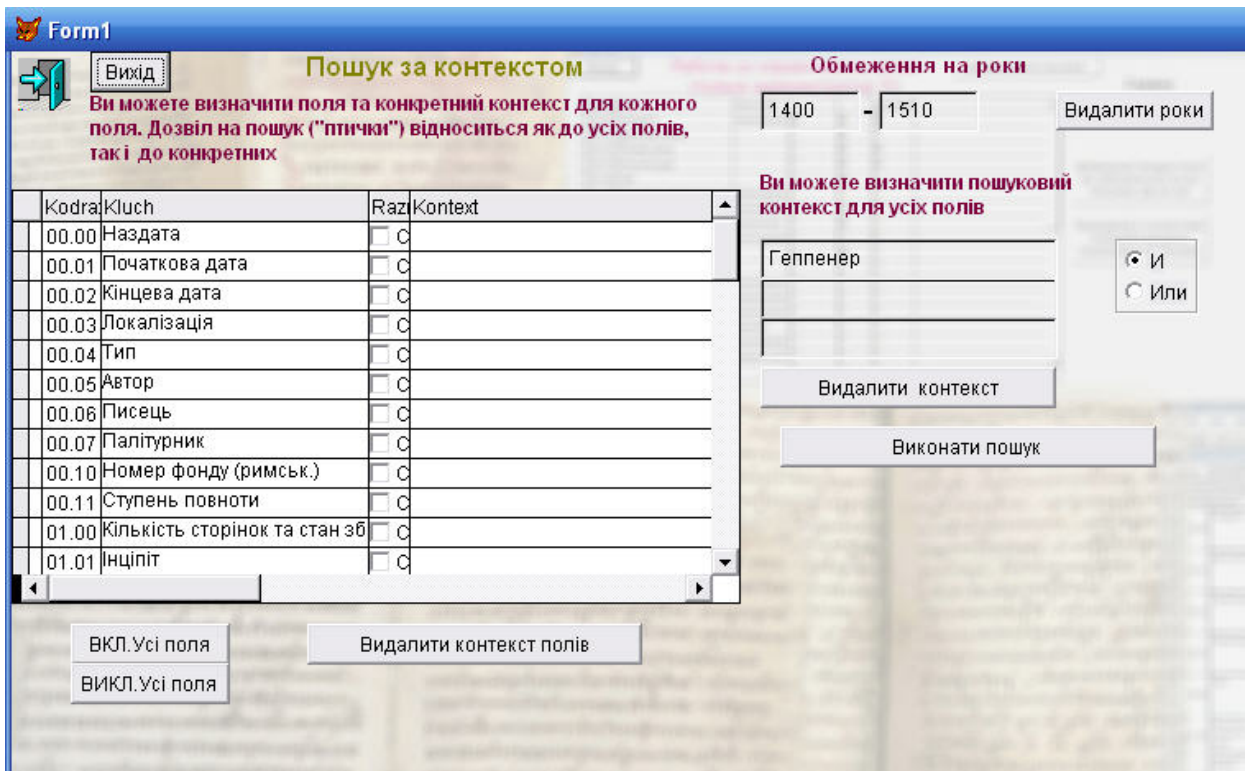

Рис. 10. Режим пошуку-перегляду

Сучасні бази даних є єдиною можливістю реалізувати кодикологічну модель на

будь-якій більш-менш значній сукупності рукописів повною мірою, оскільки обробляти та аналізувати такі обсяги інформації без обчислювальної техніки на сьогодні вже неможливо.

Оптимальною стратегією щодо інформаційного відображення складних унікальних об'єктів є принцип «від загальних описів до деталізації». Загальний опис (базові поля) повинен надати основну інформацію для найширшого кола користувачив. У процесі деталізації інформації спеціалізована фахова (вузькоаспектна) інформація розміщується на додаткових полях, що є максимально деталізованими та формалізованими. Напрямі деталізації обумовлені конкретними дослідницькими завданнями та повинні поступово збагачувати всю сукупність інформації щодо кожної конкретної рукописної книги.

Оскільки об'єкт дослідження, тобто рукописна книга, є унікальним, відображуючи перманентність писемної культури в конкретний період, завдання формалізації ніколи не отримує кінцевого рішення: завжди існує імовірність появи об'єкта, що не відповідає жодній із прийнятих категорій. Це спонукає до створення проміжних, перманентних рішень щодо класифікації та визначення категорій. Поступова деталізація не повинна виключати загально-описові розділи, оскільки деталізовані, а особливо формалізовані показники, втрачають можливість відобразити цілісний об'єкт дослідження, яким є рукопис.

4.2. Книжкова спадщина національних бібліотек – складова духовної інфосфери українського суспільства

У центрі уваги бібліотек, які зберігають національні книжкові скарби, стала участь у великому проєкті, затвердженому на державному рівні, – Державному реєстрі національного культурного надбання та створення зведеного електронного ресурсу книжкової та рукописної спадщини України.

Положення про Державний реєстр національного культурного надбання, покликаний зафіксувати книжкові пам'ятки України, був затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 12 серпня 1992 р. № 466. Серед інших позицій закріплено: «Документальні пам'ятки – унікальні акти державності, інші важливі архівні матеріали, кіно-, фото- і фонодокументи, старовинні рукописи, рідкісні друковані видання».

У Законі України «Про Національний архівний фонд і архівні установи» від 24 грудня 1993 р. ст. 20 має назву «Унікальні документальні пам'ятки». Тут зафіксовано, що унікальними документальними пам'ятками визнаються документи Національного архівного фонду (НАФ), що мають особливу історико-культурну цінність; порядок належності документів НАФ до унікальних документальних пам'яток, включення їх до Державного реєстру національного культурного надбання, а також їх збе-

рігання затверджується Кабінетом Міністрів України; унікальні документальні пам'ятки підлягають обов'язковому страхуванню; особи, які зберігають унікальні документальні пам'ятки, надають державним архівним установам можливість створювати страхові копії цих документів з правом подальшого їх використання з дозволу власника. Названий термін використовується і в «Положенні про виготовлення і облік страхових копій унікальних документальних пам'яток, що зберігаються у громадян, які є власниками документів Національного архівного фонду України» від 2 листопада 1998 р., і в «Методиці і критеріях виявлення і включення унікальних документальних пам'яток НАФ до Державного реєстру національного культурного надбання» від 19 листопада 1998 р., і в «Порядку невідкладної реставрації, ремонту і консервації унікальних документальних пам'яток» від 1 березня 1999 р., а також у наказі Міністерства культури і туризму від 15 листопада 2002 р. «Про затвердження Переліку державних установ, закладів культури, інших організацій, яким надається право проведення державної експертизи культурних цінностей» (у т. ч. – документальних пам'яток).

Як і у випадку з рукописними та архівними фондами, питання створення національного ресурсу книжкових пам'яток, що мають зафіксувати рідкісні та цінні видання як джерела науки та культури, починаючи з XV–XVI ст., перед безпосереднім створенням самого реєстру, необхідно було опрацювати понятійний апарат та його уніфікацію, критерії експертизи та відбору книжок до реєстру та скласти сучасний науковий опис книжок як джерел національної та світової спадщини.

Окрім правових документів, термін «документальна пам'ятка» використовувався і в наукових публікаціях, зокрема, у статті К. Новохатського «Документ Національного архівного фонду – документальна пам'ятка історії та культури: співвіднесення понять» [30]. Активно він застосовується і в таких дослідників, як Ф. В. Стоян, М. П. Ковальський, Ф. І. Стеблій та інших учених, а також у працях російських книгознавців.

Положення про Державний реєстр національного культурного надбання, прийняте Кабінетом Міністрів України у 1992 р., у якому серед документальних пам'яток названі старовинні рукописи, рідкісні друковані видання, заклало засад для подальшого розвитку цього напрямку. Наказом Міністерства культури та мистецтв № 373 від 30 грудня 1993 р. передбачалося організувати в країні підготовку Державного реєстру рідкісних та цінних видань. Але методично чи організаційно це питання розроблено не було.

Розуміючи необхідність збереження духовної пам'яті людства, що зосереджена переважно в бібліотеках, музеях і архівах, Кабінет Міністрів України видав 15 вересня 1999 р. Постанову № 1716 «Про затвердження Програми збереження бібліотечних та архівних фондів на 2000–2005 роки», де одним із основних завдань закріплено створення Державного реєстру «Книжкові пам'ятки України». Програма була розроблена відповідно до рекомендацій Генеральної конференції ЮНЕСКО у зв'язку з початком

здійснення міжнародної Програми «Пам'ять світу», що спрямована на спільну реалізацію проектів збереження бібліотечних та архівних фондів у різних країнах світу.

Відомствами, де зберігаються книжкові пам'ятки (бібліотеки, архіви, музеї), були підготовлені відповідні інструкції, що розкривали комплекс організаційних, наукових, методичних і практичних заходів щодо встановлення принципів і критеріїв визначення рідкості, цінності, унікальності пам'яток та занесення їх до Державного реєстру, а також щодо організації їх обліку та забезпечення належних умов зберігання. Отже, були затверджені: «Методика і критерії виявлення і включення унікальних документальних пам'яток національного архівного фонду України до Державного реєстру національного культурного надбання» (1998 р.), «Інструкція про порядок відбору рукописних книг, рідкісних і цінних видань з бібліотечних фондів до Державного реєстру національного культурного надбання» (2001 р.), «Порядок занесення унікальних пам'яток Музейного фонду України до Державного реєстру національного культурного надбання» (2001 р.). Було визнано, що оскільки реєстр національного культурного надбання має бути в державі один, то доцільним є об'єднання інформації про рукописні, стародруковані книги, рідкісні та цінні видання, де б вони не зберігалися, в одному розділі цього реєстру, а саме – «Книжкові пам'ятки України». Натомість документи, що в сукупності становлять Національний архівний фонд, незалежно від місця зберігання (музей, бібліотека, архів), мають бути об'єднані в іншому розділі Державного реєстру національного культурного надбання – «Документальні пам'ятки України». Відповідно, окремий розділ реєстру мають становити музейні пам'ятки, відібрані і структуровані за різними категоріями, але знов-таки, не тільки з музейних фондів, а й з архівів, бібліотек чи інших установ.

Інструкція про порядок відбору рукописних книг, рідкісних і цінних видань з бібліотечних фондів пропонувала всі книжкові пам'ятки розділити на такі категорії: рукописні книги до XVII ст. включно – усі, а починаючи з XVIII ст. – лише унікальні, з урахуванням особливостей письма, матеріалів, мови, оформлення та змісту; інкунабули, палеотипи та іноземні стародруки до 1800 р.; видання глаголичного друку – усі, кириличного друку – до 1800 р., громадянського друку (включаючи періодику) – до 1830 р.; українські видання – до 1860 р. – усі; видання, відібрані на основі експертної оцінки: українські за 1861–1945 рр., російські – за 1831–1925 рр., іноземні – за 1801–1900 рр. Подано критерії щодо експертної оцінки, наведено основні параметри опису книжок для реєстру. Як програмне забезпечення запропоновано використовувати систему автоматизації бібліотек ІРБІС.

Спеціалістами Національної парламентської бібліотеки спільно з фахівцями Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, Харківської державної наукової бібліотеки ім. В. Г. Короленка та Київської організації користувачів системи ІРБІС були випущені методичні рекомендації «Створення бази даних документів, визначених

для включення до Державного реєстру національного культурного надбання, за допомогою системи автоматизації бібліотек ІРБІС» (К., 2002), де в додатках подано зразки опису кількох типів книжкових пам'яток та таблиці відповідності міток (назв) полів для опису документів згідно з «Інструкцією» і назвою полів у системі «ІРБІС».

НБУВ, як найбільший ув державі фондоутримувач рукописів, стародруків, рідкісних і цінних видань та один з основних корпоративних учасників проекту складання Державного реєстру книжкових пам'яток, упродовж кількох років проводила роботу з укладання наукових каталогів рукописних книг, стародруків і на їх основі – баз даних Державного реєстру.

У результаті проведеної практичної роботи було уточнено нормативно-методичні положення, що в узагальнюючому вигляді було представлено в документі «Створення бази даних документів, визначених для включення до Державного реєстру національного культурного надбання, за допомогою системи автоматизації бібліотек ІРБІС».

Зокрема, опис стародруків має обов'язково узгоджуватися з Міжнародним стандартним бібліографічним описом стародруків [ISBD (A)] і підготовленими свого часу на його ґрунті «Правилами составления библиографического описания старопечатных изданий» (М., 1989), а також уникати застарілих принципів та методів опису. Під час підготовки оновленого варіанта Методичних рекомендацій було поставлене питання про необхідність створення спеціального українського стандарту бібліографічного опису стародруків та рідкісних видань, відпрацювання та затвердження конкретних методичних засад опису кожної окремої групи книжкових пам'яток.

Відсутність попереднього науково-методичного опрацювання предметної галузі книжкових пам'яток як унікальних об'єктів наукового опису для створення електронного ресурсу державного значення викликала розробку спеціальної наукової теми в НБУВ – «Унікальні книжкові та рукописні фонди: науковий опис, державна реєстрація» (1997–1999).

За темою цілеспрямовано було здійснено:

- вивчення походження, побутування, історії та змісту унікальних книжкових і рукописних фондів;
- з'ясування закономірностей формування рукописної та книжкової спадщини України, її специфічних особливостей, змістовної значущості;
- розробку спеціального методичного апарату наукового опису рукописних і книжкових фондів НБУВ, зокрема, форм та засобів залучення до наукового обігу та інтенсифікації використання унікальних рукописних і книжкових фондів, що мають загальнонаціональне значення та перебувають під охороною держави як особливо цінні об'єкти культурної спадщини України;
- актуалізацію значного за обсягом та різноманітністю видів, хронологією та змістом масиву рукописних та бібліотечних фондів у вигляді реєстрів, каталогів, оглядів,

інших інформаційних ресурсів, довідкових видань;

– удосконалення науково-методичних засад державної реєстрації найціннішої історичної частини сукупного Національного бібліотечного фонду України – унікальних рукописів, стародруків та рідкісних видань, а також колекцій та зібрань як важливих бібліотечних об'єктів національного культурного спадку;

– укладання системи інформаційних довідників та формування нового інформаційного ресурсу.

Як результат виконання теми було здійснено:

– створення методичного апарату взаємопов'язаної системи наукового дослідження та введення в науковий обіг унікальних колекційних книжкових та рукописних фондів різного походження, часу та змісту, пов'язаних із національною спадщиною України;

– формування документальних науково-інформаційних ресурсів, а саме: наукових описів, каталогів, довідників, баз даних з метою включення цих ресурсів у науковий і культурний обіг із застосуванням методів спеціальних історичних дисциплін (книгознавства, джерелознавства, археографії, бібліографії, кодикології та кодикографії тощо);

– укладання наукового та реєстраційного опису рукописів та стародруків, колекцій та фондів особового походження для Державного реєстру національного культурного надбання України.

Хоча поняття «книжкові пам'ятки» й розвивалося в книгознавстві, а також декларувалося в державних актах та нормативних документах, уточнення понять стосовно українського контексту книжкових пам'яток відбулося у фундаментальній авторській монографії Г. І. Ковальчук [31]. Було узагальнено накопичений досвід роботи з документальними пам'ятками і на цій основі представлено комплекс історичних, теоретичних та науково-методичних знань щодо документальних пам'яток, який і пропонується назвати «документальне пам'яткознавство». Об'єктом цієї науки є власне документальні пам'ятки, а предметом – терміносистема цієї дисципліни, проблеми виявлення документальних пам'яток в архівах, бібліотеках чи музеях, експертиза їх цінності, тобто визначення критеріїв рідкісності та цінності цих документів, науково обґрунтовані засади їх належного збереження, обліку, введення в науковий обіг. Ці поняття було включено в підготовку відповідних спеціалістів [32].

Водночас критерії піднесення книжкової пам'ятки в кожному конкретному випадку оцінюються книгознавцями індивідуально. Твір може становити певну чи значну цінність завдяки своїй значущості, важливості для розвитку народу, країни, людства у свій час, а може не становити особливої цінності, проте книга є дуже рідкісним зразком, наприклад, якоїсь тематики, без чого загальний репертуар книг того чи іншого часу буде неповним. З іншого боку, другорядний за змістом твір проілюстрував вида-

тний художник, і певне видання цього твору становить цінність саме завдяки ілюстраціям чи книжковому дизайну в цілому. Окремий примірник такого незначного начебто видання належав видатній в історії особі, яка залишила на ньому свої нотатки, записи, коментарі, і тоді цей примірник набуває археографічної цінності документа. Таким чином, маємо пам'ятку історії та культури свого часу, або книжкову пам'ятку. Основні критерії визначення книжкових пам'яток відомі, закріплені в наукових публікаціях, а також у документах, які регламентують нашу діяльність, зокрема, і в Інструкції про порядок відбирання рукописних книг, рідкісних і цінних видань з бібліотечних фондів до Державного реєстру національного культурного надбання (2001 р.), яка є чинною.

Загальні підходи передбачають визначити, що книжкові пам'ятки (рукописні та друківані) та інші види видань, а також книжкові колекції, що мають видатні духовні, естетичні, поліграфічні якості, становлять суспільно значущу наукову, історичну, культурну цінність і охороняються спеціальним законодавством, називаються книжковими пам'ятками. Термін «книжкова пам'ятка» є синонімом термінів «рідкісна книга», «цінні книга». Він дає змогу точніше визначити поняття, поставити книгу в один ряд з іншими видами пам'яток історії та культури.

Порівняно з іншими книгами, які в основному сприймаються лише як нейтральні носії інформації, книжкові пам'ятки вимагають до себе іншого підходу. Вони репрезентують книгу як феномен культури, який об'єднує опублікований твір і спосіб його матеріального втілення. Книжкова пам'ятка несе в собі важливий історико-культурний потенціал, є відображенням і книжкової культури, і сучасної йому загальнолюдської історії та культури. Цим визначається завдання збереження книжкових пам'яток як об'єктів культурної спадщини.

Пам'яткознавчий аспект передбачає розгляд книги як пам'ятки історії та культури свого часу, або книжкової пам'ятки. Книжкові пам'ятки (рукописні книги, стародруки та рідкісні й цінні видання більш пізнього часу) – це визнана на сьогодні категорія серед інших видів документальних пам'яток. Рукописні книги, з огляду на штучний спосіб їх виробництва, є безумовними раритетами, а отже цінними пам'ятками історії та культури, тому основна увага теоретичних розробок була присвячена у звітний період друківаним книжкам.

Серед критеріїв, які визначають, чи є та чи інша книжка книжковою пам'яткою, а отже, підлягає вічному, наскільки це можливо, зберіганню та фіксації в Державному реєстрі національного культурного надбання, традиційно виділяють:

- *хронологічний* (давність створення книги, це стосується, насамперед, стародруків - видань XV-XVIII і початку XIX ст.);
- *історичний* (значення книги для розвитку суспільства, регіону, світу);
- *пов'язаний* з цим критерій *етапності* (книга є пам'яткою переломного періоду в житті країни, його невід'ємною частиною);

– *унікальності* (вирізняє книгу як єдину у своєму роді, що збереглася в єдиному примірнику чи з індивідуальними особливостями, які мають наукове або історичне значення - з автографами, власними записами, додатковими вкладеннями чи малюнками);

– *меморіальності* (співвідносить книгу з життям та працею видатних історичних особистостей або наукових чи творчих колективів, а також з пам'ятними місцями);

– *колекційності* (характеризує книгу з т. зв. її приналежності до колекцій, які мають властивості важливого історико-культурного об'єкта) та ін. [33].

Пріоритетним для України, як доведено в дослідженні теми, ми вважаємо українознавчий критерій визначення унікальності книжкових пам'яток – видань українською мовою, де б вони не були видані; книжок, виданих в Україні будь-якою мовою; видань, які змістом стосуються України; творів авторів-українців тощо. Вироблено рекомендації щодо зосередження у спеціалізованих підрозділах бібліотек усієї України, випущеної до 1922 р.

Така конкретна межа обумовлена, з одного боку, закінченням періоду визвольних змагань, видання якого априорі є дуже рідкісними й цінними, а з іншого боку – становленням системи книговидавання в Україні, її одержавленням, збільшенням друкованої продукції, поступовою її ідеологізацією і, нарешті, бібліографічною фіксацією Книжковою палатою. Таким чином, запропоновано вважати рідкісними і цінними всі українські стародруки, незважаючи на кількість збережених у конкретному фонді примірників, а також усі українські та українознавчі видання ХІХ – початку ХХ ст., з огляду на складний шлях розвитку українського книговидавання, переслідування української книги владою тих держав, до складу яких входила Україна. Такий підхід є історично справедливим щодо вітчизняної книги, об'єктивним, і дасть змогу фондоутримувачам спростити експертизу та відбір книжок з основних і резервних фондів до відповідних підрозділів рідкісних книг і, одночасно, до Державного реєстру книжкових пам'яток (за цим критерієм) [34].

Теоретично книжковими пам'ятками можуть бути визнані й певні видання та примірники пізнішого часу, що також має визначити експертиза. Саме безстроковість зберігання книжкових пам'яток дає змогу поставитись навіть до багатотиражного документа як до пам'ятки історії та культури, особливо, якщо вона містить додаткові атрефактні позначки: автографи видатних особистостей, чудові мистецькі екслібриси, додаткові вкладення.

Оскільки НБУВ є визнаним методичним центром у галузі наукового опису рукописних книг та стародруків, колективом професійних фахівців НБУВ було створено методичні рекомендації – це спроба уніфікувати описи кирилических рукописних книг і стародруків, з метою об'єднання інформації в єдиному державному реєстрі на засадах електронного ресурсу [35].

Попередні підрахунки щодо обсягів рукописних книг та стародруків показали колосальні масштаби роботи – цей масив може охоплювати десятки тисяч окремих книжок, які не завжди відповідним чином представлені в наукових каталогах та інвентарних книжках. Тому було визнано за доцільне паралельно з роботою з реєстрації проводити науковий опис книжок та видань наукових каталогів у рамках серії «Матеріали до Державного реєстру книжкових пам'яток України», спеціально створеної для такої мети. Матеріали передбачають видання каталогів та інших наукових праць за принципами розкриття фондів окремих бібліотек або репрезентації окремих видів рукописних книг та стародруків, що слугувало б на користь створення такого реєстру.

Щодо організаційних принципів, то в основу створення бази даних кирилических стародруків для «Державного реєстру» було покладено або географічно-видавничий, або хронологічний принцип. Алфавітна побудова будь-якого каталогу кирилических видань – найнедосконаліша, бо серед кирилических стародруків, як і в рукописних книг, є такі, в яких не вказано ні назви книги, ні місця чи часу видання. Тому в різних бібліографічних джерелах вони будуть мати різні назви, час видання тощо, що ускладнюватиме або навіть унеможливлуватиме їх пошук та ідентифікацію.

Таким чином, під час опису книжкових пам'яток фондоутримувачі повинні керуватися спільною методикою, що забезпечить пошук в єдиній інформаційній мережі. Лише за такої умови можлива справжня централізація та координація обліку книжкових пам'яток. У зв'язку з цим НБУВ запропонувала покласти в основу правил передачі назв кирилических видань принцип заміни літер церковнослов'янської абетки з усіма її модифікаціями, які можуть бути в українських, білоруських та російських стародруках, засобами сучасної графіки української та російської мов. Цей принцип не передбачає відтворення оригінальної вимови тексту і враховує можливе фонетичне значення лише настільки, наскільки це дає змогу зробити обраний ступінь уніфікації.

Спеціальних атрибутивних методик потребують і рукописні книги, включені в старі описи, що й нині діють у бібліотеках. Для Державного реєстру необхідно обов'язково перевіряти їх на достовірність, адже існуючі на сьогодні допоміжні джерела можуть значно уточнити відомості, що наявні в старих описах, складених, як правило, у кінці XIX – поч. XX ст., коли спеціальні історичні дисципліни, що мають об'єктом рукописну книгу, ще перебували в зародковому стані, зокрема, палеографія, філігранологія, текстологія, бібліопегія тощо.

Отже, потрібно проводити значну дослідницьку роботу щодо атрибуції книги, визначення чи уточнення датування рукописної книги, уніфікації її назви чи встановлення самоназви пам'ятки та багато іншого. Ці уточнення, крім наукової достовірності, необхідні також і в плані збереженості, щоб точно ідентифікувати об'єкт опису та уникнути підмін.

Для державної реєстрації пропонуються єдині загальні підходи з метою запобіган-

ня викривлення інформації в реєстрі, – методика, на основі якої співробітник будь-якої бібліотеки, архіву та музею, де зберігаються рукописні книги, навіть при недостатній кваліфікації може встановити дату, назву, мову пам'ятки. Для реєстру рукописних книг, так само, як і для наукового опису, важливими є такі елементи, як тип письма, матеріал, на якому створено пам'ятку, можливо, й водяні знаки на папері, записи на полях та інші зовнішні особливості, що ідентифікують пам'ятку. Стосовно мови обов'язкова необхідність вказівки на певну редакцію: наприклад, церковнослов'янська мова болгарської редакції. Це потрібно для пошукових цілей і для правильної ідентифікації рукописних книг як державного надбання.

При підготовці рекомендацій щодо рукописної книги, враховано досвід Інституту рукопису НБУВ у галузі опису рукописних книг XI–XVII ст. та підготовки бази даних «Кодекс», що відрізняється від суто бібліографічного і багатьох спеціфічних підходів та методів, характерних для предметної галузі знань камерально-археографічного опису кодексів. У Методичні рекомендації було включено й зразки опису, і великий список спеціальної літератури на допомогу археографам, які поповнюватимуть реєстр. Тому вони пропонувалися для широкого обговорення і пристосування до вимог електронної бази даних реєстру, остаточна версія якої й сьогодні ще попереду. Не вирішено й завдання єдиного програмного забезпечення та форматів даних для обміну. На жаль, роботи із створення Державного реєстру книжкових пам'яток у масштабі України сьогодні припинено. Кожна бібліотека сьогодні самостійно описує книжкову та рукописну спадщину та створює свій інформаційний ресурс.

Незважаючи на відсутність координатора цієї діяльності в Україні, цільового фінансування програми, кваліфікованих кадрів, робота з формування баз даних на рукописні книги, стародруки, рідкісні та цінні видання XIX–XX ст. проводилася згідно з темами наукової роботи провідних бібліотек, зокрема, НБУВ та ЛННБ за декілька років видали декілька наукових каталогів рукописної книги [36].

Певну роботу з формування електронного ресурсу Державного реєстру книжкових пам'яток України провели Національна парламентська, деякі обласні бібліотеки, а також ЛННБ та НБУВ. В останній ці завдання реалізовано в базах даних «Кодекс» і «Стародруки» (з окремими базами для ДР по фондах НБУВ – інкунабул, палеотипів, кириличних стародруків, стародруків гражданським шрифтом і рідкісних та цінних видань. Розроблена нова технологія підготовки електронних повнотекстових колекцій стародрукованих видань, з елементами поглибленого наукового дослідження й ілюстрованого оформлення. Розпочата база даних «Колекція історичних листівок НБУВ» [37]. З 2009 р. НБУВ перейшла на створення електронних каталогів в новій, адаптованій до описів рідкісних книг, програмі «ІРБІС-64», що потребувало ґрунтовного редагування та доопрацювання записів, внесених у попередні роки. Крім того, конвертовано з програми «Алегро» в програму «ІРБІС-6» електронний каталог історичних листі-

вок, які є документальними пам'ятками свого часу. [38].

У програмі «ІРБІС-64» створена також база даних «Книжкові колекції НБУВ», яка містить структуровані за певною методикою рубрики опису колекційного рівня, де подається сукупна інформація про назву, походження (історична та біографічна довідка), зміст, склад, хронологічні межі, подається бібліографія, а також інформація службового користування.

Бази даних національної бібліографії України. Святим обов'язком національних бібліотек є формування національного репертуару друку, національної бібліографії. Наявність повноцінної національної бібліографії, що віддзеркалює історичний розвиток нації, починаючи від початків писемності та друку до сьогодення, є національною ідентифікацією держави. Розглядаючи національну бібліографію в контексті діяльності міжнародних організацій (ІФЛА, ЮНЕСКО), Україна прагне думати про свої національні пріоритети, які полягають у вичерпному обліку національного друкованого репертуару як відображення національної культури. Важливе місце в цьому посідає ретроспективний зріз репертуару, який до 90-х років не був представлений в українській науці та культурі. Упровадження інформаційних технологій в Україні є величезним позитивним фактором для ліквідації відставання України від провідних країн світу в питаннях представлення національної книги.

У зв'язку із створенням електронного ресурсу в галузі національної бібліографії, як й інші питання національної книжкової культури, розробка цього важливого аспекту книжкової культури почалася з опрацювання системи понять. Основою для розвитку репертуару україномовної книги та репертуару української книги в НБУВ стало детальне визначення поняття «національна бібліографія України» у тому числі в контексті розвитку змісту цього терміна, з огляду на історичні особливості розвитку бібліографії в Україні, було запропоновано НБУВ.

Опрацьована відділом національної бібліографії концепція національної бібліографії пропонує підходи та методи ретроспективної реєстрації творів друку та рукописів, що ґрунтуються на глибокому історичному дослідженні походження творів, контексту та умов, в яких було створено твір. Концентрація на створенні бібліографічної джерельної бази, що дає змогу аналізувати історичні шляхи розвитку українського народу та його культури, потребувало аналітичного підходу до методів бібліографічної реєстрації таких видань, насамперед періоду, що існував до створення Книжкової палати України та державної реєстрації, що почала офіційно здійснюватися лише з 1923 р. Національна бібліографія розглядається не тільки як форма реєстрації друкованої продукції за будь-якими (мовними, географічними, предметно-об'єктними, авторськими та ін. ознаками), а також як форма багатовікової пам'яті народу, спосіб обміну й збагачення досягнень культури, інформаційного забезпечення, вирішення економічних і політичних проблем держави на національному й світовому рівні. Тому в ретроспек-

тивну систему національної бібліографії були включені не тільки опублікована друкована, але й рукописна книга, інші види поліграфічних видань відповідно до критеріїв розширеного (а не тільки мовного, як пропонували деякі українські вчені) принципу.

Головні функції національної бібліографії було запропоновано розглядати в контексті цілеспрямованої передачі інформації про рукописні (з IX ст.) і друковані (з XVI ст.) твори, що забезпечують інформаційні потреби суспільства в поточній і ретроспективній бібліографії за трьома ознаками багатоаспектного визначення поняття «українська книга»: твори друку, видані українською мовою, незалежно від місця видання; твори друку, видані на території сучасної України всіма мовами; твори друку про Україну й український народ, видані всіма мовами, незалежно від місця публікації [39].

Оскільки в 90-х роках розпочалися планомірне створення корпусу видань у галузі національної бібліографії, підтримка найважливіших державних проектів у галузі науки, освіти, культури, укладання тематичних інформаційно-бібліографічних покажчиків та електронних інформаційних ресурсів, НБУВ взяла на себе **функції координації та створення баз даних національної бібліографії**. Цей процес відбувався одночасно з вирішенням комплексу взаємопов'язаних питань, таких як розробка **національного стандарту бібліографічного опису всіх видів документів**, сумісного з міжнародними стандартами; оновлення бібліотечно-бібліографічної класифікації; створення зведеного електронного каталогу провідних бібліотек держави та повної національної бібліографії; презентація вітчизняних бібліографічних ресурсів в Інтернеті. Ці питання почали вирішуватися спільними зусиллями Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, Національної парламентської бібліотеки, державних науково-технічної, медичної, сільськогосподарської, педагогічної бібліотек, Львівської національної наукової бібліотеки імені В. Стефаника, Одеської державної наукової бібліотеки імені М. Горького, Харківської наукової бібліотеки імені В. Короленка, інших бібліотек, а також Книжкової палати України¹. Бібліографічний опис здійснюється на основі Держстандартів та Методичних рекомендацій «Україномовна книга. 1798–1923», що були зроблені у відділі національної бібліографії НБУВ, з урахуванням особливостей видань XVIII – початку XX ст. – поліграфічного оформлення, змісту, мовного стилю.

Формування баз даних національної бібліографії України передбачало створення електронної версії зведеного каталогу україномовної книги, системи баз даних рукописних та стародрукованих картографічних, нотних, періодичних (газети), аркушевих, образотворчих видань. В умовах інформатизації одним з головних пріоритетів

¹ Дубровіна Л. А., Онищенко О. С. Бібліотечна справа в Україні в XX ст.

Бібліотеки стало створення повної національної бібліографії рукописних та друкованих документів на всіх видах носіїв інформації. Процес складання бібліографічного опису включає аналіз документа, виявлення бібліографічних відомостей, визначення необхідного набору елементів опису, вибір першого елемента бібліографічного запису, фіксацію виявлених відомостей у встановленій послідовності з відповідними умовними розділовими знаками.

За методологією бібліографічно описувалися різні за видами та типами: книги, збірники, навчальні посібники, довідкові видання, відбитки, передруки; також до каталогу включені книги та збірники іншими мовами, зокрема російською, якщо вони містять розділи або окремі твори українською мовою, з відповідними зауваженнями в області приміток. Бібліографічні записи вибудовувалися за хронологією, з алфавітним розташуванням усередині року.

При введенні в електронну базу даних, узятих з бібліографічних джерел та каталогів інших бібліотек виникають певні складності ідентифікації різних видань, редагування, уніфікації бібліографічного опису, пов'язані з розшуками, встановленням та доповненням відсутніх елементів опису, уточненням імені автора в заголовку за сучасною транскрипцією, що зумовлене різними методичними підходами до формування бібліографічних записів, які були створені в різні хронологічні періоди. Уніфікація авторського заголовка та заголовка колективного автора, проводилася за новими друкованими довідниками, електронними бібліографічними базами.

Найбільш трудомісткими процесами при складанні зведеного каталога-репертуару є розкриття псевдонімів та криптонімів. З огляду на масив бази даних редакція матеріалу проводиться за декількома напрямками (автора, назва, рік видання, зіставлення кількості сторінок). При формуванні електронної бази даних проставляються сигли бібліотек-учасників зведеного каталогу-репертуару, а також бібліографічні джерела.

Із 2007 р. починається новий етап створення національної бібліографії, пов'язаний з формуванням зведеного каталогу-репертуару україномовної книги та створенням системи каталогів спеціалізованих фондів НБУВ, унаслідок чого було здійснено створення електронної бази даних «Зведений каталог-репертуар україномовної книги. 1798–1923 рр.», що сьогодні продовжує розвиватися, накопичується електронний ресурс, удосконалюється система бібліографічного пошуку. Ця фундаментальна праця, уперше виконана в Україні, була виконана відділом національної бібліографії, спеціалізованими відділами НБУВ, відділом програмно-технологічного забезпечення комп'ютерних мереж НБУВ на базі сервера та клієнтських модулів САБ «ІРБІС64».

Проводилася велика робота з безпосередньої координації бібліографічної роботи в Україні, встановленні методологічної та методичної єдності у співпраці бібліотечних та наукових установ держави, концентрації зусиль бібліографів та вчених на пріоритетних напрямках НБ. Основою дослідження книги в НБУВ в історичному, методологіч-

ному та бібліографічному аспектах дедалі більше стає її повний репертуар.

Органічним доповненням до цього репертуару є електронні ресурси ЛННБ. Остання в межах наукової проблеми «Документальна пам'ять України» реалізує чотири наукових теми та формує відповідні бази даних: «Репертуар українських періодичних видань 1907–1939 рр.»; «Західноукраїнська і українська еміграційна книга 1920–1929 рр. як складова національної бібліографії»; «Українські книжкові та рукописні зібрання Центрально-Східної Європи»; «Некрополістика в українській галицькій періодиці 1848–1944 р.».

Іншим важливим завданням Бібліотека вважає виконання програми щодо створення **Міжнародного українського бібліографічного репертуару**. Робота проводиться за такими напрямками: використання електронної бази даних зведеного каталогу-репертуару української книги, які розміщені в фондах бібліотек держави і його наповнення фондами бібліотек українознавчих центрів світу, а також бібліографічними джерелами.

Створення «Міжнародного зведеного каталогу української книги: 1798–1923 рр.» орієнтується на пошук за численними базами даних та каталогами міжнародних центрів бібліографічної інформації, що містять інформацію про українську книгу.

НБУВ накопичено значний досвід міжнародної діяльності в галузі національної бібліографії. Співробітництво Бібліотеки в реалізації міжнародних проєктів, створення різних складових національної бібліографії можна проілюструвати спільними роботами, у яких вона бере участь протягом років:

- «Международный сводный каталог русской книги (1918–1926 гг.)», що створюється в Російській національній бібліотеці. НБУВ надає інформацію про російськомовні видання у своїх фондах, надає допомогу у виявленні іншої інформації про російськомовні книги, видані в Україні;

- «Сводный каталог российских нотных изданий» (РНБ) – Бібліотека серед авторів-укладачів;

- «Сводный каталог историко-статистических описаний епархии Русской православной церкви», який готує Російська національна бібліотека, НБУВ на її запит провела й надала інформацію про видання, наявні у фондах Бібліотеки.

Передбачається розвиток проєктів за участю міжнародного співтовариства в реалізації проєкту «Національна бібліографія України», зокрема, «Міжнародний зведений каталог української книги. 1798–1923 рр.» може бути по-справжньому міжнародним і зведеним без кооперації вітчизняних і зарубіжних бібліографічних організацій (бібліотек, книжкових палат, музеїв, архівів, вищих навчальних закладів, інформаційних центрів), у фондах яких є українська книга.

У проєкті баз даних «Національна бібліографія України» важливе значення мають бази даних спеціалізованих видів друку. Створення баз даних спеціалізованих фондів

НБУВ як складової національної ретроспективної бібліографії та їх інтеграція в проект «Формування зведеного каталогу-репертуару україномовної книги. Створення системи каталогів спеціалізованих фондів НБУВ», унаслідок чого була створена електронна база даних «Зведений каталог-репертуар україномовної книги. 1798–1923 рр.» реально починається з 2007 р., коли у відділах почалася розробка методичних питань уніфікованого опису таких неординарних джерел та організовано роботу відділів з бібліотечно-бібліографічними базами даних у мережевому режимі на базі програмної платформи САБ «ІРБІС-64». Розпочато наповнення баз даних, переведення роботи бібліографів на електронні технології, проведена кооперативна відповідна науково-методична робота відділів.

Особливий інтерес викликає діяльність відділу образотворчих видань, спрямована на створення бібліографічної бази даних (ББД) аркушевих образотворчих документів, які є складними документами і містять важливу для дослідників історії та культури України багатовекторну інформацію: історичну, політичну, соціальну, культурологічну, художню та ін. Ця інформація є важливим джерелом для історичних, соціологічних, політологічних, культурологічних, мистецтвознавчих, іконографічних та інших досліджень. ББД містять класифікацію з різних видів образотворчих аркушевих документів (гравюра, плакат, лубок, художня поштівка, репродукція тощо), яка має розгалужену пошукову систему (видавництва, хронологія, тематика, сюжети, авторство, іконографія тощо). В основу був покладений хронологічний принцип, який дає змогу усвідомити історичний контекст розвитку образотворчого мистецтва плакату.

Підготовка ресурсу включала розробку концепції створення хронологічної бази даних, впроваджено наукову методику опису таких видів джерел, де особлива увага зверталася на атрибуцію та мистецтвознавчий аналіз зображальної частини плакатів, наукової систематизації, індексації, тематичної класифікації. У 2007 р. була створена ББД «Архітектура України в художніх поштових картках до 1917 р. з фондів НБУВ (Електронний каталог)», у 2009 р. на інтернет-сайті НБУВ виставлено науковий каталог «Радянський лубок».

Почалося опрацювання та поповнення баз даних на українські нотні видання інструментальної музики 1923–1934 рр.; українські нотні видання вокальної музики 1924–1930 рр.; українські нотні видання ХІХ – початок ХХ ст.; нотна бібліотека хору Київської духовної академії з фонду відділу бібліографічних видань та історичних колекцій, українські нотні видання 1917–1923 рр. нотних видань – О. А. Вакульчук [40].

Основним завданням відділу було продовжити розпочату в попередні роки роботу з формування ББД українського бібліографічного репертуару нотних видань (УБРНВ) і злиття ББД в електронний каталог відділу, а практичним завданням науково-дослідної роботи – представлення бібліографічної інформації про окремі заплановані фонди нотних зібрань та нотні колекції.

Протягом 2007–2009 рр. у відділі планувалися і здійснювалися роботи з адаптації системи для створення та ведення в автоматизованому режимі бібліографічних баз даних нотних видань, оскільки бібліографічні описи нотних видань містять ряд специфічних полів. Для опису нотних видань використовується близько 50 полів з відповідними підполями. З метою покращення ідентифікації видань ББД відділу формуються з ілюстраціями титульних аркушів.

Процес формування нотних фондів (українські нотні видання 1917–1923; українські нотні видання інструментальної музики 1923–1934; українські нотні видання вокальної музики 1924–1930) складався з декількох етапів. Спочатку до каталогу потрапили поліграфічно датовані нотні видання. Подальший пошук нотних документів та інформації про них здійснювався за бібліографічними джерелами і за довідковими виданнями.

Здобуто теоретичний і практичний досвід з датування українських нотних видань 1917–1934 рр. Започатковано складання таблиць видавничих номерів (номерів нотних дошок) найважливіших українських нотних видавництв (здіяні всі співробітники, що працюють з «ІРБІС»). Таблиці видавничих номерів є традиційним науково-довідковим апаратом бібліографа нотних видань. Досліджено історію діяльності українських нотовидавництв і нотодрукарень у 1917–1934 рр. (виконавці – усі співробітники відділу).

Відповідно до правил бібліографічного опису нотних видань і згідно з розробленою схемою опису для БД відділу здійснювався бібліографічний опис, що містив всі обов'язкові та факультативні елементи, отримані з видання та інших джерел, у примітках розкривався зміст збірників. Зазначалися відомості про індивідуальні особливості примірників (конволюти, дефекти, виправлення), а також наявність провенієнцій – рукописних написів, дарчих і власницьких записів.

На основі формату представлення розроблено спеціальну технологію, що містить формат виведення на екран або у файл бібліографічного опису з ББД нотних видань, а також сценарій сортування бібліографічних записів для наукового каталогу, автоматичне формування покажчиків та форматоване виведення цифрових копій титульних аркушів.

Розроблено систему покажчиків, що стали традиційними для наукових каталогів нотних видань НБУВ: іменний покажчик, назв, серій, місць видання, видавництв, друкарень; хронологічний покажчик автографів, печаток та штампів; систематичний покажчик.

Можливості організованого електронного ресурсу дали змогу на основі ББД опублікувати два загальні ретроспективні наукові каталоги, що вперше розкривають нотні фонди та нотні колекції НБУВ, сформовані з українських нотних видань 1917–1934 рр. [41].

Ця база даних – значний внесок у розвиток української музичної бібліографії, яка є

невід'ємною складовою національної бібліографії і дає змогу заповнити прогалини ре-троспективної частини національної бібліографії України. Наукові каталоги укладені на основі значної джерельної бази і водночас є новою джерельною базою для бібліог-рафічного вивчення національної музичної спадщини. Важливою особливістю підго-товки таких баз даних є те, що вони не лише є інтегрованим ресурсом джерел, які на-дають пошук та містять цифровий ресурс, а є наслідком інтеграційних зусиль бібліо-течних фахівців різних підрозділів НБУВ, учених різних наукових інституцій. Так, до роботи з нотної бази даних як консультанти залучалися вчені кафедри історії україн-ської музики НМАУ (Київ), ЦДАМЛМ України (Київ), Російської національної бібліо-теки (Москва), Наукової музичної бібліотеки ім. С. Танєєва, Московської державної консерваторії ім. П. І. Чайковського, Міжнародної асоціації музичних бібліотек, архі-вів та документальних центрів та RISM (Франкфурт-на-Майні, Німеччина) [42].

«Електронний каталог-репертуар україномовних книжкових видань зарубіж-ної україніки» було створено на базі відділу зарубіжної україніки НБУВ. Головною метою виконаної роботи є створення електронного каталогу україномовних книжко-вих видань, залучення до наукового обігу досі невідомих в Україні масивів історико-культурної спадщини видань української діаспори як невід'ємної частини загальноук-раїнської культури. Зарубіжна україніка (або екстеріорика) – література, створена за межами країни, є частиною національної бібліографії держави. Вона є органічною час-тиною українського бібліографічного репертуару й одночасно ділянкою наукової біб-ліографії як книгознавчої дисципліни. Новий етап вивчення і введення в науковий обіг масиву ЗУ та збереженої в ньому інформації розпочався з набуттям Україною незале-жності.

Були описані книги, альманахи, збірники, календарі, видання на правах рукопису, каталоги, бюлетені, бібліографічні покажчики тощо. У примітках подано відомості про довідковий апарат, розкрито зміст окремих збірників, альманахів, календарів то-що. У деяких досить великих за обсягом альманахах та збірниках, наведено лише прі-звища авторів статей, прозових та поетичних творів. Кожна книга конволюту бібліог-рафується окремо. У кінці опису подано шифри зберігання книг у фондах відділу за-рубіжної україніки Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Описано документи, видані іншими мовами, якщо вони містять розділи, або окремі твори укра-їнською мовою. Це, відповідно, зазначається в примітках.

Автоматизовано створення допоміжних покажчиків до нього, які надають можли-вість бібліографічного пошуку як за основними, так і за допоміжними ознаками. Зок-рема, у процесі роботи створено такі покажчики: іменний покажчик, покажчик назв, хронологічний покажчик, покажчик серій, предметно-систематичний покажчик. Було розширено довідково-бібліографічний апарат: друкарні, персоналії, автографи з ура-хуванням специфіки бібліографічного опису видань української діаспори. Надано мо-

жливість реєстрування декількох різних шифрів одного видання.

Частина електронного каталогу україномовних книг фонду відділу зарубіжної україніки в кількості 3000 бібліографічних записів підготовлена і виставлена на бібліотечному інтернет-сайті в онлайновому режимі.

Відомо, що на даному етапі бібліотеки різних систем і відомств України розпочали випуск власних видань з Українського бібліографічного репертуару. Відповідні бібліографічні покажчики в майбутньому стануть органічними частинами зведеного каталогу. Відбувається процес створення каталогів україномовних книг, наявних у бібліотеках України, які мають видання діаспори. Після завершення етапу створення зведеного каталогу україномовних книг, що зберігаються у фондах найбільших бібліотек-фундаторів держави (НБУВ, НЛНБ ім. В. Стефаника НАН України, ХДНБ ім. В. Короленка, ОДНБ ім. М. Горького), спільна база даних після звірки має поповнитися даними бібліотек загальнодержавного, обласного рівня, провідних університетських бібліотек.

Далі цей масив буде звірено з бібліографічними джерелами українознавства і доповнено даними про джерела, які не збереглися в бібліотеках держави. Вивчається видавнича діяльність та укладання анотованої бібліографії друкованої продукції найпотужніших центрів українознавства, зокрема, Канадського інституту українських студій Альбертського університету в Едмонтоні (КІУС), Українського наукового інституту Гарвардського університету (УНІГУ, США), Української вільної Академії наук (УВАН, США), Українського вільного університету (УВУ) і Українського технічно-господарського інституту (УТГІ в Мюнхені (Німеччина), Українського історичного товариства (США, Європа та ін.), Інституту дослідів Волині (Канада). Аналізуються інтернет-портали українознавчих ресурсів, інтернет-енциклопедії України.

Створення зведеного електронного ресурсу зарубіжної україніки нині є питанням часу. В Україні функціонують наукові і громадські інституції, які досліджують зарубіжну україніку і співпрацюють із діаспорою. Найпотужніші з них – це Інститут досліджень діаспори (Київ); Центр гуманітарної співпраці з діаспорою (Ніжин); Науково-дослідний інститут українознавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка; Наукове товариство Шевченка в Україні; Інститут дослідження української діаспори Національного університету «Острозька Академія».

База даних рукописних та стародрукованих картографічних видань (XVI-XVIII ст.) відображає унікальну колекцію картографічних документів, є єдиним в Україні спеціалізованим депозитарним фондом картографічних видань, який налічує близько 50 тис. одиниць зберігання. У його складі рідкісні видання, як друковані, так і рукописні, починаючи з XVI ст.; вітчизняні, зарубіжні (багатьма мовами світу), різноманітні за тематикою, призначенням та поліграфічним виконанням атласи; одно- та багатоаркушеві карти; плани, картосхеми, пояснювальні записки, покажчики та інші дода-

тки до картографічних творів. Актуальність формування науково-інформаційного ресурсу спеціалізованого картографічного фонду полягає в тому, що він ніколи не був представлений у загальному каталозі.

Вона також потребувала значної роботи з атрибуції видань, бібліографічного аналізу, визначення мови (більша частина стародруків іноземними мовами – лат., фр., нім.), автор, місце та час створення і т. ін. При цьому використовується велика кількість довідково-інформаційних джерел: енциклопедій та словників, друкованих каталогів картографічних зібрань вітчизняних та зарубіжних бібліотек як із підсобного книжкового фонду сектору, так і з інших відділів, застосовуються методи географічної інтерпретації та просторової прив'язки до сталих об'єктів та чітко визначених у датах назв окремих населених пунктів та іншої картографічної номенклатури.

Окрему групу в пошуковому процесі становить авторська визначеність укладача карти або прізвища гравера та, якщо можливо, факти їх біографії, що дає змогу визначити, хоча б приблизно, дату та місце створення стародруку, масштаби карт, що не відповідають сучасним, місце видання, художнє оформлення, відмінність від інших примірників того самого твору, наявні печатки, штампи, рукописні помітки, автографи, екслібриси та ін.

Налагоджено робочий лист для бібліографічного опису (БО) картографічних видань, підключено як пошуковий засіб розділ рубрикатора НБУВ «Д18 Картографічні видання», що нараховує 1359 рубрик з відповідними географічними кодами.

Удосконалено можливості систематизації картографічних видань завдяки конвертації багатомовного (український, російський, англійський) варіанта алфавітно-предметного покажчика (АПП) до «Таблиць територіальних типових поділів» рубрикатора НБУВ. На основі конвертованих таблиць організовано авторитетний файл «АПП Рубрикатора НБУВ». В електронному АПП забезпечено можливість багатомовного пошуку та розширений формат перегляду авторитетних записів. Авторитетний файл підключено до робочого листа каталогізатора як довідковий засіб та засіб введення класифікаційних індексів. Авторитетний файл доступний каталогізаторам для редагування і поповнення.

Адаптовано формат перегляду БО та виведення каталожних карток до вимог сектору картографії та останніх вимог ДСТУ. Розширено діапазон пошукових словників відповідно до особливостей картографічних видань: тип карти, масштаб, географічна рубрика (зведений словник), країна, регіон, населений пункт, інші географічні об'єкти, тип географічного об'єкта. Удосконалено формат введення географічних рубрик, додано додаткові точки доступу: тип географічного об'єкта та різночитання географічної назви. Передбачено можливість подальшого підключення авторитетного файлу географічних рубрик (укр. мовою). Організовано файл предметних рубрик для позначення видового складу картографічних документів.

На сьогодні ще не повністю досліджена картографічна спадщина, яка розміщена в найбільших бібліотеках, архівах, музеях України. Тому одним із завдань є координація дій з закладами-фондоутримувачами в укладанні за єдиними принципами та методикою каталогів найбільших картографічних зібрань України – НБУВ, ЛННБ ім. В.Стефаника та інших наукових установ.

Електронний каталог «Періодичні видання України (газети) 1818– 1922 рр.» присвячений розкриттю різних за напрямками та довговічністю виданням, які відігравали різне значення у громадсько-політичному житті, оскільки за змістом вони були культурно-просвітні, ліберально-буржуазні, демократичні, прогресивні тощо. До бази даних включено газети місцевостей, які входили до складу України за сучасним адміністративно-територіальним поділом, а також ті, що входили за поділом 1917–1920 рр. Крім того, до електронної бази даних увійшли більшовицькі підпільні видання, які беруть свій початок з часів встановлення Радянської влади в Україні. База даних вміщує опис республіканських, губернських, повітових, міських, транспортних, військових видань, газети різних товариств, комітетів та організацій, видання тимчасового і разового характеру, а також додатки до газет [43].

У процесі дослідження уточнювалися всі елементи бібліографічного опису, опис здійснювався мовою оригіналу (українською, російською та іншими мовами), удосконалювалися методики опису. Застосовувалося алфавітно-хронологічне розташування матеріалів. Опис газет має відомості, розміщені в такому порядку: заголовок, підзаголовок, періодичність, місце видання, роки видання, перелік наявних номерів. Розкриваються дати першого та останнього номерів кожної назви. У тих випадках, коли газета змінювала свою назву, але зберігала наступність нумерації і рік видання, вона розглядалася як одне видання. Цей принцип стосується і тих випадків, коли при зміні назви газети починалися нова нумерація і новий рік видання, а через деякий час поновлювалася валова нумерація.

До 90-річчя НАН України та НБУВ співробітниками відділу був підготовлений ґрунтовний бібліографічний покажчик «НБУВ на сторінках газет (1918–2008 рр.)». Бібліографічний покажчик вийшов з друку у листопаді 2008 р. (Київ, 2008, 344 с.). Покажчик містить 3195 бібліографічних описів газетних статей, що висвітлюють багатогранну діяльність бібліотеки з питань бібліотекознавства, бібліографознавства, книгознавства, інформаційно-бібліографічного забезпечення наукових досліджень, обслуговування читачів за період від її створення до сьогодні. Співробітниками відділу було опрацьовано 231 назву газетних видань (понад 130 тис. періодичних номерів). Подано тематичну спрямованість кожної публікації з розкриттям змісту, призначення газетної статті. Ретельно розроблено допоміжно-пошуковий апарат, який складається з іменного та хронологічного покажчиків, абеткового переліку назв переглянутих газет, списку абревіатур та скорочень.

Таким чином, створення системи каталогів спеціалізованих фондів НБУВ з представленням у електронному вигляді інформаційних ресурсів (газетних видань України) є практичною реалізацією одного з основних напрямів наукової роботи відділу газетних фондів НБУВ з максимального розкриття унікальних газетних фондів НБУВ (найбільшої колекції часописів Української держави) з метою оптимізації бібліотечно-інформаційного обслуговування читачів та сприяння розвитку наукових досліджень.

4.3. Електронний цифровий ресурс історико-культурної спадщини бібліотек – сегмент глобальних мережевих наукових, освітніх, культурних ресурсів

Формування цифрового ресурсу почалося із загострення питань збереженості унікальної рукописної, архівної та книжкової спадщини.

Рекомендації української сторони щодо практичного вирішення завдань збереження рукописних та архівних фондів були запропоновані на Міжнародній науково-практичній конференції «Стратегія збереження національного культурного надбання. Бібліотеки і архіви», проведеної під егідою ЮНЕСКО у Києві 16–18 лютого 1995 р.

Концепція Програми збереження бібліотечних і архівних фондів² полягала в координації роботи наукових інституцій та організації фінансових, матеріально-технічних та фахових ресурсів; залученні наукового потенціалу для розробки відповідних технологій репрографії; створенні системи єдиного загальнодержавного обліку документальних пам'яток національного культурного надбання; впровадженні системи підготовки фахівців відповідної кваліфікації; забезпеченні установ сучасними засобами захисту архівних фондів тощо. Координуючу роль у реалізації цих завдань виконувала профільна рада при Мінкультури України, а безпосередніми виконавцями визначалися архіви, бібліотеки та науково-дослідні інститути.

Програма окреслила завдання, виконавців, терміни виконання, фінансове забезпечення та визначила п'ять стратегічних напрямів подальшої реалізації. У галузі обліку документів при формуванні реєстру національного культурного надбання на першому етапі передбачалося розробка відповідного програмного забезпечення, на другому етапі – оснащення установ загальнодержавного значення технічними засобами, на третьому – формування БД. Хоча основним завданням було провести заходи з фізичної збереженості фондів, відзначалося, що копіювання фондів є діючим засобом зберігання інформації.

Виділені на першому етапі програми кошти дали можливість частково закупити технічне обладнання і програмне забезпечення та розгорнути роботу щодо виявлення рідкісних та цінних фондів. За час виконання проекту було вивчено сучасні підходи

² Про затвердження Програми збереження бібліотечних і архівних фондів на 2000 – 2005 роки: Постанова Кабінету Міністрів України від 15 верес. 1999 р. № 1716 //Офіц. вісн. України. – 1999. – № 38. – С. 35.

до питання збереження рідкісних та цінних фондів. Світова практика збереження документальних масивів історико-культурного надбання підкреслює необхідність створення цифрових страхових копій документів та цифрових копій користування, які формуються в окремі електронні фонди для доступу широкого кола користувачів. Заходи щодо консервації документів, які запобігають руйнації, доцільно проводити паралельно з відтворенням інформації на електронних носіях [44].

Ученою радою НБУВ у 2009 р. затверджено «Технологію підготовки цифрових копій документів спеціалізованих фондів та створення електронної бібліотеки (з урахуванням специфіки структурних підрозділів НБУВ)». Робочою групою з оцифрування документів підготовлені Положення та інструкція про створення, облік і використання страхового фонду цифрових копій (СФЦК) документів НБУВ. Розроблені документи висвітлюють основні науково-методичні положення та етапи роботи зі створення СФЦК у вигляді електронних копій, а також питання організації його обліку, контролю наявності та технічного стану.

Основними виконавцями створення СФЦК НБУВ були визначені фондоутримувачі спеціалізованих фондів, Центр консервації та реставрації, відділ програмно-технологічного забезпечення комп'ютерних мереж.

У 2010 р. в розпочато оцифрування документів на традиційних носіях для створення страхового фонду документів із фондів НБУВ та створення електронного фонду користування (переважно на основі цифрових колекцій). Для вирішення широкого кола завдань була обрана базова для інформаційних сервісів НБУВ платформа САБ «ІРБІС-64». Сьогодні оцифруванням займається відділ програмно-технологічного забезпечення комп'ютерних мереж. Вирішення цих завдань тісно пов'язано з технологіями зберігання, обліку, розмежування доступу, введенням в обіг нових одиниць зберігання, створенням нових знань на основі вже наявних. Було вирішено низку завдань щодо організації поповнення, зберігання, обліку, представлення інформації та системи пошуку, захисту та розділення доступу до інформації, створення на основі перерахованих пунктів єдиної інформаційної системи [45].

Страхова копія документа створюється методом його безпосереднього сканування або фотографування. За допомогою сканера або цифрової камери текст і зображення на паперовому носії перетворюються на цифровий код. Одержані страхові (еталонні) копії спочатку зберігаються на файловому сервері, а після накопичення необхідної кількості переносяться на зйомні оптичні диски UDO. Черговість страхового копіювання визначається історико-культурною цінністю, науковою актуальністю, фізичним станом та інтенсивністю використання документів.

З метою збереження фондів у відділах-фондоутримувачах виділяються такі категорії документів на традиційних носіях, які переводяться в електронний варіант: унікальні, цінні та рідкісні документи (І категорія); облікові документи бібліотечного й ар-

хівного фонду (II категорія); ветхі документи (III категорія); документи підвищеного попиту (IV категорія); видання, наявні у відділах в обмеженій кількості (V категорія).

Оцифровка документів I і III категорії дасть змогу припинити або обмежити використання оригіналу користувачами. Страховому копіюванню підлягають усі особливо цінні, у тому числі унікальні документи, незалежно від часу їх створення, матеріалу та техніки виготовлення, а також усі описи та інвентарні книги фондів, у яких є особливо цінні справи. Документи IV категорії зношуються в процесі використання швидше, ніж інші, що призводить до їх постійної реставрації. Переведення їх в електронний варіант дасть можливість уникнути реставрації. За обмеженої кількості примірників видань (V категорія) створення електронної копії дасть змогу задовольнити попит читачів у повному обсязі. Крім того, необхідно передбачити запити користувачів щодо створення електронних копій, бо ця послуга також потребує виготовлення цифрових копій. Під час відбору документів для оцифрування враховується коло користувачів читальних залів, тематичний, видовий, мовний та хронологічний склад колекцій.

Під час створення СФЦК одночасно виготовляється комплект, до якого входять: недоторканна страхова копія, яка зберігається окремо від оригіналів, та користувацька копія.

У НБУВ оцифрування документів ґрунтується на платформі САБ «ІРБІС-64», яка має можливості для ефективного представлення бібліотечних інформаційних ресурсів будь-якої природи та обсягу, що дало змогу легко інтегрувати ресурси сформованого цифрового фонду в систему обслуговування НБУВ. Спеціальні модулі САБ «ІРБІС-64» дають змогу надати користувачам бібліотеки доступ до електронних інформаційних ресурсів як у локальному режимі в читальних залах НБУВ, так і у віддаленому доступі через веб-інтерфейс.

Документи, призначені для онлайнної публікації, розміщуються на веб-сервері НБУВ і засобами WEB ІРБІС представляються віддаленим користувачам. Записи електронного фонду наділені необхідним комплектом полів для опису цифрових ресурсів, який відповідає сучасним стандартам: The European Library (www.theeuropeanlibrary.org), World Digital Library (<http://www.wdl.org>) і можуть бути експортовані у форматі Dublin Core для інтеграції електронних колекцій НБУВ у міжнародні цифрові бібліотеки. «Електронний фонд оцифрованих видань» виставлений на сайті НБУВ (<http://irbis-nbuv.gov.ua/fond/>).

На основі цифрових інформаційних ресурсів у НБУВ формуються окремі електронні повнотекстові колекції (<http://irbis-nbuv.gov.ua/fond/ires.htm>), у тому числі історико-культурних фондів – «Почаївські видання», «Колекція інкунаблів», «Золота колекція Євразії: стародруки, рукописи, прижиттєві видання класиків української літератури», «Історичний Київ» тощо. Оцифровані матеріали використовуються для укладання ілюстрованого фонду електронних виставок, присвячених важливим подіям, ви-

датним особистостям, знаменним і пам'ятним датам (<http://irbis-nbuv.gov.ua/fond/show.html>).

У НБУВ, як це рекомендують провідні інформаційні центри, основу цифрового фонду становлять електронні колекції різного профілю. Вони представляють рукописи, друковані видання, фотографії, плакати, листівки, карти, книги, нотні видання. Кожна онлайн колекція супроводжується набором допоміжних засобів, покликаних забезпечити навігацію в матеріалі, зробити його легкодоступним та зрозумілим у використанні. Колекції можна переглянути, провести пошук у кожній з них окремо (включно з повнотекстовим пошуком для більшості документів або в декількох колекціях одночасно) [46].

За основу створення стахового фонду та фонду користування було взято принципи стандартизації підходів до створення якісних цифрових колекцій, що узагальнюють міжнародний досвід формування та публікації оцифрованих матеріалів провідними бібліотеками й архівами і детально викладеними в методичних матеріалах NISO (National Information Standards Organization) [Національна організація з інформаційних стандартів] – некомерційна організація США, яка розробляє, затверджує і публікує технічні стандарти, пов'язані з видавничою справою, бібліографією і бібліотечною технологією. Таких основних принципів, викладених у «Загальних рекомендаціях щодо створення якісних електронних колекцій» (2008), є 9, які наводимо у стислому вигляді:

- електронна колекція повинна створюватись відповідно до чітко визначеної концепції;
- її необхідно детально описати (створити метадані);
- вона повинна мати куратора й активно керуватися протягом усього життєвого циклу, яке включає проведення комплексу заходів: керування даними, архівування і збереження цифрової спадщини;
- бути широко доступною і надавати цифрові матеріали без зайвих перешкод у використанні, обов'язковим є доступ до електронних колекцій через Інтернет;
- враховувати права інтелектуальної власності;
- передбачити інструменти для визначення ступеня її використання і популярності контенту;
- мати засоби взаємодії, що означає дотримання загальноновизнаних стандартів метаданих і критеріїв якості;
- залучати в процес створення кінцевого користувача, створювати засоби для залучення до колекції матеріалів користувачів інформаційного ресурсу, що може значно збагатити фонд колекції;
- бути усталеною, передбачати довгострокові заходи з її підтримки та керування:

введення нових даних, збирання статистики, підтримка кінцевих користувачів, архівування і резервне копіювання, технічна підтримка сервера і програмного забезпечення.

Інтегровані світові проекти цифрових бібліотек є також ознакою сучасних тенденцій щодо корпорації наукових бібліотек у розвитку гуманітарної сфери суспільства. Серед них – заснована у 2009 р., Світова цифрова бібліотека – спільний проект Бібліотеки Конгресу США, ЮНЕСКО та інших партнерів з усього світу. СЦБ (World Digital Library (WDL)) уможливує вільний, безкоштовний доступ в Інтернеті в мультимедіальному форматі до найважливіших матеріалів країн і культур усього світу. Головна мета СЦБ – сприяти міжнародному й міжкультурному взаєморозумінню та розширювати обсяг і розмаїтість культурного контенту в Інтернеті. СЦБ надає ресурси освітянам, науковцям, широкій аудиторії та сприяє партнерським установам у звужуванні цифрового бар'єра всередині країн і між ними. Партнерами проекту СЦБ стали чотири українські бібліотеки – Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, Національна парламентська бібліотека України, Львівська національна бібліотека імені В. Стефаника і бібліотека Національного університету «Києво-Могилянська академія». Партнери збагачують проект контентом і кураторською, каталогізаційною, технічною й лінгвістичною експертизою.

Перше входження у СЦБ пов'язане з Національною бібліотекою України імені В. І. Вернадського. З її фондів до СЦБ були включені три пам'ятки рукописно-книжкової культури, які становлять частину надзвичайно цінної бібліотечної колекції давніх і рідкісних книг:

– «Київські глаголичні листки» – найдавніший церковнослов'янський рукопис із логічно послідовним текстом. Це одна з найдавніших пам'яток давньослов'янської писемності, яка становить величезну естетичну й лінгвістичну цінність для світової культури. Дата створення – VIII–IX ст.;

– «Діяння та послання апостольські», відомі під назвою «Апостол» – перший датований імпринт (друкований відбиток), виданий на території сучасної України у Львові, у 1574 р. Іваном Федоровим;

– «Кобзар» – вірші найвизначнішого поета України й засновника сучасної української літератури Тараса Шевченка, перше видання (СПб., 1840), його першої поетичної збірки, найрідкіснішої з багатьох видань і відбитків «Кобзаря».

Бібліотека обрала ці фундаментальні тексти як перший український внесок у глобальний проект, спрямований на збереження і поширення найважливіших і найцінніших у культурному сенсі книг світу в цифровій формі. 8 грудня 2011 р. у Національній бібліотеці імені В. І. Вернадського відбулася презентація перших трьох українських текстів, доданих до складу Світової цифрової бібліотеки (СЦБ), де взяв участь посол США Джон Ф. Теффт.

Продовжено роботи щодо створення електронного ресурсу для міжнародної БД

«Золота колекція Євразії», цифрової колекції, створеної некомерційним партнерством «Бібліотечна Асамблея Євразії», яка покликана забезпечити багатомовний доступ до найцінніших видань народів країн ЄвроАзЄС та інших держав-учасниць СНД, що сприятиме розвитку культурних зв'язків, взаєморозумінню між народами. У цьому проєкті передбачається створення багатомовного доступу до оцифрованих зібрань євразійських національних бібліотек з метою підтримки ролі бібліотек країн СНД у забезпеченні ними зберігання і ефективного використання національного культурного надбання, доступності його в інтересах розвитку всіх країн-учасниць.

В основу цього проєкту покладено «експозиційний підхід». Це означає, що колекцію представлено реферативно-бібліографічною інформацією щодо рідкісних та цінних видань, що супроводжується відповідними електронними образами. Ідеться про вже оцифровані видання, не захищені авторським правом і виставлені у відкритому доступі. Повні тексти літературних творів зберігаються на серверах бібліотек-фондоутримувачів. Пілотну версію колекції представлено на сайті БАЕ (<http://bae/rsl.ru>).

На сайті НБУВ представлено рукописи з відповідними науковими описами (<http://irbis-nbuv.gov.ua/fond/coll/bae.html>). У рамках сайту ІР НБУВ підготовлено електронні колекції: «Золота колекція Євразії: Рукописи», «Сербські рукописи із фондів Інституту рукопису», «В. Л. Модзалевський. Малоросійський родословник» (протягом 1996–2004 рр. здійснено перевидання п'ятого тому «Малороссийского родословника», який зберігається в архіві ІР НБУВ). Крім вказаних трьох пам'яток письма та друку, представлених у Світовій бібліотеці, для «Золотої колекції Євразії» на сайті НБУВ представлені найцінніші рукописні пам'ятки:

- Євангеліє апракос повний (Оршанське Євангеліє), другої половини XIII ст. ; – Євангеліє тетр (Київське Євангеліє), середини XV ст.;
- Службник і Требник Петра Могили, 1632 р. ;
- Артем Ведель. Божественна літургія святого Іоанна Золотоустого та 12 духовних хорових концертів, 1796 р. ;
- Альбоми малюнків Києво-Печерської (лаврської) Іконописної школи, XVIII ст. (48 альбомів з малюнками та гравюрами).

Підготовка ресурсу триває. На часі створення ресурсу «Пам'ять України», проєкт, рекомендований ЮНЕСКО для Українського комітету ЮНЕСКО, однак, він не знайшов відповідного втілення.

Важливою міжнародною сферою діяльності в галузі створення цифрового ресурсу книжкової спадщини є інтегровані проєкти щодо реконструкції спільної спадщини, що готуються як за окремими договорами, так, і за підтримки ЮНЕСКО. Активно відбувається наповнення національних реєстрів пам'яті у наших найближчих сусідів, Росії, Польщі, Білорусі. Так, Національна бібліотека Білорусі ініціювала розробку проєкту

Державної програми «Память Беларуси». Ця програма спрямована на збереження документального надбання, що перебуває нині в Білорусі, а також за межами країни. Основна мета – забезпечення доступу до документів шляхом їх переведення в електронний вигляд, для чого стало необхідним створення центрів та лабораторій з поцифрування. Це був, по суті, не лише міжвідомчий, але й міжнародний проект, оскільки необхідні документи містилися в музеях, бібліотеках та архівах не тільки Білорусі, а й України, Росії, Польщі. Незважаючи на те, що в Білорусі близько мільйона рідкісних та унікальних друкованих пам'яток, з яких 750 тис. примірників потребують першочергових заходів щодо збереження, програма передбачала повернення до Білорусі цілого ряду бібліотек та колекцій, що перебувають поза межами країни, але мають історичне відношення до неї.

Окрім бібліотек Радзівіллів, Івана Колодєєва та інших діячів світової культури, до уваги білоруських науковців потрапила і родова книгозбірня литовського канцлера Йоахима Литавора та Адама Хрептовичів, що зберігається в НБУВ.

Спільний проект, що проводиться Національною бібліотекою Білорусі (НББ) та Національною бібліотекою України імені В. І. Вернадського, був присвячений цифровій реконструкції родового зібрання Хрептовичів. Це зібрання зберігається у фондах НБУВ. Головним завданням стало проведення бібліографічної реконструкції бібліотеки Хрептовичів на базі першоджерел. Також обговорено концепцію видання рукописних каталогів, що зберігаються в НБУВ. Особливу увагу було приділено поцифруванню титульних сторінок видань із бібліотеки Хрептовичів, обговорено методи опису та сканування документів.

У рамках співпраці між нашими бібліотеками НББ було передано близько 2500 електронних копій титульних сторінок книг із родового зібрання Хрептовичів, включаючи копії екслібрисів та інших книжкових знаків, що відтворюють історію формування родового зібрання (окремо були передані фотокопії інкунабул та палеотипів), а також фотокопії карток з каталогу, складеного, очевидно, або бібліотекарем Університету св. Володимира М. Ернстом, або вченим С. Пташицьким. Цей каталог є детальним бібліографічним описом 4614 видань, переданих до фундаментальної бібліотеки Університету св. Володимира нащадками графів Хрептовичів. Каталог виконано в картковому варіанті на великих нестандартних картках розміром 17,8 x 11 см. На кожну картку складено детальний бібліографічний опис. Правильність бібліографічного опису було досягненням тогочасної бібліографії та книгознавства. У нижній частині картки у лівому кутку проставлений шифр книги. Окремо НББ було передано фотокопії рукописних каталогів з бібліотеки Хрептовичів *Biblioteka Veterum* та *Zebranie Biblioteki Polskiej*. *Biblioteka Veterum* («Бібліотека древніх») являє собою бібліографічний опис римських та грецьких авторів латиною. Записи розміщені у хронологічному порядку (за роком видання книг та алфавіту авторів). Другий каталог – *Zebranie*

Biblioteki Polskiej («Зібрання польської бібліотеки») – бібліографічний опис польських книг, розташованих у систематичному порядку (18 розділів), а також повнотекстові електронні копії двох рукописів («Литовський статут» (XVI ст.) і «Записки Млечка» (XVII ст.) та книги С. Л. Пташицького «Щорсовская библиотека графа Литавора Хрептовича: краткие сведения о собрании рукописей» / сообщил С. Л. Пташицкий. – Москва, 1899. – 31 с.

Кінцевим результатом співпраці між бібліотеками на сьогодні став випуск бібліографічних описів збережених книг та текстові електронні копії найбільш цінних документів на DVD «**Книжкове зібрання роду Хрептовичів**» (презентація відбулася 9 грудня 2009 р. у НББ), що є фактично поверненням бібліотеки Хрептовичів до Білорусі та світової спільноти завдяки цифровим технологіям. У цьому виданні зібрано бібліографічні першоджерела, публікації яких відбуваються шляхом надання повнотекстових цифрових копій друкованих та рукописних каталогів, описів, що відтворюють склад бібліотеки на початок XIX ст. Це два рукописні каталоги Biblioteka Veterum та Zebranie Biblioteki Polskiej, а також каталог рукописів з бібліотеки Хрептовичів, складений С.Л. Пташицьким. DVD не вмістив бібліографічний опис всіх книг із родового зібрання Хрептовичів. Тому на ньому подано бібліографічний опис інкунабулів, палєоти-пів, видань першої половини XVI–XVII ст. та видань друкарні Великого князівства Литовського [47].

Цифровий ресурс історичних джерел та духовної культури є сучасною формою реалізації, невід’ємною функцією національних бібліотек світу, задекларованою в усіх регулюючих документах цих бібліотек. Однак відбувається подальший розвиток та змістовне наповнення цих функцій. Відомо, що основними функціями бібліотек на сучасному етапі розвитку є: меморіальна, комунікаційна, інформаційна, освітня, соціальна та культурна.

Але відмінністю інформаційного етапу суспільства є те, що всі функції дедалі більше пов’язуються, збагачуються, розвиваються. Збираючи і зберігаючи документальні джерела, Бібліотека є втіленням «пам’яті людства». Вона зберігає знання і культуру в найзручнішому для сприйняття та розповсюдження вигляді, стає базовою складовою віртуального середовища. Здійснюючи систематизацію, зберігання і поширення національної культурної спадщини, вона організовує навігацію у світі культури, інформації і знань, піклується про збереження документів, забезпечує вільний доступ до них шляхом створення баз даних, оцифрування документів та перекладення їх в інші формати й на інші носії. Саме технічна і технологічна модернізація забезпечує зміцнення меморіально-інформаційної функції сучасної бібліотеки, надає їй значення повноправного суб’єкта міжнародного інформаційного простору, підвищує можливості тіснішої взаємодії з іншими суб’єктами міжнародного інформаційного процесу. У зв’язку з цим варто згадати про досвід ЛННБ: у рамках впро-

вадження новітніх інформаційних технологій у бібліотечну систему там декілька років реалізується «Угода про реалізацію документально-інформаційного проекту, що стосується культурної спадщини українського і польського народів». Партнерами угоди виступають Львівська національна наукова бібліотека України ім. В. Стефаника, Національний заклад ім. Оссолінських у Вроцлаві, а також Digital-Center у Познані. Ці три інституції організували роботу над оцифруванням архівних документів і матеріалів, які зберігаються у відділі рукописів нашої бібліотеки. Документальний комплекс відділу рукописів ЛННБ, що став об'єктом угоди, належить до однієї з найбільших бібліотечних рукописних збірок Західного регіону України, що відображає суспільно-політичні, культурні, економічні процеси, що відбувалися на західноукраїнських землях, починаючи від другої половини XI ст. і до наших днів. Вона містить фонди старопольського періоду, періоду австро-угорського панування в Галичині, міжвоєнної Польщі, періоду нацистської окупації, значний масив документів радянського періоду та періоду української незалежності.

Окрім україніки, у фондах відділу зберігається значна частина документальної спадщини, представлена вірменськими, єврейськими та польськими комплексами документів. Саме полоніка, яка разом із фондами «Національного закладу ім. Оссолінських у Львові», згідно з тестаментом його власника, Максиміліана Оссолінського, заповідалася м. Львів, тривалий час викликала безперервні дебати про їх передання до Польщі. Цифрові технології та добра воля надали можливості обом сторонам знайти шлях до порозуміння. Тепер спільними зусиллями оцифровуються колишні фонди «Оссолінеуму», які розірвані між українськими та польськими інституціями. Тепер ці документи повертаються до Львова у вигляді цифрових копій, відбувається цифрова реконструкція цієї великої й важливої для історичної пам'яті декількох країн колекції.

Продовжено роботу з опрацювання полоніки, що зберігається у ЛННБ України ім. В. Стефаника, та україніки – у Національному закладі ім. Оссолінських у Вроцлаві. У ЛННБ діє угода з Міською публічною бібліотекою м. Сянока ім. Гжегожа з Сянока (у рамках європроекту «Спільна культурна спадщина – кордони не мусять роз'єднувати»), що передбачає взаємне сприяння дослідженням, оцифруванню та запровадженню у науковий обіг культурної спадщини регіону Підкарпаття і Лемківщини на базі ЛННБ України ім. В. Стефаника та Міської публічної бібліотеки м. Сянока ім. Гжегожа з Сянока, Історичного музею і Музею побутової архітектури м. Сянока [48].

Міжнародне значення має й створення цифрового ресурсу видань Почаївської лаври, який має умовну назву «Почаївський проект». Це цифровий ресурс, що створений у форматі міжнародного російсько-українського проекту «Кириличні видання друкарні Почаївського монастиря XVIII – першої третини XIX ст.» та виконується НБУВ та Бібліотекою РАН у Санкт-Петербурзі. Виконання цього проекту мало науково-

дослідний характер, оскільки електронні бібліотеки стародруків і рукописів принципово відрізняються від традиційних текстових бібліотек тим, що містять не текстову інформацію, а безпосереднє зображення сторінок. Це пов'язано з тим, що для фахівців чималу цінність представляє не тільки зміст документа, а також шрифт, фактура паперу, елементи оформлення видання. Тому технологія створення електронної колекції стародруків, крім традиційного бібліографічного опису, у першу чергу повинна передбачати підготовку електронної копії видання. Це дає змогу зробити інформацію щодо раритетної книги доступною через Інтернет як фахівцям, так і широкому колу громадськості в навчальних і науково-дослідних цілях. Вирішення поставлених завдань передбачає створення двох варіантів електронної колекції: повного варіанта, максимально наближеного до оригіналу, з розширеним бібліографічним описом, доступного тільки в локальній мережі НБУВ; скороченого варіанту, що має менший обсяг зображень з коротким бібліографічним описом, доступного в онлайн-режимі [49].

Технологія підготовки електронної колекції стародруків з фонду НБУВ базується на таких основних компонентах: архів цифрових зображень; бібліографічна база даних (ББД); масив електронних версій видань.

Архів зображень створюється за допомогою цифрової камери та обробляється програмою пакетної обробки зображень. Зображення приводяться до єдиного формату, розміру, фонового оформлення, одноманітно перейменовуються, каталогізуються у відповідні папки з метою подальшого опрацювання програмою підготовки електронної версії видання. Підготовлені зображення сторінок і обкладинок видання зберігаються в трьох основних форматах: 1) максимальна якість і розмір; 2) спрощене представлення для Інтернет-публікації; 3) мінімальний формат попереднього перегляду для заставок сторінок.

Бібліографічна база даних колекції створюється в середовищі системи автоматизації бібліотек (САБ) «ІРБІС», що містить записи трьох видів:

1. Паспорт колекції + посилання на відповідні описи книг.
2. Бібліографічний опис стародруку правилами сучасної орфографії у форматі UNIMARC із заповненням пошукових полів + повний науковий опис видання (у форматі pdf) + посилання на електронну версію видання + посилання на елементи оформлення.
3. Опис елементів оформлення + посилання на джерела, де вони зустрічаються.

Для організації електронних бібліотек і колекцій розроблено багато спеціалізованих систем. До найбільш відомих, що безкоштовно розповсюджується через Інтернет, належать програми D-space і Greenstone. Однак вони орієнтовані на текстове наповнення бібліотеки з невеликою кількістю ілюстрацій та не підходять для описаного кола завдань.

Електронні версії видань (повна й скорочена) підготовлюються в НБУВ засобами

програми ContentE , розробленої в рамках проекту Європейської електронної бібліотеки (The European Library) та вільно доступної бібліотекам, для опрацювання і упорядкування цифрових колекцій. Програма дає можливість розробити власне мовне та стильове оформлення HTML-сторінок електронної версії видання та підключити до них бібліографічні записи у форматі Dublin Core (що експортуються безпосередньо із ББД «ІРБІС» за допомогою розробленого конвертера). Інтерфейс програми надає можливість створювати ієрархічні списки сканованих сторінок з розділами і підрозділами видання, переглядати сторінки в режимі попереднього перегляду та масштабувати їх. Генеровані в єдиному стильовому оформленні цифрові копії підключаються безпосередньо до записів бібліографічної бази даних, можуть бути знайдені пошуковими засобами САБ «ІРБІС» і безпосередньо доступні в інтерактивному режимі за гіперпосиланнями у вікні перегляду бібліографічного опису.

Для представлення в Інтернеті або на компакт-диску бібліографічні записи експортуються у скороченому вигляді в ISO-форматі (основні точки доступу: автор, назва, рік видання, колекція), готуються відповідні спрощені (у меншому обсязі, але із збереженням читабельності тексту) електронні версії видання. Доступ через Інтернет до баз даних на сайті НБУВ здійснюється на основі додатка WWW ISIS для онлайнової публікації баз даних CDS/ISIS або у вигляді статичних HTML-сторінок каталогу, експортованого з ББД «ІРБІС». Користувач, що звертається до електронної колекції в онлайновому режимі, може ознайомитися з описом самої колекції, провести пошук за основними елементами бібліографічного опису та у вікні браузера перейти до перегляду сторінок видання.

Прив'язка цифрових копій, ілюстрацій і повних наукових описів книг до записів ББД «ІРБІС» організована на основі поля 951: «Посилання на зовнішній об'єкт». Поле 951 було доповнено підполями: тип зовнішнього об'єкта (обкладинка, повний текст, ілюстрація, декор, науковий опис), орієнтація зображення (вертикальна або горизонтальна), локалізація зовнішнього об'єкта, текст гіперпосилання. Відповідно до запропонованої структури поля 951 розроблено спеціальний формат виведення на екран або в HTML-файл додаткової інформації щодо стародруку. У базі даних елементів оформлення використано поле 488 – «Зв'язані видання», що організує посилання на відповідні бібліографічні описи електронного каталогу стародруків. У цьому полі підключено й налагоджено автозаповнення записів та відповідний формат виведення інформації. У результаті автоматично утворюється гіперпосилання на видання, у якому зустрічається даний елемент оформлення. У такий самий спосіб за посиланням «див. також» можна зв'язати схожі елементи оформлення, використані в інших виданнях.

Прив'язування всієї необхідної інформації до бібліографічного опису стародруку (ілюстрації, елементи оформлення, повний науковий опис та електронна копія документа) дає змогу підготувати електронну ілюстровану версію наукового ката-

логу, що може бути доступна читачам у локальній мережі Бібліотеки, записана на компакт-диск або опублікована онлайн. Електронна версія каталогу, залежно від заданих сценаріїв сортування, може бути представлена за алфавітом авторів, назв або років видання. Повні наукові описи видання зберігаються у PDF-форматі для адекватного відображення написання історичних букв кирилиці.

Розроблену технологію було використано в процесі підготовки компакт-диска «Почаївські стародруки у фондах Національної бібліотеки імені В. І. Вернадського», що мають: інформацію про друкарню Почаївської лаври; електронний каталог видань (137 записів бази даних SDS/ISIS САБ «ІРБІС» – UNIMARC формат, розташованих у хронологічному порядку, експортованих із ББД «Державного реєстру національного культурного надбання України»); основні публікації за темою «Почаївського проекту»; електронну колекцію із 19 книг (разом 3883 цифрових зображень елементів видань), підготовлених програмою ContentE, з бібліографічними XML-описами у форматі DC (Dublin Core); приклад повного наукового опису стародрукованого видання («Гора Почаївська», 1793):

Відповідна інформація щодо «Почаївського проекту» доступна онлайн на вебсторінці «Відділу стародруків та рідкісних видань НБУВ». Надалі передбачається підготувати базу даних елементів оформлення почаївських видань та електронний варіант наукового каталогу стародруків Свято-Успенської Почаївської лаври із фондів Національної бібліотеки імені В. І. Вернадського. Серед почаївських кирилических стародруків, із яких було виготовлено повнотекстові цифрові фотокопії, що їх включено до електронної колекції кирилических стародруків Почаївського Успенського монастиря, є видання, цінні своїм історико-культурним значенням: пам'ятки філософської думки, ораторсько-проповідницької прози, джерела з історії української мови XVIII ст., унікальні книжки, відомі в єдиному примірнику у світі, а також видання, відомостей про які немає в бібліографічних довідниках [50].

Цікавим є досвід у створенні повнотекстових бібліографічних БД у галузі рукописної та книжкової спадщини України.

Першим результатом ІР зі створення повнотекстових БД стала представлена нещодавно широкому загалу в локальній мережі НБУВ бібліографічна БД «**Рукописна та книжкова спадщина України**» (рис. 10), підготовлена Інститутом рукопису спільно з відділом програмно-технологічного забезпечення комп'ютерних мереж НБУВ. Це перший досвід у галузі створення повнотекстової бібліографічної БД, який може бути застосований для формування організованих масивів періодичних видань. Вона відображає наукові статті, опубліковані в однойменному науковому збірнику, який видає Інститут рукопису. Збірник «Рукописна та книжкова спадщина України» репрезентує археографічні, джерелознавчі, кодикологічні та книгознавчі дослідження про склад і зміст рукописних і книжкових фондів НБУВ та інших книгозбірень і архівних установ

України, залучаючи до наукового обігу нові документальні джерела. Видання було започатковане у 1993 р. в ІР як таке, що продовжується. На сьогодні вийшло друком 14 випусків збірника.

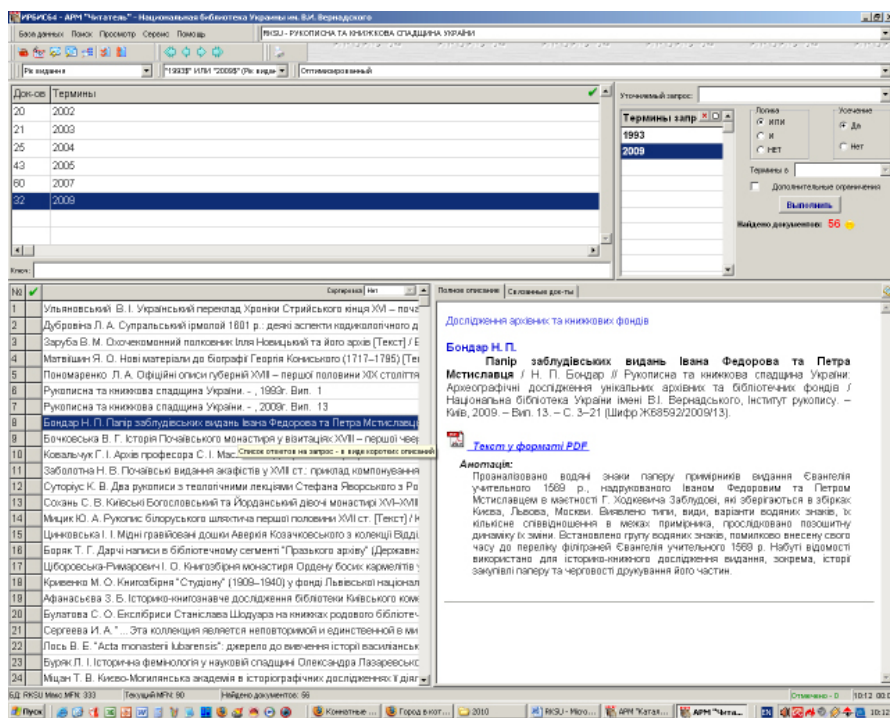

Рис. 11. Інтерфейс БД “Рукописна та книжкова спадщина України”

З огляду на потреби ІР, при створенні БД були сформульовані завдання: зберігання публікацій інституту в електронному вигляді; зберігання докладного опису публікацій (метаданих) відповідно до міжнародних стандартів, забезпечення доступу до них через локальну мережу НБУВ у модулі «Читач», можливість здійснити за необхідністю он-лайн (Інтернет) публікацію відповідної інформації з БД.

Процес створення БД «Рукописна та книжкова спадщина України» розпочався з розробки структури робочих листів (РЛ) та узгодження обов’язкових рубрик. Типологія робочого листа БД для введення даних максимально наближена до традиційної методики роботи каталогізатора з укладання бібліографічних описів на каталожних картках, що полегшило перехід від традиційної технології ведення бібліотечного каталогу до автоматизованої.

БД складається з двох робочих листів для введення бібліографічних описів двох видів: монографічного та аналітичного. Монографічний опис використовується для реєстрації кожного окремого випуску збірника і складається з елементів його бібліографічного опису, а також відомостей про всі його отримані чи замовлені екземпляри. Аналітичний опис використовується для бібліографічного опису кожної окремої статті зі збірника. Проте в БД існує можливість створення різних типів бібліографічного опису, зокрема, опису книги під автором, під колективним автором та під заголовком,

опису електронного ресурсу, опису періодичного видання, опису музейного предмета, спрощеного бібліографічного опису тощо. РЛ БД репрезентують перелік усіх елементів даних: дані бібліографічного опису, дані про зміст документа, додаткові точки доступу під час пошуку, дані про реєстрацію документа, відомості про примірники, кодована інформація тощо. Дані представлені у вигляді полів, поділених, у свою чергу, на підполя. За основу формату представлення даних у БД прийнятий міжнародний комунікативний формат UNIMARC, зокрема, у галузі компонування бібліографічних даних у полях та підполях, а також у кодуванні інформації.

Для реєстрації кожного примірника збірника в БД створені додаткові поля, призначені для введення службової інформації, зокрема, відомостей про реєстрацію надходження та зберігання видання. Тому ще до початку робіт з реєстрації в БД кожного випуску збірника потрібно відповідно до бібліотечних вимог визначити відомості, які використовуються при введенні даних про примірники: статус примірника, джерело надходження, місце зберігання, технологічний шлях та ПІБ виконавця (каталогізатора). РЛ для монографічного виду бібліографічного опису складається з двох аркушів (див. рис. 11). Аркуш «Випуск» містить такі поля: шифр видання, шифр випуску, рік, випуск, зміст, анотація, інтернет-адреса. Аркуш «Додаткові» призначений для введення службової інформації адміністратора БД.

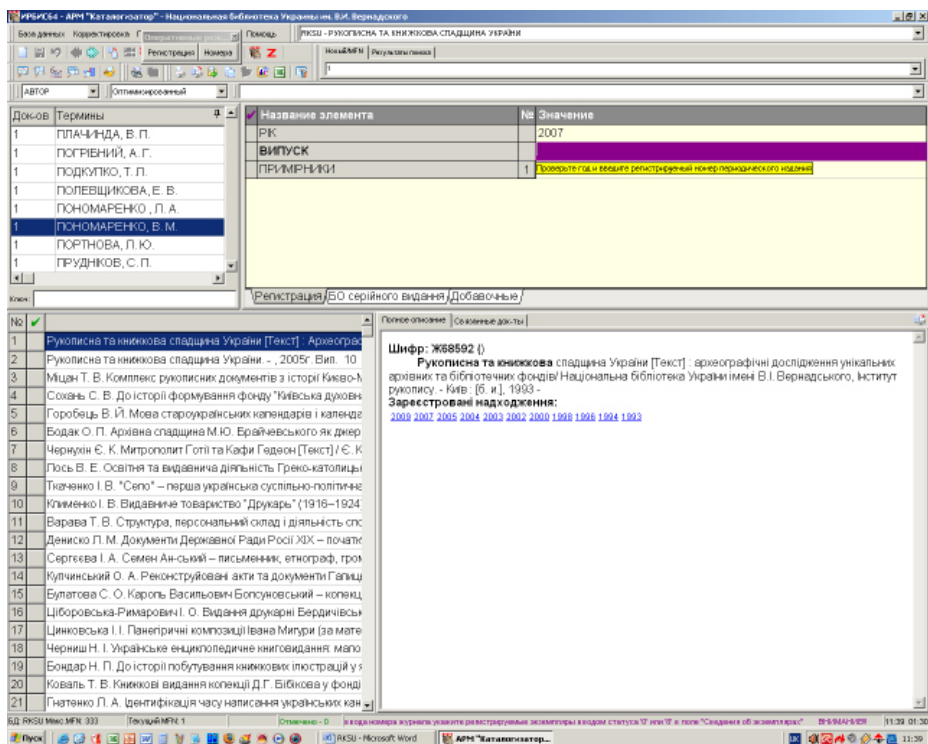

Рис. 12. Структура РЛ для монографічного бібліографічного опису в БД «Рукописна та книжкова спадщина України»

РЛ для аналітичного опису статей також складається з двох аркушів (рис. 12).

Аркуш «Основний опис» містить такі поля: автор (прізвище; ініціали; розширення ініціалів), співавтори, назва (заголовок; відомості, що належать до заголовка; перші відомості про відповідальність; наступні відомості про відповідальність), анотація, випуск (заголовок; рік видання; місто; місцезнаходження/сторінки; випуск; шифр випуску), повний текст, тематична рубрика, робочий лист. Аркуш «Додаткові» також призначений для введення службової інформації адміністратора БД.

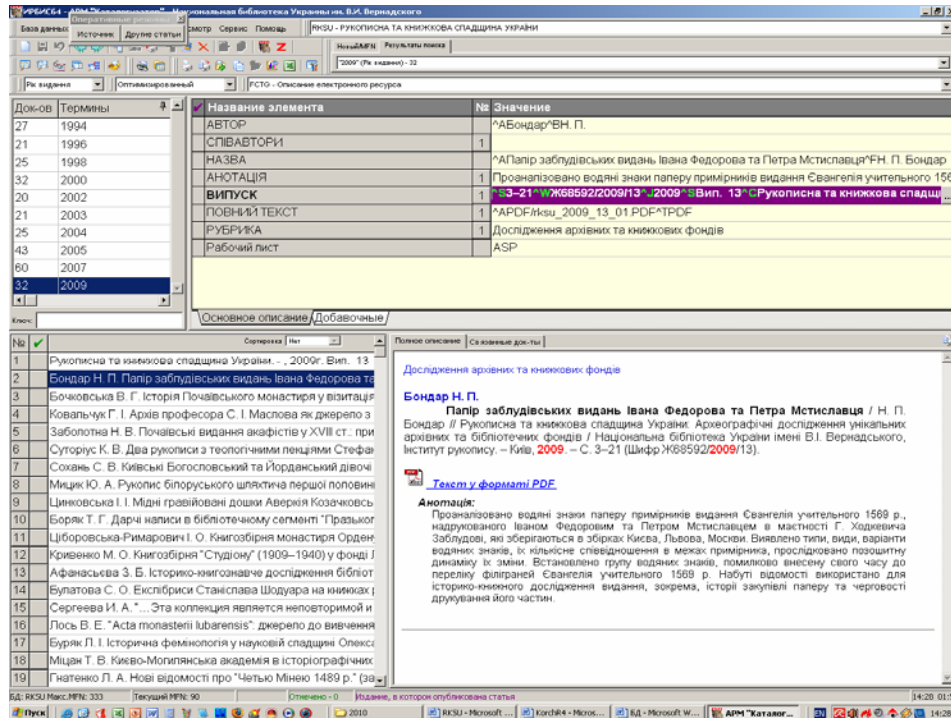

Рис. 13. Структура РЛ для аналітичного бібліографічного опису в БД «Рукописна та книжкова спадщина України»

При введенні інформації автоматично здійснюється формально-логічний контроль даних і звірка на дублетність за сукупністю основних бібліографічних елементів для виключення повторного введення відомостей про документ, який уже присутній у БД. Додатковим засобом для введення інформації є довідкове меню, що складається із словників, які формуються з уже введених даних. Словниково-довідкове меню спрощує та прискорює набір однозначних термінів, даючи змогу замінити набір автоматичним вибором із словника-довідника, що потребує меншої кількості елементарних дій порівняно з прямим набором. Крім того, забезпечується уніфікація подання інформації, що є важливим фактором для правильного формування пошукових словників/рубрикаторів.

Система БД передбачає контекстну допомогу каталогізатору, тобто після виклику довідкової інформації в процесі введення даних у певне поле на екрані з'являється фрагмент інструкції, що належить до вказаного елемента даних.

Важливою особливістю БД є включення в бібліографічний опис прямого посилання на повний текст документа, яке автоматично формується в інформаційному вікні (формат каталожної картки) у вигляді PDF-файла.

БД має широкий спектр пошукових засобів, що забезпечують швидкий (шляхом прямого доступу через словники) пошук документів за будь-якими елементами опису та їх поєднанням. Сценарій пошуку в БД можливий за необмеженою кількістю полів, за будь-якими елементами опису та їх комбінаціями, із застосуванням логіки «І», «Або» та «Фраза повністю», з можливостями визначення пошукових термінів, граматичної нормалізації слів української (російської) мови та застосування апарату урізань.

БД передбачає декілька видів пошуку:

- пошук за словарем/рубрикатором;
- для «розумників»;
- комплексний пошук;
- послідовний пошук;
- для “чайників”.

Пошук за словарем/рубрикатором, що є основним видом пошуку в БД, можливий за такими параметрами: ключові слова, автор, назва публікації, тематична рубрика, рік видання, загальний опис, випуск, УДК. Комплексний пошук дає можливість комбінувати під час пошуку елементи словників/рубрикаторів з будь-якими іншими параметрами пошуку, тобто поєднує в собі всі можливі види пошуку.

У послідовному пошуку додано новий інтерфейсний елемент, який дає змогу уточнювати пошуковий запит шляхом вказування арифметичних специфікацій, а саме – уточнювати отриману інформацію у вигляді діапазону значень, вказуючи обмеження за роком видання чи датою введення в БД. В автоматизованому робочому місці (АРМ) «Читач» існує також спрощений пошук для користувачів-початківців, так званий пошук «для чайників». Він реалізує пошук у стилі, який широко застосовується у мережі Інтернет, а саме – користувачу пропонується тільки сформулювати свій інформаційний запит з використанням термінів з тематичної галузі, що його цікавить. Такий режим орієнтований на тематичний пошук і не призначений для проведення бібліографічного пошуку, коли необхідно вказати такі відомості, як рік видання, випуск тощо.

БД може використовуватися як джерело друку стандартних вихідних документів бібліотек, тобто каталожних карток для різних типів каталогів: алфавітного, топографічного, хронологічного тощо.

Також існує можливість друку вихідних форм у вигляді таблиці, зокрема, інвентарних книг, описів, бібліографічних списків. Відбір записів для отримання вихідних форм визначається задаванням інтервалу випусків збірника або за результатами остан-

нього пошуку.

Статистика в БД проводиться автоматично за двома параметрами: кількістю нових записів та редагуванням уже створених записів.

Таким чином, БД «Рукописна та книжкова спадщина України», репрезентуючи археографічні, джерелознавчі, кодикологічні та книгознавчі дослідження про склад і зміст рукописних і книжкових фондів НБУВ та інших книгозбірень і архівних установ України, сприяє інформуванню наукової спільноти про історію та культуру українського народу [51].

Сучасні форми представлення різноманітного ресурсу відбуваються на спеціальних веб-сторінках спеціалізованих відділів НБУВ, що є додатковою пошуковою системою для зручності користувача інформації. На сайті широко представлений і науковий ресурс НБУВ, пов'язаний з розробкою фондів і працями співробітників НБУВ: монографії, нариси, путівники, довідники, покажчики, бази даних, зокрема, інкунабул, палеотипів, кирилических стародруків, громадянського друку, рідкісних видань, листівок, підручного фонду, мініатюрних видань, рукописних книг, Представлено імідж-каталоги на фонди відділів. Це науковий ресурс у галузі рокриття фондів НБУВ та її науково-дослідної роботи в галузі історії книжкової культури.

Підбиваючи підсумки цього розділу, слід підкреслити декілька важливих аспектів особливого значення ретроспективних історико-культурних ресурсів бібліотек.

В епоху прискорення технократизації та комерціалізації суспільного життя, глобального нівелювання індивідуальної природи людини, соціумів та держав, як ніколи раніше, увага міжнародної спільноти звернена на розвиток інтелектуальної та гуманістичної складової у світі духовних цінностей суспільства, обережного ставлення до унікального світу особистості, національних та культурних складових суспільної свідомості. З усією очевидністю постає умова збереження історичної пам'яті людства та його національної ідентифікації, без чого суспільство перетворюється на техногенне середовище, інформація – лише в товар, а держава позбувається власного обличчя, минулого та майбутнього. Свідоме та об'єктивне збереження пам'яті є невід'ємним, політично значущим процесом кожної незалежної держави. Ці суспільні функції виконують ряд наукових та культурних соціальних інституцій, що зберігають національне культурне надбання та сприяють соціокультурному розвитку людства, серед яких провідне місце посідають бібліотеки, що містять національне інтелектуальне та культурне надбання.

Упродовж значного періоду історико-культурні фонди бібліотек України не були актуалізовані в суспільному обігу, тому на сьогодні цей масив інформації практично закритий для широкого та повноцінного користування. Не вдосконалений попередній реєстраційний або за скороченим циклом опис рукописів, документів, колекцій. Створення електронного ресурсу на історико-культурні фонди здійснюється паралельно з

їх науковим описом джерел та комплексів, інтелектуальним опрацюванням, створенням методик формалізованого та змістовного опису, підготовкою складних за науковими технологіями інформаційних масивів для інформаційних систем та баз даних, які враховують специфіку української рукописної та книжкової спадщини. У кожному окремому випадку колективами різнопрофільних фахівців створювалися унікальні методики репрезентації джерел в електронних каталогах, повнотекстових ресурсах, складних інформаційних системах. Цей досвід роботи має бути поширеним на діяльність відповідних бібліотек інших відомств.

Усвідомлення значення загальнолюдської значущості цього прошарку сучасної культури та слабкості матеріальної основи викликало й виникнення великих корпоративних та міжнародних проектів світової, європейської та євразійської цифрових бібліотек. Ці ресурси, до цього фактично «закриті» для широкої публіки у зв'язку з обмеженнями доступу до унікальних джерел в аспекті збереженості, сьогодні стають надбанням культури для широких верств населення в цифровому вигляді. Створення сайтів надало великі можливості активного входження історико-культурних фондів бібліотек у світову інфосферу. Однак без ґрунтовної державної підтримки національні інтереси України в цій сфері просуватимуться повільно.

Список використаних джерел

1. Про Національну програму інформатизації : Закон України від 4 лют. 1998 р. № 74/98-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rada.kiev.ua>. – Назва з екрана; Про Концепцію Національної програми інформатизації : Закон України від 4 лют. 1998 р. № 75/98-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rada.kiev.ua>. – Назва з екрана; Про Національну програму інформатизації: Закон України від 4 лют. 1998 р. № 74/98-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rada.kiev.ua>. – Назва з екрана.

2. Про затвердження переліку державних замовників завдань (проектів) Національної програми інформатизації на 1999 рік : Пост. Кабінету Міністрів від 22. 03.1999 р. № 431; Про затвердження Завдань Національної програми інформатизації на 1999–2001 роки : Пост. Верховної Ради від 13.07.1999 р. № 914-XIV; Про затвердження Завдань Національної програми інформатизації на 2000 – 2002 роки : Пост. Верховної Ради від 6.07.2000 р. № 1851-III та ін. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rada.kiev.ua>. – Назва з екрана.

3. Про затвердження Концепції формування системи національних електронних інформаційних ресурсів: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 5 трав. 2003 р. № 259-р; Про внесення змін до Закону України «Про Національний архівний фонд і архівні установи» : Закон України від 13 груд. 2001 р. № 2888-III; Про затвер-

дження Програми збереження бібліотечних та архівних фондів на 2000–2001 роки : Пост. Кабінету Міністрів України від 15 верес. 1999 р. № 1716 та ін. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rada.kiev.ua>. – Назва з екрана.

4. Про захист інформації в автоматизованих системах : Закон України від 5 лип. 1994 р. № 81/94; Про затвердження Концепції розвитку національної системи правової охорони інтелектуальної власності : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 13 черв. 2002 р. № 321-р; Про заходи щодо охорони інтелектуальної власності в Україні: Указ Президента від 27 квіт. 2001 р. № 285/2001 та ін. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rada.kiev.ua>. – Назва з екрана.

5. Про заходи щодо розвитку національної складової глобальної інформаційної мережі Інтернет та забезпечення широкого доступу до цієї мережі в Україні : Указ Президента від 31 лип. 2000 р. № 928/2000. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua>. – Назва з екрана.

6. Про інформатизацію соціогуманітарних досліджень: Постанова Президії НАН України від 10.10.1997 р. № 324 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rada.kiev.ua>. – Назва з екрана.

7. Про стан та перспективи розвитку інформаційних технологій в Україні: Постанова Президії НАН України від 13.04.2001 р. № 102 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rada.kiev.ua>. – Назва з екрана.

8. *Дубровіна Л. А.* Бібліотечна справа в Україні в ХХ ст. / Л. А. Дубровіна, О. С. Онищенко. – К., 2009.

9. *Лобузина Е.* Возможности системы автоматизации библиотек «ИРБИС-64» для организации работы специализированных фондов научных библиотек / Е. В. Лобузина, И. В. Лобузин // Библиотеки национальных академий наук: проблемы функционирования, тенденции развития : науч.-практ. и теорет. сб.– 2010. – Вып. 85. – С. 120–130.

10. *Романюк М.* Скарбниця національної пам'яті / М. Романюк // Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника: історія та сучасність. Доповіді та повідомлення Міжнар. наук. конф., Львів, 28–30 жовт. 2010 р. – Львів, 2010. – С. 3–16.

11. *Лобузина К.* Електронний каталог НБУВ: проблеми адаптації до умов сучасного інформаційного середовища / К. В. Лобузина, А. Г. Клочок // Бібл. вісн.– 2011. – № 4. – С. 3–10.

12. *Лобузина Е. В.* Электронные ресурсы научной библиотеки в современной информационной среде / Е. В. Лобузина // Информационное обеспечение науки. Новые технологии : сб. науч. тр. / под ред. Каленова Н. Е. – М.: Научный мир, 2011. – С. 344–351.

13. *Дубровіна Л. А.*, Архівна та рукописна Україніка: Програма виявлення, обліку, опису архівних документів, рукописних книг та створення національного банку інфо-

рмації по документальних джерелах з історії України / Л. А. Дубровіна, В. І. Ульяновський, К. Є. Новохатський // Архівна та рукописна Україніка : матеріали розширеної міжвід. наради “Архівна та рукописна Україніка”, Київ, 17 жовт. 1991 р. / АН України. Ін-т укр. археографії; Головархів при КМ України; Спілка архівістів України. – К. : ІУА, 1992. – С.51–62.

14. *Дубровіна Л. А.* Національна архівна інформаційна система (НАІС): актуальні проблеми “Архівної та рукописної Україніка” і шляхи створення зведеної бази даних на бібліотечні, музейні та архівні колекції / Л. А. Дубровіна, Г. В. Боряк, С. М. Кіржаєв // Бібл. вісн.– 1993. – № 3/4. – С. 58–64.

15. *Дубровіна Л. А.* «Архівна та рукописна Україніка»: до проблеми об’єкта археографічного та інформаційного опису в системі НАІС / Л. А. Дубровіна // Національна архівна інформаційна система «Архівна та рукописна Україніка». – Вип. 1. Інформатизація архівної справи в Україні: сучасний стан та перспективи. – К., 1996. – С. 41–62; Дубровіна Л. А. Рівні організації та опису інформації для Національної архівної інформаційної системи України: до питання дескриптивних методик / Л. А. Дубровіна // Актуальні проблеми розвитку архівної справи в Україні. Доповіді та повідомлення наукової конференції. 15–16 березня 1995 р. / упор.: Т. П. Прись; ред. І. Д. Лепша. – К., 1996. – С. 43–47; Дубровіна Л. А. Основні положення концепції комп’ютеризації архівної справи в Україні // Студії з архівної справи та документознавства. – К., 1998. – Т. 3. – С. 6–17.

16. *Захарченко Т. М.* Застосування ЕОМ у роботі державних архівів України / Т. М. Захарченко // Архіви України. – 1996. № 4–6. – С. 37–47.

17. Видатні вчені Національної академії наук України: особові архівні та рукописні фонди академіків і членів-кореспондентів у Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського (1918–1998) : путівник / упоряд.: О. С. Боляк та ін.; Передм.: Л. А. Дубровіна, В. Г. Врублевський, О. І. Путро; Редкол.: О. С. Онищенко (гол. ред.) [та ін.]. – К. : НБУВ, 1998. – 307 с. ; Особові архівні фонди Інституту рукопису : путівник / редкол.: О. С. Онищенко (відп. ред.), Г. В. Боряк, С. Г. Даниевич (відп. секр.), Л. А. Дубровіна (заст. відп. ред.) [та ін.]; НАН України. Нац. біб-ка України ім. В. І. Вернадського. Інститут рукопису. – К., 2002. – 768 с.

18. *Дубровіна Л. А.* Классификация и научно-информационное описание коллекций и собраний в Национальной библиотеке Украины имени В. И. Вернадского / Л. А. Дубровіна // Библиотеки национальных академий наук: проблемы функционирования, тенденции развития. – К., 2007. – Вып. 5. – С. 58–80.

19. *Лобузина Е.* Возможности системы автоматизации библиотек «ИРБИС64» для организации работы специализированных фондов научных библиотек / Е. В. Лобузина, И. В. Лобузин // Библиотеки национальных академий наук: проблемы функционирования, тенденции развития : науч.-практ. и теорет. сб.– 2010. – Вып. 85. – С. 120–

20. *Корчемна І. С.* База даних «Електронна справа рукописного фонду ІР НБУВ» // Вісн. Кн. палати. – К., 2010. – № 3. – С. 41–44.

21. *Корчемна І. С.* Науково-документне забезпечення руху рукописних фондів бібліотек під час обліку / І. С. Корчемна // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. – К., 2007. – № 2. – С. 58–64.

22. *Дубровіна Л. А.* Кодикологія та кодикографія української рукописної книги Л. А. Дубровіна. – К., 1992.

23. *Дубровіна Л. А.* Кодикографія української та східнослов'янської рукописної книги і кодикологічна модель структури формалізованого опису рукопису / Л. А. Дубровіна, О. М. Гальченко, О. А. Іванова. – К., 1992. – 152 с.

24. *Дубровіна Л. А.* Формування попереднього інформаційного масиву джерел до Державного реєстру української рукописної книги / Л. А. Дубровіна // Наукова бібліотека в сучасному соціокультурному контексті : тези доповідей міжнар. наук. конф. (12–15 жовт. 1993 р.) / Редкол.: Онищенко О. С. (відп. ред.) [та ін.] – К., 1993. – С. 85–87.

25. *Дубровіна Л. А.* Розробка системного опису рукописних книг та інтелектуалізація інформаційного пошуку в автоматизованих системах / Л. А. Дубровіна, Л. Й. Костенко // Рукописна та книжкова спадщина України: Археографічні дослідження унікальних архівних та бібліотечних фондів. – К., 1993. – Вип. 1. – С. 189–200.

26. *Іванова О. А.* База даних рукописних кирилических книг «Кодекс» в Інституте рукописей Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского // Библиотеки национальных академий наук: проблемы функционирования, тенденции развития. – К., 2007. – Вып. 5. – С. 204–216.

27. *Дубровіна Л. А.* Научное описание рукописных книг в Институте рукописи Национальной библиотеки Украины им. В. И. Вернадского и создание базы данных «Кодекс» / Л. А. Дубровіна, О. А. Іванова // Архівознавство, археографія, джерелознавство. – 2002. – Вип. 5. – С. 45–55.

28. *Іванова О. А.* База даних «Кодекс» рукописної книги XVI ст. О. А. Іванова // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. – 2001. – Вип. 6. – С. 289–294.

29. *Іванова О. А.* Використання баз даних у кодикологічних дослідженнях рукописних книг на прикладі бази даних «Кодекс» // Вісн. Львів. ун-ту. – Л, 2007. – Вип. 2. – С. 106–115. – (Серія «Книгознавство та інформаційні технології»).

30. *Новохатський К.* Документ Національного архівного фонду – документальна пам'ятка історії та культури: співвіднесення понять / К. Новохатський // Архіви України. – 1999. – № 1 – 6. – С. 26–34.

31. *Ковальчук Г. І.* Книжкові пам'ятки (рідкісні та цінні книжки) в бібліотечних фондах / Г. І. Ковальчук. – К., 2004. – 644 с.

32. *Ковальчук Г. І.* Документальне пам'яткознавство : робоча програма для студен-

тів спеціальності 7.02.01.05 «Документознавство та інформаційна діяльність». – Київ, ДАКККІМ, 2009. – 20 с. ; Ковальчук Г. І. Експертиза документальних пам'яток: робоча програма для студентів спеціальності 7.02.01.05 «Документознавство та інформаційна діяльність» / Г. І. Ковальчук. – Київ, ДАКККІМ, 2009. – 24 с.

33. *Ковальчук Г. І.* Критерії відбору книжкових пам'яток для першочергового оцифрування // Наук.пр. НБУВ. – К., 2010. – Вип. 28. – С. 141–147.

34. *Ковальчук Г. І.* Книжкові пам'ятки (рідкісні та цінні книжки) в бібліотечних фондах / Г. І. Ковальчук. – К., 2004. – 644 с.

35. Методичні рекомендації для Державної реєстрації книжкових пам'яток України. Кириличні рукописні книги та стародруки. Принципи реєстраційного опису / Нац. акад. наук України. Нац. б-ка України імені В. І. Вернадського. – Київ, 2007. – 134 с. Ч. 1. Кириличні рукописні книги і стародруки: Методичні рекомендації для заповнення бази даних Державного реєстру національного культурного надбання / укл. Л. А. Дубровіна, Л. А. Гнатенко, О. А. Іванова [та ін.]. Ч. 2. Методичні засади опису кирилических видань для Державного реєстру книжкових пам'яток України / укл. Г. І. Ковальчук, Н. П. Бондар, Р. Є. Кисельов.

36. *Гнатенко Л.А.* Слов'янська кирилична рукописна книга XV ст. з фондів Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського : Каталог / Л. А. Гнатенко; редкол.: О. С. Онищенко (голова) та ін. – К., 2003. – 193 с., 158 іл.; Гнатенко Л. А. Слов'янська кирилична рукописна книга XIV ст. з фондів Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського : каталог. Кодиколого-орфографічне дослідження. Палеографічний альбом / Л. А. Гнатенко ; редкол. : О. С. Онищенко (голова) [та ін.]. – К., 2007. – 264 с.: іл.; Кириличні рукописні книги у фондах Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України : каталог. — Т. І: XI–XVI ст. / уклад.: М. М. Кольбух (голов. ред.), Т. М. Гуцаленко, О. О. Дзьобан [та ін.]; передм. М. М. Кольбух ; уклад. наук.-довідк. апарату: М. М. Кольбух, Я. П. Сеник; НАН України. ЛНБ ім. В. Стефаника. – Львів, 2007. – XLVI с., 522 с., 24 кол. іл. ; Іванова О. А. Слов'янська кирилична рукописна книга XVI ст. з фондів Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського : наук. кат. : палеогр. альбом / О. А. Іванова, О. М. Гальченко, Л. А. Гнатенко ; редкол. : Л. А. Дубровіна (голова) [та ін.]. – К., 2010. – 791 с.: іл.].

37. *Ковальчук Г. І.* Колекція історичних листівок НБУВ і сучасні проблеми введення її в електронний простір / Г. І. Ковальчук, Г. С. Гупко, О. М. Тіхненко [та ін.] // Наук. пр. Нац. б-ки України імені В. І. Вернадського. – К., 2011. – Вип. 31. – С. 261–276.

38. *Ковальчук Г. И.* Историко-книговедческие электронные ресурсы Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского в современной научной коммуникации / Г. И. Ковальчук // Историко-культурное взаимодействие на пространстве СНГ в контексте развития книгоиздания, книгообмена и науки о книге : материалы Междунар.

науч. конф. (Киев, 4–6 окт. 2011 г.). – К. : Академперіодика, 2011. – С. 64–67.

39. *Омельчук В. Е.* Национальная библиография Украины / В. Е. Омельчук // Б-ки национальных академий наук: проблемы функционирования, тенденции развития. – К., 2000. – С. 186–195; Омельчук В. Ю. Національна бібліографія України: тенденції розвитку, проблеми розробки / В. Ю. Омельчук // Бібл. вісн. – 1995. – № 5. – С. 1–13.

40. *Вакульчук О. А.* Електронний каталог українських нотних видань 1923–1934 років з фондів НБУВ // Документознавство. Бібліотекознавство. Інформаційна діяльність. Проблеми науки, освіти, практики : зб. матеріалів IV Міжнар. наук. конф. – К. : ДАККІМ, 2007. – С. 183–186.

41. Українські нотні видання 1917–1923 років у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського : науковий каталог / І. В. Савченко; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського ; Наук. ред. Л. В. Івченко. – К., 2007. – XLIV + 356 с. – (З історії музичної спадщини України) ; Українські нотні видання 1923–1934 років у фондах Національної бібліотеки імені В. І. Вернадського: (інструментальна музика): науковий каталог / Л. В. Івченко, О. А. Вакульчук ; комп'ютерно-програмна підтримка та худож. оформлення К. В. Лобузіню; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського; наук. ред. В. Ю. Омельчук. – К. : НБУВ, 2009. –395 с. – (З історії музичної спадщини України).

42. *Івченко Л. В.* Музичний фонд НБУВ: створення електронного каталогу / Л. В. Івченко // Бібл. вісн. – 2007. – № 4. – С. 12–22

43. *Білименко Л. А.* Впровадження інноваційних технологій у Відділі газетних фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського // Документознавство. Бібліотекознавство. Інформаційна діяльність: пробл. науки, освіти, практики : зб. матеріалів V міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 21-23 трав.). – К, 2008. – С. 46–47.

44. *Муха Л.* Інноваційні технології збереження інформаційних ресурсів : матеріали роботи міжнар. наук. конф., 11–12 жовт. 2005 р., м. Київ / Л. Муха, З. Савіна, Л. Затока // Бібл. вісн. – К., 2005. – № 6. – С. 32–34.

45. *Лобузіню К. В.* Основні напрями роботи з оцифрування інформації бібліотечних фондів / К. В. Лобузіню // Інтеграція України у світове співтовариство в контексті розвитку бібліотечних інформаційних технологій / О. С. Онищенко, Л. А. Дубровіна, В. М. Горовий [та ін.]; НАН України, НБУВ. – К.: НБУВ, 2011. – С.125–134.

46. *Лобузіню К. В.* Створення страхового фонду цифрових копій унікальних документів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського / К. В. Лобузіню, О. П. Бодак // Рукописна та книжкова спадщина України. – К., 2012. – Вип. 15. – С. 145–149.

47. *Мяскова Т.* Родове зібрання Хрептовичів: перспективи дослідження / Т. Мяскова // Наук. пр. Нац. б-ки України імені В. І. Вернадського. – Вип. 28. – К., 2010. – С. 396–404.

48. *Романюк М.* Скарбниця національної пам'яті / М. Романюк // Львів. нац. наук. б-ка України імені В. Стефаника: історія та сучасність. Доповіді та повідомлення Міжнар. наук. конф., Львів, 28–30 жовт. 2010 р. – Львів, 2010. – С. 3–16.

49. *Ковальчук Г. И.* «Почаевский проект»: деятельность Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского по исследованию почаевских старопечатных книг / Г. И. Ковальчук, Н. В. Заболотная // Библиотеки национальных академий наук: проблемы функционирования, тенденции развития. – К., 2007. – № 5. – С. 341–355; Ковальчук Г. И., Лобузина К. В. Создание цифровых коллекций книжных памятников в НБУВ // Чацвёртые Мыжнародні Кнігазнаўчыя чытаньня (Мінск, 2008). – Минск, 2008. – С. 120–124.

50. *Лобузина К. В.* Створення електронних колекцій книжкових пам'яток у Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського (на прикладі почаївських стародруків) / К. В. Лобузина, Г. І. Ковальчук, Н. В. Заболотна // Наук. пр. Нац. б-ки України імені В. І. Вернадського. – К., 2009. – Вип. 24. – С. 145–153.

51. *Бодак О. П.* Повнотекстова база даних «Рукописна та книжкова спадщина України» як електронний науково-інформаційний ресурс Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського / О. П. Бодак // Рукописна та книжкова спадщина України. – К., 2010. – Вип. 14. – С. 359–371.

РОЗДІЛ 5. ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ БІБЛІОТЕЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ІНФОРМАТИЗАЦІЇ

Під впливом загальноцивілізаційної тенденції до прискореного розвитку суспільства, якісних перетворень в усіх його структурах і зростаючих потреб, пов'язаних із реалізацією цієї тенденції, у виробництві нової та підвищенні ефективності використання наявної інформації в нинішній і, особливо, пов'язаний з ним період прогнозованого майбутнього саме електронний спосіб фіксації інформації очевидно має бути визначальним у характеристиці нинішнього етапу в історії формування фондів бібліотек.

На користь цього твердження вже сьогодні ми маємо цілий ряд аргументів. Значна їх частина переконливо підтверджена практикою інформатизації в нашій країні, роботою над забезпеченням доступу до сучасних інформаційних ресурсів дедалі ширших верств населення, практичним використанням їх в інтересах розвитку українського суспільства, активізацією дедалі більшої кількості соціальних структур, усіх категорій громадян, пов'язаною із сучасними можливостями інформатизації. Із впровадженням у широку суспільну практику електронних інформаційних технологій такий доступ дає користувачам нові, значно більші можливості для подальшого розвитку, ніж вони мали у своєму розпорядженні ще якихось два десятиріччя тому.

По-перше, електронні технології дають можливість наймасштабнішого доступу до обсягів інформації, незіставних з фондами найбільших бібліотек світу на всіх доелектронних носіях.

По-друге, електронний доступ до вітчизняних і зарубіжних документальних ресурсів із використанням наявних уже комп'ютерних пошукових систем прискорюється навіть при здійсненні бібліотеками лише першого кроку до комп'ютеризації – створенні електронних каталогів документного фонду. Він може стати практично миттєвим у процесі переведення документної основи в електронну форму.

По-третє, електронний доступ до системи даних про наявні документальні фонди розкриває додаткові можливості використання їх інформаційного потенціалу на стиках різних наук, різних напрямів інформаційного виробництва в їх синтезі.

Вирішальною стає роль електронних технологій у процесі розширеного виробництва інформації та підвищенні ефективності керування наявними інформаційними ресурсами. Посилення роботи щодо введення в суспільний обіг інформаційних ресурсів бібліотек в електронному вигляді сприяє розширенню доступу до цих ресурсів найбільш зацікавленої частини суспільства, пов'язаної з виробництвом інформації і в кінцевому підсумку – значному приросту інформаційного потенціалу суспільства. Електронні технології в інформаційній сфері забезпечують уже сьогодні зростаючу ефективність використання цього потенціалу в забезпеченні потреб, пов'язаних із необхідніс-

тю вдосконалення управлінської роботи, діяльності громадських організацій, бізнесу, науки, культури.

На базі електронних технологій нині ґрунтується вся система вертикальних і горизонтальних зв'язків у процесі розвитку інформатизації суспільства. Упровадження високоефективних космічних, кабельних систем зв'язку дедалі більшою мірою сприяє вдосконаленню комплектування бібліотечних фондів. За допомогою сучасних ліній зв'язку створюються можливості різкого збільшення інформаційного потенціалу сучасних бібліотечних закладів шляхом кооперації їх фондів. Таким чином, створюються передумови для поліпшення циркуляції інформації в масштабах загальнонаціональної інформаційної бази, удосконалюється відповідний системоорганізуючий механізм загальнонаціональної інформаційної бази. У цих умовах, залишаючись основними центрами зберігання інформаційних ресурсів, бібліотечні установи – що дедалі більшою мірою демонструє вже практика сьогодення – будуть розвиватися також як активні оператори інформаційними масивами в інтересах суспільних інститутів, в інтересах суспільства. Вони, очевидно, мають ставати своєрідними методичними центрами з керування інформаційними потоками й ефективного використання інформаційних ресурсів. Ці функції сучасних бібліотек набуватимуть дедалі більшої актуальності для широкого користувача в процесі входження суспільства в його постіндустріальний, інформаційний етап розвитку. І тому, очевидно, у комплектуванні всіх бібліотечних установ разом з наповненням фондів відповідно до традиційних інформаційних потреб значна увага буде приділятися інформації, пов'язаній із впровадженням пошукових програмних систем, програм відбору та структуризації інформації за тематичною ознакою, документальної бази, що стосується розвитку процесу керування інформацією в цілому.

Разом із комплектуванням системи бібліотечних установ інформацією, виготовленою вітчизняним виробником, електронні технології дають можливість успішно комплектувати фонди бібліотек інформацією глобального інформаційного простору, доступ до якої здійснюється через Інтернет.

Узагалі, навик користування цією інформацією в українському суспільстві вдосконалюються. Однак бібліотечні установи помітно відстають у цьому процесі. Відсутність належної технічної бази сьогодні не дає їм змоги передплачувати систематизовані платні (і, як правило, найбільш якісні) інформаційні масиви. У зв'язку з цим за умови широкого використання інтернет-технологій переважна більшість українських користувачів має справу з безоплатними інформаційними ресурсами невисокої якості, що виставляються в Інтернеті з рекламними або ж іншими цілями, із випадковими, несистематизованими інформаційними матеріалами. І це також знижує загальну цінність використовуваних продуктів. Водночас інтеграція України в систему міжнародних економічних, політичних, культурних зв'язків потребує активного входження її в глобальний інформаційний простір, ефективного використання його потенціалу для свого

розвитку.

Таким чином, уже сьогодні існує чітко виражена суспільна потреба в комплектуванні бібліотечних установ Української держави високоякісною, сучасною інформацією з інформаційних масивів Інтернету. Можна прогнозувати з переконливою вірогідністю, що для її задоволення розвиватиметься процес формування відповідної правової бази такої діяльності й узгодження її з відповідними міжнародними правовими документами, вирішуватимуться технічні проблеми, пов'язані з необхідністю збереження й ефективного керування великими обсягами електронної інформації, викристалізуюватимуться також критерії до підготовки нової категорії інформаційних працівників – спеціалістів з використання інформаційних масивів Інтернету.

Разом з цими проблемами будуть розроблятися питання стратегії комплектування бібліотек інтернет-інформацією, критерії адаптації зарубіжних інформаційних ресурсів до використання в Україні, вирішуватиметься мовна проблема для користувачів як через інтенсифікацію перекладацької діяльності з мов, найбільш поширених в Інтернеті, так і шляхом оволодіння цими мовами користувачами.

Варто також зазначити, що роль електронних інформаційних ресурсів як засобу фіксації на електронних носіях здобутків людської культури в широкому значенні цього терміна стрімко зростає. Порівняно з дією всіх інших форм фіксації культурних надбань людства постійно збільшується рівень їх впливу на суспільну свідомість. Вплив електронних джерел інформації на дедалі більшу кількість людей зростає в часовому вимірі, стає регулярним. Про його наслідки свідчить навіть певна тривога соціальних психологів стосовно зростаючої комп'ютерної залежності постійних користувачів Інтернетом.

Зростаюче значення електронних ресурсів у задоволенні інформаційних запитів суспільства обумовлює вироблення сучасної стратегії комплектування цими ресурсами фондів бібліотек. Ця стратегія має передбачити як урахування конкретних запитів користувачів, так і бути відображенням загальнокультурного процесу розвитку суспільства.

У тактичному плані під час комплектування бібліотек електронною інформацією один з основних підходів має бути пов'язаний з урахуванням конкретних запитів користувачів, пов'язаних із вирішуваними ними проблемами в економічній, політичній, соціальній сферах, задоволенням усіх інших можливих потреб. Бібліотеки мають довести свою спроможність у нинішніх умовах задовольнити такі потреби, довести, що вони потрібні, необхідні для успішної роботи управлінських структур, бізнесу, наукових установ, громадських організацій, для різних категорій людей з їх сучасними запитам.

У процесі розробки стратегії комплектування бібліотекам необхідно бачити свого користувача, прогнозувати еволюцію його запитів як до змістовної форми обслуго-

вування, так і до форм співробітництва бібліотеки з користувачем у напрямі якомога більш ефективного використання інформації. У зв'язку з цим після періоду бурхливих суспільних перетворень бібліотечні заклади для осучаснення своєї діяльності мають опиратися на постійно діючий процес соціологічних досліджень та наукового прогнозування. Стратегія комплектування сучасних бібліотек має враховувати також загальну тенденцію до збільшення кількості дистантних користувачів і значного урізноманітнення їхніх запитів. Тому вона має передбачати наявність кооперативних зв'язків з іншими бібліотеками і враховувати таку кооперацію в плануванні поповнення фондів. Стратегічним орієнтиром розвитку бібліотечної діяльності в найближчому майбутньому стала Державна цільова національно-культурна програма створення єдиної інформаційної бібліотечної системи «Бібліотека-XXI», що реалізується відповідно до постанови Кабінету Міністрів України № 956 від 17 серпня 2011 р. Постанова передбачає формування єдиної інформаційної інфраструктури країни на базі розвитку інтернет-технологій.

Під час роботи в режимі розподіленої в просторі електронної бібліотеки на базі використання електронних ресурсів Інтернету значну роль відіграватиме необхідність забезпечення логічних зв'язків між її елементами. Як зазначають з цього приводу дослідники, «сполучення елементів має здійснюватись автоматично, оскільки, по-перше, тільки таким чином можуть бути враховані всі зв'язки, по-друге, це дає змогу підтримувати їх у постійній готовності до використання. Те ж стосується і зв'язків, що встановлюються між документами локального електронного фонду» [1]. Це твердження має лягти в основу формування методик адаптації інформаційних масивів глобального інформаційного простору до фондів бібліотечних закладів. Стратегія комплектування має враховувати також й інші фактори, пов'язані з вимогами інформаційної безпеки, забезпечення умов для національного культурного розвитку тощо [2].

Варто зауважити, що стратегія розвитку фондів бібліотек як сучасних інформаційних центрів не повинна зводитися лише до задоволення сьогоденних запитів різних суспільних інститутів, різних користувачів. Якщо бібліотечні заклади обмежаться лише цим, їх фонди відобразатимуть лише певні фрагменти, хоча, можливо, й дуже важливі в загальному культурному процесі. Водночас, за браком суспільної уваги (через фінансові та інші проблеми), деякі напрями суспільної діяльності, як, наприклад, у науці – фундаментальні дослідження, у культурі – деякі напрями культурно-освітньої роботи, втрачають темпи свого розвитку й підтримку інформаційного ресурсу бібліотек за умови орієнтації лише на наявні запити для інформаційного забезпечення. Нерівномірність розвитку в різних сферах суспільної діяльності, відповідно, нерівномірний приріст суспільно значущої інформації та незбалансоване формування фондів бібліотек є не лише негативним проявом у загальнокультурній сфері сьогодення.

Нерівномірне відповідно до основних напрямів суспільної діяльності наповнення

інформаційних баз стане ненадійним стартовим майданчиком для подальшого розвитку суспільства, для його культурного поступу. У зв'язку з цим безпосередньо електронні інформаційні ресурси глобального інформаційного простору з урахуванням зазначених вище застережень і можуть стати ефективним джерелом поповнення фондів – новою оперативною інформацією в тих їх розділах, де вітчизняної інформації для рівномірного наповнення недостатньо. Оскільки, як відомо, «комплектуватись усім» у сфері електронної інформації неможливо, стратегія формування фондів має передбачати набутий практикою досвід – інформаційне забезпечення системи спеціалізованих, кооперованих своїми фондами бібліотек.

Зростаюче суспільне значення бібліотек, що має найближчим часом проявитись у зв'язку з реалізацією завдань інформатизації українського суспільства, обумовлює важливу роль цих громадських інформаційних центрів у реалізації громадянського завдання – утвердження духовно-ціннісних орієнтирів, сучасних духовних цінностей українського народу через комплектування й надання громадянським інститутам необхідної вітчизняної інформації та інформації глобального значення. І ця тема також має бути передбачена стратегією комплектування фондів електронною інформацією.

У глобальному вимірі підходи до цього аспекту комплектування мають визначатися, виходячи з того, що сучасне міжнародне співробітництво має ґрунтуватися на переконаннях у необхідності поваги до спільних духовних цінностей і переконань, що базуються на сформованих уже елементах глобальної етики. До неї сьогодні входять п'ять основних елементів – рівність, права і відповідальність людини, демократія, захист меншин, мирне врегулювання конфліктів і справедливі переговори [3]. Предметом уваги фахівців, які відповідають за комплектування, мають бути також видання, що відображають зміст і утверджують загальнодержавні, національні духовно-ціннісні орієнтири. Це особливо важливо в умовах глобальних інформаційних та й не лише інформаційних впливів.

Усім очевидно, що впровадження інноваційних технологій та поява телекомунікаційних засобів передачі інформації дійсно здійснили докорінні перетворення в соціокультурному середовищі суспільства більш швидкісному та результативному входженню українського суспільства в глобальне інформаційне середовище, головною рисою якого є технології збирання, обробки, збереження, передачі та доступу до інформації, що інтегрується з головними сферами життєдіяльності суспільства. Однак, ці, безумовно, позитивні процеси розвитку інформаційного суспільства містять у собі й небезпечні риси глобалізації суспільства, пов'язані з втрачанням суспільством духовної складової, що ідентифікує як особистість, так і соціальні групи та народи, а також розвиває єдиний процес спадкоємності наукового знання.

Важливий аспект комплектування та організації обслуговування – історико-культурні фонди. Основними функціями бібліотек на сучасному етапі розвитку є: ме-

моріальна, комунікаційна, інформаційна, освітня, соціальна та культурна. Усі ці функції тісно взаємопов'язані. Збираючи і зберігаючи документальні джерела, Бібліотека є носієм меморіальної функції, втіленням «пам'яті людства», національних цінностей. Вона зберігає знання і культуру в найзручнішому для сприйняття та розповсюдження вигляді, стає базовою складовою віртуального середовища. Однак, ця функція сьогодні не є формальним обов'язком бібліотек зберігати фонди. Здійснюючи систематизацію, зберігання і поширення національної культурної спадщини за допомогою електронних ресурсів, вона не лише зберігає та інформує про пам'ятки національної культури, забезпечує вільний доступ до них шляхом створення баз даних, оцифрування документів та переведення їх в інші формати й на інші носії, а й підтримує високий рівень та розвиток гуманітарної складової суспільства, духовних та інтелектуальних цінностей. Орієнтування у світі культури, інформації і знань про Україну сприяє активному впровадженню цього знання в суспільну свідомість та ментальний світ сучасної людини як в Україні, так і за її межами.

Відмінністю інформаційного етапу суспільства є те, що всі функції бібліотек дедалі більше пов'язуються, збагачуються, розвиваються, піклуються про збереження документів. Саме технічна і технологічна модернізація забезпечила зміцнення меморіально-інформаційної функції сучасної бібліотеки, надає їй значення повноправного суб'єкта міжнародного інформаційного гуманітарного простору, підвищує можливості тіснішої взаємодії з іншими суб'єктами міжнародного інформаційного процесу, спрямованого на підтримку духовних цінностей, усебічний розвиток особистості. Міжнародний аспект створення інтегрованих ресурсів історико-культурного значення сьогодні реалізує ще один аспект гуманітарної місії бібліотек у сучасному інформаційному просторі.

Не менш важливим, як показали сучасні тенденції формування електронних ресурсів та включення їх у глобальні мережі, є не лише комплектування, а й формування електронних ресурсів бібліотек на базі власних фондів, створення нового інформаційного продукту, який дає змогу забезпечити збереженості інтелектуальної та духовної пам'яті людства та національної культури. Сьогодні це є актуальним питанням діяльності сучасних національних та наукових бібліотек, підтримує на новому технологічному рівні та розвиває змістовно традиційні функції бібліотек як соціального інституту. Існування та розвиток бібліотек є гарантією спадкоємності державотворчих, національних та культурних процесів у суспільстві та залучення цього знання до формування наукової та культурної свідомості суспільства, що продовжує постійно розвиватися в нових умовах суспільного поступу. У формуванні цього ресурсу мають бути задіяні колективи спеціалізованих відділів бібліотек, які володіють спеціальними знаннями в галузі книжкової культури, та широкого кола вчених та культурних діячів. Підготовка такого ресурсу є національним іміджем країни, яка пишається своєю історією, культу-

рою, інтелектуальним потенціалом. У сучасному світі зростає попит на цю інформацію, і вона набуває, економічної вартості.

Розвиток інформаційних технологій здійснює великий вплив на можливості включення до суспільного обігу не лише унікальної інформації, що зберігається в історико-культурних фондах бібліотек, сформованих до ери інформаційного суспільства, коли електронний засіб фіксації інформації та її розповсюдження стає визначальним у подальшому поступі сучасної інформаційної цивілізації, а цілісні пласти тисячолітньої історії народів, не задіяних у дослідженнях історичних процесів та сучасному соціокультурному процесі, ґрунтовне вивчення яких ще попереду. Тому так важливо розвивати напрям електронного науково-довідкового розкриття фондів, створення нового науково-пошукового та науково-довідкового апарату бібліотек на цінніші фонди бібліотек, це є невідкладним завданням, що включає й створення наукових каталогів та ресурсів нового покоління, які повнісцінно розкривають склад і зміст фондів, поряд з ретроспективною конверсією карткових бібліотечних каталогів, створення на їх базі «імідж-каталогу».

Створення довідників нового покоління, спрямованих на повноцінне та достовірне інформування, є складним науковим завданням, що потребує значних зусиль з боку зведених колективів фахівців, дослідження різнопланових питань, пов'язаних з розвитком інформаційної складової бібліотекознавства та книгознавства, бібліографознавства, інформології, прийняття нових нетрадиційних рішень та інтелектуальних здобутків, які враховують специфічність історії, документального надбання. Це показав уже набутий досвід бібліотек сучасної України в галузі створення національної бібліографії України, зведеного реєстру документальних та книжкових пам'яток, предметної галузі діяльності з колосальними за обсягом ретроспективними фондами бібліотек, які на сьогодні розкриті максимум на 10 %. Інтелектуальні рішення в галузі робіт з такими фондами потребують широкого поширення на базоплатній основі, як це здійснюється нині НБУВ як гуманітарний обов'язок. Переведення цих ініціатив у русло державної політики значно покращило б розвиток цієї галузі суспільно значущого знання, вплинуло б на якість розвитку науки, освіти, культури та духовних засад держави в цілому.

Напрямок офіційної реєстрації найціннішої частини української духовної спадщини залишається політично важливим для незалежної держави. У цьому напрямі діяльність бібліотечних фахівців має бути підтримана на державному рівні – шляхом фінансування та розгортання діяльності в галузі реальних робіт з Національним бібліографічним репертуаром та Державним реєстром книжкових пам'яток України, створення відповідного офіційного електронного ресурсу та відповідального державного органу, або окремої установи, яка взяла б на себе створення інтегрованого ресурсу, забезпечення правових та інтелектуальних засад його підтримки, відпрацювала б науково-організаційні та методичні засади, як це зроблено в провідних країнах світу.

Актуалізація меморіальної та соціокультурної функцій бібліотек у світі всезростаючого інтересу суспільства до історичної пам'яті народів, яка проявилася із створенням інформаційного та цифрового ресурсу ЮНЕСКО «Пам'ять світу», багатьох національних реєстрів та баз даних, де значне місце посідають архівні та книжкові джерела, закликає українську бібліотечну громадськість, яка дбає про міжнародний імідж України, поставити питання про негайне створення окремого книжкового цифрового ресурсу «Пам'ять України», проект, рекомендований ЮНЕСКО для Українського комітету ЮНЕСКО, що й досі не знайшов відповідного втілення. Українські бібліотечні фахівці напрацювали унікальний досвід та просунулися вперед у багатьох методологічних питаннях і конкретних засобах формування ресурсів унікальних рукописних книг та архівних джерел. Важлива роль у цьому належить НБУВ як загальноукраїнського методичного та інформаційного центру.

Моніторинг суспільних потреб та інтересу суспільства до першоджерел власної історії та культури, інших країн світу, проведений протягом періоду формування такої цифрової спадщини західними бібліотеками, показав несподівано високий рівень попиту та статистики відвідувань не лише пересічними громадянам, а й використання владними структурам цього ресурсу. Бібліотеки світу відреагували постійним нарощуванням історико-культурних ресурсів та його широкою популяризацією. Цей проект дасть змогу залучити до його створення не лише українські бібліотеки, але й бібліотеки світу, де сьогодні у значній кількості зберігаються українські книжкові та рукописні пам'ятки, насамперед, польські та російські. Започаткування цього ресурсу вже відбулося на сайті НБУВ, де представлені і будуть надалі поповнюватися унікальними рукописними та книжковими та раритетами.

Зростання в структурі бібліотечних фондів обсягів електронної інформації обумовлює зростаючу керованість ними. У зв'язку з цим значно розширюються можливості їх використання. Розширені можливості керування інформацією дають змогу розвиватися фантазії користувача (оператора), сприяють ефективному використанню інформаційних ресурсів при вирішенні проблем на стиках наук. Електронна інформація піддається автоматизованому групуванню за умови використання різномірних джерел, при вирішенні завдань надгалузевого масштабу, у гуманітарній сфері. Усі ці особливості, очевидно, мають враховуватися при зіставленні інформаційних ресурсів на різних носіях для визначення оптимальної форми використання.

Нові технології дають змогу вирішити два важливі завдання, затребувані сучасним суспільством: істотно вдосконалити якість обслуговування читачів у бібліотеці та розширити сферу інформаційного обслуговування користувачів за межами бібліотек.

Безпосередньо в бібліотечній установі комп'ютеризація значно прискорює обслуговування читачів, підвищує якість інформування про наявні інформаційні ресурси, сприяє доступу до електронної інформації, що стали вже складовою бібліотечних фо-

ндів, значно вдосконалює консультативно-методологічну та культурно-освітню роботу.

Дистантні форми бібліотечної роботи набувають якісного вдосконалення, розвиваються і, у недалекій перспективі, очевидно, мають стати провідними в інформаційному забезпеченні користувачів. На сьогодні вони розвиваються у двох основних напрямках. Перший пов'язаний із розвитком традиційних форм дистантного обслуговування на базі поступового заміщення інформації на паперових та інших традиційних носіях електронними: формування електронних каталогів, довідкової інформації на сайтах бібліотек, поступовий перехід міжбібліотечних інформаційних обмінів із книжкової форми обігу, мікрофільмування тощо на обмін в інтересах користувачів електронною інформацією, надання в їх розпорядження наявних масивів електронної інформації, структурованої в базах та в електронних бібліотеках.

Другий напрям дистантного обслуговування користувачів пов'язаний з організацією власного інформаційного виробництва бібліотеками, виготовленням інформаційно-аналітичних продуктів у режимі «інформація на базі інформації», ефективно розкривають наявні бібліотечні фонди на рівні занурення в змістовну глибину видань, розгляду основних ідей висновків, прогнозів, що сприяє ефективному донесенню матеріалу зацікавленому користувачу, продуктивному використанню бібліотечних ресурсів у роботі щодо реалізації народногосподарських програм, щодо розробки наукових тем, соціальних та інших проблем, що виникають у процесі розвитку суспільства. Цей напрям діяльності бібліотечних установ перебуває в процесі становлення. На сьогодні в ньому відбувається розгалуження щонайменше на два напрями: виробництво інформаційних, інформаційно-аналітичних та аналітичних продуктів, орієнтованих на масового користувача, і продуктів, що замовляються сферою корпоративних користувачів, вузькотематичного призначення. Виробництво останньої категорії продуктів є важливим напрямом входження бібліотечної системи в інформаційні ринкові відносини.

Наявний досвід показує, що впровадження електронних інформаційних технологій у бібліотечну сферу стає переконливим аргументом на користь бібліотек у дискусії про їх значення для сучасного суспільства в умовах наявності Інтернету, зменшення кількості відвідувачів у бібліотеках, зниження їх суспільного авторитету.

Другим аргументом, як показує практика співпраці великих бібліотек з різними категоріями користувачів, є, власне, проблема ефективного використання інформаційних ресурсів того ж таки Інтернету. Слід зазначити, що протягом останнього десятиріччя в його ресурсах з'явилося багато високоякісної інформації, що значною мірою нівелює критичне ставлення до неї і потребує серйозної організації його використання. До того ж, однак, при цьому, по-перше, масиви цієї інформації стають надзвичайно об'ємними, по-друге, корисна інформація прихована величезними обсягами низькоя-

кісної або ж і просто шкідливої інформації. Сучасний користувач, як правило, через брак часу за допомогою пошукових систем «знаходить щось», що в більшості випадків лише певною мірою задовольняє запити. Таким чином, у більшості випадків можна говорити про невисоку ефективність використання інформаційних ресурсів.

Оновлені бібліотеки якраз і можуть стати ефективною ланкою між глобальними масивами електронної інформації та сучасним користувачем. З урахуванням його запитів вони можуть відшуковувати суспільно значущу інформацію, комплектувати нею свої фонди, готувати її до ефективного використання й успішно задовольняти існуючі запити. Таким чином, професіонали – інформаційні працівники – успішно працюватимуть з масивами електронної інформації, а професіонали в економічних структурах, органах державної влади, у науці тощо зможуть продуктивно використовувати найновішу інформацію.

І, нарешті, третій аргумент на користь бібліотек. Він пов'язаний з необхідністю вдосконалення вітчизняного інформаційного виробництва. Підвищення інтенсивності глобальних інформаційних впливів створює серйозну загрозу уніфікації в інформаційному виробництві, може бути умовою втрати національної своєрідності в цьому процесі. Водночас вітчизняна бібліотечна система у своїх фондах зберігає той ресурс культурних, духовно-ціннісних надбань попередніх поколінь українського народу, що має стати надійним дороговказом у вітчизняному інформаційному виробництві, в утвердженні суспільних ідеалів, консолідації українського суспільства. І цей ресурс потребує активного введення в обіг через оцифрування ресурсів на паперових носіях, досконале інформування, сучасні методики поширення інформаційних ресурсів.

Таким чином, уже наведені аргументи, сформульовані на базі аналізу практики сучасної інформаційної діяльності бібліотек, демонструють про зростаючі перспективи цієї діяльності в суспільстві, що ввійшло в інформаційний етап свого розвитку.

Практика показує, що еволюція бібліотечних установ у напрямі до перетворення в сучасні інформаційні центри дає можливість розглядати їх ресурси як інформацію для змістовного наповнення множини соціальних інформаційних баз, що забезпечують існування й розвиток системи соціальних структур суспільства. Об'єднання цих ресурсів, що у своїй сукупності створюють фонди бібліотек, відповідне структурування наявних інформаційних масивів дає можливість їх використання за потреби, частково чи повністю в інтересах соціальних структур, окремих їх представників, а також категорій користувачів, схильних за своїми інформаційними запитами до входження в ті чи інші соціальні структури, або ж таких, що зацікавлені їх проблематикою.

Збагачення фондів бібліотек новою інформацією в сучасних умовах є найбільш ефективним тоді, коли інформаційні співробітники бібліотек координують цей процес з інтересами корпоративних користувачів або ж діють за їхньою ініціативою та знаходять можливості для спеціалізації в інтегрованих бібліотечних об'єднаннях.

Нові форми взаємовідносин сучасної бібліотеки та обслуговуваних нею соціальних структур уже сьогодні активно проявляються у відносинах провідних бібліотечних установ з управлінськими структурами, політичними організаціями, сферою бізнесу, науки тощо. Наявний на сьогодні досвід у цій справі має бути поширеним на інші сфери суспільного життя.

Розгляд сучасних бібліотек під кутом зору їх використання насамперед як консолідованих центрів інформаційного забезпечення соціальних інформаційних баз обумовлює необхідність певних методологічних висновків:

1. По-перше, від бібліотечних працівників у сучасних умовах дедалі більшою мірою вимагається вивчення не лише запитів читацького контингенту, але й корпоративних замовників на інформаційні ресурси бібліотек, формування реального уявлення про базові масиви необхідної для їхньої діяльності інформації, відповідне її комплектування і, по змозі, підготовку до продуктивного її використання.

2. По-друге, зростаючі високими темпами масиви продукованої людством інформації обумовлюють необхідність організації їх ефективного освоєння через кооперацію бібліотечних установ, що сприятиме поповненню фондів новим якісним ресурсом, відповідно, інформаційній насиченості баз, забезпеченню можливостей комплектування й обслуговування всіх категорій користувачів, у тому числі дискантних.

3. По-третє, реалії сьогодення потребують активізації бібліотечних фахівців у відносинах із замовниками: розвитку дистантних форм обслуговування, удосконалення асортименту інших послуг у сфері інформаційного забезпечення, розвитку реклами сучасних бібліотечних можливостей, набуття всіх необхідних якостей для роботи в умовах становлення вітчизняного ринку інформації.

Таким чином, майбутнє бібліотеки значною мірою пов'язане з необхідністю соціальної активізації її працівників, утвердження в новій ролі, що відповідає запитам сьогодення. Варто при цьому підкреслити, що перспективи трансформації бібліотечної сфери в систему сучасних інформаційних центрів є важливою в загальносуспільному вимірі як невід'ємна складова вітчизняного інформаційного простору, що має ефективно впливати на його якісні параметри. Брак відповідної якості особливо спостерігався на етапі виходу з дуже відчутного для українського суспільства етапу світової економічної кризи.

Важливий аспект зростаючої суспільної ролі сучасних бібліотек пов'язаний зі зростаючою необхідністю їх ефективної вмонтованості в систему сучасних інформаційних комунікацій. Розвиток цієї системи є обов'язковою умовою вдосконалення соціальної структури суспільства, що, у свою чергу, забезпечує його життєздатність у швидкоплинній зміні умов навколишнього середовища та гарантує необхідний якісний розвиток у перспективі. Освоєння бібліотечними установами електронних інформаційних технологій, комп'ютеризація бібліотечної системи дає змогу набагато якісніше вдос-

коналити інформаційний ресурс цих комунікацій, підвищити ефективність інформаційного забезпечення суспільної діяльності. Потенційно вони дають найбільшу можливість з усіх відомих у суспільній практиці людства для доступу до інформаційних ресурсів прикладного значення, мають можливість забезпечення ефективного зворотного зв'язку між інформаційними центрами та соціальними структурами, які вони обслуговують.

Широкий доступ до інформаційних ресурсів створює нові можливості для розвитку демократичних процесів у суспільстві, удосконалення керування суспільством, забезпечення таким чином необхідної системи противаг у його політичній та економічній структурі, механізмів внутрішнього самоконтролю розвитку суспільства і держави.

Відповідна сучасним запитам система соціальних інформаційних комунікацій дає змогу кожному члену суспільства знайти себе в системі його соціальних структур, створює можливості для реалізації творчого потенціалу членів суспільства, пов'язаного з використанням його інформаційного ресурсу, що є найбільш продуктивним способом використання інформації з відомих у суспільній практиці.

Розвиток соціальних інформаційних комунікацій і нерозривно пов'язаних з ними соціальних інформаційних баз сучасного суспільства створює нові, якісно вищі від усіх відомих до сьогодні людству умови для консолідації суспільства, забезпечення його належної життєздатності, створює можливості для успішної діяльності в системі міжнародного співробітництва. Сьогодні в бібліотекознавчій теорії вже зафіксований той факт, що «глобальна інформатизація висунула бібліотеки в ряд найважливіших, з погляду задоволення соціальних потреб суспільства, інститутів формування та поширення інформаційних ресурсів», що «в майбутньому бібліотеки мають активізувати розвиток інформаційних функцій, стати універсальними інформаційними центрами», забезпечувати «вільний і необмежений доступ до інформації всім членам суспільства», що «роль бібліотек у виробничій, науковій, освітній ділянках, у розвитку демократії та ринкових відносин посилюється» [4].

Ця точка зору, сформована в результаті вивчення процесів взаємовідносин провідних бібліотечних установ з різними категоріями сучасних користувачів ще 10 років тому, знаходить нові, вагомі підтвердження в практиці суспільного життя, підводить до здійснення подальших кроків, спрямованих на технологічне вдосконалення, на конкретні заходи для утвердження зростаючої ролі бібліотечних інформаційних фахівців у вирішенні актуальних завдань суспільного розвитку. І сьогодні вже недостатньо зводити роль наукової роботи в бібліотечних закладах до «теоретичного осмислення процесів інформатизації книгозбірень», а організаційні заходи – до розширених засідань та семінарів зацікавлених тією чи іншою мірою сторін. Ця робота стає важливою складовою розвитку інформаційних процесів в Україні.

При розгляді перспектив розвитку бібліотечної діяльності в умовах інформатизації

відчизняного суспільства, відповідно до зростаючої суспільної ролі, можна прогнозувати також і еволюцію іміджу бібліотечного фахівця, за аналогією з відповідним процесом, що відбувається в передових країнах світу. При цьому, однак, доцільно зауважити, що цей прогноз відбиває лише наявну тенденцію в суспільних перетвореннях. Дійсний же імідж бібліотечного працівника в сучасному суспільстві змінюватиметься відповідно до його реального внеску в загальносуспільну діяльність.

Реалії сьогодення висувають нові професійні вимоги до бібліотекара. Він має орієнтуватися в актуальних проблемах розвитку суспільства, чітко уявляти сучасні інформаційні запити основних груп користувачів, досконало оперувати всіма техніко-технологічними засобами обробки інформації, бути ефективним навігатором у глобальних інформаційних ресурсах, відповідно до запитів здійснювати їх поглиблений змістовний аналіз, кваліфіковано структурувати інформацію фондів, вичерпно інформувати про неї, вводити в суспільний обіг, забезпечувати ефективне її використання.

Вимоги до сучасних бібліотечних фахівців будуть уточнюватися й підвищуватися разом із становленням їхнього іміджу. Разом зі зростаючим розумінням у середовищі користувачів інформаційно-аналітичною продукцією та послугами бібліотечних закладів, разом зі зростаючим розумінням значення цих закладів у здійснюваних суспільних перетвореннях владних структур, разом з їхньою відповідною реакцією.

Список використаної літератури

1. Глухов В. А. Подход к созданию распределенной электронной библиотеки / В. А. Глухов, О. Л. Лаврик // Первая Всероссийская научная конференция «Электронные библиотеки: перспективные методы и технологии, электронные коллизии». – СПб., 1999. – С. 144–145.
2. Горовий В. М. Особливості розвитку соціальних інформаційних баз сучасного українського суспільства / В. М. Горовий. – К., НБУВ, 2005. – С. 148–154.
3. Чаднова И. В. Культурологические аспекты глобализации / И. В. Чаднова // Вестник Библиотечной ассамблеи Евразии. – 2005. – № 2. – С. 32.
4. Немошкаленко В. В. Інформаційне забезпечення української науки / В. В. Немошкаленко // Бібл. вісн. – 2001. – № 1. – С. 7.

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА

РОЗДІЛ 1. БІБЛІОТЕКИ В СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ КОМУНІКАЦІЙ СУЧАСНОСТІ

- 1.1. Трансформація бібліотечної діяльності на базі впровадження електронних інформаційних технологій
- 1.2. Інформаційно-аналітична діяльність сучасної бібліотеки
- 1.3. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського як загальнодержавний науково-інформаційний центр

РОЗДІЛ 2. ЕЛЕКТРОННІ ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ ЯК ІНСТРУМЕНТ УДОСКОНАЛЕННЯ ІНФОРМУВАННЯ ПРО ФОНДИ БІБЛІОТЕК

- 2.1. Основні тенденції еволюції користувачів сучасної бібліотеки в умовах розвитку інформаційних бібліотечних технологій
- 2.2. Розвиток довідково-бібліографічного обслуговування в електронному середовищі
- 2.3. Особливості формування довідкових електронних ресурсів у бібліотеках України

РОЗДІЛ 3. ЕЛЕКТРОННІ ІНФОРМАЦІЙНІ РЕСУРСИ СУЧАСНОЇ БІБЛІОТЕКИ

- 3.1. Автоматизовані бібліотечні інформаційні системи: проблеми адаптації до сучасного інформаційного середовища
- 3.2. Комплексні онлайн-інформаційно-бібліотечні сервіси
- 3.3. Формування електронних ресурсів сучасної бібліотеки

РОЗДІЛ 4. ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНІ ФОНДИ БІБЛІОТЕК: РОЗВИТОК ДОКУМЕНТАЛЬНИХ ТА ЕЛЕКТРОННИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ РЕСУРСІВ

- 4.1. Рукописні та архівні електронні ресурси бібліотек
- 4.2. Книжкова спадщина національних бібліотек – складова духовної інфосфери українського суспільства
- 4.3. Електронний цифровий ресурс історико-культурної спадщини бібліотек – сегмент глобальних мережеских наукових, освітніх, культурних ресурсів

РОЗДІЛ 5. ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ БІБЛІОТЕЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ІНФОРМАТИЗАЦІЇ

Наукове видання

ОНИЩЕНКО Олексій Семенович, ДУБРОВІНА Любов Андріївна,
ГОРОВИЙ Валерій Микитович та ін.

**ЕЛЕКТРОННІ ІНФОРМАЦІЙНІ РЕСУРСИ БІБЛІОТЕК У ПІДНЕСЕННІ
ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО І ДУХОВНОГО ПОТЕНЦІАЛУ
УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА**

Редактори Н. Автономова, Т. Дубас, Л. Степченко, Ю. Шлапак
Технічні редактори Н. Автономова, Т. Дубас
Комп'ютерна верстка Г. Булахова

Підп. до друку 28.12.2011. Формат 70x100/16.
Друк офс. Ум. друк. арк. 19,99. Обл.-вид. арк. 14,94.
Наклад 300 пр. Зам. № 37.

Надруковано у НВЦ Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського
03039, Київ, просп. 40-річчя Жовтня, 3

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 1390 від 11.06.2003 р.